

Revista PHILOHISTORISS

An VI, Nr. 9, Iulie 2020

Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca
Facultatea de Istorie și Filosofie
Asociația Studențească Philohistoriss

Revista
PHILOHISTORISS

**Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca
Facultatea de Istorie și Filosofie
Asociația Studențească PHILOHISTORISS**

REVISTA PHILOHISTORISS

An VI, Nr. 9, Iulie 2020

KLAUSENBOOK

COLEGIUL ȘTIINȚIFIC:

Prof. univ. dr. Ovidiu Ghitta
Prof. univ. dr. Radu Ardevan
Prof. univ. dr. Marcela Sălăgean
Prof. univ. dr. Virgiliu Țărău
Conf. univ. dr. Ionuț Costea
Lect. univ. dr. Mihai Croitor

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Ariana Baci
Andrei Dălălău
Denisa Dragomir
Patrick Măgerușan
Carmen-Maria Oltean
Bianca Sârbu
Gabriel Zvîncă

Coordonare volum: Alexandra Jureschi

Responsabilitatea conținutului materialelor aparține autorilor

ASOCIAȚIA STUDENȚEASCĂ PHILOHISTORISS
Cluj-Napoca, Str. Napoca, nr. 11, sala S4
<https://asphilohistoriss.wordpress.com>
e-mail: philohistoriss@gmail.com; revista.philohistoriss@gmail.com

ISSN: 2068-5483

EDITURA KLAUSENBOOK, Cluj-Napoca, Str. Deva, nr. 1-7, ap. 2B
www.klausenbook.ro

CUPRINS

ISTORIE MEDIEVALĂ

Între realitate și imaginar. Despre Patzinakia în sursele bizantine din secolul al X-lea.....9

Adrian Gabriel Mateșan

Medicina bizantină între tradiția păgână și practici creștine în secolul al VI-lea.....20

Florina-Alexandra Dobre

Asediul Constantinopolului în frescele exterioare bisericesti din nordul Moldovei.....35

Ștefan-Claudiu Banu

Sfântul și miracolul în percepția lumii merovingiene49

Gabriel Ban

ISTORIE CONTEMPORANĂ

Societatea Tinerimea Artistică. O istorie culturală 1901-194168

Ana Rusan-Göbre

Consequences of the application of the Armistice Agreement in Tulcea County ...78

Valentina-Maria Enache

Petru Groza, de la funcția de prim-ministru, la cea de Președinte al Prezidiului Marii Adunări Naționale90

Tania-Nicoleta Bîc

Organizațiile de partid din satele Câmpiei Buzăului (1962-1989)100

Gheorghe Miu

Ten'nō soshite teikoku – de la misticizarea la umanizarea împăratului nipon.
„Sistemul împăratului” în perioada Shōwa (1926-1989) 122
Mihai Chiș

Evoluția postbelică a Tunisiei și Algeriei în caricaturile vremii..... 138
Andrei Dumitru Olteanu

RELAȚII INTERNAȚIONALE

Constantin Diamandi – profilul unei cariere diplomatice 153
Ionel Doctoru

Distanțarea României comuniste de Uniunea Sovietică înainte de Declarația din
aprilie 1964..... 168
Gabriel Zvîncă

Protestantismul în relațiile internaționale. Studiu de caz: protestantismul și
invazia din Iraq 180
Adrei Dălălău

Presa Al-Qaeda: o analiza a primului număr din revista *Inspire* 193
Mihai Tatomir

Politica externă și de securitate a statului Israel, în perioada 2009-2019..... 201
Daniel Șoimaru

Peace zones and human security: The Missing Nexus 214
Matteo Piovacari

FILOSOFIE

Revendicări literare și tendințe contestatare la turnura dintre milenii 235
Ion Pițoiu

O scurtă istorie a conceptului de clipă.....251
David Augustin Mândruț

RECENZII

Simon Jenkins, *Scurtă istorie a Europei. De la Pericle la Putin* (trad. Anca Simitopol, Alexandru Racu), București, Ed. Litera, 2019, 384 p.....269

Andrei Cosmin Popa

Adrian Goldsworthy, *Hadrian's Wall*, Basic Books, New York, 2018, 192 p....274

Bogdan-Adrian Lăpușan

Robert D. Kaplan, *Răzbunarea geografiei: ce ne spune harta despre conflictele viitoare și lupta împotriva destinului*, trad. Mihnea Gafița, Ed. Litera, București, 2018, 640 p.277

Patrick Măgerușan

ISTORIE MEDIEVALĂ

ÎNTRE REALITATE ȘI IMAGINAR. DESPRE PATZINAKIA ÎN SURSELE BIZANTINE DIN SECOLUL AL X-LEA

ADRIAN GABRIEL MATEȘAN*

Abstract: *The Eurasiatic migration from the ninth to thirteenth centuries confront the Byzantine Empire with a new threat in front of which it had to defend his political interests from the regions alongside the Black Sea. Concerned by the ethnopolitical situation from the Ponto-Danubian space, the byzantine authors from the tenth century embed in the sphere of political terminology a new concept: Patzinakia. In this paper, the analytical demarche examined the two materializations that could hide under this notion: one that exprime a political reality molded around the ethnic group of the Pechenegs or the possibility that it may mistify and distort the true appearance held by the Pechenegs presence in the Lower Danube area. Previous researches aiming the subject of the great migrations focused on the political and military aspects of this amply phenomena, without considering the history of mentality and the impact of migrations on the byzantine individuals' outlook, therefore the question of the physical existence of Patzinakia has passed unnoticed. At this moment, the usage of byzantine sources and Oriental chronicles could provide the necessary means to highlight the truly nature of Patzinakia and the place where it can be pinpointed: in the geographical boundaries from Ponto-Danubian area, or in the common mentality of Byzantine authors.*

Key-words: *Pechenegs, migrations, Lower Danube, nomadism, byzantine mentality.*

Înfățișarea politică a spațiului nord-dunărean își găsește cu mare greutate o reprezentare clară în perioada migrațiilor târzii, fapt determinat de tranzitarea acestui teritoriu de către populațiile nomade de sorginte eurasiatică, care nu doar că au destabilizat locuirea autohtonă¹, dar și-au materializat prezența în

* Doctorand, Anul I, Școala Doctorală de Istorie, Facultatea de Istorie, Universitatea din București, Coordonator Lect.Univ.Dr. Manuela Dobre, Facultatea de Istorie, Universitatea din București.

¹ Petre Diaconu, „Pătrunderea pecenegilor în Câmpia Română și argumentul numismatic”, în SCIVA, Tom. XXXV, Nr. 1, An. 1984, p. 69.

instaurarea unui control militar restrâns, de cele mai multe ori discontinuu, asupra regiunilor dominate direct, de unde s-au focusat pe lansarea unor raiduri de pradă către teritoriile adiacente și, într-un final, pe continuarea înaintării către noi zone, sub presiunea altor valuri migratoare ale căror acțiuni au dat fenomenului migrațiilor târzii forma unui domino etnic.

În contextul frecventelor metamorfoze cauzate de invaziile turanice, o scurtă perioadă de stabilitate se întrevede în secolul al X-lea, atunci când prezența grupului eurasiatic al pecenegilor în nordul Mării Negre și tendința acestuia de a înainta dincolo de Nistru se lovesc de interesele Imperiului Bizantin, care-și vedea amenințată stăpânirea în Peninsula Crimeea și, implicit, controlul asupra unei părți considerabile a Pontului. Această situație oferă constantinopolitanilor prilejul de a introduce, în mentalul individual și în terminologia surselor scrise, un nou concept care trebuia să absolutizeze o presupusă realitate politică întemeiată în jurul triburilor pecenegilor, o materializare cu încărcături politice a dominației turanice în spațiul ponto-danubian, pe care bizantinii au ales să o reprezinte în lucrările vremii sub forma grafică de *Πατζινακία*².

Secolul al X-lea nu reprezintă pentru Imperiul Bizantin doar o perioadă de înflorire culturală sub dinastia Macedoneană, dar și un moment în care statul trece printr-un reviriment teritorial care duce la restabilirea frontierelor din Peninsula Balcanică și, mai departe, la interconectarea cu spațiul aflat pe malul stâng al Dunării. Acest lucru, coroborat cu implicațiile stăpânirii bizantine din Chersones³, duce la proliferarea interesului constantinopolitanilor cu privire la noile realități etnice care înconjoară Marea Neagră. Contextul specific oferit atât de pătrunderea pecenegilor în Europa estică, dar și de contactul empiric pe care acest grup turanic îl are cu civilizația bizantină din Peninsula Crimeea, dă autorilor greci posibilitatea de a vorbi despre granița nordică a imperiului în termeni pur politici, motiv pentru care unele surse, foarte puține ce-i drept, evocă existența *Țării pecenegilor*.

Prima apariție a termenului *Πατζινακία* în cronicistica bizantină a secolului al X-lea este de găsit în lucrarea basileului Constantin al VII-lea Porphyrogenitus, *De administrando imperio*. Această întreprindere de „cartare” a unei *oikumena*⁴ bizantine, ce face din Constantinopol un *umbilicus mundi*,

² *Patzinakia* sau *Țara Pecenegilor*.

³ Pentru mai multe detalii referitoare la administrația bizantină din Peninsula Crimeea, vezi Marie Nystazopoulou-Pélékidou, „L’administration locale de Cheron à l’époque byzantine (IVe-XIIIe s.)”, în *ΕΥΨΥΧΙΑ. Mélanges offerts à Hélène Ahrweiler*, Éditions de la Sorbonne, Paris, 1998, pp. 567–579.

⁴ Alexander P. Kazhdan (ed.), Alice-Mary Talbot (ed.), Anthony Cutler (ed.), Timothy E. Gregory (ed.), Nancy P. Ševčenko (ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. III, Oxford

prezintă în termeni exacti imaginea Europei sud-estice și componentele etno-politice ale ei. Pentru autor, *Patzinakia* apare ca o formațiune politică de o importanță considerabilă pentru echilibrul spațiului est european, motiv pentru care descrierile dedicate acesteia abundă în detalii, mai ales de ordin teritorial. Constantin al VII-lea precizează câteva repere care delimitează geografic zonele ocupate de această formațiune atribuită, de facto, pecenegilor: *Ἀπὸ δὲ κάτωφεν τῶν μερῶν Δανούβεως ποταμοῦ τῆς Δίστρας ἀντίπερα ἢ Πατζινακία παρέρχεται, καὶ κατακρατεῖ ἢ κατοικία αὐτῶν μέχρι τοῦ Σάρκελ, τοῦ τῶν Χαζάρων κάστρου, ἐν ᾧ ταξεῶται καφέζανται τριακόσιοι, κατὰ χρόνον ἐναλλασσόμενοι*⁵.

Conform descrierilor regăsite în *De administrando imperio*, formațiunea politică a pecenegilor capătă un caracter teritorial, găsindu-și limitele în câteva puncte fixe printre care malul stâng al Dunării, în fața actualului oraș Silistra, în sud; în timp ce extremitatea nordică este marcată de zona Mării Azov, în apropierea strâmtorii Kerçi. Pentru o delimitare mai precisă a *Patzinakiei*, Constantin al VII-lea Porphyrogenitus discută despre vecinii acesteia și distanțele dintre diferitele „țări”; precum Bulgaria⁶, Tourkia⁷, Rusia și

University Press, New York, 1991, p. 1518: termen cu rădăcini antice prin care bizantinii înțelegeau lumea locuită sau civilizată.

⁵ *De mai jos din părțile fluviului Dunărea, față în față cu Distra, se întinde Patzinakia, iar locuitorii ei controlează teritoriul până la Sarkel, orașul Chazarilor....* Constantin Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, trad. Gy. Moravcsik și R. J. H. Jenkins, Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, Washington D.C., 1967 p. 182.

⁶ Prin Bulgaria a se înțelege teritoriul aflat la sudul Dunării și condus, în vremea redactării lucrării lui Constantin al VII-lea Porphyrogenitus (anume în perioada 949-952) de către țarul Petru I, entitate care este diferită de formațiunea statală a Bulgariei aflate pe Volga și administrată de triburi turanice din neamul bulgarilor care nu au luat parte la migrația acestora din secolele VI-VII. Cu toate că, în trecut, s-a formulat ideea că această mențiune a basileului bizantin ar face trimitere la Bulgaria de pe Volga (Constantin Porfirogenetul, *Carte de învățătură pentru fiul său, Romanos*, trad. Vasile Grecu, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1971, p. 15), în *De administrando imperio*, Bulgaria sud-dunăreană este introdusă simplu, prin termenul *Βουλγαρία*, în timp ce populația bulgară de pe fluviul Volga este menționată prin construcția *μαύρης Βουλγαρία*, care s-ar traduce prin Bulgaria neagră. Vezi și Peter B. Golden, *An introduction in the History of the Turkic peoples. Ethnogenesis and State-Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1992, pp. 255-257.

⁷ Termen care se referă, în cronică bizantină a secolului al X-lea, la teritoriul ocupat de unguri în zona Pannoniei. Cf. S. L. Tóth, „The territories of the Hungarian tribal federation around 950 (some observations on Constantin VII's 'Tourkia')”, în G. Prinzing (ed.), M. Salamon (ed.), *Byzanz und Ostmitteleuropa, 950-1453*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1999, pp. 24-30.

provinciile tributare acesteia, situate în nordul Mării Negre⁸. Demersul întreprins în *De administrando imperio* nu se oprește doar la a contura *Patzinakia* din punct de vedere teritorial, ci merge mai departe către înzestrarea acesteia cu un caracter administrativ materializat în împărțirea țării în opt provincii⁹.

Cea de-a doua sursă care amintește prezența unei țări a pecenegilor la granița nordică a Imperiului Bizantin este un tratat militar anonim realizat la finalul secolului al X-lea, dar care s-a păstrat doar în câteva manuscrise ce datează din jurul anului 1020¹⁰. Deși există mai multe manuscrise care păstrează conținutul tratatului, unul prezintă o versiune extinsă¹¹ în care sunt dezbătute aspecte precum relațiile dintre constantinopolitani și populațiile barbare din nordul imperiului. Cu acest prilej, este subliniată importanța obligativității, pentru generali de la granițele imperiului, de a păstra mereu spioni nu doar printre bulgari, *ci și printre toate celelalte popoare vecine, de exemplu în Patzinakia, în Tourkia, în Rusia*¹².

În condițiile aparițiilor sporadice ale acestei noi denumiri în sursele bizantine, interesul meu s-a îndreptat către elucidarea diferitelor componente ale caracterului statal al formațiunii politice pe care sursele grecești o atribuiau grupului turanic al pecenegilor, mai ales că mi-am propus să nu stăruiesc doar asupra implicațiilor politico-militare pe care prezența acestora la nordul Dunării ar avea-o, după cum s-a întâmplat foarte frecvent în literatura de specialitate¹³. Acesta este și motivul care a făcut ca *Țara pecenegilor* să fie văzută, *de facto*, drept o entitate politică și teritorială propriu-zisă, cu toate că unele caracteristici pe care i le atribuie sursele scrise sunt imposibil de aplicat asupra modului de organizare specific unui grup etnic cu trăsături nomade. Astfel, studiul de față urmărește două direcții esențiale pentru explicarea conceptului de *Πατζινακία* și ilustrarea modului în care bizantinii încercau să înțeleagă realitățile politice din jurul lor.

⁸ Constantin Porphyrogenitus, *De administrando imperio...*, p. 168.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Three Byzantine Military Treaties*, trad. George T. Dennis, Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, Washington, D.C., 1985, p. 243.

¹¹ Ms. Barberiniani graeci 276, Bibliotheca Apostolica Vaticana, Vatican, f. 227r., disponibil la https://digi.vatlib.it/view/MSS_Barb.gr.276/0473.

¹² *Three Byzantine Military Treaties...*, p. 292: „ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ λοιπὰ γειτονοῦντα ἔθνη, εἴτουν εἰς Πατζινακίαν καὶ εἰς Τουρκίαν καὶ Ρωσίαν...”.

¹³ Petre Diaconu, *Les petchenègues au Bas-Danube*, Édition de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, București, 1970, p. 24.

Pentru început, este important de observat dacă reperele geografice pe care sursele grecești le punctează ca fiind extremități ale Țării pecenegilor își găsesc o reflectare în poziția pe care neamul eurasiatic o ocupa la jumătatea secolului al X-lea. Stabilirea unei corespondențe între caracterul teritorial oferit de surse pentru Πατζινακία și zonele asupra cărora turanicii exercitau un control efectiv sau măcar își puteau extinde influența, este necesară pentru observarea nivelului la care bizantinii conștientizau și înțelegeau progresul migrației acestora și nu se dedau unor descrieri al căror scop era aproximarea ori exagerarea, în încercarea de a completa imaginea zonei est-europene. Practic, această primă etapă a studiului nu face decât să înlătore orice înveliș mistificator cu care sursele bizantine ar putea să îmbrace aspecte ale realității politice și teritoriale existente la nordul Dunării.

O altă direcție pe care am considerat-o importantă pentru definirea configurației politice atribuită pecenegilor rezidă în sublinierea dihotomiei real-imaginar din lucrările bizantine, pentru a putea observa dacă informațiile transmise de autorii greci, chiar dacă se bazează pe o realitate care ajunge la ei sub o formă mediată, ilustrează întocmai statalitatea nord-dunăreană și nord-pontică, adică vorbim despre un model cultural care poate fi aplicat triburilor turanice, ori reprezintă o traducere a unei stări de fapt existente, folosind propriul bagaj cultural și, prin urmare, alterează imaginea existenței pecenege la granița imperiului.

Amploarea teritorială cu care sursele bizantine caracterizează *Patzinakia* ridică mai multe incertitudini, mai ales în privința stabilirii unei convergențe între reperele teritoriale ale țării și zonele controlate de triburile pecenege la jumătatea secolului al X-lea. Primele mișcări ale acestui grup sunt consemnate ca având loc în jurul anului 889, atunci când presiunile lor determină plecarea maghiarilor stabiliți în regiunea numită Lebedia¹⁴, către Atelkuzu¹⁵, sau *regiunea*

¹⁴ Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră de la origini până la cucerirea otomană*, vol. I, trad. Michaela Spinei, Editura Meridiane, București, 1988, pp. 279-282: regiunea numită *Lebedia* trebuie căutată undeva aproape de valea Donului, acolo de unde o alianță chazaro-pecenegă i-a gonit pe maghiari. James Howard-Johnston, „Byzantine Sources for Khazar History”, în Peter B. Golden (ed.), Haggai Ben-Shammai (ed.) András Róna-Tas (ed.), *The World of the Khazars*, Brill, Leiden, 2007, p. 186-187.

¹⁵ Reginonis Abbatis Prumiensis, *Chronicon cum continuatione treverensi*, trad. Friedricus Kurze, Impensis Bibliopolii Hahniani, Hannoverae, 1890, p. 132: *Ex supradictis igitur locis gens memorata a finitimis sibi populis, qui Pacinaci vocantur, a propriis sedibus expulsa est, eo quod numero et virtute prestarent et genitale, ut premisimus, rus exuberante multitudine non sufficerent ad habitandum.*

dintre fluviu, plasată cu aproximație în nord-vestul Mării Negre, de aici ungurii fiind împinși de către același neam turanic în Pannonia, în ultimul deceniu al secolului al IX-lea¹⁶.

Ocuparea zonei nord-pontice de către pecenegi este susținută și de *Chronographia* lui Leo Grammaticus care descrie, pentru anul 917, tentativa bizantinilor de a-i coopta pe turanici în ideea pregătirii unui atac împotriva Bulgariei țarului Simeon. Pentru a stabili termenii alianței, este trimis Ioannes Bagas, strategul din Chersones, care reușește să-i convingă pe pecenegi să se alăture efortului militar bizantin. Campania desfășurată împotriva bulgarilor se încheie cu o defecțiune intervenită la nivelul armatei grecești de pe Dunăre, acolo unde neînțelegerile din tabăra bizantină îi determină pe pecenegi să se retragă¹⁷. Symeon Magister descrie, în lucrarea sa, momentul în care conflictul dintre comandantul flotei danubiene, Roman Lecapenos, și comandantul armatei terestre, Leon Phocas, duce la abandonarea campaniei de către turanici și la întoarcerea către sălașele lor¹⁸.

Un element esențial care se distinge din relatările conflictului bizantino-bulgar este legat de posibilitatea foarte mare de mișcare manifestată de turanici, aceasta evidențiind existența unui control factual asupra teritoriului cuprins între nordul Mării Negre și Dunărea de Jos. Doar prin prisma posibilității de a supune aceste zone vaste ar putea fi explicată absența, din relatările vremii, a vreunei intemperii pe care nomazii ar fi întâlnit-o în drumul lor din stepele nord-pontice către Dunăre, acolo unde flota bizantină trebuia să îi treacă în teritoriul bulgar. Acest detaliu arată că deplasarea turanicilor a fost, cel puțin până la granița cu Bulgaria, una terestră. Astfel, ei aveau posibilitatea de a exercita un control militar asupra unor regiuni întinse, care coincid cu limitele teritoriale punctate de Constantin al VII-lea Porphyrogenitus pentru *Patzinakia*. Informații care confirmă ocuparea zonei danubiano-pontice de către pecenegi sunt regăsite și în alte cronici din aceeași perioadă, care prezintă diferite incursiuni, nu foarte

¹⁶ Pál Engel, *The Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hungary, 895-1526*, trad. Tamás Pálosfalvi, I. B. Tauris, Londra, 2001, pp. 11-12.

¹⁷ Leonis Grammatici, *Chronographia*, trad. Immanuel Bekkerus, Impensis Ed. Weberi, Bonnae, 1842, p. 293.

¹⁸ Symeon Magistri, *Annales*, trad. Immanuelis Bekkeri, Impensis Ed. Weberi, Bonnae, 1838, p. 724.

bine documentate, întreprinse de turanici împotriva Imperiului Bizantin în prima jumătate a secolului al X-lea¹⁹.

Relatările de care dispunem până la acest moment confirmă existența unei convergențe între teritorialitatea *Patzinakiei* enunțată de Constantin al VII-lea Porphirogenitus și poziția pecenegilor care, în proximitatea mijlocului secolului al X-lea, își mențineau centrul puterii în stepele nord-pontice cu o clară tendință de deplasare către vest, însă își puteau extinde influența și controlul militar discontinuu până în apropierea Dunării, ceea ce justifică intenția autorului grec de a plasa extremitatea sudică a acestei formațiuni politice chiar la fluviul Dunărea, în fața Silistrei.

În același timp, sursele complementare provenite din spațiul persan confirmă întocmai detaliile din *De administrando imperio*. Una dintre geografiile persane ale secolului al X-lea, *Hudūd al-‘Ālam* (*Despre marginile lumii*), realizată independent de opera basileului bizantin, conține informații asemănătoare, mai ales în privința vecinilor pecenegilor (printre care sunt enumerați uzii, maghiarii și rușii), venind cu completări importante în privința organizării acestui grup turanic despre care ni se spune că *nu au orașe*²⁰.

Sursele complementare sunt esențiale pentru concretizarea unei înfățișări etno-politice cât mai apropiate de realitate, întrucât acestea ajută la disoluția subiectivismului care ar fi apărut, în mod inevitabil, din utilizarea cu precădere a literaturii medievale bizantine. Totodată, surselor de factură persană, arabă și rusă li se mai adaugă o lucrare din spectrul cronisticii latine. Vorbim despre lucrarea realizată de Liudprand de Cremona care descrie vizita făcută la curtea împăratului de la Constantinopol la jumătatea secolului al X-lea. Cu acest prilej, autorul descrie capitala Bizanțului, despre care spune că este înconjurată de popoare sălbatice, iar la nord sunt de găsit *unguri, pecenegi, khazari și ruși (...)* dar și *bulgari*²¹.

Întreaga argumentație enunțată anterior ar putea susține ideea conform căreia la nordul Dunării se afla un adevărat construct politic, o *țară a pecenegilor* care a fost înzestrată de cronicari cu toate caracteristicile unei formațiuni de acest

¹⁹ El-Mas‘udi’s, *Meadows of Gold and Mines of Gems*, trad. Aloys Sprenger, Vol. I, Oriental Translation Fund, London, 1841, p. 447. *The Russian Primary Chronicle*, trad. Samuel Hazzard Cross și Olgerd P., The Medieval Academy of America, Cambridge, 1953, pp. 71-73.

²⁰ *Hudūd al-‘Ālam, The Regions of the World*, trad. V. Minorsky, Oxford University Press, Oxford, 1933, p. 101.

²¹ *The Complete Works of Liudprand of Cremona*, trad. Paolo Squatriti, The Catholic University of America Press, Washington D. C., 2007, p. 50.

tip. Totuși, consider că discuția aceasta trebuie puțin nuanțată, pentru a nu ajunge în punctul în care să ne asumăm faptul că imaginea pe care o creionează bizantinii cu privire la spațiul ponto-danubian este una care reflectă întocmai caracteristicile politice și etnice ale acelor zone.

Chiar dacă teritorialitatea *Patzinakiei* este confirmată de avansul migrației pecenegilor la jumătatea secolului al X-lea, avans identificabil în sursele de factură bizantină, această formațiune plasată pe malul stâng al Dunării nu trebuie văzută ca având o încărcătură politică propriu-zisă, un teritoriu bine delimitat asupra căruia sistemul administrativ să-și exercite atribuțiile. În ceea ce autorii bizantini numesc *Πατζινακία* aș vedea, mai degrabă, o proiecție a imaginarului medieval grec prin care constantinopolitani observă o realitate de factură nomadă existentă în partea nordică a imperiului lor, iar pentru a o înțelege o traduc folosind propriul bagaj cultural și utilizează proprii termeni pentru a o descrie. Vorbim, așadar, despre o proiecție a imaginarului bizantin care încearcă să înțeleagă o formă de organizare străină, turanică, prin propriul set de idei, fapt care duce la o mistificare a realităților etnice și politice de la nordul Dunării și Mării Negre.

Pentru a extrage esența reală a acestui construct politic din lucrările autorilor greci, putem observa dacă el își găsește o aplicabilitate în planul relațiilor politice ori dacă poate fi întrebuințat în contexte diverse, diferite de simplul proces descriptiv care caută să umple golurile cauzate de incertitudine.

Din punct de vedere politic, nu trebuie omis faptul că spațiul ponto-danubian era controlat, la jumătatea secolului al X-lea, de o populație turanică ce avea propriile caracteristici și un model de organizare tribală specific societăților eurasiatice migratoare, astfel că așezarea unui șablon politic și administrativ caracteristic spațiului bizantin peste această realitate nomadă poate, într-adevăr, să completeze o piesă din imaginea amplă pe care grecii încercau să și-o creioneze cu privire la spațiul est-european, însă nu reflectă întocmai o stare de fapt.

Caracterul teritorial, chiar dacă este bine delimitat și își găsește un corespondent care să-i certifice existența prin poziționarea triburilor pecenege în cadrul migrației chiar pe spațiul cuprins sub denumirea de *Patzinakia*, se estompează prin prisma unor repere care sunt învăluite în incertitudine. Limitele sudice (Silistra) și nordice (orașul Sarkel) pot fi bine delimitate, însă vecinătatea altor formațiuni așa-zis politice ridică mai multe probleme metodologice, întrucât sunt dificil de identificat. În același timp, grupurile pecenege nu puteau exercita un control continuu asupra întregului teritoriu al *Patzinakiei*, din moment ce își păstrează caracteristicile nomade, astfel că

discontinuitatea regăsită în exercitarea puterii duce la dezagregarea statalității *Țării pecenegilor*.

Ideea de statalitate se arată diferit de la o civilizație la alta și trebuie înțeleasă ca atare. Problema principală este aceea că tocmai creatorii statalității pe care o avem în discuție, triburile pecenege, nu au lăsat dovezi ale propriului înțeles al acestui termen. Însă un lucru specific tuturor societăților nomade este înțelegerea constructului de statalitate prin organizarea tribală specifică fiecărui grup etnic, prin ierarhia interioară și legăturile dintre *φυλές*²². Spre deosebire de acest aspect, în lucrarea *Hudūd al- 'Ālam*, ideea de statalitate este de găsit în mai multe aspecte punctuale, printre care diferențele geografice și climatice, religia, legile și credințele, limba și organizarea politică²³. Identificarea unei componente alogene individuale în nord-estul Mării Negre, care să respecte toate aceste criterii, a permis conturarea imaginii unei formațiuni politice în viziunea cronicistii persane.

În ceea ce privește aplicabilitatea conceptului de *Patzinakia* în spectrul politic, adică în relațiile bizantino-pecenege, aici intervine o defecțiune gravă, cauzată chiar de inexistența unei astfel de relații între Imperiul Bizantin și *Țara pecenegilor*. Cea mai solidă dovadă în acest sens, care subliniază în același timp și lipsa coagulării unui construct politico-statal, poate fi găsită într-o altă lucrare aparținând lui Constantin al VII-lea Porphyrogenitus, *De ceremoniis aulae Byzantinae*. Atunci când descrie formulele de adresare pe care emisarii bizantini trebuie să le întrebuițeze în relația cu diferitele popoare din Europa, basileul amintește, pentru relațiile cu pecenegii, formula *εἰς τοὺς ἄρχοντας τῶν Πατζινάκινων*²⁴ recunoscând, astfel, divizarea intra-tribală și necesitatea de a stabili legături cu mai mulți indivizi dintre conducătorii turanicilor, fapt care spulberă posibilitatea ca *Patzinakia* să fi existat după un model asumat și transmis de autorii greci.

Nu în ultimul rând, caracterul administrativ pe care îl căpătase această formațiune politică se arată și el deficitar, întrucât este lipsit de o încărcătură efectivă. Constantin al VII-lea Porphyrogenitus amintise despre împărțirea *Țării pecenegilor* în opt provincii²⁵, însă această caracteristică reflectă doar o parte a realității etno-politice, întrucât fiecărei provincii i-ar fi corespuns un trib. Într-

²² Triburi.

²³ *Hudūd al- 'Ālam...*, pp. 82-83.

²⁴ Constantine Porphyrogenetos *The Book of Ceremonies*, trad. Ann Moffat și Maxeme Tall, Brill, Leiden, 2012, p. 691: "Pentru arhonții pecenegilor".

²⁵ Constantin Porphyrogenitus, *De administrando imperio...*, p. 169.

adevăr, existau, la jumătatea secolului al X-lea, opt triburi pecenege²⁶ care încă practicau nomadismul sezonier în zona Niprului. Instabilitatea structurii organizatorice interne a neamului pecenegilor este cu atât mai relevantă pentru a sublinia imposibilitatea de a contura pe baza acestora o formulă administrativă cu valențe politice, cu cât în secolul următor sursele vorbesc despre existența a treisprezece triburi pecenege²⁷, ceea ce denotă o serie de scindări intra-tribale petrecute în această perioadă.

Se conturează, așadar, o formulă care, pe de-o parte, își găsește un corespondent în sursele bizantine și orientale din secolul al X-lea, chiar dacă arareori acestea se bazează pe experiențe empirice, iar pe de altă parte vorbim despre un model descriptiv care își trage esența dintr-o cultură ale cărei caracteristici nu pot fi aplicate asupra spațiului la care se referă. Consider că explicația conceptului de *Πατζινακία* trebuie căutată în sfera mentalității medievale bizantine, mai degrabă decât în realitățile etno-politice cu care are legătură, dar pe care nu le înfățișează pe de-a-ntregul.

Astfel, elementul de la care se pleacă în construirea conceptului de *Πατζινακία* este unul real și își găsește istoricitatea în prezența grupului turanic al pecenegilor, începând cu ultimul deceniu al secolului al IX-lea, în nordul Mării Negre, cu o vădită tendință de extindere către spațiul vest pontic pe care-l controlează deja, *de facto*, la jumătatea secolului al X-lea. Tendința mistificatoare, chiar dacă involuntară, intervine atunci când cronicarii bizantini încearcă să-și traducă această realitate nomadă pe care o observă pe malul stâng al Dunării, cu care trebuie să conviețuiască, în termenii propriei culturi. Prin acest proces se face abstracție de caracterul migrator al pecenegilor și li se atribuie un construct politic cu care turanii nu se identificau, dar care-i ajută pe constantinopolitani să completeze imaginea *oikumenei* bizantine. În aceste condiții, *Patzinakia* apare ca un produs al imaginației și perspectivismului bizantin, o structură suficient de complexă cât să inspire existența unei formațiuni politice, dar care nu este specifică grupului etnic căreia îi este atribuită.

În încercarea de a simplifica înfățișarea politică a teritoriilor care înconjoară Imperiul Bizantin, cronicarii constantinopolitani au făcut abstracție de specificul organizării tribale pe care îl regăsim la nivelul multor populații

²⁶ Peter B. Golden, *op.cit.*, p. 266. Victor Spinei, *Marile migrații din estul și sud-estul Europei în secolele IX-XIII*, Institutul European, [f.l.], 1999, pp. 99-100. András Pálóczi-Horváth, *Petchenegs, Cumans, Iasians. Steppe peoples in medieval Hungary*, trad. Timothy Wilkinson, Corvina Kiadó, Budapesta, p. 12.

²⁷ John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, trad. John Wortley, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, p. 426.

turanice aflate la acea vreme în stepele nord-pontice și au portretizat acest spațiu sub forma unei entități politico-administrative care ar trebui, în fapt, înțeleasă drept o materializare, la nivelul percepției bizantine, a unei stăpâniri factuale, dar discontinuă, a pecenegilor asupra unui teritoriu nu foarte bine delimitat. Vorbim despre o stăpânire discontinuă deoarece pecenegii nu exercitau un control exhaustiv asupra spațiului cuprins între Dunăre și Nipru, ci se rezumau doar asupra unor zone restrânse din nord-estul Mării Negre, în funcție de locul în care își găseau așezate triburile și de diferite aspecte ce țin de migrația lor sezonieră. Cu toate acestea, păstrau continuu posibilitatea de a-și extinde dominația de natură militară, în funcție de interesele proprii, astfel reușind să ajungă fără probleme în fața Silistrei.

În cazul *Patzinakiei*, caracteristica politică este subminată de cea etnică, de organizarea în φυλές și de existența unei ierarhii conturate pe bazele ancestrale ale nomadismului ecvestru eurasiatic. Acestea sunt condițiile care îngăduie traducerea formațiunii politice menționate de sursele bizantine într-o proiecție a imaginarului medieval care acceptă stăpânirea turanică de pe malul stâng al Dunării și-și asumă existența unei entități statale pe care o portretează după propriile structuri cognitive.

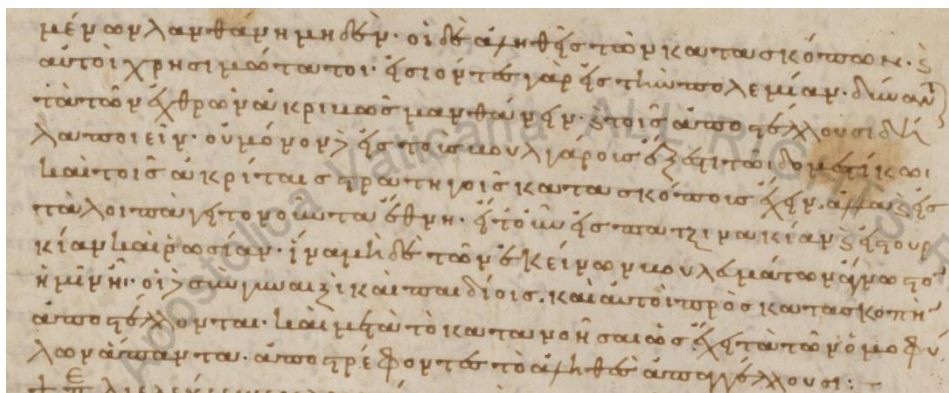

Fig. 1 – Ms. Barberiniani graeci 276, Bibliotheca Apostolica Vaticana, Vatican, f. 227r., disponibil la adresa

https://digi.vatlib.it/view/MSS_Barb.gr.276/0473, accesată în data de 04.05.2020 – Fragment din singurul manuscris care păstrează întregul tratat militar anonim realizat la sfârșitul secolului al X-lea. Către finalul rândului 6 se poate observa întrebuițarea termenului Πατζινακία.

MEDICINA BIZANTINĂ ÎNTRE TRADIȚIA PĂGÂNĂ ȘI PRACTICI CREȘTINE ÎN SECOLUL AL VI-LEA

FLORINA-ALEXANDRA DOBRE*

Abstract: *The paper focuses on several aspects of the art of medicine in the 6th century, based on the relatively few information that the sources of this period give us. The issues I will address relate to how medicine was studied, how someone could become a known physician, how people were cared for, and what treatments were used to cure the sick. The sources of this period and the information they provide about medicine are not very numerous, yet the Justinian Code or the writings of Procopius of Caesarea, Agathias of Myrina and John Malalas contain a series of data that allow us to present a picture of the situation in the empire from this perspective. On the basis of the same sources, I propose to make a presentation of the contribution and role of the personalities who have worked in this field, relatively recently and quite little approached in the literature. As mentioned above, I will also pay special attention to the methods used by doctors to cure the sick, but also to the importance they attached to the idea of intervention of evil and possession of demons that led to the manifestation of the symptoms of various diseases.*

Key-words: *medicine, art, the plague, doctors, pagan traditions, christian practices*

Se poate vorbi despre medicina bizantină începând cu anul 330 și până în 1453, dar în această perioadă îndelungată nu are o evoluție uniformă și pot fi distinse două etape. Una care se întinde până la 642, anul în care arabii intră în Alexandria, cealaltă, care include perioada următoare, în care Constantinopolul a fost centrul cel mai important din acest punct de vedere. Medicina bizantină reprezintă astfel formarea, precum și continuarea unei tradiții, dar și cultivarea anumitor practici, dintre care unele au o origine clară, în timp ce originea altora este relativ obscură¹.

* Doctorand, Anul I, Școala Doctorală de Istorie, Facultatea de Istorie, Universitatea din București, Coordonator: Prof.Univ.Dr. Ecaterina Lung, Facultatea de Istorie, Universitatea din București.

¹ Owsei Temkin, „Byzantine Medicine: Tradition and Empiricism”, în *Dumbarton Oaks Papers*, vol. 16, Dumbarton Oaks, Trustees for Harvard University, 1962, p. 97.

Medicina a reprezentat un domeniu relativ intens studiat în Bizanțul secolului al VI-lea, perioadă în care existau două modalități de a obține o pregătire medicală în Orientul Grec: prin ucenicie la un medic practicant și prin participarea la prelegerile unui profesor de medicină. Desigur, studiul mai formal al medicinei, în special într-un oraș ca Alexandria, trebuie să fi dat o „insignă de distincție” unui tânăr pentru a-și începe activitatea și a atrage clientela².

Alexandria, care s-a bucurat de o remarcabilă asociere cu medicina încă din vremea primilor Ptolemei, din secolul al III-lea î.Chr., a reușit să distrugă complet pretențiile altor centre pentru o parte din lumina reflectoarelor³. Astfel, trebuie să remarcăm că Alexandria rămâne, în secolul al VI-lea, centrul reprezentativ al educației medicale bizantine în ansamblu; niciun alt centru nu a fost mai bine organizat sau a avut mai multe de oferit decât acesta. Cei care doreau să studieze medicina veneau la Alexandria din toate colțurile Imperiului Răsăritean și, fără îndoială, din diferite părți ale Occidentului⁴.

Privind în sala de clasă, nu suntem foarte surprinși să remarcăm că, programa consta în cea mai mare parte din lecturi, din lucrările lui Hippocrates și Galen, expuse de profesor. Evident, nu doar acești doi autori erau citați, dar profesorii acordau o atenție sporită, în mod egal, celor unsprezece sau chiar mai multe tratate din colecția Hipocratică și celor cincisprezece sau șaisprezece din corpul mare al scrierilor lui Galen. Acest program, abordat într-o ordine definită, a fost conceput pentru a familiariza cursantul cu principalele domenii ale unui subiect extins. În cazul lui Hippocrates, lectura a variat de la principiile generale ale aforismelor până la discuția specializată despre bolile femeii. Lucrările alese dintre scrierile lui Galen⁵ acopereau domeniile largi ale anatomiei, fiziologiei,

² John Duffy, „Byzantine Medicine in the Sixth and Seventh Centuries: aspects of teaching and practice”, în *Dumbarton Oaks Papers*, vol. 38, Dumbarton Oaks, Trustees for Harvard University, 1984, p. 21.

³ Perioada alexandrină a fost una cu o putere formativă considerabilă. Mai mult, din lucrările lui Galen s-a creat un sistem medical care trebuia să reziste timp de o mie de ani; era încă păgân, chiar dacă unii dintre profesorii săi au devenit creștini, a se vedea în Owsei Temkin, *op.cit.*, p. 97.

⁴ John Duffy, *op.cit.*, p. 21.

⁵ Galen s-a născut în anul 129 d.Chr., la Pergam, în Asia Mică, unul dintre cele mai frumoase orașe elenistice și un important centru cultural. A urmat școala medicală din orașul său natal și a trăit apoi trei ani la Smyrna, unde a fost profesor de anatomie. Studiile medicale le-a urmat la Alexandria, dar s-a întors în Pergam, unde timp de patru ani a fost chirurg, a se vedea în

etiologiei, diagnosticării și terapeuticelelor⁶. Prin farmacologia sa, Galen a încercat să introducă o clasificare exactă a potenței medicamentelor, care să se potrivească cu exactitate în măsurarea naturii bolilor, astfel încât o boală rece să poată fi contracarată printr-un remediu fierbinte. Aceasta poate fi privită ca o moștenire hipocratică, deoarece principiul *contraria contrariis curantur* a fost considerat o adevărată maximă a „părintelui medicinei”⁷. Dar, în ochii alexandrinilor, acesta din urmă era încă o figură sacră și se poate afirma că, pentru ei, scrierile hipocratice erau „Biblia”, în timp ce Galen⁸, prin comparație, era doar cel mai bun comentator⁹.

În ceea ce-i privește pe învățătorii înșiși, oricine este interesat de viețile sau de personalitățile lor ar fi dezamăgit să afle că, dincolo de numele a cinci sau șase lucrări care au supraviețuit parțial, știm foarte puțin. Cel mai timpuriu dintre ei, pentru perioada noastră, este Gesius, cel care a făcut ca numele lui să apară și în afara mediului școlar. Faima sa se datora în bună parte abilităților remarcabile, atât ca profesor, cât și ca practicant. Dar acesta este, în mod clar, o excepție și, în general vorbind, profesorii din Alexandria, iatrosofiștii, nu au reușit să își creeze o reputație, dincolo de momentul și locul imediat al activității lor. Judecând după notele de curs, ei apar ca *scholastici* care au predat un corp tradițional de cunoștințe, bazat pe medicina clasică, antică. În auditoriu, ei au

Walther Riese, *Galen, on the passions and errors of the soul*, trad. Paul Harkins, Ohio State University Press, Ohio, 1963, pp. 1-2.

⁶ Victoria lui Galen a însemnat unificarea medicinei, o unificare care avea să dureze până în zilele lui Paracelsus (medic elvețian, alchimist și un pionier în revoluția medicală din perioada renesantistă), în secolul al XVI-lea. Deoarece a recunoscut anatomia, fiziologia și patologia ca științe de bază pentru medicină, Galen a fost cel care a trasat contururile medicinei, așa cum le cunoaștem și astăzi, a se vedea Owsei Temkin, *op.cit.*, p. 98.

⁷ *Ibidem*, p. 99.

⁸ Cu un caracter polemic evident, imensa producție literară a lui Galen prezintă o gamă remarcabilă de interese, atât filosofice, cât și medicale: de la logica pură, prin filosofia morală și filosofia sufletului, prin anatomie și fiziologie la medicină clinică, farmacologie și comentarii despre Hippocrates. În același timp, el deschide o fereastră fascinantă asupra practicii medicale și a vieții de zi cu zi în Roma antică, a se vedea în P.N.Singer, *Galen: Selected Works. The World's Classics*, Oxford University Press, Oxford, New York, 1997, p. i.

⁹ John Duffy, *op.cit.*, pp. 21-22. Galen a fost cel care a legat medicina și filosofia; l-a admirat pe Platon, dar prin metodă l-a urmat pe Aristotel. În afară de lucrările tehnice privind disciplinele chirurgicale, el a oferit informații cu privire la toate subiectele medicale, de la anatomie la uroscopie și până la consum de medicamente. Însă, mult mai important, el a fost capabil să creeze o teorie medicală care să încorporeze o multitudine de detalii anatomice, clinice și farmacologice, a se vedea în Owsei Temkin, *op.cit.*, p. 99.

dat studenților lor un nucleu solid de teorie și i-au ajutat să stăpânească principiile fundamentale ale lui Hippocrates și ale sistemului Galenic¹⁰.

Este foarte posibil ca unii profesori să-și fi petrecut cea mai mare parte a timpului cu studiul cărților; este, de asemenea, posibil ca unii studenți să fi citit lucrările de medicină ca parte a unei educații liberale, fără a avea intenția de a deveni medici practicanți. Cu toate acestea, există suficiente dovezi că nu toți profesorii alexandrini au fost „izolați” pe o insulă academică, departe de realitățile bolilor, precum și că studenții ajungeau și la paturile bolnavilor. Pentru început, profesorii înșiși erau conștienți de diferența dintre predare și practică, iar uneori chiar protestau împotriva interesului principal manifestat față de lucrările clasice de medicină și citau exemple din experiențele lor personale.¹¹

În Bizanț, în afara folosirii cunoștințelor medicale dobândite în universitate, pentru vindecare se folosește, în continuare, practica antică a vindecării miraculoase, acum creștinată. Astfel, două grupe de miracole de incubaj din secolul al VII-lea vor fi luate în considerare. Unul dintre ele, Miracolele lui Cyrus și Ioan, care a fost scris în jurul anului 610 de Sophronius¹², înainte de a deveni patriarh al Ierusalimului. Descrie 70 de cazuri de vindecare produse la altarul celor doi sfinți martiri de la Menuthis din Egipt, nu departe de Alexandria și aruncă o lumină valoroasă asupra iatrosofiștilor aceluia oraș. Cel de-al doilea set, Miracolele Sfântului Artemios, este opera unui autor necunoscut care scria către anul 660¹³. Acest text prezintă patruzeci și cinci de miracole ale martirului Artemios¹⁴, care avea altarul la biserica Sf. Ioan Prodromos din

¹⁰ John Duffy, *op.cit.*, p. 23.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Miracolele lui Sophronius dezvăluie cadrele unei dezbateri contemporane mai ample despre Viața de Apoi, unde se intersectau pe o scară largă convingerile privind soteriologia, sfințenia și hristologia, a se vedea în Phil Booth, „Saints and Soteriology in Sophronius Sophista's Miracles of Cyrus and John”, în *Studies in Church History*, vol. 45: *The Church, the Afterlife and the Fate of the Soul*, Cambridge University Press, Cambridge, p. 55.

¹³ Colecția Miracolelor Sfântului Artemios oferă materiale fascinante pentru diferite aspecte ale vieții și credința din Imperiul Bizantin. Importanța lor se reflectă în regularitatea cu care au fost citate în lucrările recente despre dezvoltarea urbană, viața de zi cu zi, arhitectura religioasă, cultul icoanelor și practici juridice în Bizanț, a se vedea în acest sens Virgil Crisafulli, John Nesbitt, *The Miracles of St. Artemios. A Collection of Miracle Stories by an Anonymous Author of Seventh-Century Byzantium*, E.J.Brill, Leiden, New York, Köln, 1997, p. 9.

¹⁴ Miracolele Sf. Artemios arată o progresie clară în complexitatea narativă și conținutul teoretic, a se vedea în *Ibidem*, p. 10.

Constantinopol și care era specializat, din motive necunoscute, în cazurile de tumori genitale, în special hernia scrotală¹⁵.

La bază, incubația creștină¹⁶ a implicat revelația directă a unui protector divin. Astfel, cultul este pe deplin integrat în structurile birocratice și clericale ale orașului. În minunile Sfântului Artemios, vizita sfântului poate avea loc numai după ce solicitantul a terminat ritualurile obligatorii; experiența de vis este astfel contextualizată în interior și depinde de riturile liturgice ale altarului. În Miracolele lui Cyrus și Ioan, însă, contextele civice și ecleziastice ale practicării cultului sunt constant marginalizate, iar vizita sfinților se bazează, în schimb, pe adoptarea virtuții ascetice. Aceste sisteme divergente nu numai că au diseminat modele divergente de practicare adecvată a cultului, dar ele au oferit, în virtutea analogiei soteriologice inerente lor, strategii divergente față de modul în care putea fi asigurată cel mai bine mântuirea¹⁷.

În colecția miracolelor realizate de Sf. Artemios, necesitatea ritualului ca o condiție prealabilă a vindecării servește nu numai pentru a proteja importanța contextului eclezial, ci și la evidențierea necesității liturghiei pentru progresul spiritual, atât în timpul, cât și dincolo de viața pământească. Cu toate acestea, în schema lui Sophronius, rolul soteriologic al liturghiei este mult mai ambiguu. Însănătoșirea și, de asemenea, asigurarea mântuirii, se bazează mai degrabă pe un proces de autotransformare ascetică în cadrul căruia performanța rituală, de altfel mediată de ierarhia clericală, este în mare măsură imaterială¹⁸. Cu alte cuvinte, Miracolele nu reprezintă doar povești benefice concepute pentru edificarea spirituală a cititorului, ele prezintă un sistem teologic complex în care omenirea, Întruparea și Viața de Apoi sunt într-o strânsă legătură.

Și, în final, trebuie remarcat faptul că, în domeniul medicinei, moașa locală era considerată o femeie înțeleaptă, a cărei abilitate putea salva viața, în timp ce aceia care se ocupau de epileptici și de leproși se bazau, în general, pe experiența transmisă pe cale orală. Deci, se poate constata faptul că, alături de tradiția

¹⁵ John Duffy, *op.cit.*, p. 24.

¹⁶ Reprezentarea iconografică și incubația au fost fenomene complementare: visele au stimulat producerea de icoane, iar icoanele au condiționat experiența de vis. La fel ca și icoanele, incubația oferea o oportunitate pentru experiența nemijlocită a divinității, dar autorii cultelor de incubație au încercat să condiționeze această experiență prin impunerea anumitor premise. Aceste condiții prealabile au fost determinate nu numai de convingerile cu privire la ceea ce presupunea o practicare adecvată a cultului, ci și de o strategie soteriologică eficientă, a se vedea în Phil Booth, *op.cit.*, p. 63.

¹⁷ *Ibidem*, pp. 54-55.

¹⁸ *Ibidem*, p. 55.

manuscrisă a cunoștințelor medicale, pe baza experților clasici, medicii bizantini au avut acces și la instrucțiuni nescrise, sub forma unor metode deja consacrate de îngrijire a bolnavilor¹⁹.

În ceea ce privește categoria socio-profesională a medicilor, pentru secolul al VI-lea mențiunile sunt foarte puțin numeroase. Ioan din Efes, în istoria sa ecleziastică, denunță, în ceea ce privește persecuțiile lui Justinian²⁰, faptul că acestea au vizat, fără deosebire, pe gramaticieni, sofiști, avocați și, în cele din urmă, medici²¹. Asta în condițiile în care, cu ceva mai mult de un secol mai devreme, unul dintre reprezentanții de seamă ai Bisericii Răsăritene, Grigore de Nyssa²², se ocupa de vindecarea unora dintre pacienții săi și avea o reputație solidă obținută în urma intervențiilor în dezbaterile medicale. Uneori, un preot ar fi putut fi protejat de aptitudinile sale medicale, chiar dacă moralitatea lui putea fi pusă sub semnul întrebării și teologia lui era nesigură²³.

Nu trebuie să pierdem din vedere faptul că, mult timp după edictul lui Constantin, părți mari ale imperiului au rămas fidele tradițiilor păgâne și că adăposturile tradiționale de vindecare au continuat o bună perioadă de timp să atragă un număr mare de pacienți. Scrisorile lui Libanius fac mai multe referiri la cultul lui Asclepius, în timp ce Viața lui Damascius, filosof neoplatonician care s-a născut, probabil, în anul 458 și a murit către anul 538, adesea menționează altare păgâne de vindecare și, în special, teurgia, echivalentul păgân al

¹⁹ Judith Herrin, *Byzantium. The Surprising Life of a Medieval Empire*, Penguin Group, London, 2007, p. 201.

²⁰ Justinian I, al cărui nume complet era Flavius Petrus Sabbatius Iustinianus, s-a născut, probabil, la Tauresium (cca. 482) și a murit la data de 14 noiembrie 565. Justinian a devenit împărat în anul 527, după moartea unchiului său Iustin, care l-a adus la Constantinopol și l-a pregătit pentru succesiune. Spre deosebire de Iustin, care a fost un comandant militar de succes, dar nu un om educat, Justinian a avut o înțelegere sigură a administrației imperiale, legii, teologiei și ceremonialului curții, a se vedea în *Ibidem*, pp. 105-106. Codificarea legii romane, Corpus Juris Civilis și construirea Hagiei Sophia sunt realizările sale durabile și cele mai importante, a se vedea în John Rosser, *Historical Dictionary of Byzantium*, Scarecrow Press, Lanham, 2001, pp. 224-225.

²¹ Vivian Nutton, „From Galen to Alexander. Aspects of Medicine and Medical Practice in Late Antiquity”, în *Dumbarton Oaks Papers*, vol. 38, Symposium on Byzantine Medicine, Dumbarton Oaks, Trustees for Harvard University, 1984, p. 6.

²² Grigore, episcop de Nyssa (335-395) este unul dintre marii părinți cappadocieni, alături de fratele său, Sfântul Vasile cel Mare, dar și Sfântul Grigore de Nazianz. Dacă Sfântul Vasile cel Mare era considerat om de acțiune, iar Sfântul Grigore de Nazianz, teologul, Grigore de Nyssa a fost supranumit filosoful și misticul, a se vedea în Remus Rus, *Dicționar enciclopedic de literatură creștină din primul mileniu*, Editura Lidia, București, 2003, p. 171.

²³ Vivian Nutton, *op.cit.*, p. 6.

miracolului creștin²⁴. După cum este bine cunoscut, creștinismul a preluat de la cultul vindecător păgân nu numai funcția sa, ca sursă de tratament medical, ci și limbajul, imaginea, chiar locațiile sale. *Christus medicus* este o metaforă care a fost deseori studiată, iar Erich Dinkler a discutat recent împrumuturile creștinismului din cultul lui Asclepius²⁵.

Pe lângă cele expuse mai sus, trebuie aduse în discuție alte cazuri rare, dar mult mai interesante și mai bine puse în lumină de sursele vremii, cele care s-au încheiat printr-o vindecare supranaturală și în care agentul de vindecare (pilule sau amulete) era el însuși un obiect de artă - cu alte cuvinte, arta și medicina erau strâns legate una de cealaltă. Și nicăieri nu a fost acest fenomen mai omogen sau mai bogat în complexitatea sa decât în lumea pelerinajului bizantin timpuriu, ceea ce înseamnă că pelerinajul a jucat un rol central în viața și cultura din perioada timpurie a Bizanțului²⁶.

Diagnosticul epidemiilor recurente de ciumă care au lovit imperiul, de la domnia lui Justinian până în secolul al VIII-lea, este mai incert decât s-a crezut odată și ceea ce spune despre efectele sale este chiar mai mult conjunctural. Vorbind despre molimă și impactul acesteia, Procopius din Caesarea²⁷ declara în lucrarea *Războaiele cu perșii*²⁸ că este o epidemie de ciumă²⁹ așa cum nimeni nu

²⁴ *Ibidem*, p. 7.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Gary Vikan, „Art, Medicine and Magic in Early Byzantium”, în *Dumbarton Oaks Papers*, vol. 38, Dumbarton Oaks, Trustees for Harvard University, 1984, p. 66.

²⁷ Procopius este considerat cel mai important istoric al timpului său. Redescoperit după eclipsa culturală din secolele VII și VIII, opera lui a fost o sursă principală pentru Cronica lui Teophanes, a se vedea în Averil Cameron, *Procopius and the sixth century*, Routledge, London and New York, 1985, p. 8. Născut, după cum afirmă chiar el, în Palestina, către sfârșitul secolului al V-lea, cândva între anii 490-507, își datorează probabil numele Sfântului Procopius, martirizat în Cezareea la 303. Nu se știe nimic despre familia sa, care e de presupus că făcea parte din elita orașului, ținând seama de studiile de drept pe care le-a urmat și care, în general, erau menite să deschidă calea tinerilor din clasele de sus către o carieră administrativă, a se vedea în Ecaterina Lung, *Istoricii și politica la începuturile evului mediu european*, Editura Universității din București, București, 2001, pp. 34-35.

²⁸ Opera majoră a lui Procopius, intitulată *Războaiele*, a fost scrisă între anii 545-553: primele șapte cărți între anii 545-550, iar a opta în anul 553. Deși se concentrează în primul rând asupra războaielor lui Justinian împotriva vandalilor, persanilor și ostrogoților, oferă, de asemenea, și informații despre istoria internă a Imperiului în timpul domniei împăratului Justinian, a se vedea în John Rosser, *op.cit.*, p. 334.

²⁹ Epidemia de ciumă avea să înceapă în Mediterana, la Pelusium, pe marginea estică a Deltei Nilului, în luna iulie a anului 541. Constantinopolul este lovit de epidemie în primăvara lui 542, probabil în martie sau aprilie, iar aceasta a durat până în luna august. Pe timpul verii, Antiohia a fost și ea lovită, iar până la sfârșitul anului avea să lovească și armata persană care

mai văzuse până atunci. Zaharia din Milet numește epidemia ca fiind *epidemia lui Satana, căruia Dumnezeu i-a ordonat să distrugă omenirea*³⁰.

Principalul simptom al epidemiei era febra, însă niciunul dintre cei infectați nu se așteptau să și moară. Unii mureau exact în prima zi în care se îmbolnăveau, alții în următoarele zile, iar altora le apăreau inflamații buboase în zona abdomenului, la subțiori sau pe coapse. Boala avea și alte simptome, precum coma sau delirul. Cei care cădeau în comă nu își mai recunoșteau apropiații și erau hrăniți fără să se trezească. Suferinzii de delir se luptau atât cu insomnia, cât și cu halucinațiile, crezând că cei care doreau să îi ajute erau un fel de demoni.

Boala se manifesta foarte ciudat. Bolnavii nu se puteau hrăni normal, iar mulți dintre ei au murit pentru că nu avea cine să aibă grijă de ei. Aceștia mureau fie de foame, fie se sinucideau, aruncându-se în mare sau de la înălțime. În cazurile în care coma și delirul nu le veneau de hac bolnavilor, o făceau inflamațiile de pe ei, căci aceștia nemaifiind capabili să îndure durerea, mureau. Având în vedere că medicii nu au înțeles sub nici o formă boala, au crezut că aceasta se trage de la bubele de pe corp. Astfel, ei au început să investigheze corpurile celor decedați și au descoperit în interiorul inflamațiilor un soi de buboi care creștea acolo. Foarte mulți dintre cei afectați vomitau sânge; pe mulți dintre ei îi ajută baia, iar la alții aceasta agrava situația. În cazul femeilor însărcinate, moartea era cel mai adesea sfârșitul pentru ele, întrucât acestea își pierdeau viața fie prin pierderea sarcinii, fie la naștere, împreună cu nou-născuții.

Ioan din Efes, la rândul său, spune că situația din capitală este una devastatoare și că au fost peste 300.000 de victime. Conform lui, până și animalele au fost afectate, de la câini până la reptile, toate prezentând bubele specifice bolii³¹. Tot el spune că oamenii erau agitați, nu știau ce se întâmplă cu ei, iar corpurile celor decedați erau aruncate și înghesuite în gropi ce înghițeau

pornise împotriva Bizanțului. În partea vestică, Alexandria a fost devastată în septembrie 541, iar până în anul 543 era prezentă și în Italia, ajungând până la Roma, a se vedea în Peregrine Horden, „Meditereanean Plague in the Age of Justinian”, în *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, p. 135.

³⁰ Zaharia de Mitylene, *The Syriac Chronicle*, trad. by F. J. Hamilton and E. W. Brooks, Methuen & CO., London, 1899, p. 313.

³¹ *Ibidem*, pp. 141-142.

în jur de 70.000 de victime ale epidemiei³². Această epidemie de ciumă avea să fie de o magnitudine foarte mare, reușind să afecteze toate domeniile (economic, social, politic), ba chiar să îl doboare și pe împăratul Justinian, numai că el a reușit să scape cu viață din ghearele bolii.

O altă boală care a creat mari probleme în perioada de care ne ocupăm și, în general, de-a lungul timpului, este rabia. O boală teribilă, cu un rezultat fatal, dacă nu este împiedicată prin vaccinare, care are la bază trei actori esențiali: virusul rabiei, mamiferul care mușcă (câine, pisică, lup, vulpe, liliac ș.a.) și omul. Boala a fost cunoscută de cel puțin 4.000 de ani în Orientul Mijlociu și s-a răspândit foarte repede în Asia și Europa. A fost prezentă în Grecia, pe vremea lui Homer, și este descrisă de Aristotel și alți scriitori greci importanți. Însă, cea mai importantă sursă pentru istoria rabiei în antichitate este Caelius Aurelianus³³ (secolul al V-lea), care dedică opt capitole acestei boli³⁴.

În lucrările lui Aetios din Amida³⁵ și Paulos din Aegina³⁶, rabia este descrisă în amănunt. Despre rabie, Aetios vorbește în cartea a VI-a a lucrării sale, *Tetrabiblos*, în care abordează diferite afecțiuni ale capului și creierului. Capitolul 24 începe cu prezentarea bolii la câini, influențată atât de căldură și de vremea caldă, cât și de frig și vremea rece. Ei nu au voie să bea apă și sunt cuprinși de o sete puternică, ce reprezintă principalul motiv pentru care otrava se intensifică și mai mult în organism. Simptomatologia este următoarea: câinii turbați nu sunt capabili să latre și nici nu își mai recunosc stăpânii; sunt înfometăți și însetați, dar nu pot bea apă și nici mâncă; respiră foarte greu, cu gura deschisă din care varsă salivă spumoasă³⁷. Aetios descrie apoi boala la om: *Toți cei care sunt nepăsători după ce au fost mușcați de un câine turbat... se vor teme fie de apă, fie de alte lichide, de unele timp de patruzeci de zile, dar de altele pentru o perioadă mai lungă de timp. Anxietatea este mai dureroasă pentru cei care cred că [ei văd] apă sau un alt lichid translucid într-o oglindă: ei cred că își văd propriile fețe înroșite cu o privire tăioasă, plină de furie. Și aceasta este puterea asupra lor, spun unii, deoarece imaginea reflectată*

³² Michael G. Morony, „For Whom Does the Writer Write? The First Bubonic Plague Pandemic According to Syriac Sources”, în Lester K. Little (ed.), *Plague and the End of Antiquity: The Pandemic of 541-750*, Cambridge University Press, New York, 2007, pp. 75-77.

³³ Medic și scriitor roman, a abordat diferite teme de medicină.

³⁴ Jean Théodoridès, „Rabies in Byzantine Medicine”, în *Dumbarton Oaks Papers*, vol. 38, Dumbarton Oaks, Trustees for Harvard University, 1984, p. 149.

³⁵ Medic bizantin și autor de lucrări în domeniul medicinei din secolul al VI-lea.

³⁶ Medic bizantin care a profesat în Alexandria.

³⁷ Jean Théodoridès, *op.cit.*, p. 154.

este cea a câinelui care l-a mușcat³⁸. Aetios menționează și cum se vindecă oamenii de această boală. El sugerează diverse medicamente și compuși, precum smoala, oțelul, cenușă de crabi de apă dulce ș.a. Un alt medicament compus include sare de rocă, cretă, rozmarin, rue verde, etc., iar pe acesta îl găsim menționat și la Paulos din Aegina.

Paulos din Aegina diferă puțin de Aetios și în enciclopedia sa medicală precizează că dintre oamenii mușcați, doar cei care au suferit din cauza mușcăturilor umane și-au revenit. Paulos crede că rabia este cauzată de o otrăvă care a invadat întregul organism. El menționează că aversiunea față de apă s-ar datora unei uscăciuni care provoacă o transmutare a tuturor fluidelor din organism. Totodată, și el este de părere cu apariția halucinațiilor pacienților și raportează că doar una sau două persoane au scăpat de boală după ce au fost mușcate, dar insistă că aceste persoane au fost atacate de oameni turbați și nu de animale³⁹. Rețetele pentru vindecare sunt aproape identice cu cele prezentate de precedesorii săi, doar una apare modificată. Ea conține un amestec de rădăcini de gențiană mărunțită, vin vechi cu două linguri de sânge de potârniche⁴⁰.

Agathias de Myrina⁴¹ este un alt autor care oferă detalii importante despre evenimentele petrecute în secolul al VI-lea. Printre informațiile oferite de el se regăsește și descrierea unei boli ciudate de care au suferit Leutharis, un lider al barbarilor și oamenii săi, care se luptau cu romanii conduși de generalul Narses. Boala a fost, de fapt, o epidemie caracterizată prin următoarele simptome: agitație, urmată de cădere; spumă care iese din gură; ochii holbați și mișcarea de rulare a globilor oculari; victimele își mușcau propriile brațe, rupând carnea și lingând sângele; febră și dureri de cap; paralizie și nebunie; deces⁴². La acea vreme, s-a presupus că acest focar din armata lui Leutharis a fost rabie și că a

³⁸ *Ibidem*, p. 155.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ Agathias de Myrina este continuatorul declarat al operei lui Procopius, un important istoric, avocat și poet, care s-a născut pe la 532 sau 536 la Myrina, în Asia. La fel ca și Procopius, Agathias a fost un bun cunoscător și imitator al istoriografiei antice, în special sub aspectele sale literare și retorice; pregătirea sa a fost una clasică și a urmat și respectat modelele alese din diferite perspective: lexis, stil, dialect, diviziune cronologică în anotimpuri, discursuri etc., a se vedea în Gabriele Marasco, *Greek & Roman Historiography in Late Antiquity. Fourth to Sixth Century*, Brill, Leiden, Boston, 2003, p. 417.

⁴² Descrierea bolii în Agathias de Myrina, *The Histories*, translated with an Introduction and short explanatory notes by Joseph D. Frendo, CFHB, Vol. 2 A: Ser. Berolinensis, Walter de Gruyter, Berlin, 1975, pp. 34-35.

fost transmisă de la câinii vagabonzi. Însă, după numeroase cercetări s-a ajuns la concluzia că boala a fost o epidemie, deoarece multe persoane s-au îmbolnăvit și sistemul nervos le-a fost afectat. De asemenea, s-a renunțat la ideea că boala era rabie, deoarece Agathias nu menționează apariția câinilor, nu face aluzie la alte caracteristici precum hidrofobie și fotofobie și în niciun caz de rabie umană nu a existat vreo mențiune cu privire la faptul că pacientul își mușca membrele superioare proprii și își rupea carnea⁴³.

Atunci când boala lovea, se încerca identificarea anumitor remedii. În general, majoritatea încercărilor de vindecare începeau la domiciliu, prin așteptarea medicatrix naturae: cu ajutorul ierburilor, rugăciunilor sau incantațiilor, apoi prin solicitarea ajutorului unui membru al familiei, în special al unei femei (mamă, soție). Conștientizarea faptului că a păcătuit îl conducea pe cel bolnav la preot și la sacramente, ori la mormântul sau relicvele unui sfânt. Dacă lua în calcul posibilitatea ca boala să fi fost provocată de magie răuvoitoare sau de ochiul rău, putea să recurgă la contra-magie. Sigur, putea să consulte și un doctor, cu toate că pentru pacient faptul că un bărbat (mult mai rar o femeie) a obținut titlul de iatros (sau iatraina) nu era relevant din perspectiva cunoștințelor terapeutice pe care le dobândise. În capitală, medicii aparțineau unei corporații și s-ar putea ca ei să fi fost supuși unei forme oarecare de acreditare profesională. În alte părți, vindecătorii trebuiau să trăiască folosindu-și inteligența și bazându-se doar pe reputația lor fragilă pentru a reuși să atragă noi pacienți și să îi păstreze pe cei vechi⁴⁴.

De asemenea, a fost introdusă sau reintrodusă în medicină ideea de demoni și posesie demonică. Originea caracterizării omului-lup, care rătăcește pe jumătate gol printre morminte pe timp de noapte, se găsește parțial în evangheliile, parțial în textele medicale mai timpurii. O explicație somatică a nebuniei este considerată neobișnuită chiar și în rândul medicilor, care invocă posesia demonică. Intrăm într-o lume plină de îngeri și demoni, în care boala este văzută ca un simptom al unei bătălii între agenții Binelui și ai Răului și în care viziunile sunt trimise de Dumnezeu sau Satana. Este și cazul viziunii pe care a avut-o muribundul Theodoric și care l-a obligat să-și exprime în fața medicului său, Elpidius, pocăința profundă pentru uciderea lui Boethius și a lui Symmachus. Chiar Elpidius, doctor și diacon, ambasador, călător și restaurator al unei băi publice din Spoleto, a recunoscut demonii atunci când i-a văzut. Se

⁴³ Jean Théodoridès, *op.cit.*, p. 156.

⁴⁴ Elizabeth Jeffreys, John Haldon, Robin Cormack, *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, Oxford University Press, Oxford – New York, 2008, p. 688.

spune că a fost atacat de ei nu numai afară, ci chiar în casa lui, în care îl urmăreau aruncând pietre. Ca răspuns la rugăciunile sale, Sfântul Caesarius a venit și a exorcizat spiritele care l-au atacat⁴⁵. Indiferent dacă cineva crede sau nu în această poveste, ea exprimă un adevăr, acela că în antichitatea târzie medicii erau dispuși să considere intervenția demonilor și a spiritelor ca fiind o cauză a bolii, iar boala ca o formă de pedeapsă divină pentru păcate. Această schimbare de perspectivă nu a fost niciodată investigată în mod satisfăcător din partea medicală și ar trebui să se manifeste o precauție sporită în a o atribui unor procese vagi și necontrolabile, precum creștinarea culturii elitei.

Medicii au jucat, fără îndoială, un rol important în negocierile politice și ecleziastice din secolele al V-lea și al VI-lea și ar fi tentant să atribuim această caracteristică fie unei creșteri a importanței medicilor, fie, cu o mai mare plauzibilitate, abilităților lor lingvistice (bilingvi sau chiar multilingvi), calității de oameni de cultură, capabili să treacă frontierele politice și totuși să comunice într-un limbaj comun, de obicei, siriac⁴⁶.

Și dacă tot am ajuns la discuția despre medici, trebuie precizat faptul că există diferențe clare între ei, din perspectiva imaginii pe care o aveau. Astfel, unii dintre aceștia erau considerați mai puțin buni decât criminalii: cei neglijenți care, de cele mai multe ori, agravau starea pacientului, erau mai mult interesați de averea acestuia și pregătiți, chiar și atunci când rezultatul letal era deja sigur, să continue tratamentul pentru a-și colecta onorariile. Mesajul general era: *Nu te aștepta ca medicii să facă ceva pentru tine decât să-ți ia banii și să te abandoneze imediat ce punga ta este goală*⁴⁷. În același sens, relatările miracolelor ridiculizează adesea pregătirea medicilor, care se dovedește a fi inutilă, în timp ce sfinții vindecători, care nu solicită nicio compensație, pot face minuni cu cele mai simple substanțe, adesea ceara de lumânare luată de la sanctuarele lor.

Dar, cu toate acestea, Sophronius și colegii săi nu promovează refuzul medicamentelor; ei nu-și încurajează contemporanii ca, în caz de boală, să treacă peste medic și să se bazeze exclusiv pe mila lui Dumnezeu. Pentru început, practic toate bolile din povestirile miraculoase sunt prezentate ca situații incurabile; cu alte cuvinte, pacienții au trecut mai întâi pe la doctor și numai după eșecul acestuia au recurs la sfinți, fiind cazuri fără speranță din punct de vedere medical. Prin urmare, este de la sine înțeles, chiar și de către Sophronius, că bolnavul solicită în mod normal și ajutor medical.

⁴⁵ Vivian Nutton, *op.cit.*, p. 9.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 13.

⁴⁷ John Duffy, *op.cit.*, p. 24.

Ce știm despre doctori? Din fericire, există cineva care ne poate ajuta să completăm imaginea, un ghid bun pentru realitățile cotidiene ale practicii medicale bizantine. El este Alexandru din Tralles, născut în prima jumătate a secolului al VI-lea și membru al unei familii distinse din Asia Mică; tatăl său era doctor și cei patru frați ai săi erau oameni renumiți, inclusiv faimosul Anthemius care a participat la construirea bisericii Sf. Sofia din Constantinopol. Alexandru însuși a devenit medic și a petrecut o mare parte din timpul său departe de casă, ajungând chiar și la Roma. Spre sfârșitul vieții, el a scris, pentru a fi folosit de medici, un manual terapeutic de tip tradițional, care merge de la cap până la picioare sau, din punct de vedere patologic, de la chelie la gută⁴⁸. Privit ca un autor medical al perioadei iustinianice și nu, de exemplu, ca o figură minusculă în marele domeniu al științei grecești, Alexandru merită atenție - și nu puțină admirație. Este unul dintre puținii scriitori bizantini care ne aduc aproape de medicul în acțiune și împărtășește cu noi detalii despre cazurile din practica proprie⁴⁹.

Complet ortodox în teorie, principalii mentori ai lui Alexandru printre scriitorii mai vechi sunt Hippocrate și Galen. Dar când vine vorba de prescrierea remediilor, el nu este un urmaș orb al celor vechi; el știe unde să tragă linia de respect și nu se teme să-și afirme independența, chiar dacă acest lucru îl pune în dezacord cu Galen. El alege adevărul pentru autoritate, iar factorul decisiv este întotdeauna experiența. Gândirea sa cu privire la remedii poate fi rezumată după cum urmează: dacă nu funcționează, nu contează ce spun anticii despre ele⁵⁰. El însuși, ori de câte ori este posibil, preferă să prescrie dietă, băi sau exerciții fizice; când vine vorba de folosirea medicamentelor, încearcă să le evite pe cele care sunt dure sau cunoscute a fi periculoase. Din nou, cu o privire poate la colegii săi mai puțin competenți sau mai puțin scrupuloși, el reamintește cititorului că un medicament nu trebuie să fie complex sau costisitor pentru a fi eficient. De asemenea, consideră că este necesar să avertizeze despre obținerea articolului autentic, pentru că unii medici vând pastile contrafăcute. În cele din

⁴⁸ În lucrările lui Alexandru din Tralles, însă, nu se găsește nicio informație despre rabie. Chiar dacă el menționează în prima sa carte diverse boli nervoase (epilepsie, paralizie, letargie etc.), nu există nimic despre rabie și despre principalul său simptom, hidrofobia, a se vedea în Jean Théodoridès, *op.cit.*, p. 154.

⁴⁹ John Duffy, *op.cit.*, p. 25.

⁵⁰ Chiar el admite amuleta, pe motivul că un medic bun trebuie să facă tot ceea ce arta îi poruncește să facă, a se vedea în Owsei Temkin, *op.cit.*, p. 100.

urmă, el nu este deloc deranjat în a-și recomanda propriile pastile și pregătirile pentru cele mai bune rezultate.

Pentru cei care suferă de gută⁵¹, care nu ar putea să ia medicamentul pe cale orală, fie pentru că sunt suspicioși față de anumite substanțe, fie pentru că suferă de o boală de stomac, el oferă o listă alternativă de remedii care să fie aplicate pe plan extern⁵². În opinia lui Alexandru, cazurile de febră cerebrală merită o atenție deosebită și trebuie să se depună toate eforturile pentru a se crea în jurul bolnavului un mediu calm și liniștitor: temperatura și cantitatea de lumină din sala în care se află trebuie controlate; vizitatorii sunt verificați și nimeni, nici măcar o rudă, dintre cei care au tulburat pacientul în trecut, nu are voie să intre; chiar și numărul de prieteni admiși este menținut în anumite limite, deoarece mulțimea tinde să deranjeze și are un efect negativ asupra calității aerului din cameră. De fapt, preocuparea lui Alexandru pentru tratamentul și bunăstarea pacienților săi este atât de mare, încât este dispus să accepte și chiar să susțină folosirea farmecelor, a amuletelor și a remediilor populare⁵³.

Concluzionând cele spuse mai sus, trebuie precizat mai întâi de toate faptul că medicina bizantină nu a fost, totuși, doar depozitarul învățaturii medicale antice târzii, aceasta a fost completată din unele contribuții ale medicilor și învățaților bizantini din perioada de care ne-am ocupat. Totodată, nu trebuie să supraestimăm numărul spitalelor⁵⁴, adică organizațiile de caritate pentru cazare peste noapte a bolnavilor care au avut acces la serviciile medicilor. După cum nu trebuie să presupunem că îngrijirea medicală în spitalele din perioada următoare se deosebește radical, din punct de vedere calitativ, de cea disponibilă în Vestul creștin sau în Orientul Mijlociu. Cu toate acestea, medicina

⁵¹ Guta figurează printre bolile pentru care în Codul lui Justinian există o hotărâre specială – Boala podagră nu reprezintă o scuză pentru îndeplinirea îndatoririlor personale. Dacă, totuși, spui că ești atât de afectat de boala picioarelor, încât să nu poți servi propriile interese, mergi la guvernatorul provinciei. Dacă el stabilește veridicitatea scuzelor tale, nu va accepta să fii chemat pentru îndatoriri fizice, Codex Iustinianus X, 51, 3, ed. P. Krueger, Berlin, 1895, p. 422, apud Owsei Temkin, *op.cit.*, p. 101.

⁵² Despre Alexandru se credea că el a introdus planta cunoscută sub numele de colchicum în tratamentul gutei, o boală destul de răspândită în Bizanț, a se vedea în Owsei Temkin, *op.cit.*, p. 100.

⁵³ *Ibidem*, p. 26.

⁵⁴ Informații despre organizarea internă a unor spitale sunt păstrate în unele documente, este adevărat, mai târzii, dintre care cel mai bogat este un Typikon (regulament) al Mănăstirii Pantocrator, care determină atât funcționarea spitalului, cât și pe cea a mănăstirii de care depinde, a se vedea Marie-Hélène Congourdeau, „La médecine byzantine. Une réévaluation nécessaire”, în *Revue du Praticien*, vol. 54, nr. 15, 15 oct. 2004, pp. 5-6.

bizantină rămâne, în multe privințe, expresia perfectă a preocupărilor față de sănătate: un amestec între învățatură și practică, între vechi și nou, între tradiții păgâne și practici creștine, care se confruntă cu o anumită situație de stagnare pe perioade de timp relativ importante, așa cum este și cea la care ne-am raportat⁵⁵.

⁵⁵ Elizabeth Jeffreys, John Haldon, Robin Cormack, *op.cit.*, p. 688.

ASEDIUL CONSTANTINOPOLULUI ÎN FRESCELE EXTERIOARE BISERICEȘTI DIN NORDUL MOLDOVEI

ȘTEFAN-CLAUDIU BANU*

Abstract: *North of Moldova is known for its monasteries built during medieval times. Outside painting are what makes them so unique. Being painted by traditional rules of byzantine culture, many themes are shown, such as Siege of Constantinople. Painting in fresco is showing a stronghold being attacked, both by the land and sea, by ottoman turks. The question that pops up from this is which siege are we looking at? And many theories couldn't agree upon a single siege, lots of them being brought up to discussion. Based on the first theories, we are looking at sieges battles from 626 to 1453, but as we looked forward into it, researchers proposed attacks upon byzantine capital. Every theory and every idea that was proposed tried to look up the painting symbols and match them with all kind of interpretations.*

Keywords: *Siege of Constantinople, mural painting, Akathistos Hymn, Maphorion.*

Anul 1453 a reprezentat sfârșitul Imperiului Bizantin, prin cucerirea orașului capitală, Constantinopol, de către turcii otomani. Cucerirea acestuia nu a însemnat, totuși, dispariția influențelor culturale din fostele spații cuprinse între granițele imperiului sau din zonele asupra cărora s-a manifestat autoritatea bizantină, direct sau indirect, fie chiar pentru o perioadă limitată de timp. În spațiul românesc, influența bizantină a rămas întipărită în mai multe domenii, printre care în arta și arhitectura ecleziastică. Putem afirma că iconografia bisericească de tip bizantin, folosind diverse moduri de expunere precum pictura murală, ne lasă mărturie evenimente istorice expuse printr-o tehnică artistică exemplară¹.

Perioada de apogeu cultural pentru spațiul Moldovei este cuprinsă în timpul domniilor lui Ștefan cel Mare și a fiului acestuia, Petru Rareș. Ultimul are contribuția imensă de a demara pentru cultura moldovenească amplul proces

* Doctorand, Anul II, Școala Doctorală a Facultății de Istorie, Universitatea din București, coordonator prof.univ.dr. Viorel Panaite, Facultatea de Istorie, Universitatea din București.

¹ Oliviu Boldura, *Pictura murală din nordul Moldovei. Modificări estetice și restaurare*, Editura Accent Print, Suceava, 2007, pp. 26-27.

de pictare a frescelor exterioare pe mai multe ansambluri mănăstirești din zona Bucovinei².

Cele mai întâlnite scene pictate în frescele exterioare sunt scena Judecății de Apoi, Arborele lui Iesei și Imnul Acatist al Maicii Domnului. Pictura este realizată în tradiție bizantină, nu se depășesc canoanele și se pune accentul pe un principiu caracteristic artei creștine, și anume propovăduirea adevărului religios. Frescele exterioare mai conțin o multitudine de pasaje biblice, viețile sfinților și scene ale istoriei bisericii creștin-ortodoxe. Reprezentările murale aveau și un rol educativ, didactic și catehetic oferind creștinului instruirea adecvată în adevărurile de credință, în contextul în care cea mai mare parte a populației avea acces limitat la educație³. Printre aceste scene, de o importanță deosebită este pasajul din pictura murală ce înfățișează Asediul Constantinopolului.

Asediul Constantinopolului este prezent în fresca exterioară a mai multor mănăstiri din zona Moldovei de Nord. La Biserica Bunei Vestiri de la Mănăstirea Moldovița și la Biserica Adormirea Maicii Domnului de la Humor, Asediul a rămas mai bine conservat, comparativ cu reprezentările de pe Biserica Sfântul Nicolae de la Mănăstirea Proboata, Biserica Sfântul Gheorghe de la Mănăstirea Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava, Biserica Adormirii Maicii Domnului de la Baia, Biserica Sfântul Dumitru din Suceava etc, unde fresca exterioară este foarte deteriorată, iar pasajele ce fac obiectului studiului de față prezintă doar anumite urme/contururi ale cetății, personajelor din interior și ale atacatorilor⁴.

Asediul Constantinopolului de la Mănăstirea Moldovița (fig. 1) este cel mai bine conservat, alături de o mare parte din fresca exterioară. Pictura a fost realizată de o echipă de pictori aflați sub îndrumarea lui Toma de la Suceava, unul din curtenii lui Petru Rareș, care și-a pus amprenta pe mai multe așezăminte ale acestei perioade⁵.

În comparație cu celelalte reprezentări ale Asediului, inclusiv de la mănăstirea Humor, se observă că la Moldovița s-a acordat o atenție specială pasajului respectiv prin amploarea dimensiunii armatei invadatoare. Asediul este amplasat la intrarea în biserică, sub reprezentarea Imnului Acatist adresat

² Radu Lungu, *Mănăstiri ortodoxe românești. Moldova de Nord*, Paideia, București, 2014, pp. 22-24.

³ *Ibidem*, pp. 23-24.

⁴ Irineu Crăciunaș, „Acatistul Maicii Domnului în pictura exterioară din Moldova”, în revista *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, nr. 5-6, an XLVIII, 1972, pp. 298-301.

⁵ Radu Lungu, *op. cit.*, pp. 93-97.

Fecioarei Maria. Putem considera că amplasarea este una simbolică în condițiile în care participanții la ceremonialurile religioase intrau în contact direct cu respectiva reprezentare⁶. Cercetătorii au dezvoltat mai multe teorii legate de amplasarea asediului în această zonă. Printre cele mai cunoscute sunt teoriile istoricului Oreste Tafrali, care consideră că Asediul își are locul în această zonă, în condițiile în care pasajul era expus direct către credincioși și leagă reprezentarea de politica dusă de Petru Rareș împotriva Imperiului Otoman în prima domnie⁷.

Povestea Asediului este încadrată pe plan orizontal între cele două contraforturi ale bisericii, mai precis între cele două ferestre de influență gotică, înalte și înguste, de pe peretele nordic, de la intrarea în pronaos. Privitorului, pictorul îi desfășoară în față o cetate asediată atât de pe uscat cât și de pe mare, pasaj ce este plin de simbolistică și de trimiteri la realitatea istorică⁸. În planul din stânga al compoziției, se distinge cetatea Constantinopolului, care poate fi identificată prin inscripția în limba slavonă de deasupra sa, *Iată Țarigradul*⁹.

La nivel descriptiv, scena Asediului poate fi privită din perspectiva a trei planuri care se completează reciproc. Primul plan este reprezentat de Cetatea asediată (fig. 2). Constantinopolul este reprezentat cu ziduri mari, groase, din care se înalță două turnuri de apărare care au instalate în ele piese de artilerie, alături de arcași în picioare înveșmântați în haine de culoare roșie care lansează săgeți către trupele asediatoare. La rândul lor, piesele de artilerie deschid focul către inamici, fapt evidențiat de către pictor prin flăcări mici, de culoare roșatică ce ies din gurile țevelor de tun¹⁰. În interiorul zidurilor sunt pictate mai multe clădiri, printre care există și două biserici, una din ele fiind situată în partea centrală, de unde putem concluziona că pictorul a încercat reprezentarea Bisericii Sfintei Sofia. Acoperișurile caselor sunt realizate după modelul locuințelor bizantine. Printre toate acestea sunt înfățișate dealuri de diferite înălțimi și diferite culori precum verde, galben, maroniu etc¹¹.

⁶ Oreste Tafrali, „Le siège de Constantinople dans les fresques des églises de Bucovine”, în: *Mélanges offerts à M. Gustave Schlumberger*, Vol.2, Paris, 1924, pp. 455-456.

⁷ *Ibidem*, pp. 456-457

⁸ *Ibidem*, p. 458.

⁹ Gabriel Herea, *Mesajul eshatologic al spațiului liturgic creștin. Arhitectură și icoană în Moldova secolelor XV-XVI*, Editura Karl A. Romstorfer, Suceava, 2013, p.152.

¹⁰ Oreste Tafrali, „Le siège de Constantinople dans les fresques des églises de Bucovine”, pp. 457-458.

¹¹ *Ibidem*, p.458.

Tot în interiorul orașului se desfășoară o amplă procesiune religioasă. Primul grup este format de diaconi înveșmântați în ținute tradiționale, urmați de episcopi în straiile lor liturgice, brodate cu simboluri religioase și cu omoforul¹² în jurul gâtului, pe care sunt desenate cruci negre mari. Unul dintre cei trei ierarhi, considerat a fi reprezentarea patriarhului¹³ din Constantinopol, are omoforul brodat cu auriu și ține în mână Tetraevanghelul sau Evanghelia. Ceilalți doi ierarhi poartă, la rândul lor, în mână Maforionul Fecioarei¹⁴ și relicva crucii lui Hristos¹⁵.

În spatele ierarhilor este reprezentat împăratul, înveșmântat în hainele de ceremonie, acestea fiind scoase în evidență de purpura pe care, după datină, avea voie să o poarte doar familia imperială. Monarhul este urmat de membrii curții imperiale și de popor. În partea de sus a procesiunii, după alaiul împăratului, este reprezentată împărăteasa cu doamnele ei de onoare¹⁶.

Continuarea procesiunii poate fi observată în partea stângă a cetății, unde este înfățișat un bărbat cu privirea îndreptată spre cer și care, așezat în fața mulțimii, aduce spre închinare chipul lui Hristos imprimat pe o pânză (fig. 3). Pictorul, prin reprezentarea sa, subliniază caracterul sacru al pânzei, în condițiile în care aureola lui Hristos depășește cu mult spațiul pânzei pe care este realizat. Lângă acesta este reprezentat un diacon sau preot - fapt evidențiat prin argintiul aplicat în zona gâtului, care poartă pe un stihar icoana Hodegetriei (fig.3), în care Fecioara Maria este reprezentată cu Pruncul în brațe. În dreapta preotului este un alt personaj care ține peste zidurile orașului ceea ce cercetătorii au identificat a fi Brâul Maicii Domnului. Relicva nu este vizibilă în totalitate, ci doar o umbră

¹² Omoforul este veșmântul pe care episcopul îl poartă în timpul ceremoniilor și ritualurilor religioase. El simbolizează și autoritatea bisericească în ierarhia clerului.

¹³ Tafrați consideră că avem de-a face cu reprezentarea patriarhului Sergios, în condițiile în care omoforul său este reprezentat cu auriu comparativ cu veșmintele celorlalți episcopi.

¹⁴ Acoperământul Fecioarei/ voalul/maforionul era considerat în Constantinopol una din relicvele religioase importante, alături de Brâul Maicii Domnului și Crucea pe care a fost răstignit Iisus Hristos. În tradiția Bisericii Ortodoxe, ziua de marți a rămas închinată Acoperământului Maicii Domnului pentru a sărbători, conform tradiției bisericești, arătarea Sfintei Fecioare în Biserica din Vlaherne din secolul al X-lea.

¹⁵ Nicolae I. Șerbănescu, „Împresurarea Țarigradului în zugrăveala bisericilor noastre”, în *Ortodoxia*, nr. 3, 1953, pp. 439-441.

¹⁶ Alice Isabella Sullivan, „Vision of Byzantium: The Siege of Constantinople in Sixteenth-Century Moldavia”, în *The Art Bulletin*, nr. 4, Decembrie, Routledge Taylor and Francis Group, 2017, pp. 35-37.

a acesteia se mai poate observa în mâinile bizantinului. Personajele de pe zidurile orașului sunt reprezentate cu privirea ridicată spre cer¹⁷.

În planul al doilea a fost pictată armata asediatoare (fig. 4), care este situată în partea dreaptă a tabloului mural. Aceasta își face apariția dintre dealuri și este formată din trupe de infanterie, cavalerie și artilerie, desfășurate în fața Constantinopolului, turcii fiind ușor de recunoscut după port. Deasupra armatei otomane există o formațiune noroasă, reprezentată semicircular pe cer, care trimite către atacatori foc (după alte surse, ar putea fi vorba despre ploaie cu grindină) indicând astfel intervenția divină. Picăturile se pot observa pe hainele și armele soldaților otomani.¹⁸

Un al treilea plan al picturii este reprezentat de asediul pe mare (fig. 1). Sunt pictate corăbiile inamice care asediază cetatea, dar care sunt cuprinse de marea învolutată, tot semn al intervenției divine. De asemenea, și în acest plan apare un nor de formă semicirculară, care aruncă foc asupra ambarcațiunilor. În valurile mării sunt corăbiile scufundate, împreună cu trupurile asediatorilor. O singură corabie este reprezentată plutind, dar și ea pe punctul de a fi scufundată de tunurile cetății. Căpitanul corabiei arată cu mâna către cetate, în timp ce echipajul său încearcă să se salveze sărind peste bord.¹⁹ În partea superioară pictorul a înfățișat un avanpost de apărare care nu este atacat de trupele otomane. Cercetătorii consideră că acea insulă reprezintă cartierul Pera, locuit de genezezi și care nu a fost atacat în momentul asediului, în condițiile în care cele două state semnaseră un tratat de pace²⁰.

Cel de-al doilea Asediu care se găsește într-o stare de conservare mai bună, comparativ cu celelalte amintite mai sus, îl găsim la Biserica Adormirea Maicii Domnului de la Mănăstirea Humor. Pictura interioară și exterioară este executată în perioada lui Petru Rareș, mai precis în anul 1535. În aceste reprezentări predomină culorile calde, printre care cel mai evidențiat și des folosit este roșul. Din păcate, pictura exterioară a fost afectată de diverse intemperii și o bună parte din aceasta nu mai este vizibilă²¹. Amintim că

¹⁷ *Ibidem*, pp. 35-36.

¹⁸ Oreste Tafrali, *op. cit.*, pp. 457-458.

¹⁹ Alice Isabella Sullivan, *op. cit.*, pp. 35-37

²⁰ *Ibidem*, p. 37.

²¹ Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, Direcția Patrimoniului Cultural Național, Biblioteca Monumentelor Istorice din România, București, 1974, p. 375.

mănăstirea s-a degradat în timp din cauza pierderii statutului de așezământ monahal în secolul al XVIII-lea, ca multe dintre lăcașurile de cult din Bucovina²².

Asediul de la Humor este asemănător cu cel de la Moldovița, dar prezentând unele diferențe pe alocuri. În primul rând, Constantinopolul este centrul întregului tablou mural. Orașul (fig. 5) este pictat fortificat, cu soldații pe metereze și cu trupele asediatoare de pe mare și de pe uscat. O diferență ușor de observat este aceea că împăratul și împărăteasa participă împreună la procesiunea care are loc în jurul zidurilor, îmbrăcați în veșminte de ceremonie și purtând coroanele pe cap. De data aceasta, alaiul este înfățișat mult mai compact. Sfintele icoane și relicvele sunt grupate împreună și așezate în prim-planul compoziției. Ceremonia este deschisă de un personaj ce poartă Icoana Fecioarei Maria cu Pruncul, Hodegetria, iar în spatele lui apar diaconii, urmași de episcopii care țin Sfânta Cruce și Evanghelia²³.

Comparativ cu Asediul de la Moldovița, peisajul urban din Constantinopol este mult mai bogat, se pot observa ușor patru turlle de biserici și mai multe clădiri laice. Toate aceste reprezentări au dus la gruparea personajelor care alcătuiesc procesiunea. Dealurile sunt prezente, dar nu la fel de numeroase ca la Moldovița. Se menține, în zona mării, fortificația de pe insulă, numai că de data aceasta avem reprezentate în interior o biserică și mai multe clădiri. Nu s-a acordat un spațiu la fel de mare precum la Moldovița pentru armata asediatoare. Cert este că se mențin tunurile, atât în armata turcilor otomani, cât și în cetatea Constantinopolului²⁴.

În istoriografia românească, Asediul Constantinopolului a reprezentat un subiect de dezbatere intensă. Încă de la începutul secolului al XX-lea, istoricii au considerat că tabloul mural prezintă ultimul asediu al Constantinopolului din 1453.

Primii istorici care au formulat această teorie au fost Nicolae Iorga²⁵ și Wladislaw Podlacha²⁶. În studiile lor, cei doi istorici nu fac o analiză asupra semnificației respectivei fresce. La Podlacha și Iorga, pasajul respectiv este amintit în legătură directă cu Imnul Acatist al Maicii Domnului. Un istoric care dezvoltă anumite idei de cercetare asupra Asediului Constantinopolului este

²² Mănăstiri ortodoxe românești. *Moldova de Nord*, pp. 78-80.

²³ Oreste Tafrali, *op. cit.*, pp. 458-459

²⁴ Alice Isabella Sullivan, *op. cit.*, pp. 37-38.

²⁵ Nicolae Iorga, *Neamul românesc în Bucovina*, Editura Minerva, București, 1905, pp.101-103.

²⁶ Wladyslaw Podlacha, Grigore Nandriș, *Umanismul picturii murale postbizantine*, Vol. I, Editura Meridiane, București, 1985, pp. 90-92.

Oreste Tafrali. În studiul său²⁷, acesta descrie amănunțit scenele asediilor de la Moldovița și Humor, dar face și o confuzie, este vorba despre mențiunea cu privire la reprezentarea Asediului în fresca exterioară a mănăstirii Sucevița. Tafrali, spre finalul studiului său, argumentează în favoarea ideii că la Moldovița nu este reprezentat Asediul Constantinopolului din 1453. Autorul consideră că pasajul mural se referă la asediul din secolul al VII-lea, atunci când Constantinopolul se confruntase cu asediul persano-avar și că apariția tunurilor și a reprezentării armatei asediatoare formate, în mod evident, din turci otomani, nu sunt decât anacronisme comise de către zugravi. Autorul face apoi legătura cu Asediul Constantinopolului, care ar fi o continuare a celor 24 de strofe ale Imnului Acatist, imn compus pentru Sfânta Fecioară după ce, printr-un miracol, a salvat cetatea de la dezastru. El mai adaugă că toate frescele cu Asediul Constantinopolului reprezintă, în fapt, același subiect și anume asediul avaro-persan²⁸.

Un alt cercetător care s-a ocupat de iconografia și pictura murală a bisericilor din Bucovina a fost Sorin Ulea. Acesta are un punct de vedere legat în special de ideea luptei de rezistență a moldovenilor împotriva influenței otomane. În studiul său, istoricul consideră că nu se poate pune problema unei greșeli a pictorilor rareșieni care au realizat frescele cu Asediul Constantinopolului. El îi combate pe ceilalți cercetători, care susțin că avem de-a face cu asediul avaro-persan, și consideră că zugravii au adaptat pictura la cerințele și situația Moldovei din acel timp. De asemenea, afirmă că Asediul Constantinopolului înfățișează, de fapt, lupta pentru independență a Moldovei. Ulea consideră că reprezentarea Țarigradului poate să fie o reprezentare a Sucevei și a poporului moldovean, care speră să fie ajutați de Fecioara Maria în lupta împotriva turcilor, așa cum i-a ajutat pe bizantini²⁹.

Vasile Drăguț, istoric de artă, care s-a ocupat cu precădere de spațiul bucovinean, lansează ideea că Asediul Constantinopolului poate fi văzut ca un manifest al luptei Moldovei împotriva dominației otomane. Drăguț analizează bisericile din interiorul cetății asediate și aduce în discuție faptul că lăcașurile de cult sunt asemănătoare cu cele moldovenești³⁰. O teorie interesantă este lansată de către istoricul Dumitru Năstase. În studiul său, acesta afirmă că reprezentarea

²⁷ Oreste Tafrali, *op. cit.*, p. 461.

²⁸ *Ibidem*, p. 461.

²⁹ Sorin Ulea, „Originea și semnificația ideologică a picturii exterioare moldovenești”, în *Studii și cercetări de istoria artei*, nr.1, T.10, 1963, pp. 57-93.

³⁰ Vasile Drăguț, *Humor*, Editura Meridiane, București, 1973, pp. 30-31

Asediului de la Mănăstirea Moldovița nu este altceva decât asediul nereușit al sultanului Baiazid dintre anii 1394-1402³¹.

Dezbaterea despre Asediul Constantinopolului a continuat, dar de data aceasta a fost luată în discuție o altă reprezentare a acestuia și anume scena de la Biserica din Arbore (fig 6), prin care s-a încercat explicarea celorlalte tablouri murale. Pictura este executată în 1541, în timpul celei de-a doua domnii a lui Petru Rareș. Pe peretele nordic, unde este pictată scena respectivă, există o inscripție care încadrează istoric *Asediul* în anul 626. Acest pasaj menționează că o armată formată din perși și avari au asediat Constantinopolul în zilele de domnie ale Împăratului Heraklios și evidențiază apoi minunea Maicii Domnului. Flota asediatorilor a fost distrusă de o furtună stărnită pe neașteptate, după ce Patriarhul Sergiu I al Constantinopolului a inițiat o procesiune în care au fost purtate pe străzile capitalei Imperiului Bizantin veșmântul Maicii Domnului și icoane cu Iisus Hristos și Maica Sa. Salvarea Constantinopolului a fost atribuită ajutorului venit de la Divinitate și de la Fecioara Maria³². De remarcat este faptul că Imnul Acatist se pictează în pronaosul bisericilor, conform canoanelor stabilite, dar în mănăstirile bucovinene reprezentarea se realizează în exterior³³.

Cert este că cercetările bazate pe folosirea frescei de la Arbore au dus la diverse concluzii exagerate. Astfel, Ana Dumitrescu afirmă că cei care au realizat frescele de la Arbore și Voroneț³⁴ au fost conștienți de evenimentul pe care trebuiau să îl reprezinte, comparativ cu cei de la Moldovița și Humor³⁵. Prin intermediul lucrării istoricului Constantin Ciobanu, aflăm că istoricul Anca Vasiliu prezintă în studiul său, *Monastères de Moldavie. XIVe-XVIIe siècles. Les Architectures de l'image*, publicată la Paris în 1998, ideea că Asediul Constantinopolului este parte a Imnului Acatist, în condițiile în care pasajul

³¹ Dumitru Nastase, *Ideea imperială în Țările Române. Geneza și evoluția ei în raport cu vechea artă românească (secolele XIV-XVI)*, Fondation Européenne Dragan, Atena, 1972, pp. 8-26.

³² Irineu Crăciunaș, „Acatistul Maicii Domnului în pictura exterioară” din Moldova, în revista *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, nr. 5-6, an XLVIII, 1972, pp. 298-301.

³³ *Ibidem*, p. 301.

³⁴ Fresca Asediului de la Voroneț este extrem de deteriorată.

³⁵ Ana Dumitrescu, „Les représentations moldaves du Jugement Dernier dans la première moitié du XVIIe siècle”, în *Institutul român de cercetări – Freiburg. Buletinul bibliotecii române*, Vol. XI (XV), Serie nouă, Freiburg im Branau, 1984, pp. 337-372.

mural poate fi considerat o mulțumire adusă Fecioarei Maria pentru miracolul făcut în anul 626³⁶.

Istoricul de artă, Alice Isabella Sullivan consideră că Asediul Constantinopolului apare în fresca exterioară în condițiile în care programul pictural trebuia să cuprindă și scene cu legătură istorică. Din această cauză avem Asediul reprezentat sub Imnul Acatist al Maicii Domnului. Acest imn are rolul de a lăuda în cele 24 de strofe ale sale evenimente importante din viața Fecioarei Maria. Nu se cunoaște concret cine a compus respectivul imn și există o întreagă dezbateră pe această temă. Avem specialiști care plasează imnul în secolul al VI-lea, considerându-l autor pe Roman Melodul, specialiști care ne vorbesc de patriarhul Sergios I (610-38) ca și creator, dar și cercetători care ne vorbesc despre Patriarhul Constantinopolului, Photios, care în anul 860 a fost martor al asediului rușilor asupra Constantinopolului și care se presupune că a compus acest imn în acele momente dificile³⁷. Potrivit Isabellei Sullivan, reprezentarea Asediului de la Mănăstirea Moldovița încearcă să reamintească de toate marile asedii ale capitalei bizantine. Imnul Acatist a ajuns să fie cunoscut ca un imn de laudă după asediul persano-avar, în momentul în care locuitorii Constantinopolului l-au cântat, în data de 7 august 626, în biserica din Vlaherne. Astfel, putem considera că Asediul este parte a reprezentării Imnului Acatist, prin care se aduce mulțumire pentru salvarea cetății într-o perioadă de grea încercare³⁸.

Mergând pe aceeași idee, se poate considera că Asediul de la Moldovița prezintă, în fapt, și asediul arab din 717-718. Atunci arabii au atacat cetatea atât pe uscat cât și pe mare, iar în acest război bizantinii au folosit focul grecesc. Isabella Sullivan consideră că se poate vorbi de asediul arab, în condițiile în care focul grecesc era împușcat prin niște țevi către navele inamice. La Asediul de la Moldovița, ceea ce s-a presupus a fi tunuri, în fapt ar reprezenta țevile folosite pentru lansarea respectivului foc. În timpul asediului a avut loc o procesiune în cadrul căreia au fost scoase relicvele religioase și icoana Fecioarei Maria cu Pruncul în brațe. Ca răspuns la procesiune, ajutorul divin a venit prin grindina trimisă din cer, care i-a împrăștiat pe asediați³⁹.

³⁶ Anca Vasiliu, *Monastères de Moldavie. XIVe-XVIe siècles. Les Architectures de l' image*. Milano-Paris, 1998, p. 246, apud Constantin Ciobanu, *Sursele literare ale programelor iconografice din picture murală medievală moldavă*, Institutul Studiul Artelor, Chișinău, 2005, p. 27.

³⁷ Alice Isabella Sullivan, *op. cit.*, pp. 44-45.

³⁸ *Ibidem*, p. 45

³⁹ *Ibidem*, p. 45.

Sullivan consideră că există și o interpretare a asediului rușilor din 860. În timpul asediului, desfășurat atât pe mare, cât și pe uscat, împăratul Mihail al III-lea nu se afla în capitală. De teamă că cetatea va fi cucerită, patriarhul Photios a cerut ajutorul divin și a scufundat în mare Maforionul⁴⁰. Patriarhul mărturisește că în momentul în care au vazut că aliații lor nu au răspuns la cererea de ajutor, a apelat la ajutorul spiritual, la Fecioara Maria și Dumnezeu. În acele momente, Photios îi cere Fecioarei ca, prin Fiul său Hristos, să risipească îndrăzneala barbarilor și să-și apere propria turmă⁴¹. El nu se limitează doar la scufundarea maforionului în mare, ci apoi pornește în procesiune pe străzile și zidurile cetății. Conform spuselor patriarhului, după ce au reușit să parcurgă în procesiune zidurile orașului, barbarii și-au pierdut speranța și încrederea în victorie și au preferat să se retragă⁴². Sullivan afirmă că Asediul de la Moldovița poate fi considerat o evidențiere a minunilor săvârșite de Maforionul Fecioarei, chiar dacă nu este reprezentat scufundat în apă, ci se află în mâinile episcopului. În tabloul mural, episcopul este îndreptat spre corăbiile care asediau cetatea de pe mare. Conform tradiției bisericești, procesiunea a dat roadele cuvenite, deoarece pe mare a izbucnit o furtună care a scufundat navele inamice⁴³.

Sullivan, în fapt, optează pentru o soluție împăciuitoare a modurilor în care a fost privit Asediul de către cercetători. În asemenea condiții, putem să considerăm că avem de-a face și cu asediul final al capitalei bizantine în condițiile în care trupele reprezentate, așa cum sunt descrise de Oreste Tafralii, sunt alcătuite din turci otomani, cu turbanele albe și vestimentație specifică⁴⁴.

Concluzionând, putem afirma că dezbaterea legată de imaginea Asediului Constantinopolului de pe frescele exterioare ale mănăstirilor din nordul Moldovei nu s-a încheiat. De la începutul secolului XX până în prezent au existat diverse teorii prin care s-a încercat să se dea un răspuns la întrebarea *ce asediu al Constantinopolului este immortalizat în frescele de la mănăstirile Moldovița și Humor?* Am remarcat anterior chiar apariția unor teorii de factură naționalistă, care susțin ideea transunerii, în fresca respectivă, a luptei pentru independență a Moldovei împotriva dominației otomane. Cercetătorii s-au contrazis în argumente, unele dintre ele lipsite de o bază științifică. S-a încercat eliminarea

⁴⁰ Alice Isabella Sullivan, *op. cit.*, pp. 45-46.

⁴¹ Photius, *The Homilies of Photius, Patriarch of Constantinople*, trad. Gyril Mango, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1958, p. 102.

⁴² *Ibidem*, pp. 102-103.

⁴³ Alice Isabella Sullivan, *op. cit.*, pp. 45-46.

⁴⁴ Oreste Tafrali, *op. cit.*, p. 458.

supozițiilor și teoriilor referitoare la reprezentarea Asediului de la Moldovița prin referire la datarea Asediului de la Biserica din Arbore. Cercetările au avut la bază doar inscripția ce poziționează Asediul în 626, fresca fiind extrem de deteriorată

Imaginea Asediului Constantinopolului rămâne una din capodoperele artei medievale românești, indiferent de evenimentul istoric pe care îl reprezintă. Personajele sunt construite conform tradiției bizantine, iar ideea de societate ortodoxă este evidențiată prin reprezentările de relicve sfinte, icoane și cler.

Putem considera că în frescele respective sunt, poate, concentrate marile asedii care au avut loc asupra Constantinopolului de-a lungul istoriei Imperiului Bizantin, pornind de la simbolurile care sunt pictate în tabloul mural. Astfel, pot fi invocate argumente pentru diferitele asedii pe baza relicvelor religioase înfățișate și prin interpretarea minunilor Fecioarei Maria reprezentate în frescă. Ca și exemplu, putem aminti focul din cer trimis în 626, reprezentat cu picături roșii în tabloul mural, precum și grindina ce a avut loc în timpul asediului arab din 717-718, reprezentată în scena cercetată cu picături de culoare albă. Cert este că Asediul Constantinopolului din frescele moldovenești evidențiază, în primul rând, minunile săvârșite de Maica Domnului, atât prin reprezentarea sa, cât și prin apariția relicvelor ce stau la baza cultului Fecioarei Maria în ortodoxie.

Anexe

Fig. 1. Asediul Constantinopolului, 1537, în pictura murală exterioară a Bisericii Bunei Vestiri de la Mănăstirea Moldovița. (fotografie din arhiva personală).

Fig. 2. Cetatea Constantinopol, 1537, în pictura murală exterioară a Bisericii Bunei Vestiri de la Mănăstirea Moldovița. (fotografie din arhiva personală)

Fig. 3. Reprezentarea chipului lui Hristos și Icoana Hodegetriei, 1537, în pictura murală exterioară a Bisericii Bunei Vestiri de la Mănăstirea Moldovița. (fotografie din arhiva personală)

Fig. 4. Reprezentarea armatei asediatoare, 1537, în pictura murală exterioară a Bisericii Bunei Vestiri de la Mănăstirea Moldovița. (fotografie din arhiva personală)

Fig. 5. Reprezentarea cetății Constantinopolului, 1535, în pictura murală exterioară a Bisericii Adormirea Maicii Domnului de la Mănăstirea Humor. (fotografie din arhiva personală)

Fig. 5. Reprezentarea cetății Constantinopolului, 1540, în pictura murală exterioară a Bisericii Sfântului Ioan Botezătorul din satul Arbore (fotografie din arhiva personală)

SFÂNTUL ȘI MIRACOLUL ÎN PERCEPȚIA LUMII MEROVINGIENE¹

GABRIEL BAN*

Abstract. *Beyond the prestige enjoyed by the Gallo-Roman ecclesiastical aristocracy in relation to the Merovingian dynasty, the power of the Church resides in the active cultivation of the cult of the saints, particularly in the ascetic and spiritual authority. The saint is seen as an authentic presence in the Merovingian world and at the same time the only force that brings through miracles the divine in direct contact with the deeds of a violent culture. The saint becomes a real and invisible agent of an institution that otherwise stands defenseless before the Merovingian warrior elites*

This study focuses on the 5th - 7th centuries Merovingian Gaul, exploring the connection between perceptions built around the person of the saint and the way in which certain actions of historical actors are determined by these perceptions. Thus, by identifying the perceptions that various social categories have on the institution and person of the saint and the way in which these perceptions and interactions generate and shape the fabric of mental realities expressed in the social, political and religious realms, we can consider that the moral and social roles of the saint and their effects of shaping the collective mindset and behavior can be correlated with human actions, decisions, and historical events or facts.

Keywords: *Merovingian Gaul, saints, bishops, miracles, relics, Merovingian mentality, Late Antiquity, spiritual authority, asceticism, saint's roles, sacred threshold.*

Sfântul în literatura merovingiană: între hagiografie și istoriografie

Abordarea surselor ia în considerare dimensiunea istoriei mentalităților și intenția explicită sau inerentă a hagiografilor de a oferi mai întâi un model al binelui public cu scopul pacificării sau un exemplu al virtuților vieții creștine cu scopul convertirii; și apoi de a întări percepțiile colective asupra realităților asociate manifestărilor cu care sfântul este investit, îndeobște *post-mortem*. În

¹ Prezentată în cadrul Conferinței Naționale PhiloHistoRiss din 8-10 noiembrie 2019 cu titlul inițial: „Sfântul ca actor sociopolitic în mentalul lumii merovingiene”.

* Masterand Studii Medievale, anul II, Facultatea de Istorie, Universitatea din București. Coordonator științific: Lect. univ. Dr. Liviu Damian, Facultatea de Istorie, Universitatea din București.

acest sens, miracolul este înțeles ca instrumentul psihosocial prin care sfântul intervine în relațiile interumane, dar și ca manifestarea percepută a prezenței sfântului în peisajul cotidianului merovingian. Intervenția sfântului este privită prin prisma unor evenimente istorice, fenomene naturale sau concursuri de împrejurări care au ca efect alimentarea percepției supranaturalului ca prezență reală în mentalul colectiv. Sursele principale analizate în acest studiu sunt lucrările lui Grigore din Tours², anume *Decem Libri Historiarum (Historia Francorum)*³, *Vitae Patrum*⁴, *Libri in Gloria Martyrum*⁵ și *Libri in Gloria Confessorum*⁶. Dacă prima dintre acestea este recunoscută pentru caracterul său de cronică, celelalte trei se încadrează în stilul hagiografic, acestea din urmă fiind aici comparate cu canoanele Conciliilor merovingiene⁷, alături de cronică principală a lui Grigore. În această formulă, hagiografia este o sursă deosebit de interesantă în ceea ce privește studiul mentalităților și perspectivei asupra lumii din perioada în care textul a fost conceput. Dincolo de aspectul său teologic, hagiografia oferă ne oferă o fereastră către mentalul unei societăți trecute, fie și prin prisma autorului textului, pentru că reflectă o proiecție asupra unui ideal moral și social, chiar dacă acest model nu se regăsește manifestat întru totul în acea societate. Desigur, hagiografia, prin esența sa, pune în valoare viața și faptele unui sfânt, în special miracolele, și poate avea câteva scopuri evidente la o primă lectură: de la a oferi un *modus vivendi* cu accente de *exempla* și până la a contribui la întărirea și perpetuarea percepției colective asupra prezenței și manifestării unor forțe invizibile prin intermediul unor oameni aleși.

Scrierile lui Grigore din Tours abundă în special în stilul hagiografic adoptat, în care o bună parte din povestirile vieților sfinților provin și din diversele tradiții orale care ajung să fie consemnate de către acesta. Dincolo de

² Georgius Florentius Gregorius Turonensis (c. 538 - 594), episcop galo-roman cu origini senatoriale din Clermont.

³ Grigore din Tours, *The History of the Franks*, trad. Lewis Thorpe, Penguin Books, London, 1974; am utilizat și versiunea latină a sursei pentru exactitatea unor termeni: <http://www.thelatinlibrary.com/gregorytours.html>, *Historia Francorum*, accesată ultima dată pe 05.11.2019.

⁴ Idem, *Life of the Fathers*, trad. Edward James, Translated Texts for Historians, vol. 1, Liverpool University Press, 2007.

⁵ Idem, *Glory of the Martyrs*, trad. Raymond Van Dam, TTH, vol. 4, Liverpool University Press, 2004.

⁶ Idem, *Glory of the Confessors*, trad. Raymond Van Dam, TTH, vol. 5, Liverpool University Press, 2004.

⁷ Jean Gaudemet, Brigitte Basdevant (trad.), *Les Canons des Conciles Mérovingiens (VIe - VIIe siècles)*, tom I și II, Les Éditions du Cerf, Paris, 1989.

gradul de exactitate al acestor relatări, importanța acestor surse stă mai ales în ineditul interacțiunilor dintre lumea supranaturală și cea locuită de om, în reacțiile pe care le au toate categoriile sociale în fața forțelor invizibile ale divinului administrat prin intermediul Bisericii. Astfel, pentru a putea observa influența pe care hagiografia o are asupra societății merovingiene, trebuie avute în vedere câteva criterii elementare. Mai întâi, accesibilitatea respectivului text pentru contemporanii săi: orice fel de text putea fi adresat numai știutorilor de carte. Cum Grigore scrie în latină, lucrările sale vizează în primul rând anumite categorii sociale care au acces la o oarecare educație, cum ar fi clerul și elitele merovingiene. Din acest grup, doar o parte sunt într-adevăr capabili să parcurgă un text într-o limbă pe care nu o (mai) vorbesc în mod obișnuit. În al doilea rând, utilitatea acestor lucrări pentru contemporanii lor: hagiografiile pot fi așadar citite de un număr restrâns de persoane, însă pot fi relatate apoi în diverse situații, prin predici, concilii și alte contexte publice.

În fine, dacă în cazul autorului putem deduce mai ușor perspectivele pe care acesta le adoptă, în privința contemporanilor săi nu putem decât să căutăm corelații între evenimentele redade de textele hagiografice și alte surse primare menite să întregească, ajusteze și recadreze imaginea de ansamblu pe care o putem obține atunci când urmărim un aspect atât de imaterial precum mentalitatea sau percepția. În privința mentalității, valoarea stă tocmai în aceste relații pe care autorii le stabilesc cu diversele forme reminiscente ale păgânismului rural sau cu practicile și faptele aristocrației germanice în privința credințelor religioase sau superstițioase. În acest caz, importante sunt canoanele conciliilor și sinoadelor galicane care, prin natura lor juridică, sunt mai apropiate de structura ideală a acestei societăți și pot astfel ajuta la reflectarea unor percepții și cutume care au efecte reale în viața cotidiană.

În privința lui Grigore din Tours mai putem remarca maniera în care acesta subliniază de fiecare dată manifestările divinului prin intermediul sfântului. Pentru autor miracolele sfinților nu sunt o doar o simplă poveste cu o anumită morală, ci mai degrabă sunt parte integrantă a realității sale cotidiene și de aceea pot fi privite ca aspecte ale mentalului perioadei. Abundența miracolelor în lucrările lui Grigore concurează, probabil, numai cu abundența actelor de violență făcute de elitele războinice merovingiene sau de oamenii de rând. Într-o lume încărcată de conflicte militare între regii merovingieni, intervenția sfântului poate fi privită prin ochii lui Grigore ca un apel la o justiție superioară, dincolo de puterea forței brute.

Profilul sfântului în lumea merovingiană

Sfântul lumii merovingiene provine îndeobște din mediul monastic și cel episcopal, având de cele mai multe ori origini aristocratice. Unele excepții, precum Sfântul Marcellus⁸, episcop de Paris (sec. V), provin din păturile joase ale societății, medii despre care sursele scrise sunt cu mult mai sărace. De asemenea, mai putem observa că majoritatea sfinților sunt episcopi sau abați recunoscuți pentru miracolele pe care le fac încă din timpul vieții⁹. Înrudirea instituțiilor episcopală și monastică cu mediul aristocratic galo-roman și apoi franc formează o categorie socială aparte: aristocratul obișnuit sau de rang înalt, crescut în mediul urban sau provenit din anturajul dinastiei merovingiene, urmează o educație monastică - primește deci *tonsura* - și accede apoi la funcția episcopală: ales de populația urbană, numit sau recunoscut de monarh și hirotonit de ceilalți episcopi. Sfântul poate fi privit așadar, în genere, ca pe un personaj erudit care are o formație monastică, la care se poate adăuga uneori studiul artelor liberale într-o formă tot mai rudimentară și mai adaptată la nevoile culturii scrise din această perioadă¹⁰. Totuși, acest portret nu poate fi nicidecum unul absolut sau exhaustiv, putându-se vorbi despre o serie sfinți asceți, episcopi, abați sau alți clerici, cu origini modeste, cu o educație bazată cel mult pe o lectură elementară a scripturilor și cu un orizont al cunoașterii bine circumscris în spectrul doctrinei creștine. Tot astfel, nici originea geografică a sfântului merovingian nu este una care să se rezume exclusiv la spațiul Galiei și la componența preponderent galo-romană și francă a populației, putând întâlni o serie de sfinți-episcopi proveniți din întregul spațiu post-roman și răsăritean¹¹, ca un ecou al mobilității geografice specifice secolelor anterioare.

Pentru Grigore, calitatea de sfânt pare a fi aproape indistinctă de funcția episcopală, deși observăm că așa cum nu toți sfinții ajung episcopi - fie pentru

⁸ Jacques Le Goff, *Pentru un alt ev mediu*, vol. II, Meridiane, București, 1986, p. 24.

⁹ Grigore subliniază adeseori calitatea de sfânt a unui episcop prin miracolele pe care acesta le face în prezența comunității pe care o păstorește.

¹⁰ La trecerea dintre secolele V - VI, Occidentul face tranziția către o cultură monastică, pierzând contactul direct cu limba greacă și sensul filosofiei antice, Cf. Pierre Riché, *Educație și cultură în Occidentul barbar. Secolele VI - VIII*, București, Meridiane, 2001, pp. 36-37; Din a doua jumătate a secolului VI, Grigore din Tours deja consemnează decăderea artelor liberale în Galia: faptul că aici literatura aproape a dispărut și că nu mai există nimeni capabil să scrie despre evenimentele contemporanilor săi - motiv pentru care acesta își propune să scrie el însuși o istorie a Galiei, pornind de la facerea lumii, Cf. HF, prefață.

¹¹ De pildă, Sf. Quintianus, episcop de Rodez († c. 525) este de origine africană, Cf. VP, IV, 1, p. 21; Sau, în 591, la Paris este ales episcop Eusebius, un negustor sirian, Cf. HF, X, 26.

că vorbim de sfinte, care se pot orienta spre întemeierea unor mănăstiri pentru călugărițe¹², fie pentru că unii sfinți aleg viața monahală sau pustinicia -, nici toți episcopi nu sunt demni de a fi considerați sfinți¹³. Totuși, regăsim suficienți episcopi care ne sunt prezentați a fi în contact cu aspectul supranatural asociat calității de a fi sfânt. De asemenea, adeseori, călugării ajung episcopi datorită sfințeniei lor și miracolelor pe care le fac, cu toate că unii dintre aceștia refuză vehement sau evită cât pot de mult contactul cu lumea din afara vieții monastice¹⁴.

Cu toate că influența unui sfânt este semnificativă încă din timpul vieții sale, mai ales atunci când acesta ocupă o funcție episcopală¹⁵, importanța acestuia crește exponențial *post-mortem*, sfântul putând din acel moment intermedia personal legătura cu Dumnezeu în numele celor vii și mai cu seamă în numele locuitorilor pe care i-a păstorit. În acest caz, influența majoră de care instituția sfântului se bucură în spațiul Galiei se dezvoltă odată cu Martin de Tours¹⁶, în special după moartea acestuia, când cultul său ia amploare. De altfel, Grigore din Tours relatează în detaliu disputa aprinsă dintre locuitorii din Poitiers și cei din Tours asupra dreptului de a deține relicvele ce puteau fi obținute din corpul neînsuflit al Sfântului Martin, chiar din momentul în care acesta a murit¹⁷. În cele din urmă, printr-un subterfugiu, cei din Tours reușesc să sustragă corpul Sfântului Martin în timpul nopții fără știrea celor din Poitiers.

¹² De pildă, Sf. Radeunda (sec. VI), regină merovingiană, inițial căsătorită cu Lothar I, se retrage spre viața monastică și fondează lângă Poitiers o mănăstire care îi poartă apoi numele, Cf. *Ibidem*, III, 7.

¹³ În cazul lui Cautinus, episcop de Clermont-Ferrand, Grigore nu utilizează niciodată termenul *sanctus* atunci când îi menționează numele în lucrările sale. De fapt, Grigore scrie cu dispreț despre Cautinus, reproșându-i acestuia o serie de abateri grave precum: stările frecvente de ebrietate, dorința de a-și însuși pe nedrept pământurile enoriașilor și preoților săi, faptul că dispune ca unul dintre preoții săi să fie îngropat de viu (*Ibidem*, IV, 12) sau faptul că își abandonează credincioșii și fuge din oraș atunci când izbucnește ciuma în episcopatul său (*Ibidem*, IV, 31).

¹⁴ După ani de zile în care trăiește în mănăstire și devine abate, Sf. Salvius (sec. VI) ajunge episcop de Albi împotriva voinței sale și în pofida faptului că acesta privește funcția episcopală ca pe o vanitate, Cf. *Ibidem*, VII, 1.

¹⁵ În această perioadă în Galia se dezvoltă cutuma conform căreia calitatea unui episcop de a administra un *civitas* este dată mai întâi de calitatea acestuia de a duce o viață cât se poate de ascetică. Desigur, există și aici unele excepții.

¹⁶ Activ de-a lungul sec. IV. Și acesta este originar din afara Galiei, anume din Sabaria/ Savaria, Pannonia (azi, Szombathely). Martin de Tours devine în cele din urmă un sfânt autohton cu un cult care se extinde rapid dincolo de spațiul Galiei merovingiene.

¹⁷ *HF*, I, 48.

Așadar, observăm cum sfântul plecat dintre cei vii devine și mai activ în țesătura societății merovingiene decât atunci când acesta este încă în viață. De altfel, vedem că uneori este de preferat pentru un sfânt merovingian să interacționeze unilateral cu oamenii, fiind dincolo de viața pământească, decât viu printre aceștia. În plus, miracolele *post-mortem* ale sfântului se intensifică, cresc în frecvență și în putere și sunt accesibile oricui este dispus să parcurgă un pelerinaj până la mormântul acestuia, să se roage la altarele dedicate și la relicvele acestuia.

Despre sursa puterilor sfântului și autoritatea acestuia, în vederea analizei rădăcinilor instituției sfântului în mentalul lumii merovingiene, vom pleca de la modelul tripartit al autorității ecleziale și episcopale pe care Claudia Rapp îl propune atunci când vorbește despre Antichitatea târzie, respectiv: autoritatea spirituală, ascetică și cea pragmatică¹⁸. Dacă autoritatea pragmatică (*prattō*) este atribuită în genere episcopilor implicați în administrarea vieții Bisericii și a orașelor, celelalte două tipuri de autorități vizează în special profilul sfântului. Aici, autoritatea spirituală poate fi privită prin acest model ca un indicator al unui dat divin, în care persoana sfântului este aleasă de Dumnezeu pentru un anumit motiv și primește un duh (*pneuma*); autoritatea spirituală este invizibilă, însă există în sfânt indiferent dacă ceilalți o pot sau nu recunoaște¹⁹. Astfel, putem considera că în percepția colectivă accesul la această putere spirituală a oricărei persoane poate fi confirmat doar în urma miracolelor manifestate, însă în cadrul clar al unui anumit *modus vivendi* care validează existența acestui acces. Așadar, autoritatea ascetică (*askēsis*) este cea vizibilă și este cea care oferă credibilitate sfântului în fața celorlalți și îi validează acestuia posibilitatea de a avea o anumită autoritate spirituală în ochii celorlalți. După cum vom vedea, lipsa unei practici ascetice crește riscul ca respectivul sfânt să fie considerat magician sau vrăjitor, deci un lucrător al diavolului. Cu alte cuvinte, autoritatea ascetică, circumscrisă deci practicii creștine, validează prezența și autenticitatea divină ale celei spirituale.

În acest cadru de lucru, dat de portretul sfântului, putem observa cum autoritatea elitelor ecleziale din spațiul merovingian, în speță autoritatea episcopală, își are rădăcinile în autoritatea emanată de persoana sfântului asociat Bisericii și aflat în interacțiunea sa cotidiană cu toate categoriile sociale. Astfel, putem înțelege anumite percepții asupra autorității episcopilor și sfinților-episcopi prin prisma accesului nemijlocit al acestora la o forță invizibilă,

¹⁸ Cf. Claudia Rapp, *Holy Bishops in Late Antiquity*, University of California Press, Los Angeles, 2005, pp. 16-18.

¹⁹ *Ibidem*, p. 16.

omniprezentă, omniscientă și omnipotentă, la unica divinitate validă - în opoziție cu alte divinități păgâne -, activă și prezentă în toate planurile societății. Apoi, prin prisma unor funcții de intercesori, administratori și păstrători exclusivi ai unei legături speciale și autentice cu divinitatea - în contrast cu arienii, de pildă. Și, în cele din urmă, prin prisma capacității episcopilor și sfinților de a facilita și intermedia accesul la divinitate într-o formă cât mai înaltă din punct de vedere calitativ și cantitativ, anume intensitatea și frecvența miracolelor, acestea două din urmă fiind definite de gradul de sfințenie sau pioșenie al intercesorului.

Sfântul merovingian, între idealul eclezial și percepția populară

Pentru Biserică, sfântul este intercesorul prin excelență al lui Dumnezeu, cu atât mai mult cu cât sfântul nu mai este în viață. La Conciliul Tours II (567), adunarea își justifică validitatea „prin mijlocirea puterii sfântului Martin”²⁰ în al cărui fost scaun episcopal în timpul vieții sale se desfășoară sinodul. În 614, imediat după Sinodul Paris V (614), are loc un alt conciliu care întărește respectivele canoane și adaugă canonul prin care doar în bisericile în care se află relicve ale sfinților se pot consacra altare²¹. Prezența sfântului și manifestarea acestuia prin intermediul miracolelor devin astfel o expresie a legitimității actelor sinodale sau episcopale. De altfel, vedem cum Grigore menționează că Reccared ar fi constatat că nici un miracol nu a fost înfăptuit de episcopii săi arieni²², deschizând astfel Conciliul Toledo III (589) în care regatul vizigot avea să renunțe la arianism.

Biserica galicană sprijină activ cultul sfântului, însă profilul acestuia trebuie să se încadreze unei anumite conduite și unui stil de viață care să-l apropie de idealurile ascetice și monastice. Idealul unei vieți ascetice este puternic reprezentat în cultura merovingiană începând cu atitudinea pe care episcopii o cultivă în Conciliile merovingiene, care abundă pe tema celibatului călugărilor și a abstenenței clerului și episcopilor care totuși ar putea fi

²⁰ (...) *interposita uirtute domini Martini*”, Cf. *Les Canons (...)*, p. 350, Tours II, can. 1.

²¹ Charles Joseph Hefele, *History of the Councils of the Church: From the original documents*, vol. IV (A.D. 451 - 680), T. & T. Clark, Edinburgh, 1895, p. 441, post-Paris V (614), can. 2.

²² *HF*, IX, 15.

căsătoriți²³. De altfel, recurența acestor canoane²⁴ poate fi și un indicator al problemelor reale cu care în fapt se confrunta clerul merovingian în ansamblul său în această perioadă. Importanța celibatului sau abstenenței omului sfânt este percepută într-o manieră similară și în cultura populară. Conduita proprie și renumele său pot fi măsura după care autoritatea sa spirituală este sau nu recunoscută și acceptată de oamenii de rând. De pildă, în timpul episcopatului sfântului Bricius, spre mijlocul secolului V, populația din Tours încearcă să-l lapideze pe acesta sub acuzația că ar fi lăsat însărcinată o anumită slujnică. Teama față de eventualele pedepse divine din cauza unui sfânt episcop care ar fi trăit în păcat este aici ilustrată clar de Grigore din Tours. Localnicii furioși îi spun lui Bricius: „*Pietatea ta de om sfânt a fost toată această vreme o acoperire pentru practicile tale depravate*”²⁵ și „*Dumnezeu nu ne mai permite să ne pângărim sărutându-ți mâinile tale nevrednice*”²⁶. În această situație, sfântul Bricius cere să i se aducă copilul despre care aceștia spuneau că este al său și, invocând numele Mântuitorului, îi cere pruncului să le spună tuturor celor de față dacă el este sau nu tatăl său. Pruncul confirmă nevinovăția lui Bricius, totuși locuitorii îl suspectează acum că ar fi făcut vreun fel de artă magică. Îl iau din nou pe Bricius, zicând: „*Nu vei mai conduce peste noi sub falsul tău nume de păstor*”²⁷. Atunci Bricius, ca să-și mai dovedească încă o dată nevinovăția față de locuitori, își pune cărbuni încinși în reverendă și merge cu tot alaiul către mormântul antecesorului său, sfântul Martin. Acolo le arată că haina sa este intactă și că, prin aceasta, este nevinovat. Însă locuitorii nu sunt convinși nici de această ordalie și îl alungă din oraș.

Un alt aspect important al percepțiilor proiectate asupra sfântului sunt practicile în relație cu acesta și cu supranaturalul pe care îl reprezintă sau cu care acesta este investit de către oamenii de rând. Descoperim aici o lume merovingiană în afara idealurilor teologice, în care credințele și cutumele populare își continuă existența și se împletesc cu elementele vieții creștine, ajungând, desigur, și în sfera persoanei sfântului. În această privință, un mic

²³ „*Episcopul să-și privească soția doar ca pe sora lui (...) iar locuința sa și a soției lui să fie separate una de cealaltă*” (trad. a.), Cf. *Les Canons*, p. 390, Tours II (567), can. 12.

²⁴ Conciliile și sinoadele locale de la Agde (506), Orleans I (511), Epaon (517), Tours II (567) etc.

²⁵ (trad. a), Cf. *HF*, II, 1.

²⁶ (trad. a), Cf. *HF*, II, 1.

²⁷ *Ibidem*.

sinod diocezan de la Auxerre (c. 561 - 605)²⁸, care interzice o serie de practici păgâne, reflectă în fapt amploarea acestor fenomene: costumarea în vaci, cerbi sau femei bătrâne sau schimburi de cadouri „*diabolice*“ de Anul Nou (*kalendas Ianuarii*)²⁹. Vedem aici cum sunt interzise ofrandele și sacrificiile private făcute în locuințe și spații domestice, dar totodată și priveghiurile nocturne ținute în biserică înainte de zilele de sărbătoare ale sfinților. Situația pare atât de intensă la Auxerre, încât chiar și vigiliile de celebrare a sfântului Martin sunt interzise aici³⁰. La Tours II (567), aflăm arată cum unii creștini încă mențin practici considerate păgâne, ținând post de *kalendas Ianuarii* sau aducând ofrande de carne morților și mâncând carne dedicată „*demonilor*“ în sărbătoarea *catedrei* sfântului Petru³¹. Și în episcopatul lui Grigore regăsim o comunitate de creștini care, după ce se întoarce acasă de la liturghie, revine la practicile păgâne, luând din cele consacrate demonilor după ce a luat înainte euharistia³². Mai vedem, de pildă, cum la Sinodul din Agde (506)³³ și Orleans I (511)³⁴ sunt condamnate cu excomunicarea auguriile, ghicitoria, *sortes sanctorum*³⁵ și orice act de prezicere a viitorului, iar la Auxerre se interzice consultarea ghicitorilor, magicienilor sau acelor *sortes* care invocă sfinții³⁶. Astfel, putem remarca cum menționarea în mai multe canoane a unor astfel de practici indică foarte bine o realitate a oamenilor de rând și o relație profundă a acestora cu credința în supranatural.

Cu toate acestea, Grigore ne relatează cum Clovis I trimite mesageri cu daruri la biserica sfântului Martin în Tours, cerându-i lui Dumnezeu un semn prin care să știe dacă va câștiga sau nu o bătălie contra arienilor vizigoți³⁷. Pe când intrau mesagerii lui Clovis în biserică, aceștia aud de la intrare precentorul cântând: „*Tu mă încingi cu putere pentru luptă și răpui pe potrivnicii mei sub picioarele mele (...)*“³⁸. În altă situație, Merovech, fiul lui Chilperic I (c. 539 - 584),

²⁸ Cel mai probabil organizat imediat după Conciliul Macon II (585), Cf. C.J. Hefele, *op. cit.*, p. 409.

²⁹ *Les Canons (...)*, p. 488, Auxerre, can. 1.

³⁰ *Ibidem*, p. 490, Auxerre, can. 5.

³¹ *Ibidem*, p. 384, Tours II, can. 22.

³² *Ibidem*.

³³ C.J. Hefele, *op. cit.*, p. 76, Agde (506), can. 42.

³⁴ *Les Canons (...)*, p. 88, Orleans I, can. 30.

³⁵ Act divinătoriu (*sortes*). Totuși, regăsim ca larg răspândită practica prin care scripturile (bibliomanție sau *sortes biblicae*) sunt deschise în mod aleatoriu cu scopul consultării într-o anumită chestiune.

³⁶ *Les Canons (...)*, p. 488, Auxerre, 4.

³⁷ *HF*, II, 37.

³⁸ Ps. 18:39, versiunea Cornilescu, 1924.

aflat într-o situație critică cu tatăl său, deschide Scripturile și citește primul verset de pe pagină ca pe un mesaj venit din partea sfântului Martin³⁹. Chiar și Grigore apelează la această metodă⁴⁰ larg răspândită printre clericii galicani, în care se puneau două sau trei cărți ale Bibliei pe altar⁴¹ sau pe mormântul sfântului de la care se aștepta un mesaj⁴², iar apoi urma o serie de rugăciuni înainte de deschiderea aleatorie a cărților. Iar Merovech priveghează toată noaptea în rugăciune la mormântul sfântului Martin. Într-o altă situație, Chilperic I îi scrie chiar o scrisoare sfântului Martin pe care o adresează mormântului acestuia, cerând ca sfântul să-i răspundă dacă poate sau nu să-l scoată cu forța din biserică în care se refugiase pe ducele Guntram Boso⁴³. Chilperic se teme aici să încalce dreptul canonic la azil, intrând cu forța brută în sanctuarul sfântului. Un diacon așează scrisoarea lui Chilperic alături de o bucată de hârtie nescrisă și așteaptă trei zile, însă, după cum Grigore menționează sec, sfântul nu îi scrie înapoi. Putem, așadar, remarca cum, în esență, în privința raportării la sacru și supranatural, diferențele dintre practicile păgâne și cele creștine constau mai cu seamă în cadrul, maniera, autorul și motivul care dau sau nu justificarea pentru care acestea sunt făcute. Întreaga lume merovingiană pare să manifeste aceeași credință că divinul poate fi accesat prin anumite metode și că acesta răspunde doar dacă aceste metode sunt riguros respectate.

În privința percepțiilor comune asupra puterilor sfântului, în puținele situații în care îi putem regăsi pe cei din mediul rural în sursele merovingiene, vedem cum atitudinea față de sfinți variază în funcție de gradul acestora de convertire la creștinism, mai exact de renunțare într-o mai mică sau mai mare măsură la diferitele practici păgâne. În percepția populară, regăsim sfântul ca intermediar al unui supranatural cu două tălăși, care poate vindeca, dar poate și ucide. Iar de aici se poate observa cum decurge și atitudinea ambivalentă a oamenilor de rând în interacțiunile acestora cu diverși sfinți merovingieni. Relația generică a sfântului cu omul de rând ne introduce în lumea celor care caută sfinții prin chilio sau vin la relicvele acestora atunci când au nevoie de o vindecare a unei suferințe fizice. Mormântul sfântului Marcellus, episcop de Paris, îl vindecă pe un anume preot Ragnimodus⁴⁴, iar Grigore scrie despre o

³⁹ HF, V, 14.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*, IV, 16.

⁴² *Ibidem*, V, 14.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ GC, 87, p. 67.

licoare făcută din praf luat din mormântul unui sfânt (*potione de pulvere sepulchri*⁴⁵). În aceeași idee, sfânta Radegunda vindecă o rană purulentă cu ajutorul unei frunze de viță de vie peste care face semnul crucii⁴⁶. Frunza este pusă apoi pe rana suferindului, iar acesta în scurt timp se vindecă. Tot prin semnul crucii făcut peste ochii unei femei oarbe, Radegunda îi redă acesteia vederea⁴⁷. Un alt bolnav visează că dacă va aduce o lumânare sfintei Radegunda, se va vindeca⁴⁸, ca apoi, după ce va lăsa lumânarea să ardă toată noaptea, invalidul sau febrilul se va fi trezit sănătos. Iar miracolele de vindecare, regăsite frecvent în hagiografii, redau un rol clar pe care sfântul îl ocupă în această societate, acela de tămăduitor al celor care îi cer în mod autentic ajutorul, având ca ingredient cheie credința, urmată de cele mai multe ori și de convertirea beneficiarilor.

Pe de altă parte, sfântul îmbracă și rolul de garant al unui jurământ sau al unei înțelegeri între două persoane. Conciliul de la Auxerre, de pildă, denunță practica descărcării de jurăminte la tufişuri, copaci sacri sau la fântâni⁴⁹. Însă, omul de rând franc sau galo-roman apelează și la pragul și ușa sanctuarului sfântului, care devin aici un spațiu de manifestare a justiției divine. Alături de ordalie, practica jurământului în fața unui sfânt și a relicvelor sale ca metodă probatorie într-un conflict juridic apare ca un fenomen larg răspândit în sistemul judiciar merovingian și în cel canonic. Pentru a susține un astfel de jurământ, cineva ar fi trebuit să dovedească faptul că nu a jurat strâmb (*periurare*), mergând până la mormântul sau sanctuarul sfântului pe care l-a invocat. Validitatea jurământului și implicit inocența celui care jura se recunoșteau de îndată ce acea persoană intra în raza de acțiune a jurisdicției sfântului respectiv - fie că se afla în biserica dedicată sfântului sau atingea relicvele acestuia - și, fiind acolo, rămânea întreg și nevătămat. Grigore ne redă câteva situații în care astfel de procese sfârșesc prin intervenția directă a sfântului în defavoarea celor care ar fi îndrăznit să-l invoce pe acel sfânt printr-un sperjur. De pildă, un oarecare om, care se ocupa cu diverse furțișaguri, își făcuse un obicei în a jura strâmb pentru a se descărca de orice învinuire. Odată, fusese acuzat că ar fi comis un jaf, iar acesta spune că se va duce la biserica Sfântului Martin și că își va dovedi inocența

⁴⁵ Katarzyna Wojtalik, *Cult of Saints*, E03056 - <http://csla.history.ox.ac.uk/record.php?recid=E03056> - 05.11.2019.

⁴⁶ Venantius Fortunatus, *Life of Saint Radegund*, 20 - <https://sites.uwm.edu/carlin/venantius-fortunatus-life-of-st-radegund/> - 05.11.2019.

⁴⁷ *Ibidem*, 26.

⁴⁸ *Ibidem*, 20.

⁴⁹ *Les Canons (...)*, p. 488, Auxerre, 3.

prin jurămintele pe care le va face acolo⁵⁰. Însă, în momentul în care intră pe ușa bisericii, poporul său îi alunecă din mână și omul căzu la pământ cu o puternică criză de inimă⁵¹. Astfel, acesta își recunoaște de îndată fărădelegile. Un alt om fusese acuzat că i-ar fi dat foc casei vecinului său. În acest context, toți vecinii acestuia erau siguri de faptul că era vinovat. Acuzatul spune că va merge la biserica Sfântului Martin⁵² și că acolo va jura că este nevinovat. Înainte ca omul să poată să intre pentru a-și face jurământul, diaconul Walfroy (Sf. Vulfelaic, 565 - 600) se duce la acest om și îi spune că vecinii lui consideră că indiferent ce va spune sau va jura, nu va putea fi absolvit de această fărădelege. Diaconul îi mai spune omului acestuia că Dumnezeu este peste tot și că puterea sa este la fel de mare și în afara bisericii, precum este și înăuntru⁵³, avertizându-l pe om că dacă insistă să jure strâmb, atunci să o facă, însă nu va putea să treacă de pragul sacru al acelei biserici⁵⁴ având această intenție. Omul își ridică mâinile spre cer și jură pe Dumnezeu și pe puterile miraculoase ale preotului lui Dumnezeu, sfântul Martin, că nu el a pornit incendiul. Imediat după aceasta, omul s-a trântit la pământ urlând că se simte ca și cum ar fi luat foc cu totul, astfel murind⁵⁵. Totuși, aflăm că sfântul nu este o figură perfect supranaturală: deși acesta este un om ales, trebuie la rândul său să implore ajutorul divin în anumite situații de ispită venite din partea diavolului, așa cum apare statuat și în Conciliul Orange II (529)⁵⁶. De pildă, Grigore scrie despre cum Nicetius de Trier era pe cale să se înece pe când traversa cu barca râul Moselle, fiind în cele din urmă ajutat de câțiva oameni de pe mal. Grigore consideră acest episod ca fiind o capcană a diavolului care ar fi asmuțit forțele naturii împotriva sfântului⁵⁷.

Observăm, așadar, existența unei dualități în raportarea oamenilor de rând la ceea ce ar putea fi o percepție comună asupra puterilor supranaturale pe care le-ar fi deținut aceste spații sacre înțelese ca locașuri ale sfinților. Totuși, dincolo de perspectiva general percepută de oamenii acestei perioade asupra sfântului care sancționează nedreptatea și păcătoșii, putem încă regăsi indivizi care profită de pe urma acestui fenomen. Finalurile tragice ale acestor personaje,

⁵⁰ HF, VIII, 16.

⁵¹ *Ibidem*, Quo ingrediente, elapsa secure de manu eius, ad usteum ruit, gravi cordis dolore percussus.

⁵² (...) ad templum sancti Martini, Cf. HF, VIII, 16.

⁵³ *Ibidem*, Sed tamen Deus ubique est, et virtus eius ipsa est forinsecus, quae habetur intrinsecus.

⁵⁴ *Ibidem*, Nam calcare limen sacrum non permittetis.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Adjuviorum Dei etiam renatis ac sanctis semper est implorandum*, Cf. C.J. Hefele, *op. cit.*, p. 158, Orange II, can. 10. În *Les Canons (...)*, p. 162, *sanctis* apare redat *sanatis*, traducerea termenului fiind ca urmare eronată.

⁵⁷ VP, XVII, 3, p. 109.

relatate de Grigore din Tours, pot fi privite și ca un demers moralizator făcut de autor, dincolo de exactitatea sau coincidența urmărilor acestor jurăminte false.

Taumaturgia ca expresie a rolurilor sfântului în societatea merovingiană

Urmărind tipologia și frecvența actelor taumaturgice ale sfântului, putem deduce o serie de roluri pe care acesta le deține în societatea merovingiană. Astfel, dacă la o primă vedere putem în privința miracolelor vindecătoare să observăm cum intervenția sfântului și frecvența apelare la ajutorul acestuia împing spre o periferie meseria medicului Antichității târzii⁵⁸; iar în privința miracolelor punitive să observăm un rol de judecător al unor fapte reprobabile - în fața căruia inclusiv regii și episcopii sunt trași la răspundere -, în privința celorlalte tipuri de miracole identificăm roluri tot mai complexe care se întrepătrund de o manieră firească cu realitățile cotidiene și politice ale spațiului merovingian.

Două dintre aceste roluri complexe pe care le putem identifica aici sunt cele de protector urban și de agent sau factor civilizator. Cum mediul înconjurător al lumii merovingiene este plin de elemente deformate ale unei realități ancorate în teama de întuneric și de necunoscut sau față de forțele pustului pădurii și al adâncului apelor, sfântul emerge ca un nou tip de erou fondator și protector al unei noi culturi care se așează pe imaginarul celei vechi. În acest spațiu ies la suprafața culturii perceptibile o serie de aspecte ale imaginarului arhaic popular, care odată ce intră în contact cu creștinismul local își fac apariția și în literatura perioadei. Poate cel mai elocvent exemplu în acest sens este cel al balaurului lui Marcellus de Paris. Astfel, Grigore scrie că acesta alungă din oraș un șarpe uriaș⁵⁹, iar Venantius Fortunatus scrie că sfântul-episcop reușește să-l alunge din oraș lovindu-i capul cu cârja sa episcopală⁶⁰. Dincolo de semnificațiile scripturistice asociate șarpelui, balaurul lui Marcellus capătă aici o dimensiune proprie spațiului în care aceste ființe supranaturale se manifestă în mentalul colectiv. Dragonul sau balaurul este însăși întruparea necunoscutului, a sălbaticului care pune în pericol lumea locuită. Marele miracol făcut de Marcellus este că acesta recurge la îmblânzirea bestiei și la alungarea

⁵⁸ Grigore face doar câteva mențiuni referitoare la unele intervenții ale unor medici. Chilperic I, de pildă, apelează la un medic pentru îngrijirea rănilor lui Leudast, comite de Tours, Cf. *HF*, VI, 32.

⁵⁹ *GC*, 87, p. 67.

⁶⁰ Kent Navalesi, *Cult of Saints*, E06716 - <http://csla.history.ox.ac.uk/record.php?recid=E06716> - accesat la 05.11.2019.

acesteia, însă de această dată fără a o ucide, așa ar fi fost de așteptat de la modelul eroului saurocton. Balaurul i se supune rugăciunilor lui Marcellus și ascultă de porunca acestuia, lăsând în pace locuitorii Parisului. Marcellus este mai mult decât un sfânt saurocton, el devine în acest nou context un factor civilizator, prin extinderea lumii locuite de oameni și alungarea forțelor malefice ale naturii⁶¹. Sfântul-episcop coordonează activități de defrișare, de asanare a mlaștinilor sau de evanghelizare în rândurile păgânilor care se regăsesc în vastele păduri ale mediului rural. În alte situații aflăm, de pildă, cum Sfântul Gal, episcop de Clermont (c. 489 - c. 551), prin intermediul rugăciunii, alungă ciuma și o amână astfel până după moartea sa⁶², iar când soldații lui Childeric și Chlothar asediază Saragossa vizigotă, locuitorii arieni fac înconjurul zidurilor orașului purtând relicvele sfântului Vincențiu⁶³, lucru care îi sperie pe soldații franci, aceștia retrăgându-se⁶⁴. Sfântul intervine, așadar, prin intermediul miracolului manifestat în mijlocul comunității sale urbane și oferă protecție prin simpla sa prezență (*praesentia*)⁶⁵ împotriva forțelor nestăvilite ale naturii, împotriva unor epidemii sau chiar împotriva unor atacuri inamice, iar toate acestea le poate face indiferent dacă se mai află sau nu printre cei vii. Astfel, putem observa cum miracolul și prezența sfântului (fie și sub forma unor relicve) îi oferă sfântului un rol de *defensor civitās*, alături de cele de administrator și edil al urbei pe care o poate păstori în calitatea sa de episcop.

Alte roluri importante ale sfântului pot fi identificate și din relațiile de putere dintre Biserică și elitele merovingiene. De pildă, atunci când Chlothar I le impune episcopilor din regatul său să plătească o treime din venituri către vistieria sa⁶⁶, aflăm de la Grigore că toți episcopii acceptă în afară de sfântul

⁶¹ J. Le Goff, *op. cit.*, pp. 43-45.

⁶² HF, IV, 5.

⁶³ Observăm cum în această relatare relicvele sfântului Vincențiu de Saragossa au efecte chiar și în mâinile arienilor, mesajul lui Grigore fiind în fapt concentrat asupra puterii divine intermediare de prezența sfântului. De altfel, Grigore îi compară pe aceștia cu locuitorii din Ninive, arătând cum toți cei din Saragossa se căiesc de păcatele lor și cer protecția lui Dumnezeu prin intermediul sfântului Vincențiu.

⁶⁴ HF, III, 29.

⁶⁵ *Praesentia* sfântului - sub diversele sale forme, fie în persoană (în viață), fie prin relicve sau prin mormântul și altarele dedicate acestuia - era asociată indistinct și cu înaintarea creștinismului dincolo de mediul urban, către lumea acelor *rusticus paganus*; și „era încărcată de semnificații specifice, care implicau interacțiunea omului cu o ființă umană ideală, nevăzută, deținătoare a unei potențiale ideale“, Cf. Peter Brown, *Cultul Sfinților: Apariția și rolul său în creștinismul latin*, trad. Doina Lică, Timișoara, Ed. Amarcord & CEU Press, 1995, p. 124.

⁶⁶ HF, IV, 2.

Injurius, episcop de Tours. Injurius îi atrage atenția regelui că dacă va lua pe nedrept ceea ce aparține lui Dumnezeu, atunci, în curând, Dumnezeu îi va lua și lui regatul. Chlothar devine neliniștit la auzul acestor cuvinte, temându-se că sfântul Martin, partonul comitatului de Tours, chiar îl va pedepsi din cauza acestei intenții. Astfel, trimite daruri și mesageri la Injurius, anunțându-l că își va anula decizia fiscală și rugându-l să-l ierte și să se roage pentru el la sfântul Martin. Într-o altă situație, regina Clotilda se roagă o noapte întreagă la mormântul sfântului Martin, cerându-i acestuia să-i oprească pe fiii ei de la declanșarea unui război pentru care aceștia deja se pregăteau⁶⁷. A doua zi, în ziua bătăliei, o furtună strașnică, cu grindină, fulgere și trăsnete, împrăștie corturile, echipamentele și caii, fiindu-le astfel imposibilă organizarea campaniei militare. Văzând aceste semne, fiii reginei se vor împăca și vor cere iertare lui Dumnezeu pentru că au vrut să se războiască între ei. În alt caz, un soldat de-ai lui Clovis încearcă să-l rănească pe sfântul Maxentius, abate al mănăstirii de lângă Poitiers, însă, de îndată, mâna soldatului paralizază și sabia îi cade la pământ⁶⁸. Atunci, soldatul se pune la picioarele sfântului, cerându-i milă și iertare, iar Maxentius îi unge acestuia mâna cu sfântul maslu și, făcând semnul crucii, îl vindecă.

Toate aceste relatări și alte asemenea reflectă un rol de pacificator în interiorul societății, rol pe care sfântul îl deservește în raporturile Bisericii cu elitele războinice merovingiene. Simpla invocare a sfântului într-un context în care regele caută să-și impună autoritatea poate avea efectele menite să protejeze Biserica în fața unor decizii nedorite. Iar intervenția directă a sfântului poate contribui la menținerea păcii între niște regate merovingiene aflate, de altfel, aproape constant în conflicte teritoriale interne. În plus, intervenția sfântului oferă noi contexte de convertire și recunoaștere a puterilor miraculoase pe care Biserica le deține în acest spectru al mentalității colective și realităților cotidiene.

Spațiul sacru în economia jocurilor de putere merovingiene

Sfântul mai ocupă, printre altele, și un rol de posesor de pământuri, domenii și incinte sacre asupra cărora veghează în special după moartea sa. Dacă în întregul ev mediu este recunoscută practica și concepția prin care darurile și moșiile oferite unei mănăstiri sau biserici intră în directa posesie a sfântului al cărui hram îl au acele lăcașuri de cult, monahii sau clerul fiind doar niște simpli

⁶⁷ *Ibidem*, III, 28.

⁶⁸ *Ibidem*, II, 37.

administratori pământești ai acelor bunuri. Însă, în mentalitatea merovingiană această concepție pare a fi viu percepută: sfântul decedat, ale cărui relicve se află în biserica respectivă, este prezent acolo și direct interesat de bunul mers al propriului său domeniu. De pildă, o parte a armatei lui Clovis I trece prin ținuturile ce aparțin de Tours și care fac parte din patrimoniul sfântului Martin⁶⁹. Din respect pentru sfântul Martin, Clovis le ordonă soldaților să nu ia nimic din această regiune, în afară de apă și hrană pentru cai. Totuși, un soldat ia nutrețul unui om sărac, zicând că nu încalcă porunca regelui. Însă Clovis, aflând, îl trece sub sabie, zicând: „Nu se poate să credem că vom putea câștiga această luptă, dacă îl supărăm pe sfântul Martin”⁷⁰. Într-o altă situație, o bandă de franci puși pe pradă, ajung mănăstirea Latta, închinată Sfântului Martin⁷¹. La aflarea hramului, o parte dintre aceștia se retrag cu teamă, însă câțiva se urcă într-o barcă și traversează un râu care îi separa de mănăstire. După ce ucid călugării și jefuiesc tot ce pot, se urcă cu captura înapoi în barcă. Însă aici intră într-un fel de vârtej care le rupe ambarcația în două, fiind cu toții străpunși de propriile lor lăncii. Numai unul singur supraviețuiește, pentru că îi mustrase pe ceilalți pentru ceea ce făcuseră împreună.

În lumea merovingiană văzută prin ochii lui Grigore din Tours, riscurile părăsirii sanctuarului și trecerii pragului înapoi în „lumea regilor” sunt extrem de reale, de aceea toți cei care caută refugiu nu părăsesc de obicei spațiul sacru fără garanții solide privind integritatea fizică și chiar viața. Statutul privilegiat al bisericilor, prin care acestea sunt considerate spații inviolabile care pot oferi un refugiu celor care îl caută, este deci adeseori utilizat de elitele merovingiene ca instrument în disputele politico-militare dintre acestea. Fie că intenția celor care caută acest refugiu este una autentică din punct de vedere al sentimentului religios, așteptând protecția reală a sfântului, fie că este vorba doar de un pragmatism caracteristic cuiva care caută să scape cu viață, identificăm în instituția sanctuarului una dintre normele caracteristice societății merovingiene⁷². De pildă, atunci când Rauchingus - un duce foarte înstărit, bine poziționat militar și care complotase un asasinat împotriva regelui Childebert II (c. 570 - 595) -, este ucis de oamenii regelui, unul din servitorii lui Rauchingus pleacă degrabă către Soissons ca să o anunțe pe soția acestuia de cele întâmplate⁷³. În clipa în care l-a văzut pe mesagerul soțului său, femeia caută un

⁶⁹ HF, II, 37.

⁷⁰ *Ibidem*

⁷¹ *Ibidem*, IV, 48.

⁷² De altfel, Conciliul Orleans I (511) preia și dezvoltă conceptul dreptului de azil din legislația romană, Cf. *Les Canons (...)*, p. 73, Orleans I, can. 1.

⁷³ HF, IX, 9.

refugiu sigur în biserica sfântului episcop Medard⁷⁴, gândindu-se că va fi în siguranță doar sub protecția acestuia. Într-o altă situație, aflăm cum Merovech, fiul regelui Chilperic I (c. 539 - 584), se căsătorește cu Brunhilda, mătușă prin alianță și fosta soție a defunctului Sigebert I, fratele lui Chilperic. La auzul acestei vești, Chilperic trimite armată ca să-și pedepsească fiul pentru o asemenea încălcare a cutumei și a canoanelor, dar Merovech și Brunhilda găsesc refugiu în biserica Sfântului Martin⁷⁵. Chilperic face tot ce îi stă în putință să-i convingă pe cei doi să iasă din biserică, însă fără succes. În cele din urmă, Chilperic îi jură lui Merovech că atâta vreme cât va fi voința lui Dumnezeu, nu va încerca să-i despartă pe cei doi. Doar la acest jurământ solemn Merovech și Brunhilda decid să iasă din biserică.

Cultura sfântului activ și viu influențează puternic comportamentele elitelor merovingiene în relațiile pe care le au cu Biserica și liderii acesteia. Respectul față de spațiul sacru al unei biserici rezidă în acest context mai cu seamă din teama relativ generalizată pe care aceste clanuri războinice o resimt față de puterile invizibile și necunoscute ale sfinților care locuiesc în aceste spații și care sunt patronii pământurilor respectivelor biserici sau mănăstiri. Atitudinea normativă pe care o regăsim este una mai degrabă de evitare a conflictului direct cu sfinții - acești actori divini implicați în viața cotidiană a Galiei merovingiene, care sunt priviți adeseori ca prezențe active și vii chiar și dincolo de moarte. Cu toate acestea, frica de a nu aduce vreun prejudiciu unui sfânt și necesitatea de a-i captura totuși pe fugari duc împreună la o serie de tertipuri la care fiecare dintre cei aflați de o parte și de alta a pragului sacru apelează cu multă ingeniozitate⁷⁶, de la prinderea fugarului înainte de a trece pragul sacru, la totala izolare a acestuia cu scopul înfometării sau până la ademenirea fugarului până aproape de pragul bisericii⁷⁷. Însă, și aici, regăsim

⁷⁴ *Ibidem*, *In basilicam sancti Medardi antestitis confugit*.

⁷⁵ *Ibidem*, V, 2.

⁷⁶ De pildă, în cazul lui Chundonis, șambelanul lui Guntram (c. 532 - 592), regele ordonă oamenilor săi să-l prindă cât mai repede pe fugar, înainte ca acesta să apuce să pună piciorul pe sfântul prag al bisericii (*Adclamante vero rege, ut conpraehenderetur, priusquam limen sanctum adtingerit*), Cf. *Ibidem*, X, 10. Iar când Merovech caută din nou să se refugieze în biserica Sfântului Martin, Chilperic ordonă ca toate ușile bisericii să fie păzite de soldați pentru ca acesta să nu poată intra, Cf. *Ibidem*, V, 18.

⁷⁷ Într-un alt exemplu, Firminus, comite de Clermont și cumnata sa, Caesaria caută sanctuar în catedrala orașului. Trimișii regelui Chramn intră în biserică neînarmați și discută cu cei doi, căutând să le domolească teama prin tot felul de minciuni, totul pentru a-i face să iasă. În cele din urmă, tot discutând cu mesagerii lui Chramn, din neatenție cei doi fugari ajung foarte aproape de ușile bisericii, iar cei doi sunt efectiv trași afară peste pragul sanctuarului, unde îi așteptau soldații regelui, Cf. *Ibidem*, IV, 13.

câteva excepții care încalcă inviolabilitatea spațiului sacru și care, pedepsite sau nu de intervenția sfântului, se alătură unei categorii aparte, anume a acelor care au mai degrabă o perspectivă pragmatică în relație cu percepția generală asupra sfântului care predomină în Galia merovingiană.

Concluzii

Sfântul este un actor esențial al țesăturii sociale și culturale merovingiene, iar puterile sale supranaturale sunt amplificate cu atât mai mult cu cât sfântul respectiv nu mai este în viață și în special atunci când cultul acestuia este mai răspândit. Dincolo de a fi un simplu intermediar între cei vii și divinitate sau doar un model bun de urmat, sfântul merovingian se implică în viața cotidiană a omului de rând și a aristocrației, intervine în diverse situații, judecă și împarte dreptatea, protejează pe cei săraci și neputincioși, reacționează atunci când este ofensat și își manifestă bunăvoința față de cei pioși și darnici. În psihologia colectivă a acestei lumi, sfântul suscită deopotrivă teamă și pioșenie, nădejde și convertire, boală și vindecare, protecție și pedeapsă. În acest peisaj, sfântul pare a fi un interpus spiritual ambivalent care trebuie îmbunătățit și respectat, fiind totodată un autentic intercesor benevolent. De asemenea, sfântul ne apare și ca un instrument pacificator în contextul transformărilor politice din această perioadă și unul civilizator în relația cu forțele neînțelese ale naturii. În plus, sfântul îmbină gradual toate credințele și superstițiile regăsite în folclorul arhaic - aflat în substratul culturii scrise a antichității târzii - cu bagajul cultural și religios iudeo-creștin.

Sfântul este un taumaturg, un vraci, un aducător de ploaie sau alungător de ciumă, un oracol consultat de regii merovingieni sau un *patrōnus* al unor domenii care se bucură astfel de protecția divină. Un agent psihologic, un eficient braț invizibil al lui Dumnezeu, sfântul poate fi considerat în acest context, înainte de toate, un autentic actor social, cultural și politic, asemenea episcopului sau regelui. Percepția asupra *pragului sacru* în mentalul lumii merovingiene este, de asemenea, o temă istoriografică fertilă prin prisma nuanțelor pe care această simplă linie fizică și psihică le-a infuzat și conturat de-a lungul secolelor în concepția occidentalilor asupra lumii, în contextul unei constante tensiuni dintre puterea spirituală și cea temporală care a modelat apoi realitatea omului medieval. Rădăcinile acestei realități a percepțiilor colective și individuale - asupra prezenței sacrului dincolo de o linie palpabilă și clar definită - rămân încă bine ascunse în imaginarul unei perioade aflate la limita dintre Antichitatea târzie și ceea ce avea să fie în timp cunoscut ca Evul mediu.

ISTORIE CONTEMPORANĂ

SOCIETATEA TINERIMEA ARTISTICĂ. O ISTORIE CULTURALĂ 1901-1941

ANA RUSAN-GÖRBE*

Abstract: *Tinerimea Artistică* was founded at the end of 1901 by both Romanian and foreign artists who studied at the Bucharest School of Fine Arts and similar schools in Paris and Munich. These artists wanted to establish the Romanian art inspired by the European one, because they were fascinated by the light from impressionist and realistic paintings. They renounced at academic art that was promoted by Theodor Aman and introduced new themes in painting among landscapes, portraits of common people, feminine nudes, scenes of daily life, religious scenes and others. Queen Mary of Romania was the one who contributed to the success of this artistic movement, because she gave them all the support and encouragement that she could till the end of her life. Besides this, the queen presented her flower paintings in *Tinerimea Artistică* exhibitions, which she sold for supporting the young artists. Although this artistic society was founded by men, it also promoted the art produced by women. Concluding, we can say that this long-lasting artistic movement succeeded to make a Romanian art, helped people to develop their artistic taste and love for beauty.

Keywords: *Tinerimea Artistică*, Queen Mary, King Carol the First, Bucharest School of Fine Arts, Official Salon, Constantin Brâncuși.

Societatea Tinerimea Artistică a fost fondată la data de 3 decembrie 1901 din năzuința unor tineri artiști de a se face cunoscuți, de a avea un loc în care să expună și de a se înconjura de oameni care iubesc deopotrivă arta și frumosul și le apreciază munca. Cu toate acestea, decizia de a forma o astfel de grupare a fost întemeiată și pe „(...) dorința de a scăpa de banalitatea copleșitoare obicinuitelor exhibițiuni colective, în care se pierdeau în noianul de pânze sarbede chiar și lucrările cele bune. Prin organizarea unor expoziții îngrijite și cu înfățișare armonică, tinerimea își propunea ca să câștige pe de o parte încrederea și favoarea păturei cunoscătoare și să formeze tot de odată educația artistică a majorității publicului”¹.

* Doctorand în anul al II-lea la Școala de Studii Avansate a Academiei Române, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, conducător științific, Profesor universitar doctor Alin Ciupală, Universitatea din București, Facultatea de Istorie.

¹ Al. Tzigara-Samurcaș, *Arta în România. Studii critice*, București, Minerva, Institut de Arte Grafice și Editură, 1909, pp. 205-206.

Această grupare a avut ca punct de plecare Societatea „Ileana” a cărei suflet a fost colecționarul Alexandru Bogdan-Pitești. Din păcate, a fost o mișcare efemeră din care au făcut parte viitorii membrii fondatori ai Tinerimii Artistice, și anume Nicolae Vermont, Ștefan Luchian și Constantin Artachino. „Ileana” a beneficiat și de o revistă cu același nume care a scos la iveală tinere talente și a reușit să încurajeze dezvoltarea artelor.

Tinerimea Artistică, ca multe alte grupări de acest gen de la începutul secolului al XX-lea, a luat naștere pe fondul tensiunilor create în rândul artiștilor de către Salonul Oficial care era extrem de selectiv în alegerea lucrărilor. Tendința de acaparare a unor funcții de conducere de către anumiți artiști și impunerea manierei academiste (care punea accentul pe realizarea de portrete, naturi statice și scene istorice, adesea romanțate) a condus la scindarea lumii artistice, astfel încât cei care doreau o schimbare s-au reorientat către Salonul Independenților aflat sub oblăduirea lui Alexandru Bogdan-Pitești, cel Oficial rămânând cu artiștii care respectau doleanțele juriului. Dorința tinerilor artiști de a se debarasa de influența lui C. I. Stăncescu, profesor la Școala de Arte Frumoase din București și cel care deținea controlul asupra artei oficiale din România, a dus la apariția mai multor grupări artistice la finele secolului al XIX-lea și începutul veacului următor. Acești artiști erau dornici să se exprime, să transpună în arta lor ceea ce simțeau și ceea ce vedeau, fără să mai înfrumusețeze nimic. Ei oscilau, totuși, între valorile europene și cele naționaliste, dar trebuie apreciat efortul lor de a pune pe pânză spiritul societății românești, cu scopul de a întemeia o artă autohtonă, într-o societate care privea neîncetat către marile metropole europene și arăta un atașament pentru Franța. Cu toate acestea, mulți dintre ei și-au dorit să se expună alături de Salonul Oficial, deoarece din cadrul expozițiilor organizate sub egida lui statul achiziționa lucrări pentru Pinacotecă.

Profesorii de la Școala de Arte Frumoase, în frunte cu C. I. Stăncescu, erau cei care organizau acest Salon și care au impus normele artei acceptate ce era caracterizată prin rigiditate și folosirea preponderentă a culorilor reci. Mulți dintre tinerii artiști, majoritatea școliți în Occident, doreau să se apropie de pictura europeană, fiind atrași atât de culorile calde, pastelate sau strălucitoare, cât și de efectele de lumină și umbră specifice impresioniștilor francezi, pe care încercau să le transpună în propriile opere artistice. Toate aceste inovații au condus la respingerea multor lucrări de către comisia de organizare și selectare a operelor de artă ce urmau să alcătuiască expoziția Salonului Oficial. Prestigiul acestui Salon era susținut de regele Carol I, care vizita expozițiile organizate de aceștia, apreciind și rezonând cu acest tip de artă. Regele Carol I al României era o persoană conservatoare, cu principii foarte clare, care se adapta greu la nou,

motiv pentru care multă vreme a fost reticent la toate încercările artiștilor români de a crea o artă modernă în spațiul românesc. Atât soția sa, regina Elisabeta, cât și principesa Maria, soția nepotului său Ferdinand, au încercat în nenumărate rânduri să-l convingă că artiștii care alcătuiesc Societatea Tinerimea Artistică sunt cu adevărat talentați și merită mai mult, merită sprijinul statului român. În cele din urmă, eforturile lor au dat roade, iar suveranul a început să le privească munca cu mai multă îngăduință.

Modernitatea acestor artiști se reflectă în alegerea subiectelor precum: peisaje, mai mult sau mai puțin idilice, portrete de burghezi, oameni obișnuiți sau chiar țigănci, turci și tătaroaice, scene de interior și viață cotidiană, flori, nuduri feminine, scene de inspirație mitologică și scene religioase.

Tinerimea Artistică a fost alcătuită din tineri români și străini școliți atât la Școala de Arte Frumoase din București, cât și la instituții similare din Paris și München. Inițiatorii acestei grupări au fost pictorii Kimon Loghi și Ipolit Strâmbulescu care în timpul șederii la Paris, pornind de la sintagma „buni artiști, buni camarazi”², au hotărât să le propună artiștilor Ștefan Luchian, Arthur Verona, Nicolae Vermont, Constantin Artachino, Nicolae Grant, Oscar Spaethe, George Demetrescu Mirea, Gheorghe Petrașcu, Ștefan Popescu și Frederic Storck să li se alăture, lucru care s-a și întâmplat. La scurt timp după constituirea acestei Societăți, artiștii și-au dat seama că au nevoie de ajutor, de cineva care să-i sprijine și să le ofere prestigiu, așa că Oscar Spaethe a rugat-o pe principesa moștenitoare Maria, căreia îi oferise niște lecții de sculptură, să accepte patronajul noii grupări artistice. Tânăra principesă a acceptat funcția ce i s-a propus, întrucât și ea era o artistă dornică să-și facă cunoscută munca, începând astfel să își expună în cadrul Tinerimii Artistice, multe opere personale, în special acuarele și piese de mobilier realizate după propriile schițe sau pirogravate chiar de ea. Regina își va aduce aminte în *Povestea vieții mele* că împreună cu artiștii pe care îi sprijinea alcătuiau „(...) generația cea tânără ce pășea înainte, descătușată de principiile vechei școli, dar nu ne luam libertăți peste măsură”³.

La începutul secolului al XX-lea, viitoarea regină a României Mari a descoperit o nouă pasiune, și anume pirogravura, astfel că a realizat câteva scaune cu spătar înalt decorat fie cu o cruce, fie cu un crin alb, pe care le-a expus în cadrul unor expoziții ale Tinerimii, precum cea din 1907. În prezent, o parte dintre ele se păstrează în Castelul Peleşor. Alt obiect spectaculos, meșteșugit cu

² A XXIV-a expoziție de pictură și sculptură, catalog de expoziție, George Murnu, *Aniversarea a 25 de ani de la înființare*, 4-30 martie 1926, p. 5.

³ Maria, Regina României, *Povestea vieții mele*, vol. II, trad. Margărita Miller-Verghy, ediția a VI-a, „Adevărul” S.A, f.a, p. 180.

multă migală de mâinile iscusite ale viitoarei regine, este manuscrisul realizat între 1905-1906 pentru soțul său, viitorul rege Ferdinand. El conține 25 de file ce alcătuiesc 50 de pagini notate cu cifre romane care sunt pictate cu flori precum: iriși, crini, brândușe, maci albi, ciulini, lalele și altele. Pe lângă flori, artista a adăugat citate din autori celebri, printre care îi enumerăm pe Victor Hugo, Heinrich Heine, Armand Sylvestre și Carmen Sylva. Ferecătura a fost realizată în atelierul lui Paul Telge din Berlin; pe față regăsim stema veche a României și crucea gamată dispusă în colțuri, iar pe verso se află stema familiei Edinburgh, mărginită de deviza Ordinului Jartierei, cel mai înalt ordin britanic. Cotorul este inscripționat cu dedicația „Lui Ferdinand de la Maria, 1906”. Manuscrisul a fost expus în anul 1909 în cadrul Societății Tinerimea Artistică și pentru că a fost foarte lăudat, iar principesa era mândră de munca sa, a valorificat fiecare ocazie de a-l expune dincolo de granițele țării. Această „Carte a cântărilor”⁴, cum a fost numită de Alexandru Tzigara-Samurcaș, a fost medaliată cu aur la München în perioada antebelică și premiată la Barcelona în perioada interbelică. Ultima expoziție internațională, din timpul vieții reginei la care a putut fi admirat acest manuscris cu copertă din argint, a fost Expoziția Universală din Bruxelles organizată în 1935. În prezent, acesta este păstrat cu grijă în patrimoniul Muzeului Național Peleş.

Prima expoziție a Tinerimii Artistice a avut loc pe 1 martie 1902, în Sala Exarcu a Atenuului Român, unde alături de operele tinerilor artiști au putut fi admirate lucrări de artă aplicată, acuarele cu iriși și nuferi realizate de principesa Maria. Această primă manifestare a fost una tulburătoare și surprinzătoare deopotrivă, întrucât mare parte din societatea românească nu era pregătită pentru un astfel de conținut⁵, chiar dacă exista și la noi dorința de frumos. Cu toate acestea, aprecierile criticilor i-au determinat pe artiști să organizeze expoziții de mare amploare în care aduceau laolaltă artele superioare și inferioare, adică cele decorative și industriale⁶. Fondatorii Tinerimii au fost primii care au avut curajul să deschidă o expoziție în care erau expuse picturi și sculpturi alături de obiecte decorative precum broderiile și țesăturile.

Expozițiile Tinerimii Artistice au beneficiat de numeroase cronici de artă, mai mult sau mai puțin laudative, dar care ne confirmă faptul că oamenii

⁴ Rodica Rotărescu, *Regina Artistă și creația sa plastică, manuscrisul pe pergament*, în catalog *Art Nouveau, 110 ani în România*, Muzeul Național Peleş, 2013, p. 72.

⁵ A. Costin, *Expozițiunea Tinerimii Artistice (1 martie-1 aprilie)*, în *Cronica de artă: despre pictori și tablouri în paginile gazetelor românești din veacul al XIX-lea (1860-1900)*, vol. II, editor, Lidia Trăușan-Matu, Cluj-Napoca, Mega, 2018, p. 233.

⁶ Al. Tzigara-Samurcaș, *op. cit.*, p. 206.

prezentau interes pentru astfel de evenimente culturale. Cronicile erau scrise de intelectuali, dar care nu erau întotdeauna critici sau istorici de artă. De exemplu, la începutul secolului al XX-lea, un medic sau un avocat putea redacta o astfel de cronică care era la fel de apreciată ca una scrisă de un istoric sau un pictor. În revista *Literatura și Arta Română*, N. Petrașcu, a scris despre a doua expoziție a Tinerimii Artistice și a subliniat importanța patronajului acordat de Alteța Sa Regală Principesa Maria, care i-a încurajat atât pe tinerii artiști, cât și arta națională, după ce statul și-a arătat dezinteresul.

În cronică de-a treia expoziții a acestei mișcări, John de Krômm descrie o parte dintre lucrările expuse, face diferite aprecieri cu privire la tehnica folosită de artiști, îi menționează pe cei care au progresat și atrage atenția cititorilor cu privire la eforturile celor care alcătuiesc această grupare, spunând: „*Ideea lor sănătoasă e și viabilă. N-au pretenția de a propovădui o nouă lege, de a fi apostolii unui nou Mântuitor, de a deschide școală. Gândul lor a fost de a-și întruni energiile pentru a-și construi o atmosferă artistică în care să poată trăi talentul nerisipit; gândul lor a fost de a atrage în acea atmosferă orișice suflet, capabil de anumite simțiri și de alcătui așa, un fel de familie, restrânsă la început, mai largă din ce în ce, menită a ne da cu ajutorul anilor o artă Română*”⁷.

Membrii Tinerimii Artistice își doreau să facă România cunoscută peste hotare, astfel că au participat la expoziția internațională din Atena, organizată în 1903, și la a IX-a expoziție internațională din München în 1906, moment în care gazetele au prezentat laude expoziției românești, iar artiștii au fost scutiți de costurile instalării lucrărilor⁸.

Datorită prezenței principesei, vernisajele Societății Tinerimii Artistice se transformau în adevărate evenimente mondene, la care participa și regele Carol I. Principesa Maria a afirmat în memoriile sale că „*(...)vernisaajul salonului nostru anual era o sărbătoare pentru toată lumea aleasă, la care se țineau discursuri frumoase și unde unii pe alții ne încurajam*”⁹. Din dorința de a oferi legitimitate noii grupări artistice, ea a stăruit pe lângă pictorul Nicolae Grigorescu să participe cu câteva lucrări, astfel că în 1903 maestrul Grigorescu expune două tablouri (*Cioban din valea Prahovei* și *Peisaj de toamnă*). În 1906 trimite șapte tablouri (*Peisaj de toamnă*,

⁷ John de Krômm, *Câteva notițe asupra artei la noi. Expoziția Tinerimei Artistice*, în *Cronica de artă: despre pictori și tablouri în paginile gazetelor românești din veacul al XIX-lea (1860-1900)*, vol. I, editor, Lidia Trăușan-Matu, Cluj-Napoca, Mega, 2017, p. 161.

⁸ A. Costin, *Expozițiunea Tinerimii artistice, 1906*, în *Cronica de artă: despre pictori și tablouri în paginile gazetelor românești din veacul al XIX-lea (1860-1900)*, vol. II, editor, Lidia Trăușan-Matu, Cluj-Napoca, Mega, 2018, p. 275.

⁹ Maria, *Regina României, op. cit.*, p. 180.

Interior cu țigani, Țigancă, Italiancă, Țărăncuță, Un faș, Monahul Nectarie), iar în 1907 unul singur (*Cap de fetiță*), deoarece sănătatea nu-i mai permitea să lucreze. Tot în 1907, Constantin Brâncuși, un sculptor pe cale să devină celebru, a luat decizia de a participa cu două busturi din ghips patinat (*Fiul câmpului și Copilul*) trimise de la Paris într-o lădiță, așa cum reiese dintr-o scrisoare ce se păstrează atât în patrimoniul Bibliotecii Academiei Române cât și din catalogul expoziției. Conform scrisorii menționate, lucrările erau foarte fragile, astfel încât organizatorii au fost rugați să le acorde mai multă atenție. După această experiență, Brâncuși a continuat să trimită și alte opere pentru expozițiile Tinerimii Artistice, fiindcă își dorea să se afirme în patria sa. Astfel, contemporanii săi au putut admira sculpturi celebre, precum *Supliciu* și *Cumințenia pământului* care este „*un fel de personificare a înțelepciunii, veche de când lumea, nu a omului ci a întregii naturi*”¹⁰.

Viitoarea regină Maria și-a luat rolul în serios și s-a implicat cu devotament în evoluția acestei mișcări artistice, lucru ce rezultă atât din însemnările cât și din gesturile ei. De exemplu, obișnuia să cumpere opere de artă expuse de tinerii artiști, precum *Orientală* realizată de Kimon Loghi, sau *Sfântă bizantină*¹¹, un bust sculptat de Oscar Spaethe. De fiecare dată când o lucrare realizată de ea se vindea, toți banii obținuți îi dona Tinerimii Artistice, așa cum s-a întâmplat în 1908, când principesa Maria a expus o masă ce urma să fie vândută cu suma de 1000 de lei în folosul Societății. Totodată, viitoarea suverană a achiziționat multe lucrări realizate de artiștii pe care-i proteja, astfel că pereții locuințelor sale au fost decorați cu multe tablouri.

Societatea Tinerimea Artistică nu a avut un parcurs prea lin, deoarece la început regele Carol I nu a fost de acord cu această mișcare artistică și nici cu implicarea principesei moștenitoare care a reușit s-o determine pe regina Elisabeta să expună câteva opere personale alături de tinerii artiști, este vorba despre file din *Evangelia* realizată pentru Mănăstirea Curtea de Argeș și câteva broderii. Astfel, multă vreme, gruparea artistică nu a fost recunoscută de statul român. Principala consecință a fost că Societatea nu a avut un sediu propriu, artiștii fiind nevoiți să închirieze sălile de la Ateneu și să se rezume la o expoziție anuală. Cu timpul, suveranul a început să aprecieze eforturile membrilor Tinerimii Artistice, a participat la vernisaje și chiar a achiziționat câteva opere de artă.

¹⁰ G. Oprescu, *Scriseri despre artă*, București, Meridiane, 1966, p. 126.

¹¹ Măcrina Oproiu, *Tinerimea Artistică a Principesei Maria*, Muzeul Național Peleş, 2012, p. 21.

La data de 1 aprilie 1908 Societatea Tinerimea Artistică a primit personalitate juridică, iar regulamentul ei prevedea că trebuie să se elimine erorile trecutului și să se organizeze annual la București două expoziții, una primăvara și cealaltă toamna. Totodată, Societatea urma să nu mai accepte adeziunea tuturor artiștilor, ci să se aleagă pictori și sculptori cu afinități și idealuri estetice comune¹². Cu mult efort și stăruință din partea protectoarei lor, gruparea a reușit să-și obțină legitimitatea și dreptul de a avea un spațiu expozițional propriu, în fosta Panorama Griviței. Acest sediu a putut fi folosit între anii 1910-1916, după război el a fost dărâmat, iar artiștii nevoiți să expună din nou în sălile de la Ateneu, săli neîncăpătoare pentru câți doritori erau.

Întrucât în spațiul românesc existau și artiste, membrii Tinerimii Artistice, spre deosebire de alte grupări mai reticente, le-au permis acestora să li se alăture. Putem spune că acest privilegiu a contribuit la emanciparea femeii, al cărei destin fusese până atunci strâns legat de sfera casnică. Mai mult de atât, multă vreme nu li s-a permis să fie educate în școli, deoarece „(...) femeile din toate categoriile sociale care trec prin școală se îndepărtează de solidaritatea morală ce caracterizează familia”¹³. În spațiul românesc acest lucru a fost reglementat abia în 1895, datorită lui Gheorghe Panaiteanu-Bardasare¹⁴, care a introdus Secțiunea domnișoarelor la Școala de Arte Frumoase din București cu sprijinul lui C. I. Stăncescu.

Primele femei artiste din spațiul românesc s-au format pe meleaguri străine, destinațiile preferate fiind München, Leipzig și Paris. Unele dintre ele au fost încurajate de familie să-și urmeze visul și chiar au luat lecții de pictură cu unii dintre fondatorii Tinerimii Artistice, așa cum s-a întâmplat în cazul Rodicăi Maniu sau al Ninei Arbore, care au studiat cu Nicolae Vermont. Înainte de a se alătura Tinerimii Artistice, femeile au fost tratate cu multă ostilitate și s-au confruntat cu replici acide vis-a-vis de arta lor, fiind acuzate că sunt prea sensibile. Toate aceste reacții le-au încurajat să-și depășească limitele.

Olga Greceanu, Cecilia Cuțescu-Storck și Nina Arbore au întemeiat în 1916 o nouă grupare artistică numită *Asociația artistelor plastice*¹⁵. Prima lor expoziție a fost bine primită, spre surprinderea tuturor, iar gazetele au publicat

¹² Petre Oprea, *Artiști participanți la expozițiile Societății Tinerimii Artistice (1902 – 1947)*, București, Maiko, 2006, p. 10.

¹³ Alin Ciupală, *Femeia în societatea românească a secolului al XIX-lea: între public și privat*, București, Meridiane, 2003, p. 61.

¹⁴ Valentina Iancu, *Feminisme. Istorii invizibile ale artei feminine*, în catalog *Egal. Artă și feminism în România modernă*, București, Vellant, 2015, p. 18.

¹⁵ *Ibidem*, p. 21.

cronici pozitive. Gruparea a rezistat până în 1927, după care artistele s-au reorientat către Salonul Oficial și Tinerimea Artistică.

Așa cum este și firesc, acestea au avut destine separate, chiar dacă la un moment dat s-au intersectat. De exemplu, Maria Ciurdea-Steurer, una dintre artistele care se alătură Tinerimii, a fost apreciată încă din timpul studiilor de către profesorul ei, care o ruga adesea să-i țină locul¹⁶.

Cea mai emblematică figură feminină, din cadrul Tinerimii Artistice a fost Cecilia Cuțescu-Storck, care poate fi caracterizată drept o promotoare a luptelor pentru emanciparea femeii, o artistă care s-a făcut remarcată atât în țară, cât și în străinătate, și care a reușit să-și dezvolte un stil propriu prin îmbinarea unor caracteristici ale artei renascentiste, goticului german și decorativismul Art Nouveau-lui¹⁷. Cecilia a fost de departe una dintre cele mai apreciate artiste ale secolului al XX-lea, numele ei fiind pus de către critici alături de cel al lui Brâncuși, Iser, Petrașcu sau Theodorescu-Sion. Ea a dovedit cu fiecare ocazie că este o ființă ambițioasă astfel că a reușit să devină „prima femeie profesor universitar din învățământul de artă din Europa”¹⁸.

Femeile, chiar dacă au frecventat cam aceleași școli, au fost atrase de maniere diferite pe care au încercat să le transpună în arta lor, așa cum s-a întâmplat cu Elena Popea, care a oscilat între impresionism și cubism, pictând în ambele stiluri. Ea a reușit să expună în nenumărate rânduri dincolo de granițele țării, făcându-se cunoscută în Olanda, Spania, Italia, Egipt, Siria sau Palestina¹⁹. Nina Arbore s-a dovedit o iubitoare a avangardelor și a încercat să preia anumite aspecte din Futurism, Expresionism, De Stijl și Simbolism²⁰ creându-și propriul stil.

Femeile artiste au dat dovadă de multă creativitate, diversitate și chiar versatilitate, reușind să picteze în frescă, ulei sau acuarelă numeroase scene religioase pe pereții unor biserici sau ai altor monumente (de exemplu, Nina Arbore a pictat Biserica Sfinții Împărați Constantin și Elena din Constanța, iar Olga Greceanu a realizat niște fresce în incinta Facultății de Arhitectură din

¹⁶ Valentina Iancu, *Maria Ciurdea Steurer*, în catalog *Egal. Artă și feminism în România modernă*, București, Vellant, 2015, p. 28.

¹⁷ Idem, *Cecilia Cuțescu Storck*, în catalog *Egal. Artă și feminism în România modernă*, București, Vellant, 2015, p. 34.

¹⁸ Marin Mihalache, *Cecilia Cuțescu-Storck*, București, Meridiane, 1969, p. 36.

¹⁹ Monica Enache, *Elena Popea*, în catalog *Egal. Artă și feminism în România modernă*, București, Vellant, 2015, p. 46.

²⁰ Valentina Iancu, *Nina Arbore*, în catalog *Egal. Artă și feminism în România modernă*, București, Vellant, 2015, p. 52.

București), naturi statice, portrete, autoportrete, nuduri, peisaje, scene de interior și imagini specifice satului românesc.

Din nefericire, intrarea țării noastre în Primul Război Mondial a curmat pentru o perioadă activitatea artistică obișnuită a Tinerimii, dar membrii ei au avut totuși posibilitatea să lucreze, fiindcă Marele Cartier General al Armatei de la Iași, prin intermediul generalului Constantin Prezan²¹, a mobilizat mulți pictori și sculptori cu scopul de a immortaliza momente importante din Prima Conflagrație Mondială. Pornind de la acest eveniment istoric, atât pictorii cât și sculptorii au realizat numeroase lucrări în care au încercat să transpună sentimentele, grijile, spaimile și izbânzile pe care soldații români le-au trăit pe parcursul celor trei ani. Unii dintre aceștia au suferit traume fizice, de exemplu, Ion Jalea și-a pierdut brațul stâng în luptă și a fost nevoit să sculpeze până la sfârșitul vieții doar cu cel drept; alții au suferit traume emoționale, precum Nicolae Tonitza, care a fost luat prizonier după înfrângerea de la Turtucaia și a fost închis în lagărul Kirdjali²². Cu toate acestea, Tinerimea Artistică nu stopează organizarea expozițiilor, pentru că germanii care ocupaseră Bucureștiul au ales să o sprijine. Astfel, la 1 septembrie 1917, cu sprijinul administrației germane, expoziția a avut loc. În anul următor, în sala Exarcu de la Ateneu au putut fi admirate lucrările artiștilor dispăruți, mai ales că mulți dintre pictorii și sculptorii mobilizați pe front au refuzat să expună în cadrul expoziției, nedorind să aibă contact cu inamicii germani.

După război, artiștii au început să-și diversifice subiectele și astfel a apărut o serie de pânze cu imaginea Balcicului sau a „Cuibului liniștit” construit de regina Maria, cu cea a localnicilor și bineînțeles a golfului scăldat de razele soarelui. Balcicul era un orășel pitoresc, presărat cu gropi, slab iluminat pe timpul nopții²³, dar cu un aer exotic, o lumină fascinantă și o cafea savuroasă ce putea fi servită în cafeneaua lui Mamut care „era un fel de Capșa a Balcicului”²⁴. Toate acestea, cu bune și rele, i-au atras pe artiști care au pictat neîncetat acest loc.

În perioada interbelică, la malul Mării Negre, pe Coasta de Argint s-a format un grup de intelectuali care se reunea an de an și din care făceau parte

²¹ Alina Petrescu, „Cine ne va scrie istoria?” *Artiști români în Marele Război*, în catalog de expoziție *Atelier de front: artiști români în Marele Război, 1916-1918*, București, Muzeul Național de Artă al României, 2018, p. 14.

²² Idem, *Tonitza Nicolae*, în catalog *Atelier de front: artiști români în marele război 1916-1918*, București, Muzeul Național de Artă al României, 2018, p. 124.

²³ Lucian Boia, *Balcic: micul paradis al României Mari*, București, Humanitas, 2014, p. 28.

²⁴ Balcica Măciucă, *Balcic*, București, Universalialia, 2001, p. 95.

mulți membri ai Tinerimii Artistice, printre care Cecilia Cuțescu – Storck alături de soțul său, Frederic Storck, Jean Alexandru Steriadi, Samuel Mützner, Rodica Maniu, Ștefan Popescu, Francisc Șirato și Nicolae Tonitza. După cum spune Lucian Boia „*ei sunt, de fapt, cei care au creat sau au recreat Balcicul, l-au transfigurat în asemenea măsură încât ne e greu să mai distingem între realitate și imaginar; oare privim Balcicul cu ochii noștri sau îl vedem cu ochii lor?*”²⁵. Artiștii au pictat în mod obsesiv Balcicul, dar cert este că lucrările realizate în această perioadă au fost iubite de public și achiziționate de către colecționari, inclusiv de către regina Maria.

Tinerimea Artistică a reușit să funcționeze până în anul 1947, expunând mii de lucrări și promovând foarte mulți artiști, deoarece pe lângă fondatorii grupării s-au alăturat zeci de pictori și sculptori dornici să-și împărtășească munca cu toți iubitorii de frumos. Această l-a avut în fruntea sa pe pictorul Kimon Loghi, care începând cu anul 1918 și-a păstrat funcția de președinte. Gruparea a adus un suflu nou atât în arta, cât și în societatea românească, și a rămas alături de Salonul Oficial cea mai amplă manifestare artistică. Regina Maria a susținut financiar și moral această grupare încă de la început și până la ultima sa suflare survenită la 18 iulie 1938, moment în care regele Carol al II-lea a preluat atribuțiile mamei sale. Din 1941 Societatea a intrat sub protecția regelui Mihai până la abdicarea forțată a acestuia în 1947, moment în care Tinerimea Artistică s-a dizolvat.

Principalul merit al acestei societăți a fost cel al promovării artei moderne în spațiul românesc, insuflată de spiritul occidental, întrucât multă vreme s-au realizat numai opere academiste după modelul implementat de Theodor Aman. Astfel, membrii Tinerimii Artistice s-au apucat să transpună pe pânză oameni, locuri și evenimente istorice importante, precum Primul Război Mondial, lăsându-ne o multitudine de opere valoroase care au adus în prim-plan obiceiurile, suferințele și bucuriile românilor.

Tinerimea Artistică a fost cea mai rezistentă societate de artă din capitală, iar timp de 46 de ani a contribuit la formarea gustului artistic al românilor primind susținerea familiei regale române.

²⁵ Lucian Boia, *op. cit.*, p. 29.

CONSEQUENCES OF THE APPLICATION OF THE ARMISTICE AGREEMENT IN TULCEA COUNTY

VALENTINA-MARIA ENACHE *

Abstract: *The application of the provisions of the Armistice Agreement caused the economy of Tulcea County to register a dramatic setback, and the manner of application of the provisions of the Armistice Agreement regarding the “dissolution of fascist organizations and of those the programme of which propagated ideas hostile to the United Nations and the USSR”, also affected political life.*

This article has a dual purpose. First of all, we will report the abuses committed by the Soviet army, which once arrived on the territory of Tulcea County behaved as an “occupier” and not as an “ally”. Secondly, we will try to bring to the fore the consequences of the application of the provisions of the articles of the Armistice Agreement, signed on September 12-13, 1944, by the local public authorities.

Our scientific approach was based, in particular, on the data and information provided by the archive documents (among the most important funds: Romanian Commission for the Application of the Armistice, Tulcea Gendarmes Legion, Tulcea County Prefecture) which were in the custody of Tulcea County Directorate of National Archives and Central National Historical Archives of Bucharest.

The research methods used in this study are the qualitative and quantitative analysis of the mentioned documentary sources.

Keywords: *abuses, Allied Control Commission, Soviet High Command, repatriation, occupier.*

August 23, 1944 represented a *turning point in the guidance of Romania’s foreign policy.*¹ The consequences of the act of August 23, 1944 were particularly important, both externally, but especially internally, consequences which were addressed in studies and articles or papers dedicated to the various aspects of political life in Romania.

* Doctorand, Școala Doctorală a Facultății de Istorie, Universitatea din București, E-mail: valentina.maria.enache@drd.unibuc.ro

¹ Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *Istoria Dobrogei*, Ed. a II-a rev., Editura Ex Ponto, Constanța, 1998, p. 448.

At that time, Dobrogea was “defended by the 9th Infantry Division commanded by General Costin Ionașcu and the 10th Infantry Division under the command of General Costin Trestioreanu, who were joined by the ground forces of the Navy, other artillery and border guards’ units”.² Although the withdrawal of the German army had been ordered, “some German officers” either did not “comply” or “refused to surrender to the Romanian troops, and therefore between August 24-28 battles took place (...) against certain German units, subunits and war ships that resisted”.³

Despite the obvious option of the Romanians, from August 23, 1944, to “side with the United Nations and the new (Soviet) ally”, the advance of the Soviet army on Romanian territory,⁴ by order of the General Radion I. Malinovsky, who was the “commander of the 2nd Ukrainian Front”, but also due to the fact that “no armistice agreement was signed between the new Romanian government and the one in Moscow”, caused the Soviet troops to start the “disarmament” and taking as “prisoners the Romanian units” even in this context.⁵ Consequently, according to a report drafted by the Tulcea Prefecture, in Sulina “it can be stated that there is no house undamaged, following the bombing from August 21 and 24, 1944”.⁶ Also, at that time, the newspaper *Pravda* announced the localities considered “conquered” by the Soviet army. Thus, among these localities we could also find the cities from Dobrogea such as Isaccea (August 28, 1944), Constanța (August 29, 1944) and Cernavoda (August 30, 1944).⁷

In Tulcea County, the Soviet army continued to behave as an “occupier” and not as an “ally”, and the abuses continued in the following days. A testimony in this respect is represented by the documentary sources. Thus, the report of the Tulcea Gendarmes Legion reveals that when they entered Lascăr Catargiu village from Tulcea County, the Soviet troops disarmed the gendarmes who were at the local post.⁸ The gendarmes were treated like prisoners, as they were taken to

² *Ibidem*, p.450.

³ *Idem*.

⁴ Marian Cojoc, *Evoluția Dobrogei între anii 1944-1964. Principalele aspect din economie și societate*, Editura Universității București, București, 2001, p.15.

⁵ Constantin Corneanu, *Sub povara marilor decizii: România și geopolitica marilor puteri: 1941-1945*, Editura Cetatea de Scaun, București, 2019, p. 590.

⁶ Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), Fond Comisia Română pentru Aplicarea Armistițiului, dosar 13/1944, f. 106.

⁷ Marian Cojoc, *op.cit.*, p. 17.

⁸ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Tulcea, Fond Legiunea de Jandarmi Tulcea, dosar 7/1944-1947, f.3.

Ismail and kept in the camp for four days.⁹ Another unit of the Soviet army passing through Niculițel, on September 4, 1944, “fired three gunshots”, killing a man for no reason. We find the same situation in Rachelu Village, where on September 5 they killed a little girl.¹⁰ Another important documentary source, namely a report drafted especially to show the abuses committed by the Soviet army, was prepared by the Commander of the Gendarmes Legion from Tulcea, Lieutenant Colonel, Gheorghe Bencu, who showed how the Soviet soldiers took “by force” from the inhabitants of Tulcea County “without any legal ground” 4800 kg of wheat, 190 carts, 25 019 kg of barley, 15 450 kg of oats, 6 020 kg of corn, 83 100 kg of fodder, 147 horses, 309 sheep, 17 oxen and 18 pigs, in the period before the signing of the Armistice Agreement.¹¹ In this context, it can be appreciated that “in Dobrogea the provisions of the Moscow Armistice Agreement applied before it was signed”.¹²

“Against the background of the events in the country related to the abuses of the Red Army, which (...) continued to advance towards the Western and Southern borders, thus creating the possibility of total military occupation of Romania”, on August 31, 1944, they wanted to come into “contact with the ambassadors of the United States and the ambassadors of Great Britain” in order to “show them the intolerable situation that had arisen as a result of the abuses of the Red Army”.¹³ Although the Armistice Agreement with Romania had been completed on August 31, “by the governments of the three great allied powers”, its signing was postponed until September 12, 1944. According to information reported on September 5, 1944, by Lucrețiu Pătrășcanu to the Government of Bucharest a cause could be the fact that “Great Britain wanted to have the consent of the states of the Commonwealth”.¹⁴

Even though the Armistice Agreement was signed on September 12/13, 1944, things did not change much, and the Soviet soldiers continued their robberies and thefts in Tulcea County, and in November 20, 1944 they came to pick up “without any legal form and under weapon threats”: 20 000 kg of wheat, 350 carts, 14 430 kg of corn, 60 040 Kg of barley, 15 450 kg of oats, 47 oxen, 437 horses, 226 740 kg of fodder and 22 pigs.¹⁵ In addition, seven robberies, 1361 “crimes”,

⁹ *Idem.*

¹⁰ *Ibidem*, f. 37.

¹¹ *Ibidem*, ff. 6-35.

¹² Marian Cojoc, *op.cit.*, p. 23.

¹³ Constantin Corneanu, *op.cit.*, p.595.

¹⁴ *Idem.*

¹⁵ DJTAN, Fond Legiunea de Jandarmi Tulcea, dosar 7/1944-1947, ff. 17-34.

five murders were committed, 11 houses were robbed and two shops were devastated.¹⁶ The Order of the Ministry of Home Affairs no. 175.047/1945 clearly stated that when the authorities addressed the County Commissioner of the Allied Control Commission in relation to the various abuses committed by the Soviet army, he refused to take them into account.¹⁷ Not the same thing happened when it came to the aggressions of the Romanians directed against the Soviet soldiers. Thus, we find out from a Briefing Note sent to Constanța Gendarmerie Inspectorate, Police Service, that during the visit of Major Borisov, the delegate of the Allied Control Commission from Tulcea, on August 24, 1945, the case of the shooting of a Soviet soldier was investigated by Sergeant Major, Danciu Ion from Prince Mihai Gendarmerie Post, a case reported under no. 1519 from August 24, 1945.¹⁸ Another significant example in this respect is provided by the Briefing Note of the Tulcea Gendarmes Legion, sent to the Constanța Gendarmes Inspectorate, Police Service. According to it, on October 23, 1945, the Gendarmerie, together with the delegate of the Allied Control Commission, Major Borisov, investigated the conflicts between the Romanian population in Ciucurova Commune and the Soviet soldiers, who complained that they had been hit. In the end, the culprits were punished.¹⁹ In this respect, we find out from a newsletter that the dissatisfaction of Romanians from Ciucurova Commune came from the fact that they were obliged to hand over the animal quota imposed by the Armistice Agreement on Russian ethnic villagers (who refused to hand it over). Even so, the authorities did “not force” the locals of Russian ethnicity to give the animal quota, because they were under the protection of the Soviet soldiers, taking sheep only from the Romanian population.²⁰ The relations between the Romanians and the population of Russian ethnicity (39 091 people²¹) were “very harsh”. Therefore, in several localities with a majority Russian ethnic population, Romanians were mistreated by them, beaten and threatened with weapons (procured from Soviet soldiers) in order to force them to leave their households and move elsewhere.²² In this respect, we can observe, from the files of the time, that, during that period, the

¹⁶ *Ibidem*, ff. 168-172.

¹⁷ *Ibidem*, f.80.

¹⁸ *Ibidem*, f.81.

¹⁹ *Ibidem*, f.84.

²⁰ DJTAN, fond Legiunea de Jandarmi Tulcea, dosar 26/1945, f. 466.

²¹ Virgil Coman, *Dobrogea în arhivele românești 1597-1989*, Editura Etnologică, București, 2013, p.688.

²² DJTAN, fond Legiunea de Jandarmi Tulcea, dosar 26/1945, f.545.

citizens of Russian ethnicity from Tulcea County “were refractory to laws and authorities” and “did not identify themselves with the National Ideal”,²³ finding in this respect countless cases of abuses, robberies that they usually committed in “association with Soviet soldiers”.²⁴ Moreover, all the irregularities took place under the eyes of the Romanian authorities who could not take any action against their actions.²⁵ An example can be found in the report of the Gendarmes Legion from Tulcea, which shows that on September 21, 1945, the patrol of the gendarmerie post from Russkaia Slava was disarmed by the “Lipovans” from the locality. To solve the case, the Commander of the Babadag Sector, Lieutenant Sergeant, Teodoru Eugen, went to the scene and was prevented by two Soviet soldiers from arresting the aggressors.²⁶ Another example can be found in the letter sent to the Soviet Military Command Tulcea, which was also sent to the Prefecture of the county, a letter signalling the fact that the “Lipovans” from “Jurilofca” locality invited for the celebration of the Old Christmas (which took place on “January 8, 1945”) a Soviet unit in Constanța. The Soviet military unit was to come to the city with about 40-50 trucks full of soldiers. However, the gendarmes were not worried about their number, but about the complaints from the Romanians living in “Jurilofca” locality who were threatened by the Russian ethnics that they would be robbed by the Soviet soldiers - at their urging.²⁷ Another important aspect is found in a briefing note, dated July 30, 1945, which shows that in the communes and villages with a majority “Russian-Lipovan” population there was “a living propaganda for the annexation of Dobrogea to the USSR” (it would be called “Rusiea Nouă”)²⁸. In this respect, it was reported that in Telița and Lascăr Catargiu people made lists with the people who wanted for the annexation to take place, and even a memorandum was drawn up and sent to Bucharest by means of Major Borisov. The memorandum called for the annexation of Dobrogea to “Soviet Russia”, and on July 29 street demonstrations were announced in Tulcea. The event was attended mainly by members of the Fishermen’s Union of Tulcea, a demonstration that took place in the hall of the Union, and not on the street (as originally set) on July 29. Regarding the Memorandum, the archive documents state that it was addressed directly to “Marshal Stalin” and was signed by 30 members of the Fishermen’s Union of

²³ *Ibidem*, f.26.

²⁴ *Ibidem*, f.545.

²⁵ *Ibidem*, f.546.

²⁶ DJTAN, fond Legiunea de Jandarmi Tulcea, dosar 7/1944-1947, f. 182.

²⁷ DJTAN, fond Legiunea de Jandarmi Tulcea, dosar 26/1945, f.104.

²⁸ *Ibidem*, f.207.

Tulcea, including the Mayor of Ceatalchioi, Cosma Cernenco.²⁹ For this purpose, at the initiative of the Russian population, the “Committee for the Liberation of the Peoples of Russia” was established, with more important branches in Chilia Veche Commune.³⁰

The application of the provisions of the Armistice Agreement was a fundamental problem for the local authorities in Tulcea County. Thus, “until the translation into practice of the legal provisions of the Armistice Agreement, the Soviets had acted in Dobrogea, as in the whole country, by virtue of the right of occupier”.³¹

The provisions of Articles 11 and 12 of the Armistice Agreement “established the war compensation that Romania was to pay to Russia”. The application of the provisions “was at the central level the responsibility of the Ministry of Home Affairs, through the Service for the Application of the Armistice Agreement, and at the local level, the Prefecture was in charge, through the Office for the Application of the Armistice Agreement”.³² However, due to the fact that “no clear instructions or procedures were formulated on the concrete manner of application of the provisions of the agreement”,³³ there were countless situations, according to documentary sources, in which local public authorities requested guidance from the Ministry of Home Affairs on the classification of certain requests of the Command of the Soviet Armies in relation to the provisions of the articles of the Armistice Agreement. In this respect, the archive documents show that there were certain perplexities regarding the classification of the expenses for the erection of the fundamental monuments for the dead Soviet soldiers, which according to a note did not fall “in any case within article 11 of the Armistice Agreement”, but “probably in Article 10”.³⁴ At the same time, guidance on the payment of expenses was required. Such an example can be found in the telegram sent to the City Hall of Măcin by the Ministry of Home Affairs, the Service for the Application of the Armistice Agreement, under Registration Number 150441, from November 13, 1944. The telegram stated that for the application of the Agreement provisions, the expenses “in connection

²⁹ *Ibidem*, ff. 344-358.

³⁰ *Ibidem*, f.309.

³¹ Marian Cojoc, *op.cit.*, p.26.

³² Silviu Ionaș, “Application of the Armistice Agreement in Alba County”, în *Apulum: acta Musei Apulensis: arheologie, istorie, etnografie*, Vol. 53, Nr. 2, Editura Muzeul Național al Unirii Alba Iulia, Alba Iulia, 2016, p. 201.

³³ *Idem*.

³⁴ ANIC, Fond Comisia Română pentru Aplicarea Armistițiului, dosar 104/1944, f. 39.

with the allied armies will be borne by the Territorial Commands from the fund provided by the Ministry of War, according to law no. 502/1944 and not from the local administration funds".³⁵ Another example is telegram no. 17023/1944 by which the Prefect, M. Ionescu, requested the Ministry of Home Affairs to specify the nature of the expenses that could be made from the fund allocated for the sub-commissions from Tulcea and Sulina and also requested the establishment of a daily allowance, in case the "maintenance" was required in cash.³⁶

Circular Order no. 47.903 from November 19, 1944, which presents the copy of the Order of the General Staff no. 972.811/1944, specified that "in accordance with Article 18 of the Armistice Agreement, the Allied Control Commission delegated to the county capitals, empowered Soviet officers, together with their collaborators, in a number of 5-7 people"³⁷ to supervise the application of the conditions of the Armistice Agreement. Among the "special duties of these delegated officers" we can mention: control and insurance of the "goods evacuated from the territory of the Soviet Union" and existing, at that moment, on the territory of the county (locomotives, tractors, etc.); overseeing the "real rehabilitation of the laws, rights and interests of the United Nations and of its citizens"; controlling the organization of the military acceptance of Germany and its satellites; control over the use of industrial and transport enterprises, of fuel reserves; controlling the tables with persons imprisoned, as well as controlling the tables with persons released from detention; establishing at the instructions of the Allied Control Commission, "the work schedule of radio stations, post offices and telegraph"; identifying and establishing the camps for Soviet citizens and prisoners of war, etc.³⁸ As a result of the mentioned Order, in Dobrogea they sent a single delegate empowered for both counties (Constanța and Tulcea), lieutenant-colonel, Petru Doroscenko, who had, according to the order, the duty of supervising the application of the armistice in the region, and after a period they sent in Constanța County, Major Uralov, and in Tulcea County, Major Borisov. They did nothing but add their maintenance to "the general effort of the region".³⁹ Therefore, the Allied Control Commission operated under close "Soviet supervision and with the purpose to meet Soviet interests, turning eventually into

³⁵ ANIC, Fond Comisia Română pentru Aplicarea Armistițiului, dosar 13/1944, f. 49.

³⁶ *Ibidem*, f.182.

³⁷ DJTAN, Fond Legiunea de Jandarmi Tulcea, dosar 8/1944-1945, f.22.

³⁸ *Idem*.

³⁹ Marian Cojoc, *op.cit.*, p.26.

an absolute authority in Romania's governing".⁴⁰ Thus, the documents of the time show that only from the enforcement of the provisions of article 12, of the Armistice Agreement, in Tulcea County 922 250 lei was spent for the repair of furniture and of other refundable objects, while for the procurement of feed and their transport 4 139 117 lei was spent, and for the procurement of cattle another 3 454 500 lei were spent, while indirect expenses amounted to 33 500 lei.⁴¹

Regarding the enforcement of article 2, of the Armistice Agreement, from the reports of the Tulcea Gendarmes Legion, which included the nominal tables with the persons to be placed in the camps in Târgu Jiu, it appears that in Tulcea County there were six families⁴² and two other people of "German ethnic origin and under German obedience", who could not be placed in the camp due to the fact that they were over 60 years old.⁴³ At the same time, a report shows that from the people who were repatriated from Germany, one part was handed over to the Territorial Circle to be assigned to compulsory labour, and the other part remained at home (who were "deprived of the necessities of life").⁴⁴ In the other county of Dobrogea, respectively in Constanța, "*out of the 110 German citizens, 86 were returned to the Soviet authorities, and the remaining 24 were interned in the camps in the country.*"⁴⁵

By applying the provisions of Article 3 of the Armistice Agreement, the following were made available to the Soviet army in Tulcea County: the ports of Tulcea and Sulina, the hospitals in Tulcea County, the CFR (Romanian Railway) railway and wagons.⁴⁶ In Constanța, only the expenses "for making available the ports and installations, between August 23 and March 31, 1947, to the Soviet High Command amounted to over 12 billion lei".⁴⁷

In addition to these obligations, mentioned earlier, the local authorities in Tulcea County had to deal with numerous requests from the Soviets. In this respect, by means of a letter from October 19, 1944, the Tulcea County Prefecture reported to the Ministry of Home Affairs that the Soviet authorities requested for the construction and maintenance of the Lascăr Catargiu-Regele Carol road: 300 carts and 2000 people, until the construction was completed, and 300 carts

⁴⁰ *Ibidem*, p.24.

⁴¹ ANIC, Fond Comisia Română pentru Aplicarea Armistițiului, dosar 57/1944, ff. 53-56.

⁴² DJTAN, Fond Legiunea de Jandarmi Tulcea, dosar 32/1945, ff.7-9.

⁴³ *Ibidem*, f.11.

⁴⁴ DJTAN, fond Legiunea de Jandarmi Tulcea, dosar 26/1945, f. 574.

⁴⁵ Marian Cojoc, *op.cit.*, p.29.

⁴⁶ DJTAN, Fond Prefectura județului Tulcea, dosar 42/1945, ff.1-4.

⁴⁷ Adrian Rădulescu, *op.cit.*, p.452.

and 1000 people for road maintenance.⁴⁸ Another example can be found in letter no. 15287 from September 12, 1944 drafted by Tulcea County Prefecture, Cabinet Service, Prefect Colonel Ghica and sent to the Ministry of Home Affairs. The letter shows that the Soviet military authorities claimed 300-500 people daily to be provided to them for the loading and unloading of war material - in the port and station of Tulcea. From the letter we notice that the Tulcea County Prefecture requested the Ministry of Home Affairs to send to Tulcea a detachment of prisoners or the formation of a working detachment (with about 500 people), because this task was "too burdensome for the city", since it was not even "part of the benefits of war in relation to the Red Army". At the same time, in the mentioned letter, the Ministry was requested to notify the Commission for the Application of the Armistice Agreement of the situation generated by the Red Army.⁴⁹ Another similar case can be found in Briefing Note no. 165 of September 25, 1944. It follows that the Russian military authorities in Isaccea "took 250 carts from neighbouring communes" to carry stone from Isaccea to Bessarabia, breaching in this way the clauses provided in the Armistice Agreement, since the borders of Romania have been exceeded.⁵⁰ The requests of the Soviet military authorities did not cease and we note from documentary sources that they also needed at least 150 carts a day to "transport the grain and animals collected for the Red Army, from collection centres to loading railway stations" and another 500 of carts for transporting the timber needed for Soviet hospitals and military units.⁵¹ After a while, more precisely on March 2, 1945, the Command of the Soviet Armies requested the Prefecture of Tulcea County to pay the expenses for the erection of funerary monuments for the Soviet soldiers who died in the local hospitals. The expenses amounted to 45 000 lei (only for a single monument), according to a letter of the Minister of Home Affairs, Administrative Service for the Application of the Armistice, sent to the President of the Romanian Commission for the Application of the Armistice.⁵²

According to Article 5 of the Armistice, it follows that 3562 Soviet citizens were repatriated to the USSR between September 12, 1944 - February 20, 1946 in Dobrogea. Therefore, for the repatriation of the 3562 Russian citizens, during the

⁴⁸ ANIC, Fond Comisia Română pentru Aplicarea Armistițiului, dosar 13/1944, f.131.

⁴⁹ *Ibidem*, ff. 10-11.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 4.

⁵¹ *Ibidem*, f.131.

⁵² ANIC, Fond Comisia Română pentru Aplicarea Armistițiului, dosar 104/1944, f.103.

mentioned period, “155 350 019” lei⁵³ were spent, in Constanța County, and 166 586 000 lei, in Tulcea County.⁵⁴

Regarding the application of the provisions of article 10 of the Armistice Agreement, in Tulcea County, approximately 177 wagons with wheat, 13 wagons with rye, 432 wagons with barley, 6100 cattle, 38 707 sheep were handed over with “legal forms”, but on the other hand, the quotas required, in particular, for cheese and horses, for this county, were impossible to achieve.⁵⁵

From a table containing the amounts granted to the county prefects to cover the expenses related to the application of the Armistice Agreement, it follows that in Tulcea County 103 000 000 lei was granted for article 5 of the Agreement, 9 500 000 lei for Article 10, and 47 000 000 lei for Article 12.⁵⁶

Therefore, the application of the provisions of the Armistice Agreement caused the economy in Tulcea County to register a dramatic setback, which affected the living standards of the population in this county. The confiscation of cattle and horses from peasants in Tulcea County, doubled by drought, resulted in their inability to perform agricultural work, as they were unable to provide even their food. An example in this respect can be found in notification no. 150 072 from September 27, 1944, issued by the Ministry of Home Affairs, General Directorate of Administration, Service for the Application of the Armistice Agreement, to the President of the Commission for the Application of the Armistice Agreement.

The notification shows that the units of the Red Army confiscated from Calfa 64 Commune carts with horses, thus making the owners unable to perform their “agricultural work and earn a living.”⁵⁷

The enterprises in Dobrogea also worked only on account of the Armistice Agreement, and the fishermen, who until then had a good situation, began to be dissatisfied with the very low price of fish, but also with the quota imposed (1034 wagons) by the Armistice Agreement.⁵⁸ The manner of application of the provisions of the Armistice Agreement on “*the dissolution of fascist organizations and of those the programme of which propagated ideas hostile to the United Nations and the USSR*” has also affected political life, thus creating “*the premises for the*

⁵³ Marian Cojoc, *op.cit.*, pp.26-29.

⁵⁴ ANIC, Fond Comisia Română pentru Aplicarea Armistițiului, dosar 213/1945, f. 132.

⁵⁵ DJTAN, Fond Legiunea de Jandarmi Tulcea, dosar 42/1945, ff. 2-6.

⁵⁶ ANIC, Fond Comisia Română pentru Aplicarea Armistițiului, dosar 281/1944, f. 10.

⁵⁷ ANIC, Fond Comisia Română pentru Aplicarea Armistițiului, dosar 13/1944, f. 11.

⁵⁸ DJTAN, Fond Legiunea de Jandarmi Tulcea, dosar 21/1945, f.19.

liquidation of democracy".⁵⁹ From the excerpts of some activity reports of the PCR (Romanian Communist Party), we can see the situation of the communist party in Tulcea, which on August 23, 1944 had only "sympathizers", having no registered member,⁶⁰ but along with the advance of the Soviet army and its direct intervention in the daily life of the population from the county an immediate expansion of the communist network took place. In addition, with the help of the Soviet army the entire administration would fall into the hands of PCR representatives in a very short time.⁶¹ A concrete example in this respect can be found in a report drafted by Bencu Gheorghe, Lt. Colonel of the Gendarmes Legion Command from Tulcea, which shows that on December 3, 1945, the Romanian Communist Party, members from Tulcea County organized a "demonstration" in the view of appointing as prefect Olteanu Dumitru, who was a lawyer by profession and was, at that time, the head of the Romanian Communist Party organization. The report also states that at the Prefecture numerous members of the communist guards were "installed" and were equipped with weapons. In this way, the Prefect of Tulcea County, Mihai Ionescu was replaced by Olteanu Dumitru. At the same time, the report states that everything was set up by the "Soviet Command".⁶² On November 17, 1944 in the article *Pilda Dobrogei* newspaper *Scânteia* wrote: "*Dobrogea, led by Constanța, can serve as an example of how to fight against the remains of Hitler and Antonescu, which sabotage both the war of destruction of Hitler's Germany and the work of democratization of the country*".⁶³

Regarding the elections in Romania, on November 19, 1946, the archive documents (more precisely an analysis of the election results in its real data-with registration number 607/1946) show that the Bloc of Democratic Parties (BPD) in Tulcea county won: "by 55% in the city/urban area, and in the rural area by 40%".⁶⁴ However, "*according to official data, out of the 226 658 votes cast, BPD obtained 189 460 in Dobrogea*".⁶⁵ In this way, the Dobrogea Region was second in the country ranking, after Bucharest, which voted Bloc of Democratic Parties.⁶⁶

⁵⁹ Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *op.cit.*, p.452.

⁶⁰ DJTAN, Fond Comitetul Județean Tulcea al PMR, dosar 2/1945, f.1.

⁶¹ Marian Cojoc, *op.cit.*, p.37.

⁶² DJTAN, Fond Legiunea de Jandarmi Tulcea, dosar 25/1945, f.85.

⁶³ Marian Cojoc, *op.cit.*, p. 40.

⁶⁴ ANIC, fond CC al PCR, secția organizatorică, dosar 74/1946, f. 259.

⁶⁵ Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *op.cit.*, p.464.

⁶⁶ ANIC, fond CC al PCR, secția organizatorică, dosar 74/1946, f. 260.

Therefore, *“the general effort to apply the provisions of the oppressive and consistent Agreement was considered a natural consequence, a stage of the process of Sovietization of Romania in full swing”* and which would later *“materialize in Romania’s transformation into a satrapy of the Red Empire”*.⁶⁷

⁶⁷ Gheorghe Buzatu, Mircea Chiritoiu, *Agresiunea Comunismului în România. Documente din Arhivele Secrete: 1944-1989*, Vol I, Editura Paideia, București, 2018, p.9.

PETRU GROZA, DE LA FUNCȚIA DE PRIM-MINISTRU, LA CEA DE PREȘEDINTE AL PREDIZIULUI MARI ADUNĂRI NAȚIONALE

TANIA-NICOLETA BÎC*

Abstract: *The article hereby discusses the arrival on March 6th 1945 of the pro-communist government led by Petru Groza and his election as Prime Minister of Romania. It goes on by presenting the two great accomplishments of the government: the land reform and the overturn of Northern part of Transylvania and then by following his involvement in the November 19th 1946 election and the forced resignation of King Michael I of Romania. The article ends with information concerning Petru Groza's process of achieving the function of President of the Presidium of The Great National Assembly*

Keywords: *pro-communist government, Petru Groza, prime-minister, land reform, Northern part of Transilvania, King Michael I, President of the Presidium of the Great National Assembly*

Înlăturarea guvernului condus de generalul Rădescu și impunerea la 6 martie 1945 a guvernului procomunist prezidat de dr. Petru Groza a reprezentat prima etapă de comunizare a României. În opinia lui Vasile Luca, Gheorghe Tătăărăscu acest guvern „reprezenta puterea economică”, iar pentru Dej era „o grupare în stat”, un „tip realist”, care „dacă ia atitudini împotriva lui I. Maniu ar fi bine”. Acapararea lui Tătăărăscu în acest bloc în opinia lui Vasile Luca a reprezentat „ameliorarea imaginii F.N.D.-ului, ea fiind privită ca formațiune de stânga. Tătăărăscu reprezenta o figură liniștită pentru burghezia românească”¹. Acest guvern a ajuns la putere nu datorită voinței societății ci mai degrabă unor presiuni exercitate asupra regelui la insistențele și la vizitele efectuate de către A.I. Vișinski, care era vicecomisar al Afacerilor Străine, dar și cel care a colaborat cu Stalin².

* Masterandă a Facultății de Istorie și Filosofie, Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca, Coordonator științific: Prof. Univ.Dr. Marcela Sălăgean, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca

² Adrian Cioroianu, *Pe umerii lui Marx: o introducere în istoria comunismului românesc*, București, Editura Curtea Veche, 2007, p. 57

Deși întemeierea acestui guvern la început s-a realizat pe normele constituționale, treptat lucrurile au deviat chiar dacă nu în mod direct, schimbarea de regim s-a făcut cu mult tact pentru nu a crea suspiciuni. Un exemplu în acest sens a fost încadrarea unor lideri care făceau parte din partidele cu tradiție, însă aceștia nu au ocupat funcții importante. Cei care acaparaseră pozițiile importante în guvern au fost Lucrețiu Pătrășcanu care a rămas tot la Justiție, Gheorghiu-Dej la Comunicații, Teohari Georgescu, ministru de Interne, iar o noutate a fost Petre Constantinescu-Iași³ care avea în subordine ministerul Propagandei. Toate acestea au fost posibile datorită rolului jucat de Vișinski în viața politică românească postbelică. Chiar dacă numărul comuniștilor era net inferior celor care în aparență compuneau acest Cabinet, ei de fapt erau dirijați de cei patru. Imaginea lui Vișinski, în memoria contemporanilor a rămas aceea că el a transformat țara „într-o potențială colonie sovietică”⁴ ceea ce nu e departe de adevăr fiindcă datorită lui România a trebuit să se subordoneze rușilor iar Cabinetul lui Petru Groza nu a fost văzut cu ochi buni de Occident.

O chestiune deloc de neglijat care a constituit motivul disputelor și luptelor a fost Transilvania, care a fost retrocedată de către Stalin, României, mai exact guvernului lui Petru Groza. Guvernarea lui și-a îndreptat atenția spre două deziderate și anume retrocedarea Ardealului și reforma agrară⁵. „Programul”⁶ de guvernare nu era unul clar definit, ceea ce a creat numeroase controverse, o prevedere făcea referire la „democratizarea” vieții publice, mai exact al aparatului de stat prin „curățirea întreprinderilor și insituițiilor publice”⁷ care însemna într-un cuvânt epurare. În ceea ce privește relațiile externe s-a optat pentru colaborarea cu Uniunea Sovietică. Deci s-a trecut la organizarea unei ședințe care a avut loc în 7 martie 1945 unde prim-ministrul a dat de știre că l-a contactat pe Rodion Malinovski, iar acesta din urmă i-ar fi oferit sprijin în problema transilvăneană. În vederea obținerii Nordului Transilvaniei, s-a trimis o telegramă⁸ lui Stalin din partea președintelui Consiliului de Miniștri și ministrului de Afaceri Externe. Răspunsul liderului

³ *Ibidem*, p. 57

⁴ Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, Iași, Editura Polirom, 2005, p. 112.

⁵ Gheorghe Onișoru, *op. cit.*, p. 215.

⁶ Dinu C. Giurescu, *Uzurpatorii. România 6 martie 1945- 7 ianuarie 1946*, Editura Vreamea XXI, București, 2004, p. 8.

⁷ *Ibidem*, p. 8

⁸ Marcela Sălăgean, *Transilvania în jocul de interese al Marilor Puteri (1940-1947)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2013 p. 105

sovietic nu a întârziat să apară, astfel că acesta a trimis un răspuns prompt chiar a doua zi prin care era de acord cu această cerere făcută de liderii de la București. Dacă aruncăm o privire la evenimentele care au fost, România nu a obținut Ardealul datorită faptului că era un teritoriu care ne aparținea, ci această cerere a fost condiționată de venirea la putere a unui guvern impus de către cei de la Kremlin. Astfel că la 9 martie 1945 se va reinstala administrația românească în Nordul Transilvaniei, însă, această retrocedare s-a făcut fără consultarea Angliei și a Statelor Unite, însă acest lucru a fost clarificat de către generalul Susaikov care a declarat „Transilvania n-a fost redată României, ci tot ce s-a întâmplat a fost că administrația românească a fost stabilită să intre în Nordul Transilvaniei pentru a o administra, și se așteaptă decizia Conferinței de Pace”⁹. Este de la sine înțeles că România avea dreptul asupra Transilvaniei doar dacă și sovieticii erau prin preajmă.

Așadar administrația românească a fost reinstalată mai precis la 13 martie 1945¹⁰, cu toate că armata română a eliberat Transilvania în octombrie 1944 de armatele maghiare și germane, ea a fost acaparată de ruși. Deși în cele din urmă a revenit României, se știa că această retrocedare nu va rămâne fără consecințe. Presa de la Moscova, a salutat schimburile de scrisori între Groza, Tătărescu și Stalin. Pentru a marca acest eveniment important a avut loc o ceremonie la Cluj, unde s-a sărbătorit această victorie, printr-o ședință extraordinară a Consiliului de Miniștri. Atmosfera festivităților de la Cluj a fost una distantă, informație relatată de un amic al primului ministru¹¹. Publicul a fost compus din majoritatea maghiari decât români, iar Majestatea Sa nu părea a fi încântat de ceea ce vedea. Și în fotografia oficială Suveranul era înconjurat mai mult de sovietici. În opinia unui contemporan, referitor la retrocedarea Ardealului de Nord, s-a emis următoarea părere: „Încă o dată spun, cred că meritul mare a lui Groza a fost reîntregirea Ardealului că fără slugărnicia lui față de ruși, n-am fi dobândit Ardealul”¹². Groza nu a avut neapărat un merit, ci doar noroc, deoarece a știut să își joace cartea în favoarea sa.

Drept urmare, cum una din „promisiunile” guvernului procomunist a fost respectată, s-a trecut la următorul pas și anume reforma agrară. La data de 23 martie 1945¹³, a fost dat un decret prin care se înfăpăuia această reformă, având ca și obiectiv de a atrage oamenii de la sate. Pentru a avea de unde să ia

⁹ *Ibidem*, pp. 106-107.

¹⁰ Adrian Cioroianu, *op. cit.*, p. 58.

¹¹ Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 45.

¹² Interviu cu Marinescu Grațian Dinu în data de 11.04.2017.

¹³ Ghiță Ionescu, *Comunismul în România*, Editura Litera, București, 1994, p. 141.

pământurile necesare reformei, guvernul a expropriat proprietățile agricole ale acelor care au fost susținătorii Germaniei, a „criminalilor de război”, precum și a persoanelor care aveau mai mult de 10 hectare¹⁴. Exproprierea s-a făcut la proprietățile care aveau peste 50 de hectare. S-a făcut un calcul în ceea ce privește care dintre cele două reforme au adus un beneficiu țăranimii, cea din 1919-1921 sau cea din 1945. Rezultatul a fost acela că reforma din anii interbelici le-a dat țăranilor patru hectare de pământ care îi revenea unui țăran, pe când laudata reformă din 1945 a împroprietărit un țăran cu doar 1.3 hectare¹⁵ de pământ. Chiar dacă această împroprietărire a țăranilor cu pământ nu a rezolvat în totalitate problemele celor de la sate, ea a reprezentat un punct de pornire pentru a le câștiga simpatia celor din mediul rural ca să îi voteze. Într-o conversație legată de această reformă, a căror protagoniști sunt câțiva membri importanți, în centrul discuției era Petru Groza care afirma următoarele: „Cred că efectul cuvântului confiscare asupra celor care nu sunt interesați de reforma agrară, va fi că ei se vor teme că le va veni rândul și lor. Eu sunt pentru cuvântul <<expropriere>>, vor fi expropriate și pământurile bisericii [...]. Vasile Luca: Popii au multă influență asupra țăranilor. Petru Groza: Zilele acestea au fost la mine o delegație de preoți din U.P., neliniștiți. După venirea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej am fost la Patriarh și i-am spus că moșiile bisericii nu vor fi atacate. Atunci s-au liniștit”¹⁶. Liderii de la București nu doreau să provoace un scandal cu această reformă în randul clericilor, astfel că pentru a-i ține de partea lor, le-au dat asigurări că ei își vor păstra bunurile, deoarece cum spunea și Vasile Luca, aceștia exercitau o autoritate asupra țăranilor. Deseori Groza în discursurile sale a făcut apel la faptul că el provenea dintr-o familie de preoți, ceea ce îi conferea legitimitate în fața oamenilor, deoarece mereu menționa că prețuiește religia ortodoxă. Referitor la această latură religioasă a lui Groza, o mărturie în acest sens o avem de la un contemporan care a declarat: „Încă un lucru pe care nu ți l-am spus, era foarte bisericos. Când venea la Deva, venea la biserică. Avea acolo lângă strană locul lui rezervat. Făcea parte din eforii bisericii. Dar nu știu cum să îți spun dacă era din convingere religios, sau făcea paradă”¹⁷. Acesta a avea un aliat în persoana preotului Constantin Burducea care a fost și ministrul Cultelor, dar trecutul său era unul destul de obscur deoarece existau rumori că acesta ar fi colaborat cu extrema dreaptă. Acesta a avut și funcția de președinte

¹⁴ *Ibidem*, p.141.

¹⁵ Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 141.

¹⁶ *Idem*, *Guvernarea Nicolae Rădescu*, Ed. All, București, 1996, pp. 152-153.

¹⁷ *Interviu* Marinescu Grațian în loc. Deva, jud. Hunedoara, în data de 11.04.2017.

al Uniunii Preotilor Democrați care era o creație a comuniștilor pentru a-i controla pe clerici.

Gubernarea lui Groza nu a fost lipsită de obstacole, astfel acesta a trebuit să dea piept regelui Mihai care nu agreea sub nici o formă acest guvern dar care totuși l-a acceptat. În lunile august-decembrie 1945, premierul s-a confruntat cu greva regală. Evoluția acestei greve s-a putut vedea pe parcursul ultimelor luni rămase din anul 1945. Această grevă a fost susținută de popor, iar regele Mihai s-a bucurat de o solidaritate din partea acestora. Cabinetul lui Groza nu a fost recunoscut în totalitate pe plan extern în cadrul Conferinței de la Postadam care a avut loc între 17 iulie-2 august 1945. Englezii și americanii erau încă sceptici cu privire la această nouă conducere. Atitudinea americană nu era nici ea prea implicată în această problemă a României. Președintele Franklin Delano Roosevelt cunoștea destul de bine ceea ce se petrecea în România. Primul ministru al Marii Britanii, îi scrisese președintelui în mod direct fără alți intermediari : „Sunt sigur că D-ta vei fi tot atât de îngrijorat ca și mine, de recentele evenimente din România. Rușii au reușit prin înșelăciune, să instaleze numirea unei minorități comuniste. Nu a putut protesta întrucât pentru a salva Grecia <<domnul Eden și cu mine am recunoscut la Moscova, în octombrie [1944] ca Rusia să aibă o voce largă preponderentă în România și Bulgaria, în timp ce noi să avem întâietate în Grecia”¹⁸. Poziția Londrei cu privire la situația României a fost de neimplicare, lucru deosebit și de momentul în care s-ar fi cerut ca aceștia să ofere refugiu regelui și mamei sale, deoarece în opinia lor Rusia a respectat înțelegerea avută de a nu interveni în Grecia, în urma Acordului de Procentaj. Viceamiralul Aerului Donald Stevenson declarase că „Groza și Tătărescu au prea puțină putere sau deloc; adevărata forță este ministerul de Interne comunist”¹⁹. Până la urmă Marile Puteri și-au văzut de propriul scop, iar țara noastră a trebuit să conformeze noii realități politice. Ascensiunea comuniștilor era tot mai pronunțată și mai asiduă, fiindcă doreau cu orice preț să sovietizeze teritoriul românesc.

Istoricii comuniști dar și acei teroticieni ai științelor politice comuniste, vorbeau de o așa zisă „dualitate a puterii” și le-au împărțit în două etape²⁰: Prima fază a fost aceea a revoluției populare din România. A doua cea a dictaturii proletariatului (31 decembrie 1947), în opinia acestora perioada 1945-1949 reprezintă „dualitatea puterii”. Această dualitate, consider că se referea la guvernarea împreună cu regele Mihai, și cea de a doua la abdicarea forțată a

¹⁸ Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 53.

¹⁹ *Ibidem*, p. 59.

²⁰ Ghiță Ionescu, *op.cit*, p. 137.

Monarhului și eliminarea tuturor instituțiilor democratice. Politica pe care acest guvern instaurat la 6 martie 1945, nu a fost una în beneficiul țării, ci a fost în primul rând în favoarea U.R.S.S-ului, așa cum era de așteptat.

Anul 1946 a reprezentat din punct de vedere politic o piatră de hotar pentru țara noastră, în care partidele cu o istorie în spate au fost învinse de către Partidul Comunist deși ele câștigaseră alegerile, deoarece numărarea voturilor s-a făcut după un alt criteriu. Informațiile cu privire la aceste alegeri, precum și falsa iluzie de creare a unei opoziții în guvern, a lăsat impresia că la momentul respectiv se mai putea vorbi de o democrație, fiindcă unele ziare care au aparținut P.N.L-ului și P.N.Ț-ului au fost lăsate să se desfășoare, au putut participa la întruniri și manifestații pentru promovarea campaniei electorale. Executivul fiind compus din majoritatea politicienilor de stânga. Totuși exista o speranță în ceea ce privește aceste alegeri electorale, ca oamenii să își dea seama care era cea mai benefică alternativă pentru ei. Cele două opțiuni erau comuniștii, și partidele care promovau democrația. În cadrul unei ședințe, P.C.R., a luat inițiativă, astfel că Plenara C.C. din 27-29 ianuarie 1946, a trecut la studierea și punerea în aplicare a unui program propagandistic pentru obținerea de voturi, dar în același timp s-a propus și alcătuirea unor liste comune unde să fie prezenți cei care au alcătuit guvernul format în 1945. Partidul Comunist, acționat destul de repede, căci a simțit că ar putea pierde, în fața social-democraților, dar și a lui Tătărașcu.

Un eveniment care să sprijine acțiunea comuniștilor, a fost crearea la 17 mai 1946 a Blocului Partidelor Democratice format din: P.C.R., P.S.D., Frontul Plugarilor, P.N.P., P.N.Ț- Alexandrescu și P.N.L.- Tătărescu²¹. Acest bloc a fost defapt un amestec între opoziție și cei de stânga, fiecare cu propriile idei și programe. Cei care au făcut o excepție și nu au aderat la acest bloc au fost maghiarii din Uniunea Populară Maghiară, dar care îi susțineau pe comuniști în ceea ce decideau, însă totul până la problema Transilvaniei, unde aveau interese aceștia. O altă acțiune importantă a fost inaugurarea în mai 1946 a Platformei electorale a Blocului Partidelor Democratice în care partidele care au intrat în acest bloc menționau că nu vor renunța la ideologia partidelor lor dar că se vor uni pentru a forma împreună un program de guvernare. Partidul Comunist a făcut abstracție de opoziția pe care o avea și a continuat să-și ducă la bun sfârșit planurile de convingere a populației. Într-un final, au ales o dată pentru ținerea acestor alegeri. Aceasta a fost la 19 noiembrie 1946. Cei din guvern, au preferat ca data alegerilor să fie după ce s-a strâns recolta, ca țărani în special să se

²¹ *Ibidem*, p. 228.

bucure de o situație economică mai bună și să fie încurajați de a vota cu ei. Rezultatul alegerilor a fost dezvăluit în noaptea de 20 noiembrie, unde au anunțat că cei care au câștigat au fost comuniștii, dar desigur că acesta s-a datorat unui fals imens al alegerilor, deoarece în realitate alegerile au fost câștigate de opoziție. Drept consecință, guvernul a fost schimbat, iar prim-ministru a fost tot Petru Groza. Chiar dacă realitatea nu a fost așa cum au prezentat-o cei care au falsificat alegerile, până la urmă Cabinetul condus de Groza, a fost recunoscut în cele din urmă, continuându-și activitatea.

Situația politică a României, nu era deloc favorabilă democrației, urmând să aibă loc numeroase evenimente care anunțau schimbarea definitivă a climatului intern. Datorită alegerilor câștigate prin fraudă, comuniștii și-au văzut o parte din plan dus la capăt prin eliminarea opoziției astfel că au trecut la următorul pas, și cel mai important. Eliminarea ultimei fărâme a democrației, și anume monarhul. Comuniștii, nu au dorit să îl înlăture de la bun început pe rege, deoarece acest lucru ar fi creat un haos din partea societății, așa încât au hotărât să păstreze o oarecare aparență a democrației. Starea de tensiune s-a accelerat tot mai mult între rege și guvern, odată cu plecarea lui Tătărașcu, pe care aceștia l-au eliminat. Regele Mihai, având de onorat un angajament, a plecat la Londra la 12 noiembrie 1947 pentru a lua parte la căsătoria Elisabetei a -II-a, viitoarea regină a Marii Britanii.

Acesta a profitat de această călătorie, pe plaiuri britanice, pentru a cere ajutorul unor personalități de seamă în vederea obținerii unui sprijin, dar efortul său a fost în zadar deoarece nimeni nu a fost dispus să acorde României sprijin, chiar dacă erau informați cu ceea ce se petrecea. Au preferat însă să nu se implice deoarece știau că țara. noastră nu reprezintă o zonă de interes, dar mai ales că acolo se aflau sovieticii. Odată cu plecarea regelui, cei de la București au pregătit cu mult tact ceea ce se va întâmpla în următoarele săptămâni. Aceștia au sperat până în ultimul moment că regele nu se va mai întoarce în țară, bănuieți alimentate de o notă informativă în care se anunța că regele avea să lipsească 20 de zile din țară, dar nu și-a făcut apariția de mai bine de o lună.

În intervalul zilelor de 17-19 decembrie 1947, guvernul Groza, a fost destul de încântat de cum decurgeau lucrurile. Se bucura de vizita oficială pe care a efectuat-o în România, mareșalul Iosip Broz Tito²². Pentru a acapara atenția, această vizită a fost prilejul unor manifestații de anvergură care au constat în cermonii până la acordarea de decorații și laude la adresa oaspetelui. Chiar dacă

²² Eleodor Focșeneanu, *Două săptămâni dramatice din istoria României (17-30 Decembrie 1947)*, Editura. All Educational S.A., București, 1997, p. 9.

au încercat să disimuleze o stare de entuziasm, membrii guvernului erau destul de îngrijorați, pentru că oamenii nu erau de partea lor, nici armata care reprezenta un punct central în apărarea țării dar mai ales dezaprobarea monarhului cu ceea ce făceau, chiar dacă partidele nu mai puteau să își exercite dreptul de a se exprima în guvern, ei tot au blamat acolo și acolo ce se petrecea defapt. Armata a trecut printr-o serie de epurări, a devenit de nerecunoscut, mulți dintre militarii cu o carieră excepțională au fost trecuți în rezervă. Au rămas acei militari care au fost prizonieri ai Armatei Roșii care nu îndeplineau criteriile de a fi militari. Aceștia erau parte din divizia Tudor Vladimirescu. În România, nu se mai scrisese nimic despre plecarea lui Mihai I, aceasta fiind și o strategie ca să pregătească terenul pentru ca cetățenii să fie pregătiți de ceea ce va urma. Deși ziarul Scânteia păstrase o tăcere referitoare la rege, ziarul Adevărul²³, care era și el de stânga dar încerca să se mențină independent, era la curent cu ceea ce se întâmpla la Londra, dar mai ales cu monarhul.

Cel care era mareșalul Palatului, pe numele său Dimitrie Negel, a venit în România în decursul lunii decembrie 1947 pentru a obține acceptul celor din guvern cu privire la căsătoria Regelui cu ducesa Ana de Bourbon-Parma. Atitudinea Cabinetului a fost una negativă cu privire la acea căsătorie, gândindu-se că Mihai I nu se mai reîntoarce. Liderii politici de la București au fost surprinși într-un mod neplăcut când Mihai s-a reîntors acasă deoarece acest lucru presupunea respectarea ceremonialului de a-l aștepta când ajungea în țară. Nu a mai venit cu avionul datorită condițiilor meteorologice, acesta a ajuns în gara Mogoșoaia. Primirea sa a fost una lipsită de fast și extrem de simplă. Atmosfera este descrisă în următorul pasaj: „La coborârea din tren, M.S. Regele Mihai I și M.S. Regina Mamă Elena au fost salutați de membrii Curții Regale, de către d. dr. Petru Groza, președintele Consiliului de Miniștri, și de către d-nii miniștrii”²⁴. Se poate observa lipsa de interes cu care membrii guvernului au tratat familia regală, ce atitudine lipsită de entuziasm, cam mult spus entuziasm deoarece abia așteptau să nu mai revină. Ambianța a fost de asemenea una modestă, fără manifestații grandioase. Pe măsură ce zilele treceau, comuniștii se consultau și puneau la cale îndepărtarea Suveranului. Cum au urmat sărbătorile de iarnă, la data de 24 Decembrie 1947, Regele și mama sa s-au dus la Sinaia. Majoritatea membrilor guvernului au plecat din București, linișiți că nu mai era mult până când se va termina cu monarhia, lucrul cel mai dorit de către aceștia pentru a încheia acest capitol din istoria țării.

²³ *Ibidem*, p. 11.

²⁴ *Ibidem*, p. 26.

În data de 29 decembrie, planul era în plină desfășurare, având loc ședința Comitetului Central al P.C.R., în care s-a discutat despre abdicarea regelui și schimbarea formei de guvernământ a țării. În această ședință s-au hotărât: măsuri de securitate, pentru ziua în cauză la ora 19 o întâlnire între Dej și Groza, iar în cele din urmă, convocarea regelui în vederea stabilirii orei de audiență, în următoarea zi la orele prânzului²⁵ culminate cu chemarea Parlamentului, fiind înștiințat că vor avea loc schimbări. Petru Groza era cel care în urma abdicării regelui va fi cel care va asigura guvernarea Republicii. Sosise și ziua de 30 Decembrie 1947, care nu părea a fi ceva cu totul specială, în afara faptului că mai era puțin până la intrarea în noul an, de altfel regele încă se afla la Sinaia unde continua să-și petreacă sejurul cu ocazia sărbătorilor de iarnă. Dar defapt această liniște anunța furtuna ce a urmat. După insistența telefonică a lui Groza în privința întâlnirii cu regele, majestatea sa o stabilește la ora 10.30²⁶. S-a reîntors la București. Nu și-a imaginat o secundă că ceea ce vor discuta nu era despre viitoare căsătorie ci despre renunțarea la tron. Groza și Gheorghe-Gheorghiu Dej ajung la Palatul din Kiseleff, care nu era a regelui ci a mătușii sale, dar se mutase acolo fiindcă casa unde locuia din spatele Palatul Regal a fost distrus de bombardamente după momentul august 1944. Regele a refuzat să-l primească și pe Dej, dar în cele din urmă au intrat amândoi. Groza intrase în subiect și îl anunța pe rege că vor urma multe schimbări, iar acesta trebuie să se conformeze realităților istorice, și că va trebuie să se despartă de titlatura de rege într-un mod prietenesc. Groza a invocat că ceea ce se întâmpla era și datorită constrângerii venite din partea sovieticilor. Ceea ce auzise l-a făcut pe rege să rămână surprins. Neștiind ce să facă a cerut un răgaz în speranța că va putea cere ajutor. Dar când a văzut că nu mai are acces la căile de comunicații, a înțeles că totul este în zadar. Regele nu a vrut să semneze actul de abdicare și-a pus problema ne semnării acestuia, întrebând care ar fi consecințele.

În relatarea regelui, Groza i-a dat un răspuns care nu avea cale de ieșire, și anume că vor fi omorâți 1000 de studenți simpatizanți ai monarhiei, acest lucru nu este o certitudine și nu apare în alte mărturii ale celor care au fost în mod direct sau indirect acolo. Dar regele semnează actul de abdicare, iar primul-ministru i-a spus că nu era necesar să plece chiar în monetul acela din țară. Regele văzând ce s-a întâmplat a ales drumul exilului spre protejarea sa, fiindcă nu mai putea avea nici măcar un aliat, totul era acaparat de comuniști. Plecarea regelui și a mamei sale s-a făcut într-un mod cât mai anonim și fără să-și ia

²⁵ Dorin-Liviu Bîțfoi, Petru Groza, ultimul burghez: o biografie, București, Editura Compania, 2004., p. 393.

²⁶ *Ibidem*, p. 394.

bunuri de valoare sau măcar persoanele care făceau parte din suita regală. Nepotul lui Petru Groza, referitor la plecarea regelui următoarele: „Mătușa mea Mia Groza, a fost la un moment dat la O.N.U. într-o sesiune și a căutat-o cineva care era din diplomație din Italia, care a fost în anturajul reginei Elena, mă rog în anumite contexte a fost în jurul reginei, și a venit să-i povestească ce frumos vorbea Regina Elena de bunicul meu și de condițiile în care au plecat [...]”²⁷ Această informație nu reprezintă o certitudine că așa au stat lucrurile, dar ilustrează un punct de vedere. După plecarea în exil a regelui, Groza a fost autorul unei idei, oarecum nemaîntâlnită și anume o regență²⁸ care s-ar numi Prezidiul Republicii Populare Române, care în mod evident nu are de a face cu monarhia. În opinia lui, din aceasta ar fi făcut parte un număr de cinci persoane: Mihail Sadoveanu, I.C. Parhon, Ștefan Voitec și Ioan Niculi²⁹ evident care aveau funcții destul de importante în stat. Această idee a regenței nu a fost pusă în practică.

În cadrul ședinței Adunării Deputaților, acesta numește ca fiind Prezidiul Republicii Populare Române. Numele i se va schimba din nou în Adunarea Deputaților care a fost condusă de Miron Belea care era vicepreședinte, plugar dar și prieten cu Groza, devenind Marea Adunare Națională. În cele din urmă a fost confirmat actul abdicării și instituită Republica Populară Română. Au fost aleși membrii Prezidiului R.P.R., agreeți de Groza, fiindcă el i-a ales. În fruntea guvernului rămân tot Petru Groza dar ca prim-ministru al Republicii Populare Române. Marea Adunare Națională a trecut la schimbarea vechii Constituției, aceea din 1923 după care funcționa monarhia, și la 13 aprilie 1948 avem prima Constituție de factură comunistă.

Funcția de prim-ministru pe care a avut-o Groza în cadrul R.P.R., s-a finalizat pe 2 iunie 1952. Și-a continuat cariera politică cu o funcție mai înaltă și anume aceea de președinte al Prezidiului Marii Adunări Naționale. Acesta a fost succesorul lui C.I. Parhon care a deținut această funcție importantă în stat. Deși bătrân, Groza a continuat acțiunile sale aferente proiectelor comuniste. Acesta a fost cel care a trecut la naționalizarea industriei, a colectivizării, unde țăranii au avut de suferit de pe urma acestor măsuri care nu le-a adus un beneficiu. Țăranii pe care Groza îi „apăra” cu atâta patos au fost cei care au avut cel mai mult de suferit de pe urma măsurilor luate de guvernul său. Mandatul său în calitate de președinte al Prezidiului Marii Adunări Naționale s-a încheiat odată cu decesul său la 7 ianuarie 1958.

²⁷ *Interviu* cu Octavian Proștean, în satul Băcia, jud. Hunedoara, în data de 25.08.2017.

²⁸ Dorin-Liviu Bîțfoi, *op., cit.*, p. 399.

²⁹ *Ibidem*, p. 400.

ORGANIZAȚIILE DE PARTID DIN SATELE CÂMPIEI BUZĂULUI (1962-1989)

GHEORGHE MIU *

Abstract: *The party organizations of PMR / PCR constituted an essential component of the party-state administration, but also the decisional element of the evolution of the Romanian village in the period 1962-1989. For an efficient analysis of the administration of the communes in the Buzău Plain by the socialist state, an x-ray of the organizational structure of the communist party in these rural localities is necessary. The party organizations of PMR / PCR from the communes of Buzău Plain appeared and developed in parallel with the sovietization, communization and collectivization of the Romanian rural environment, starting with the years 1949-1962, these being faithful children of those from PCUS. The party organizational structure for the communes from Buzău Plain included a hierarchy of regional / county organizations (first secretary, regional / county committees), district organizations (secretary), communal party organizations (secretary), to which were added the basic, formed at the level of jobs, institutions, socialist agricultural units, farms, schools etc.*

The state party used the party organizations for propaganda purposes, to exercise control in the territory, in this sense being created a real army of cadres, a party and state nomenclature, from party secretaries, presidents of People's Councils / People's Councils , members of the executive committees of the people's councils / councils, GAC / CAP presidents, GAC / CAP brigadiers, agricultural technicians, SMA / IAS directors, delegates / deputies in the People's Councils / People's Councils.

Keywords: *the party organizations of PMR / PCR, the party-state administration, the Romanian village in the period 1962-1989, the Buzău Plain, the party and state nomenclature, agricultural technicians, sovietization, collectivization.*

Aspecte introductive

Organizațiile de partid ale PMR/PCR au constituit o componentă esențială a administrației partidului-stat, dar și elementul decizional al evoluției satului românesc în perioada 1962-1989. Pentru o analiză eficientă a modului de administrare a comunelor din Câmpia Buzăului de către statul socialist este

* Doctorand, Școala doctorală de Istorie, Facultatea de Istorie, Universitatea din București, cadru didactic coordonator al tezei de doctorat: prof.univ.dr. Bogdan Murgescu.

necesară o radiografie a structurii organizatorice a partidului comunist în aceste localități rurale. Organizațiile de partid ale PMR/PCR din comunele Câmpiei Buzăului au apărut și s-au dezvoltat în paralel cu sovietizarea, comunizarea și colectivizarea mediului rural românesc, începând cu anii 1949-1962 și au constituit copii fidele ale structurii organizatorice ale PCUS.

O prezentare a fenomenului organizării partidului comunist în lumea satului românesc s-a mai făcut, însă cu alte metode și prin raportare la alte zone ale țării, cu trimiteri la perioada colectivizării. Lucrarea istoriografică "Țăranii sub asediu. Colectivizarea agriculturii în România(1949-1962)" oferă o radiografie a colectivizării, dar și argumente în favoarea ipotezei că într-un astfel de context s-a format partidul-stat în lumea satului românesc, colectivizarea fiind "procesul generativ" care a dus la formarea organizațiilor de partid în mediul rural¹.

Rămân pentru a fi demonstrate câteva ipoteze de lucru, cum ar fi: organizațiile de partid ale PMR/PCR din comunele Câmpiei Buzăului au constituit doar o verigă în cadrul unei structuri organizatorice a PCR la nivel național, regional, raional, județean și local, fără a se bucura de autonomie decizională, cadrele de partid din satele Câmpiei Buzăului au constituit avangarda colectivizării și transformării socialiste a acestor localități rurale, a fi membru al partidului comunist presupunea un statut social și economic care a adus avantaje individului, partidul-stat a folosit propaganda politică pentru exercitarea controlului în lumea satelor din Câmpia Buzăului.

Pentru a găsi un răspuns în privința funcționalității și rolului organizațiilor de partid din comunele Câmpiei Buzăului am folosit izvoare inedite, provenite din arhive și surse de istorie orală. Printre arhivele cercetate se numără: SJAN Buzău, SJAN Prahova, A.N.I.C.-București, arhivele primăriilor din Padina, Pogoanele și Smeeni. Se adaugă interviurile de istorie orală înregistrate cu membri ai nomenclurii PCR din perioada anilor 1962-1989, dar și cu oameni de rând, simpli membri de partid, înregimentați cu forța în PCR. Cel mai important fond arhivistic cercetat provine de la SJAN Buzău, Fondul Comitetului județean PCR Buzău(1968-1989), Secția organizatorică, la care se adaugă dosare din același fond, dar de la alte secții- propagandă, economic, secretariat, dosare cadre.

¹ Kligman, Verdery, 2015: 158

Structura organizatorică. Organizații regionale și raionale ale PMR(1962-1968). Comitetul județean al PCR(1968-1989). Organizațiile de bază ale PMR/ PCR de la nivel comunal, instituții și locuri de muncă

Așa cum am afirmat inițial, structura organizatorică a PCR a fost copiată după cea a PCUS, ierarhia organizațiilor de partid fiind constituită după principiul teritorial². Această organigramă cobora de la secretarul general PMR/PCR, CC al PMR/ PCR- organ executiv central până la structurile partidului din teritoriu: organizații regionale/județene (prim secretar, comitete regionale/ județene), organizații raionale (secretar), organizații de partid comunale (secretar). Pe ultima treaptă se găseau organizațiile de bază, formate la nivelul locurilor de muncă, instituțiilor, unităților agricole socialiste, fermelor, școlilor etc.

În perioada 1962-1968, a funcționat la Ploiești Comitetul regional al PMR/PCR, sub a cărui coordonare se aflau organizațiile de partid din satele Câmpiei Buzăului. Deasemenea, tot în această perioadă, au funcționat organizațiile de partid de la nivelul raioanelor Pogoanele și Buzău.

Din 1968, după reorganizarea administrativă, în ierarhia organizatorică a partidului a reapărut Comitetul județean al PCR din Buzău, a cărui activitate și coordonare a organizațiilor comunale de partid va dura până în 1989. Având în frunte un prim-secretar și un birou de partid județean, acest comitet își va desfășura activitatea pe secțiuni: organizatoric, propagandă, secretariat, secretariat-tehnic, economic, social, birou, colegiu și dosare de cadre³. Cu excepția primului secretar I. Sărbu, renumit prin austeritate și devotament față de cauza partidului, ceilalți secretari ai Comitetului județean PCR Buzău, Vasile Potop, Simion Cotoi și Vasile Carolică, au excelat prin pregătire intelectuală îndoielnică, însă au rămas populari în mentalul colectiv, inclusiv în satele din Câmpia Buzăului.

Organizațiile comunale de partid au fost conduse de un secretar de partid pe comună, secondat de un birou comunal de partid. În comuna Padina, în anul 1987, secretarul comitetului comunal era Pascu Gheorghe, maistru mecanic agricol, cu studii de partid de 1 an la școala interjudețeană de la Galați. Pascu Gheorghe întruchipa partidul-stat la nivel comunal, pe lângă funcția de secretar de partid deținând și poziția de președinte al consiliului popular, echivalentă cu cea de primar al comunei⁴. La Smeeni, în aceeași perioadă, secretarul comitetului

² Kligman, Verdery, 2015: 74

³ SJAN Buzău, Inv. arhivistic fond Com. Jud. PCR (1968-1989)

⁴ SJAN Buzău, 2/1987: 89-90

comunal era Draghici Mihai, mecanic auto, absolvent al Academiei Ștefan Gheorghiu⁵. La Rușețu, funcția de secretar comunal de partid era deținută de Badulescu Marian, de profesie jurist, în prezent președintele Judecătoriei Pogoanele⁶.

Conform organigramei organizației de partid a fiecărei comune din Câmpia Buzăului, biroul comunal a avut următoarea structură: secretarul comitetului comunal de partid, 4 secretari adjuncți- secretarul adjunct cu propaganda, secretarul adjunct cu probleme organizatorice, secretarul adjunct cu probleme economice, secretar adjunct cu probleme sociale, 4 membri plini, la care se adăugau 4 membri supleanți. Componența acestor birouri comunale de partid din satele Câmpiei Buzăului a fost variabilă, pornind de la proveniența persoanelor nominalizate și a instituțiilor pe care acestea le reprezentau, în funcție de specificul fiecărei localități. Astfel, biroul organizației PCR din comuna Padina a fost format din: reprezentanți ai SMA-ului (directorul și un maistru mecanic agricol), președintele CAP-ului, directorul școlii, un alt învățător din partea școlii, dirigintele PTTR/ președinte al sindicatului din comună, membrii supleanți venind în bună parte din zona CAP-ului⁷. Nu întâmplător, secretarul comunal de partid era la Padina un maistru mecanic de la SMA, având în vedere că organizația de bază nr.1 era cea a SMA-ului, o tradiție din perioada colectivizării, SMT-ul/ SMA-ul fiind o avangardă a comunismului în satul românesc. La Smeeni, biroul comunal era format din: președintele de CAP, vicepreședintele Consiliului Popular, directorul coordonator al școlilor generale, președintele comitetului de sindicat, președintele comitetului comunal al femeilor⁸ etc.

Cadrela de partid. "Activiștii" PMR/ PCR

Cadrela de partid din satele Câmpiei Buzăului au constituit avangarda colectivizării, comunizării și transformării socialiste a lumii rurale de aici. Denumiți în documentele de arhivă nomenclaturiști, cadre de conducere, activiști PMR/ PCR, acești lucrători ai partidului erau structurați astfel: activiștii propriu-ziși (angajați ai partidului pentru îndeplinirea unor sarcini politice), agitatorii (pentru înscrierea în PMR/ PCR și colectivizare), instructorii

⁵ SJAN Buzău, 2/1987: 127-128

⁶ SJAN Buzău, 2/1987: 110

⁷ SJAN Buzău, 2/1987: 89-90

⁸ SJAN Buzău, 2/1987: 127-128

(lămuritorii), propagandiștii (filme, afișe, sloganuri etc.)⁹. Este clar că aceste cadre nu erau simpli membri ai partidului, ei înșiși folosind denumirea de nomenclaturiști. Katherine Verdery propune o noțiune mai largă de cadre, “orice persoană angajată de partidul- stat într-o funcție oficială” în aparatul de partid, stat și în Securitate¹⁰.

Nomenclaturiștii PCR, care reprezentau cu totul altceva decât acei simpli membri de partid, lucrătorii partidului din satele Câmpiei Buzăului, au avut un rol activ sau pasiv pe linie de partid, ca urmare voi face în continuare o distincție între nomenclatura activă, formată din activiștii propriu- ziși, scoși din producție și angajați de partid pentru îndrumare și control și nomenclatura pasivă, formată din cadre de partid, angajate în producție, dar care primesc sarcini și funcții pe linie de partid.

Nomenclatura activă a partidului-stat din satele Câmpiei Buzăului a fost formată în primul rând din secretarii comitetelor comunale de partid și secretarii adjuncți cu propaganda, la care se adăugau președinții și vicepreședinții consiliilor populare, în anii 1980, aceștia fiind în același timp și secretari de partid ai comunelor.

Profilul nomenclaturistului activ a fost acela de exemplu moral, îndrumător și port drapel al comunității rurale din care face parte¹¹. Fiecare comună din Câmpia Buzăului și-a avut exponenții săi politici, reprezentanți ai nomenclaturii active, mai mult sau mai puțin zeloși, mai mult sau mai puțin morali. În comuna Padina, în anii 1970-1989, printre cei mai cunoscuți secretari ai comitetului comunal de partid s-au numărat Constantin Stan zis și “Stan politicu”, Radu Dumitru, Ion Bogdan și Pascu Gheorghe. La aceștia se adaugă Condruz Dumitru, secretarul adjunct cu propaganda.

Sectorul cadre al Comitetului Județean PCR Buzău ne oferă, într-o apreciere din 12 aprilie 1988, portretul unui secretar de comitet comunal de partid, un nomenclaturist activ care câștigase încrederea politică a regimului. Aprecierea, supervizată de Dochia Constantin, secretarul Comitetului Județean al PCR Buzău, Adam Nicolae, șef sector cadre și Constantinescu Ștefan, instructor sector cadre, îl prezintă pe Pascu N. Gheorghe, la acea dată, secretar al comitetului comunal de partid și primar al localității Padina. Pascu N. Gheorghe, născut la 3 august 1946, în localitatea Scorțoasa, județul Buzău, originea socială- țăran cu gospodărie mică, căsătorit- cu 3 copii, studii- liceul agro-industrial, școala de partid interjudețeană, profesia- maistru mecanic

⁹ Kligman, Verdery, 2015: 158

¹⁰ Ibidem: 160

¹¹ Ibidem: 158

agricol, vechimea în producție de 12 ani, funcții de răspundere în organele de partid și de stat timp de 9 ani, perioadă în care a fost scos din producție. A urmat școala generală în comuna Scorțoasa din județul Buzău până în 1960, după care a studiat la Școala profesională de mecanici agricoli din Bârlad, absolvită în 1963, obținând calificarea de mecanic agricol și fiind încadrat la SMA Padina. În 1976, se va înscrie la Școala de maiștri mecanici agricoli, pe care o va absolvi în 1977, devenind maistru mecanic agricol. În același an, este trimis la Școala interjudețeană de partid de la Galați, încheiată în 1978, fapt ce îl aduce în rândul rezervei de cadre a partidului. Reia activitatea la SMA Padina până în august 1979, când a fost promovat în funcția de secretar adjunct cu propaganda în cadrul comitetului comunal de partid din Padina. În octombrie 1982, a fost numit secretar al comitetului comunal de partid și primar al comunei Padina. În anul 1984, a absolvit la fără frecvență liceul agroindustrial din Beceni. În perioada 1979-1988, a deținut și alte funcții pe linie obștească, membru al comitetului comunal de partid și deputat în Consiliul popular al comunei Padina. La momentul respectiv avea o casă de locuit în Padina și un autoturism Skoda S 100. Sectorul cadre al CJ al PCR Buzău a avut la acel moment o apreciere pozitivă asupra activității pe linie de partid a lui Pascu N. Gheorghe, fiind caracterizat printr-o bună pregătire profesională și politică, inițiativă în muncă, fără sancțiuni pe linie administrativă și de partid¹².

Nomenclatura pasivă a activului de partid a inclus membrii comitetului comunal de partid, plini și supleanți, restul activului comitetului comunal de partid, secretarii de partid ai organizațiilor de bază, președinți de CAP, directori de SMA, directori de școli, alți șefi de instituții.

Birourile comitetelor comunale de partid au reunit reprezentanți ai nomenclurii active și pasive din satele Câmpiei Buzăului, compoziția acestor birouri fiind o temă de reflecție pentru modul de absorbție al cadrelor de către partidul-stat. Datele cantitative despre structura comitetelor comunale de partid din Smeeni, Padina și Pogoanele sunt elocvente pentru tendința regimului comunist de a da o notă de prezență proletară, muncitorească, de a implica intelectualii, în special cadrele didactice, ca instrumente de propagandă și de a promova femeile în funcții de conducere. Comitetul comunal PCR Smeeni avea următoarea structură în anii 1980: 70 membri, total, din care 26 muncitori (37%) la SMA și Țesătorie, 25 țărani (36%), 19 intelectuali (27%), din care 28 femei (35%)¹³. În comuna Padina, activul de partid al comitetului comunal de partid

¹² SJAN Buzău, 77/Pascu Gheorghe: 1-2

¹³ SJAN Buzău, 7/1986: 351-352

era cifrat la 65. De remarcat compoziția comitetului comunal Pogoanele, unde din 104 membri, 49 erau muncitori(47%) la întreprinderea Metalurgica și SMA Pogoanele, 16 țărani(15,5%), iar 39 intelectuali(37,5%)¹⁴.

Promovarea femeilor în funcții de conducere a constituit un obiectiv și o politică deliberată a aparatului de partid din comunele Câmpiei Buzăului, în funcție de sarcinile pe linie de partid primite la nivel național și județean. La 21 iunie 1983, Comitetul Executiv al CC al PCR adopta o hotărâre cu privire la selecționarea, pregătirea și promovarea femeilor în funcții de conducere. A urmat la nivel județean un efort susținut pentru promovarea femeilor în funcții de conducere din aparatul de partid, administrativ și în unitățile economice. În cadrul Comitetului județean PCR Buzău, dintr-un total de 6 secretari, 2 erau femei, din 44 de instructori și organizatori de partid, 3 erau femei, din 10 șefi de secții, doar unul era o femeie¹⁵. Procentaje asemănătoare întâlnim și la nivelul comitetelor comunale de partid. La nivel județean, dintr-un total de 166 secretari și secretari adjuncți ai comitetelor comunale de partid, doar 33 erau femei¹⁶. O situație asemănătoare întâlnim și la nivelul cadrelor de conducere din CAP-urile Smeeni, Pogoanele și Padina, unde procentul prezenței feminine era situat între 20% și 33,3%¹⁷.

Statutul de membru de partid

A fi membru al partidului comunist presupunea un statut social și economic care aduce avantaje individului în perioada comunistă¹⁸. Ca urmare, se constată o expansiune a PCR în rândul populației, a oamenilor de rând, în special la sfârșitul dictaturii lui Dej și mai ales în timpul regimului Ceaușescu, când au loc două valuri de înscriere masivă în PCR, în 1964 și 1968. Expansiunea PCR în rândul populației românești din comunism are multe semnificații. În felul acesta partidul-stat își întărește legitimitatea în societate, inclusiv în lumea satului românesc. Practic, în 1989, PCR ajunsese la 4 milioane de membri, adică 17% din populația României¹⁹.

Statutul de membru de partid a oferit facilități de ordin social- economic și în mediul rural, unde cel puțin unul dintre soți, într-o familie de țărani

¹⁴ SJAN Buzău, 7/1986: 275

¹⁵ SJAN Buzău, 3/1983: 9

¹⁶ Ibidem

¹⁷ SJAN Buzău, 3/1983: 61

¹⁸ David Kideckel 2006: 66

¹⁹ Ibidem: 67

cooperatori, era membru PCR. O sursă de istorie orală din comuna Padina, județul Buzău, țărâna cooperatoare M.A. afirma cu tărie: "bărbatul meu m-a pus pe mine să mă înscriu în partid ca să nu-i ia căruța/ atelajul de la colectiv"²⁰.

În ciuda acestui fapt, statutul de membru de partid era demonizat în lumea satului românesc din perioada comunistă, fiind perceput ca un fel de pact cu diavolul, ca și colectivizarea, un pas înainte pentru a intra în rând cu lumea, o lume nouă, incertă.

Trebuie făcută distincția dintre acei simpli membri de partid, oamenii de rând, acei 4 milioane de membri și activul de partid, persoane care au deținut funcții în aparatul de partid, fără a părăsi locul de muncă, respectiv nomenclatura comunistă, formată din lucrători ai partidului, angajați pentru îndeplinirea unor sarcini politice. Orice pas înainte, în sensul accederii la o funcție în cadrul aparatului de partid, era precedat de o verificare și întocmire a unei fișe de membru de către sectorul de cadre al Comitetului Județean PCR Buzău, care, prin semnătura șefului sectorului de cadre, dar și a instructorului de cadre, stipula încrederea politică pe care o acorda partidul²¹.

Deși partidul ajunsese la un număr considerabil de membri la sfârșitul regimului comunist, verificarea acestora nu a încetat niciodată. Note de verificare datând din 1989, prin care era verificat individual, câte un membru de partid, tatăl și socrul acestuia, precizau că nu sunt probleme deosebite în rândul membrilor de partid din satele Câmpiei Buzăului. Printre membrii de partid verificați se numărau: Toma Gheorghe din Pogoanele, Buzău, tatăl acestuia, Toma Marin și Șerban Petre, socru; Buga Petre din Pogoanele, Buzău, tatăl acestuia, Buga Gheorghe și socrul, Tăbăcaru Ion²². Existau și excepții, în urma verificării membrilor de partid fiind identificate și situații de incompatibilitate politică, precum în cazul lui Pantelimon Nicolae din satul Maxenu, comuna Țintești, județul Buzău, care a făcut parte din comitetul comunal PNT sau cazul lui Tiță Năstase din Săhăteni, Buzău, fost membru legionar²³.

Imaginea membrului de partid, așa cum reiese din ședințele organizațiilor de bază ale CAP-urilor și SMA-urilor din satele Câmpiei Buzăului este una idilică, revoluționară: "studiază documentele de partid, participă la adunările generale, îndeplinește sarcinile de plan, este preocupat de obținerea unor producții agricole mari, participă activ la festivalul național Cântarea

²⁰ M.A., interviuri Gheorghe Miu (Padina)

²¹ SJAN Buzău, 5/1978-1986: 24

²² SJAN Buzău, 12/1989: 16-17

²³ SJAN Buzău, 12/1989: 68

României”²⁴. În realitate, prezența membrilor de partid la adunările generale ale organizațiilor de bază din satele Câmpiei Buzăului era una figurativă, votul fiind formal, iar propunerile fiind aprobate în unanimitate. Aprecierile asupra activității membrilor de partid erau supuse aprobării în cadrul aceluiași adunări generale, așa cum reiese din procesele verbale ale ședințelor organizațiilor de bază din cadrul CAP Padina și SMA Padina, din iunie 1989²⁵.

Rezerva de cadre. Recrutarea, politica de personal și formarea cadrelor

Partidul-stat a creat în teritoriu o birocrație prin care și-a asigurat controlul. Așa s-a întâmplat și în satele Câmpiei Buzăului. Avem aici oameni angrenați inițial în colectivizare, dar mai ales în conducerea socialistă a satului în perioada 1962-1989. O întreagă armată de cadre din aparatul de partid și de stat, de la secretari de partid, președinți de Sfaturi populare/ Consilii populare, membri ai comitetelor executive ale sfaturilor populare/ consiliilor populare, președinți de GAC/ CAP, brigadierii GAC/ CAP, tehnicieni din agricultură, directori SMA/ IAS, delegați/ deputați în Sfaturile Populare/ Consiliile Populare²⁶.

Pentru a asigura necesarul de cadre pentru funcțiile din aparatul de partid și de stat, partidul- stat s-a îngrijit de existența unei rezerve de cadre, respectiv se întocmeau tabele cu câte trei propuneri de cadre pentru o funcție. Secția organizatorică, prin sectorul cadre al Comitetului Județean al PCR Buzău, se ocupa de întocmirea rezervelor de cadre din domeniul organizatoric, propagandei, agriculturii, Cooperativei de producție, achiziții și desfacere a mărfurilor. Rezerva de cadre din domeniul agriculturii era esențială pentru ca partidul-stat să realizeze controlul asupra satelor din Câmpia Buzăului. Existau funcții, precum cele adjunct șef de secție pentru probleme de agricultură sau șef sector control și urmărire a îndeplinirii hotărârilor de partid în domeniul agriculturii, care erau ocupate cu aprobarea de către Biroul Comitetului Județean al PCR Buzău și cu acordul Comisiei de cadre din CC al PCR. De exemplu, în 1989, pentru o astfel de funcție a fost propus Marin Constantin, instructor cu probleme de scrisori și audiențe la Comitetul Județean al PCR Buzău, născut în 1949, în Pogoanele, mecanic agricol, cu 13 ani în funcții de răspundere, studii de partid- Academia Ștefan Gheorghiu. În același an, alți nomenclaturiști erau propuși pentru funcții în domeniul agriculturii, precum:

²⁴ SIAN Buzău, 70/1989: 1-9

²⁵ Ibidem

²⁶ Kligman, Verdery, 2015: 160

Mazilu Ștefan, președintele CAP Padina, propus director la Direcția Generală pentru Agricultură, Condruz Romică, născut în Padina în 1948, director tehnic la IEELIF, propus director la IEELIF, Nicolae Trandafir, născut în Pogoanele, în 1945, inginer principal la IVPS, propus director la Întreprinderea vinificării produselor spirtoase²⁷.

Existau și funcții din cadrul rezervei de cadre pentru agricultura județului Buzău, unde numirea, confirmarea sau eliberarea se aproba de către Secretariatul Comitetului Județean al PCR Buzău. Astfel, pentru funcția de instructor al secției Comitetului Județean al PCR Buzău pentru probleme de agricultură au fost propuși doi nomenclaturiști din zona Câmpiei Buzăului: Georgescu Alexandru, secretar al comitetului comunal de partid Pogoanele, născut în 1947 la Pogoanele, electromecanic, cu 12 ani funcții de răspundere, 6 ani secretar comunal de partid, anul IV la Academia de partid "Ștefan Gheorghiu"; Pătrașcu Constantin, director la Consiliul județean pentru industrie alimentară, născut în 1945 la Smeeni, medic veterinar, cu 16 ani de funcții de răspundere²⁸. În același mod erau propuși președinții de CAP, inginerii-șefi și contabilii-șefi de la unitățile agricole sau directorii SMA-urilor din Padina, Pogoanele și Smeeni. Ultimii erau numiți din rândul inginerilor-șefi de la aceste unități de mecanizare a agriculturii, Petrescu Decebal, inginer –șef la SMA Padina, Petre Petre, inginer-șef la SMA Pogoanele, Negoită Ilie, inginer-șef la SMA Smeeni²⁹.

Partidul-stat nu a omis nici cooperarea de consum din satele Câmpiei Buzăului. Rezerva de cadre pentru funcția de președinte comunal al CPADM-ului, Cooperativa de producție, achiziție și desfacerea mărfurilor includea câte trei cadre pentru fiecare cooperativă comunală: Cooperativa Padina- Mocăniță Maria, contabil cooperativa, Ioniță Constanța, inginer zootehnist, Dumitrache Lilica, economist fermă CAP Padina; Cooperativa Pogoanele- Ivan Ion, tehnician sanitar, Iordache Adinică, sculer matrițer Fabrica Metalurgică, Nica Alexandru, șef secție IMA Pogoanele, maistru mecanic, studii de partid de 3 luni; Cooperativa Smeeni- Toma Constantin, achizitor Spitalul Smeeni, Tudorache Constantin, maistru Țesătoria Smeeni, Davidoiu Manta, magazioner țesătoria Smeeni³⁰.

Rezerva de cadre în domeniul organizatoric se raporta la funcții pentru care numirea, confirmarea sau eliberarea cadrelor se aprobă de către Biroul

²⁷ SJAN Buzău, 88/1989: 1-11

²⁸ Ibidem: 12-13

²⁹ SJAN Buzău, 88/1989: 22-27

³⁰ Ibidem: 16-20

Comitetului Județean PCR Buzău, incluzând câte trei cadre pentru posturile de vicepreședinți ai consiliilor populare comunale, după cum urmează: Padina-Codreanu Ștefan, tehnician IEELIF Buzău, născut în 1948 la Padina, Negoită Stelică, contabil CAP Padina, născut în 1957 la Padina, Radu Dumitru, tehnician lot semințe CAP Padina, născut în 1944 la Colți, studii de partid-1 an; Pogoanele-Tudor Dumitru, maistru mecanic SMA Pogoanele, născut în 1939 la Smeeni, Vlășceanu Alexandru, președinte CPADM Pogoanele, născut în 1952 la Pogoanele, Drăgan Vasile, șef secție Metalurgica Pogoanele, născut în 1959 la Pogoanele; Smeeni- Alion Nicolae, secretar al Consiliului Popular Smeeni, născut în 1940 la Smeeni, studii de partid de 5 luni, Sava Ion, șef secție SMA Smeeni, născut în 1943 la Smeeni, Toma Gheorghe, maistru mecanic SMA Smeeni, născut în 1949 la Smeeni³¹.

Schimbarea generațiilor în nomenclatura de partid și de stat constituie un alt aspect al analizei evoluției organizațiilor de partid din satele Câmpiei Buzăului. Distingem trei generații de activiști PCR cu funcții de răspundere în aparatul de partid și de stat. Mai întâi generația anilor 1960, care a orchestrat triumful colectivizării, apoi generația anilor 1970, primele serii ale școlilor de partid interjudețene și de absolvenți ai Academiei Ștefan Gheorghiu și în final generația anilor 1980, mult mai îndoctrinată și motivată de partid.

Schimbarea de generații în interiorul aparatului de partid și de stat din comunele Câmpiei Buzăului a fost facilitată de formarea unui nou tip de nomenclatură în lumea satului românesc. În rândul nomenclaturii de partid și de stat s-a constituit o categorie hibridă, între specialistul agricol, agronomul sau inginerul SMA, școlit de statul socialist pentru a face o agricultură performantă, și activistul PCR, cu studii de partid și funcții de răspundere în comitetele comunale de partid. O astfel de nomenclatură hibridă, creată și implantată de partidul-stat în lumea satului românesc în anii 1970-1980, a fost reprezentată de inginerii agronomi, medicii veterinari, inginerii SMA, care au primit funcții de conducere în unitățile agricole socialiste (președinte de CAP, director SMA, ingineri șefi CAP/SMA/CUASC, dar, în același timp, au fost însărcinați și cu funcții de răspundere pe linie de partid, în comitetele comunale PCR.

Astfel de exemple ale nomenclaturii hibride promovate de regimul comunist în satele din Câmpia Buzăului s-au erijat în elite ale sistemului la nivel local și zonal: Ștefan Mazilu (medic veterinar, Padina), Bașturea Costică (inginer agronom, Padina, inginer șef CUASC Pogoanele), Bănică Adrian (inginer agronom, Pogoanele), Gavrila Leonida (inginer SMA, Padina) etc.

³¹ SJAN Buzău, 31/1988: 40-44

Iată profilul unui specialist agronom din noua generație, un membru al nomenclaturii hibride din anii 1980: Bașturea Costică, absolvent al Institutului agronomic din București, secretar al asociației studenților comuniști din Facultatea de agronomie, repartizat șef de fermă la CAP Padina, inginer șef la CUASC Pogoanele, președinte al CAP-ului Pogoanele din febr.1989, membru al Biroului executiv al UJCAP Buzău, membru al Comitetului orășenesc PCR Pogoanele, cu studii de partid, absolvent în 1986 al Universității politice și de conducere³².

Propaganda

Partidul-stat a folosit o propagandă intensă pentru exercitarea controlului în teritoriu, pentru a duce cuvântul partidului în lumea satelor din Câmpia Buzăului și pentru a destructura satul tradițional și a legitima rolul primordial al partidului comunist în societatea românească.

La nivel județean, aparatul de partid care se ocupa de propagandă a fost centralizat la nivelul câtorva structuri precum: secția de propagandă a comitetului județean de partid, redacția gazetei "Viața Buzăului", comitetul județean pentru activitate ideologică și politico-educativă, comitetul județean de cultură și educație socialistă, inspectoratul școlar județean³³. Încă o dată, școala, pornind de la inspectoratul școlar județean, s-a dovedit un instrument de propagandă al partidului-stat în perioada colectivizării, dar și în anii 1962-1989.

Secretarii cu propaganda au reprezentat eminența cenușie a regimului în cadrul comitetului județean de partid. În perioada anilor 1970-1980, Comitetul județean al PCR din Buzău l-a avut ca șef al propagandei comuniste în județ pe Victor Andreica, profesor, secretarul cu problemele ideologice, supranumit "tigrul", datorită spaimei pe care o băgase în organizațiile de partid din județ³⁴.

La nivelul comunelor și satelor din Câmpia Buzăului, propaganda partidului-stat a fost coordonată de secretarii adjuncți cu sarcini ideologice ai comitetelor comunale de partid, care erau și președinți ai consiliilor comunale de educație politică și socialistă. În comuna Padina, în anul 1987, secretarul adjunct cu propaganda, adică numărul 2 în ierarhia structurii de partid locale, era Condruz Dumitru, economist³⁵. La Smeeni, în aceeași perioadă, secretar

³² SJAN Buzău, Fond CJ PCR(1968-1989), Secția Cadre, inv. 437- Bașturea I. Costică: 1-4

³³ SJAN Buzău, 49/1988: 1-8

³⁴ V.A., interviuri Gheorghe Miu (Buzău)

³⁵ SJAN Buzău, 2/1987, f.89-90

adjunct cu problemele ideologice era Ionescu Nicu, învățător³⁶. La Rușețu, funcția de secretar adjunct cu propaganda în comitetul comunal de partid era deținută de Căpățână Ion, profesor de Ed. fizică³⁷.

Rezerva de cadre în domeniul propagandei propusă de comitetul județean de partid a inclus câte trei persoane nominalizate pe funcția de secretar adjunct cu propaganda pentru fiecare comună din Câmpia Buzăului. La Padina erau preferați profesorii și directorii de școală ca instrumente ale propagandei comuniste: Nistor Tica, profesor, născută în 1951 la Padina, cu 8 ani vechime în funcții de răspundere pe linie de partid și de stat, Negru Eugenia, director Școala de coordonare, născută în 1942, în Padina, 8 ani funcții de răspundere, Papuc Iralia, director Școala generală, născută în 1948, în Padina, 8 ani funcții de răspundere. În comuna Smeeni, propuși pentru funcția de secretar adjunct cu propaganda erau tot trei profesori: Tătaru Ilie, director Școala generală Călțuna, născut în 1950 la Berca, 11 ani cu funcții de răspundere, studii de partid-Universitatea politică și de conducere, Anton Nicolae, director Școala generală Udați, născut în 1947 la Smeeni, Dicianu Nicu, profesor de Ed. Fizică, Școala generală Udați, născut în 1953 la Vâlcelele, fără studii de partid³⁸.

Profilul secretarului adjunct cu propaganda în comitetele comunale de partid din localitățile Câmpiei Buzăului era unul general portretizat în felul următor: bărbat sau femeie în proporții aproape egale, din rândul cadrelor didactice în bună parte într-un procent de 62,7%, studii superioare, studii de partid, în mare parte la Universitatea politică și de conducere, majoritatea cu vârsta între 31-40 de ani (60,1%)³⁹. Niciun țăran nu făcea parte din activul și rezerva de cadre pentru munca de propagandă.

³⁶ SJAN Buzău, 2/1987, f.127-128

³⁷ SJAN Buzău, 2/1987, f.110

³⁸ Ibidem: 30-36

³⁹ SJAN Buzău, 17/1983-1985: 1

Tablel nr. 1: Situația statistică privind compoziția rezervei de cadre pentru domeniul muncii de propagandă

Profesie	Studii de stat	Studii de partid	Vârsta		Total funcții secretari cu propaganda	Total rezerva de cadre	Din care femei
			31-40 ani	41-50 ani			
Cadre didactice-269 Muncitori-117 Economisti-35 Ingineri-8	Medii-123 Superioare-306/ 71,3%	Univ.politică de conducere-85 Academia Ștefan Gheorghiu 24	258 60,1%	168 39,2%	165	429	205

Sursa: SJAN Buzău, 17/1983-1985: 1

UTM/ UTC – o clonă organizatorică a PMR/ PCR

UTM-ul/ UTC-ul a reprezentat o clonă organizatorică a partidului comunist din România, aflându-se sub controlul secției organizatorice din CC al PCR sau a structurilor similare din comitetele județene de partid. După unii istorici, această uniune de tineret este inclusă în suma organizațiilor de masă și obștești din perioada comunistă, fiind creată pentru a include orice organizație de tineret într-o formă de organizație de masă, subordonată partidului comunist. De fapt, UTM-ul/ UTC-ul face parte dintr-o mai veche strategie comunistă, a frontului popular, pentru obținerea puterii politice și controlul total al societății⁴⁰.

Prezența UTM-ului/ UTC-ului în mediul rural românesc, implicat în satele din Câmpia Buzăului, este strâns legată de colectivizare, partidul-stat având o dubla problemă, atât cu înscrierea țăranilor în gospodăriile colective, dar și cu înscrierea acestora în UTM. Dealtfel, odată cu colectivizarea și în paralel cu

⁴⁰ Tismaneanu, Vladimir, Dobrin, Dorin, Vasile, Cristian (editori), 2007: 177-183

înființarea GAC-urilor, SMT-urilor și GAS-urilor apar în mediul rural și organizațiile UTM, prin înscrierea țăranilor angajați în unitățile agriculturii socialiste⁴¹.

După colectivizare, în perioada 1962-1968, organizațiile UTM/ UTC din satele Câmpiei Buzăului au proliferat. În octombrie 1967, în întregul raion Buzău existau 9932 membri și 358 organizații UTC⁴². Comitetele regionale și raionale ale conducerii UTC-ului aveau ca sarcină susținerea muncii politico-educative și îmbunătățirea muncii de îndrumare și control a comitetelor și organizațiilor de bază UTC⁴³.

Structura organizatorică a UTM-ului/ UTC-ului în satele Câmpiei Buzăului este copiată după cea a PCR-ului: comitete regionale, raionale, comitete comunale, comitete și organizații de bază la nivel de SMA/ IAS/ CAP/ școli generale. Activul UTC era format din secretari UTC la nivel de regiune, raion, comună, întreprindere, CAP, SMA, organizații de bază etc. Îndrumarea și controlul erau realizate la nivel de raion prin instruirii trimestriale ale secretarilor de comitete UTC⁴⁴, având în vedere îmbunătățirea stilului de muncă al comitetelor comunale UTC, creșterea rândurilor organizației prin noi înscrieri, încasarea cotizației, organizarea evidenței membrilor, pregătirea și organizarea adunărilor generale la brigăzile din CAP-uri, a adunărilor de dări de seamă și alegeri din școli. Bilanțul înscrierilor în UTC este unul pozitiv. Numai pe luna octombrie 1967 avem o creștere a numărului de tineri uteciști cu 234 de membri, din care 69 membri CAP, față de 162 de tineri în septembrie 1967. Sunt evidențiate aici comitetele comunale din satele Padina și Căldărești, localități de lângă Pogoanele, unde lună de lună s-au înscris în UTC câte 10 membri⁴⁵. Dealtfel, la nivel național se înregistrează o creștere de proporții a numărului de membri UTM/ UTC, între anii 1960-1970, de la 1,9 milioane la 2,25 milioane. În anii 1980, numai numărul de instructori UTC ajunsese la cifra de 500 000⁴⁶.

După 1968, în contextul reorganizării administrative, a dispărut regiunea Ploiești ca factor de corordonare, organizațiile UTC din satele Câmpiei Buzăului aflându-se în subordinea Comitetului Județean al UTC Buzău și a secției organizatorice din cadru Comitetului Județean PCR Buzău. Unul dintre cei mai cunoscuți lideri ai tineretului comunist din județul Buzău, în calitate de prim-

⁴¹ Ibidem: 186-187

⁴² SJAN Prahova, 4/1967: 1

⁴³ Ibidem: 2

⁴⁴ Ibidem: 5

⁴⁵ Ibidem: 78

⁴⁶ Tismaneanu, Vladimir, Dobrințu, Dorin, Vasile, Cristian (editori), 2007: 195

secretar al Comitetului Județean al UTC Buzău, a fost în anii 1980 Stela Chioveanu, figură marcantă a nomenclurii comuniste buzoiene⁴⁷.

Organizația UTC Buzău era structurată pe secțiuni: consiliul tineretului muncitoresc, consiliul tineretului sătesc⁴⁸, sectorul PTAP, de pregătire a tineretului pentru apărarea patriei⁴⁹. La fel și comitetele comunale UTC erau structurate pe comisii de probleme, având în frunte un secretar și un secretar adjunct⁵⁰.

Îndrumarea și controlul pornea ierarhic de la nivelul CC al UTC, apoi de la Comitetul Județean al UTC către comitetele comunale, urmărindu-se îmbunătățirea pregătirii politico-ideologice, instruirii și tematici lunare adresate secretarilor comitetelor UTC de la nivel de comună, unități socialiste din agricultură și întreprinderi⁵¹. Gestiunea organizațiilor UTC din satele Câmpiei Buzăului era asigurată de secretari ai comitetelor comunale, care erau controlați îndeaproape de instructori ai Comitetului Județean UTC Buzău, așa cum se întâmpla la Pogoanele la 8 noiembrie 1984, când fostul secretar al organizației UTC Pogoanele, Lupașcu Giorgian, a predat gestiunea către noul secretar, Lica Ioana, în prezența lui Pătru Vasile, instructor UTC de la comitetul județean⁵².

De altfel inventarul organizațiilor UTC din satele Câmpiei Buzăului, în dezvoltare în anii 1960-1970, a devenit modest și uzat în anii 1980. La Pogoanele, organizația UTC avea un inventar de fonduri fixe deteriorate și propuse pentru casare: mese de tenis, coloane sonore, stații de amplificare. Locațiile organizației UTC includeau un sediu, un club al tineretului, clubul SMA și clubul Metalurgica⁵³.

Bugetul unei organizații comunale UTC, precum cea din Pogoanele în anul 1985, arăta cam așa: venituri- 24060 lei (1200 din cotizații, 19360 din muncă patriotică, 2000 din manifestări culturale, 1500 din manifestări sportive); cheltuieli- 48000 lei⁵⁴.

Dărilor de seamă și adunările generale ale tineretului sătesc din anii 1980 ne oferă o imagine asupra organizațiilor UTC din satele Câmpiei Buzăului. Una dintre cele mai importante organizații UTC se găsea la Pogoanele, comună

⁴⁷ SJAN Buzău, 71/1985-1987: 159

⁴⁸ SJAN Buzău, 71/1985-1987: 1

⁴⁹ SJAN Buzău, 71/1985-1987: 91

⁵⁰ L.G., interviuri Gheorghe Miu (Pogoanele)

⁵¹ SJAN Buzău, 71/1985-1987: 19-66

⁵² SJAN Buzău, 5/1983-1985: 35

⁵³ SJAN Buzău, 5/1983-1985: 22

⁵⁴ SJAN Buzău, 5/1983-1985: 40

situată în centrul Câmpiei Buzăului, fost centru raional și viitor oraș al epocii Ceaușescu în 1989. Organizația UTC de la Fabrica Metalurgica din Pogoanele era cea mai mare ca număr de membri. În 1985, un anume tovarăș Sultănescu, organizator de partid, trimis de comitetul județean de partid pentru a participa la adunările UTC, caracteriza organizația UTC din Pogoanele în felul următor: implicare și rezultate la CUASC Pogoanele prin obținerea de producții mari, datorită participării tinerilor uteciști de la SMA Pogoanele, a elevilor și cadrelor didactice⁵⁵.

În perioada 1978-1984, organizația comunală UTC Pogoanele l-a avut ca secretar pe Lupașcu Giorgian, născut la 6 decembrie 1955 la Buzău, cu origini în Pogoanele, tehnician mecanic la SMA Pogoanele, studii de partid- școala interjudețeană de la Galați. Ascensiunea tehnicianului mecanic Lupașcu Giorgian în cadrul UTC a fost una fulminantă, de la secretar al organizației UTC pe clasă, în liceu, apoi secretar al organizației UTC din SMA Pogoanele, membru al Comitetului comunal UTC Pogoanele și în cele din urmă secretar al comitetului comunal UTC Pogoanele. De pe această poziție a ajuns membru al Comitetului județean UTC Buzău și apoi membru în CC al UTC, reprezentând tineretul sătesc din județul Buzău⁵⁶.

Alte organizații UTC importante se găseau la Căldărăști și Padina. În dările de seamă din martie 1985, organizația UTC din CAP Căldărăști consemna participarea uteciștilor și elevilor la campania agricolă de toamnă, festivalul național Cântarea României, achitarea cotizației, dar și probleme tehnice, precum defectarea magnetofonului și a stației audio⁵⁷. În comuna Padina, organizația UTC era condusă în anii 1980 de învățătorul Buliarcă George, secretar al comitetului comunal. Darea de seamă a organizației UTC Padina din martie 1985 scoate în evidență aportul uteciștilor la colectarea a 8-10 tone fier vechi, activități turistice, excursii de studiu în Buzău, dintre care unele nerealizate, activități sportive și de orientare școlară. Prezent la adunarea generală a organizației UTC, Condruz Dumitru, secretarul adjunct cu propaganda din cadrul comitetului comunal de partid Padina, a ținut să precizeze și carențele muncii pe linie de tineret comunist: învățământul politic merge bine doar la școală și mai puțin în alte organizații de bază, lipsa de inițiativă a comitetului comunal UTC, deficiențe la capitolul muncă patriotică, respectiv colectarea de sticle și borcane⁵⁸.

⁵⁵ SJAN Buzău, 5/1983-1985: 3

⁵⁶ L.G., interviuri Gheorghe Miu (Pogoanele)

⁵⁷ SJAN Buzău, 71/1985-1987: 2

⁵⁸ SJAN Buzău, 5/1983-1985: 28

Activitățile pentru tineret din satele Câmpiei Buzăului au purtat amprenta propagandistică a organizațiilor comunale ale UTC. Era o formă de control agresivă a propagandei partidului-stat, care se infiltrasă în toate domeniile de activitate, de la manifestări culturale, excursii, loisir și activități sportive. Toate aceste activități erau dirijate de Comitetul județean al UTC Buzău, constând în excursii interne prin BTT, excursii în străinătate, în special în RDC⁵⁹, organizarea de revelioane ale tineretului. Comitetul județean UTC a stabilit în 1984 chiar o sumă maximă de 4000 lei pentru organizarea revelioanelor de către comitetele comunale UTC⁶⁰. În ciuda propagandei și învățământului politico-ideologic, tinerii socializau în acest cadru oferit de partidul-stat, așa cum își aduc aminte cu nostalgie uteciștii satelor din Câmpia Buzăului⁶¹.

Sportul la sate a fost una dintre activitățile de tineret prin care organizațiile UTM/ UTC din satele Câmpiei Buzăului, coordonate de structurile regionale, raionale și ulterior județene ale UTM/ UTC, au reușit să controleze și să monopolizeze tineretul sătesc. Activitățile sportive în comunele din Câmpia Buzăului erau organizate nemijlocit de către comitetele și organizațiile locale ale UTC-ului. Printre aceste activități se numărau: campionate, crosuri, sărituri și aruncări, competiții dotate cu cupe (Cupa tineretului, Cupa 23 august, Cupele IAS, SMA și CAP), duminici cultural-sportive⁶². Reminiscente ale acestor tertipuri politice ale regimului comunist de manipulare a tineretului sătesc prin sport se păstrează și astăzi în comunele din Câmpia Buzăului.

Din inițiativa comitetelor comunale UTC au luat ființă asociații sportive sătești, care funcționau în baza unui regulament cadru din 1968. Aceste asociații cuprindeau ca membri pe toți sportivii din CAP, SMT, IAS, ferme de stat, cooperative de consum și alte instituții sătești⁶³.

Pe lângă organizațiile UTM/ UTC, în satele Câmpiei Buzăului avem structuri care gravitează în jurul acestora, înglobând copii și elevi, precum Organizația Pionierilor și Șoimii Patriei. În 1949, numărul pionierilor era restrâns la nivel național, însă după 1960 a depășit cifra de 1 milion, iar în anii 1980 a ajuns la 2,5 milioane de membri⁶⁴. Organizația pionierilor era structurată la nivelul comunelor din Câmpia Buzăului pe unități și detașamente, fiind

⁵⁹ SJAN Buzău, 2/1984: 19

⁶⁰ SJAN Buzău, 40/1984: 37

⁶¹ L.G., interviuri Gheorghe Miu (Pogoanele)

⁶² SJAN Buzău, 10/1978: 12-13

⁶³ Ibidem

⁶⁴ Tismaneanu, Vladimir, Dobrințu, Dorin, Vasile, Cristian (editori), 2007: 195

desemnate cadre PCR și UTC care muncesc cu pionierii, comandanți instructori pe unități și comandanți instructori pe detașamente⁶⁵.

Controlul pe linie de partid

După încheierea colectivizării în 1962, partidul comunist, indiferent de titulatură, P.M.R. sau P.C.R., a manifestat tendința să controleze totul în satele din Câmpia Buzăului, de la viața politică, de altfel monocoloră, până la cea socială, administrativă, economică, culturală, sportivă etc. Controlul pe linie de partid era unul piramidal, croit după teritoriu și ierarhia de partid, începând cu secretarul general P.M.R./P.C.R., C.C. al P.M.R./ P.C.R.- până la organizații de partid regionale/județene (prim secretar, comitete regionale/ județene), organizații raionale (secretar), organizații de partid comunale (secretar).

În perioada 1962-1968, centrul de putere al controlului pe linie de partid se găsea la Ploiești, unde funcționa Comitetul regional al P.M.R./ P.C.R., sub a cărui coordonare se aflau organizațiile de partid din satele Câmpiei Buzăului. Din 1968, centrul de putere s-a mutat la Buzău, unde a fost reînființat Comitetul județean al P.C.R., a cărui activitate și coordonare a organizațiilor comunale de partid va dura până în 1989. Controlul în teritoriu va fi exercitat de către un prim-secretar și un birou de partid județean, având atribuții pe linie organizatorică, de propagandă, economică, socială și în privința dosarelor de cadre⁶⁶.

Controlul partidului în satele din Câmpia Buzăului a purtat girul secției organizatorice a regionalei de partid Ploiești și ulterior, din 1968, a Comitetului Județean P.C.R. Buzău. Controlul era unul complex și atotcuprinzător, secția organizatorică a partidului având în vedere mai multe aspecte care țin de: aparatul de partid, nomenclaturiști, birourile comitetelor comunale de partid, fișele membrilor PCR, alegerile de partid, promovarea femeilor în funcții, mișcarea, rotația și asigurarea rezervei de cadre, verificarea cadrelor de la secția agricolă, asigurarea activului de partid în mediul rural, instruirea cadrelor, întocmirea notelor de verificare a cadrelor, selecționarea și formarea cadrelor la școala interjudețeană de partid de la Galați, sancțiuni, asigurarea necesarului de cadre în agricultură, fișele președinților de CAP, alegerile și deputații pentru Consiliile Populare, activitatea Miliției în mediul rural, campania agricolă, statistici etc. Compoziția participanților la conferințele organizației județene de

⁶⁵ SĴAN Buzău, 5/1983-1985: 72

⁶⁶ SĴAN Buzău, Inv. arhivistic Fond Com. Jud. PCR (1968-1989)

partid Buzău este edificatoare pentru rolul de monitor al partidului în teritoriu. Astfel, în noiembrie 1987, la conferința județeană de partid, în prezența prim-secretarului Comitetului județean PCR Buzău, Simion Cotoi și a secretarului supleant al CC la PCR, Ion Stoian, se reuneau la Buzău reprezentanți ai organelor centrale de partid și de stat, ale organizațiilor de masă și obștești, ale ministerelor și centralelor industriale, activiști de partid, conducători de unități economice și instituții⁶⁷.

Sursa puterii regimului comunist în satele din Câmpia Buzăului a reprezentat-o partidul. Verificarea pe linie organizatorică, evidența dosarelor de cadre, a asigurat succesul controlului PCR în teritoriu și o bază de putere a partidului, în special în perioada lui Ceaușescu⁶⁸. În anii 1970-1980, secția organizatorică a Comitetului Județean Buzău întocmise o evidență riguroasă a fișelor de cadre ale PCR din comunele Câmpiei Buzăului⁶⁹. Nu erau omiși nici acei simpli membri PCR, despre care se întocmeau note de relații asupra biografiei și activității acestora⁷⁰.

Pentru a evita creșterea influenței vreunui membru al nomenclaturii comuniste, regimul comunist, în special în timpul lui Ceaușescu, a promovat în ritm alert rotația birocraților⁷¹ din sistem, binecunoscuta rotație a cadrelor. Secretarii comitetelor comunale PCR sau ai comitetelor comunale UTC din localitățile Smeeni, Pogoanele, Padina sunt schimbați periodic la nivelul anilor 1970-1980, într-un final fiind numiți președinți de consilii populare, așa cum este cazul lui Alexandru Georgescu la Pogoanele sau Gheorghe Pascu la Padina. Nimeni nu era de neînlocuit. Partidul asigura mereu o rezervă de cadre a comitetelor comunale de partid⁷².

Partidul avea propria justiție, pe care o aplica în teritoriu, iar lucrul acesta reiese din modul de anchetare a cadrelor care înfăptuiau infracțiuni, fapt care interfera cu demersul structurilor specializate ale satatului. Un referat din februarie 1987, emis de Comitetul Județean al PCR Buzău dădea aprobare unor cadre din nomenclatură pentru a fi cercetate și judecate. Este cazul lui Ichim Ion din comuna Pogoanele, profesor la școala generală din localitate, dar și secretar de partid al fermei nr. 4 din CAP Pogoanele, care a fost prins în noaptea de 8/9 noiembrie 1986 în municipiul Brăila, conducând mașina personală în stare de

⁶⁷ SJAN Buzău, Fond CJ PCR(1968-1989), Secția Org, 60/1987: 6

⁶⁸ Tismaneanu, Vladimir, Dobrinu, Dorin, Vasile, Cristian (editori), 2007: 130

⁶⁹ SJAN Buzău, Fond CJ PCR(1968-1989), Secția Org, 4/1982: 49

⁷⁰ Ibidem, 4/1982: 48-50

⁷¹ Tismaneanu, Vladimir, Dobrinu, Dorin, Vasile, Cristian (editori), 2007: 149

⁷² SJAN Buzău, Fond CJ PCR(1968-1989), Secția Org, 7/1985: 1-430

ebrietate, fapt pentru care procuratura locală din Brăila a solicitat aprobare la partid pentru a fi trimis în judecată. Secția organizatorică a Comitetului Județean al PCR Buzău va propune trimiterea acestuia în judecată, însă această imunitate a nomenclurii comuniste denotă prevalența structurilor de partid asupra celor statale, inclusiv asupra justiției⁷³.

Autoritățile comuniste au încurajat în mod vădit delatarea, pentru a-și asigura controlul asupra propriului activ de partid. Scrisori ale locuitorilor din satele Câmpiei Buzăului, adresate Comitetului Județean P.C.R. Buzău, au determinat organizarea în anii 1970 a unor verificări complexe la unități agricole socialiste și consilii populare, precum cele din Glodeanu Sărat și altele, în obiectiv aflându-se președinți de consilii populare, președinți de C.A.P., contabili și secretari de partid⁷⁴.

Concluzii

Organizațiile de partid ale PMR/PCR din comunele Câmpiei Buzăului au apărut și s-au dezvoltat o dată cu colectivizarea satelor din Câmpia Buzăului, constituind apoi fundamentul administrației locale a partidului-stat în perioada 1962-1989.

Structura organizatorică de partid pentru comunele din Câmpia Buzăului a inclus o ierarhie de organizații regionale/județene (prim secretar, comitete regionale/ județene), organizații raionale (secretar), organizații de partid comunale (secretar), la care se adăugau organizațiile de bază, formate la nivelul locurilor de muncă, instituțiilor, unităților agricole socialiste, fermelor, școlilor etc.

Partidul-stat a folosit organizațiile de partid în scop propagandistic, pentru exercitarea controlului în teritoriu, pentru a îndoctrina locuitorii satelor din Câmpia Buzăului și pentru a consolida regimul dicatoriei comuniste.

Regimul comunist a creat în satele din Câmpia Buzăului o armată de cadre, o nomenclatură de partid și de stat, de la secretari de partid, președinți de Sfaturi populare/ Consilii populare, membri ai comitetelor executive ale sfaturilor populare/ consiliilor populare, președinți de GAC/ CAP, brigadieri GAC/ CAP, tehnicieni din agricultură, directori SMA/ IAS, delegați/ deputați în Sfaturile Populare/ Consiliile Populare.

Organizațiile de partid din satele Câmpiei Buzăului au servit drept instrumente de propagandă pentru partidul-stat, pentru exercitarea controlului

⁷³ Tismaneanu, Vladimir, Dobrinu, Dorin, Vasile, Cristian (editori), 2007: 130

⁷⁴ SĴAN Buzău, Fond CJ PCR(1968-1989), Secția Org.,6/1975: 39-44

asupra acestor localități rurale, pentru a destructura satul tradițional și a legitima rolul primordial al partidului comunist în societatea românească.

Organizațiile UTM/ UTC au reprezentat o replică organizatorică a organizațiilor PMR/PCR, aflându-se sub controlul secției organizatorice din CC al PCR sau a structurilor similare din comitetele județene, raionale și comunale de partid. De facto, aceste organizații de tineret ale partidului comunist erau incluse în marea masă organizațiilor de masă și obștești din satele Câmpiei Buzăului, fiind subordonate partidului-stat.

Controlul pe linie de partid, prin intermediul acestor organizații PMR/PCR, a constituit fundamentul administrației partidului-stat în satele din Câmpia Buzăului, organele de partid având ramificații piramidale, centralizate ierarhic, de la nivel național, până la nivel raional, județean și comunal.

TEN'NŌ SOSHITE TEIKOKU – DE LA MISTICIZAREA LA UMANIZAREA ÎMPĂRATULUI NIPON. „SISTEMUL ÎMPĂRATULUI” ÎN PERIOADA SHŌWA (1926-1989)

MIHAI CHIȘ*

Abstract: *The role of the Japanese emperors was different from the one of the kings and emperors in Europe or China. Two factors contributed to this uniqueness: the sacred aspect (it was believed that the emperors were the descendants of the sun goddess Amaterasu) and the almost nonexistent influence that the emperors possessed in the state. Thus, from the 12th until the 19th century the emperors of Japan were nothing but a symbol of the state, and they were often manipulated by either the aristocrats or the shoguns of Japan so that they could achieve their personal goals. This was the case until 1868, when during the Meiji Restoration a new system was imposed on Japan, the tenno sei, the Emperor System, in which the emperor was situated in the centre of the political, military and religious matters of the Japanese state. Unfortunately, the image of the monarchy was used by the military circles in order to promote a war of expansionism during the Second World War. After the capitulation of Japan, the tenno sei system had to be reworked. Even though the effort of promoting the humane side of the emperor was tremendous, the reminiscences of the past were present until the 70's, when finally a change of mentality occurred in the Japanese Isles.*

Keywords: *divine emperor, Emperor System, Kokutai, japanese spirit, humanization of the emperor.*

Latura unică a monarhiei nipone

Rolul istoric al împăraților japonezi este unul total diferit de cel al monarhiilor din Europa și China. Acest lucru poate fi explicat în primul rând, prin caracterul extrem de sacru al casei imperiale nipone, astfel nimeni nu a îndrăznit să se răzvrătească împotriva familiei imperiale sau să înlăture membrii acesteia, ceea ce a făcut posibil ca aceeași dinastie să se afle la cârma arhipelagului nipon de peste cincisprezece secole. Deși arhipelagul nipon a cunoscut de-a lungul

* Licență, anul III, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca, Coord. Prof. Dr. Virgiliu Țârău.

istoriei sale o serie de perioade de instabilitate politică și războaie civile¹, familia imperială niponă nu a fost afectată de intrigile de curte, sau de apariția de facțiuni rivale, astfel întotdeauna a existat un singur împărat recunoscut de întreg arhipelagul japonez. Datorită faptului că succesiunea era strâns legată de descendența directă pe linie masculină, nici o familie nobiliară japoneză, precum faimoasa familie Fujiwara, nu a reușit să-și urce pe Tronul Crizantemei proprii fiii, în ciuda numeroaselor mariaje cu membrii dinastiei nipone. Ca atare, existența unei linii neîntrerupte de împărați a dus la apariția unui sentiment de mândrie, dar cel mai important a prevenit separarea teritoriului arhipelagului nipon în diferite regate, prevenind repetarea unor evenimente petrecute de exemplu în China (aici ne referim la perioada Celor Trei Regate din 220-280, un episod de instabilitate politică din lunga istorie a Chinei, care s-a terminat cu decăderea dinastiei Han și ascensiunea dinastiei Jin).²

În al doilea rând, influența împăraților japonezi a fost întotdeauna mai mică decât cea a monarhilor din țările învecinate. Deși au preluat multe elemente de la curtea imperială a Chinei, monarhii niponi nu au reușit niciodată să implice în politica internă a arhipelagului japonez precum au făcut-o împărații chinezi în propriul stat. Încă de la începutul secolului al IX-lea, prea puțini împărați au reușit să-și lase amprenta asupra vieții politice interne și externe, sau să implementeze o serie de schimbări semnificative pentru statul pe care îl conducea. Deși au existat monarhi cu un slab impact asupra scenei politice și în alte zone ale lumii, se pare că în Japonia acest fapt era standard, astfel întâlnim foarte multe cazuri în care împărații fie erau minori³ sau chiar fiicele împăraților⁴. Totodată, în ciuda caracterului sacrosanct al monarhiei, aproape jumătate din împărații niponi (cu excepția celor 28 de împărați legendari) au abdicat fie de bună voie, fie forțați de oamenii influenți din perioada respectivă.⁵

Un aspect foarte important legat de monarhia niponă este cel religios, rolul împăratului fiind acela de a fi un intermediar între popor și zeitățile șinto, realizând acest lucru printr-o serie de ceremonii, pe care doar aceștia le puteau

¹ În ceea ce privește aceste perioade putem menționa următoarele evenimente :Războiul Genpei (1180-1185), Războiul Onin (1467-1477) , Perioada Sengoku (1467-1615) și Războiul Boshin (1868-1869)

² Ben-Ami Shillony (coord), *The Emperors of Modern Japan (Handbook of Oriental Studies)*, Ed. Brill Academic Pub, 2008 p.1.

³ Cel mai faimos caz este al împăratului Antoku (1180-1185), perioada în care domnește corespunde Războiului Genpei, conflict care izbucnește odată cu încoronarea acestuia.

⁴ Ben-Ami Shillony (coord), *op.cit.*, p.1.

⁵ *Ibidem* p.1.

efectua datorită descendenței lor din zeița soarelui Amaterasu. Combinația dintre aspectul sacru și lipsa de influență politică care a caracterizat monarhia niponă a permis altor persoane, precum nobili, războinici sau chiar foști împărați să-l manipuleze pe ocupantul tronului. În ciuda slăbiciunii lor, împărați aveau să joace un rol foarte important pentru liderii militari și nobilii vremii, deoarece ei erau singurii care puteau să confere atât legitimitate diverșilor lideri (shoguni⁶) precum și titlurile imperiale, astfel fiind cei care ofereau legitimitate status quo-ului statului. În consecință, din secolul al XII-lea și până la Restaurația Meiji (1868), împărații niponi au consacrat statutul de autoritate diverșilor lideri militari (shoguni), păstrând în același timp vie fațada unui guvern civil aflat sub tutela imperială. Statutul împăratului avea suferi schimbări majore abia după Restaurația Meiji, care avea să reprezinte nașterea „Sistemului Împăratului”, în limba japoneză fiind cunoscut sub denumirea de *tenno sei*.⁷

În opinia lui Daikichi Irokawa, se pot observa următoarele caracteristici ce definesc „Sistemul Împăratului”:

a) Împăratul este liderul suprem și absolut al statului nipon.
b) Prerogativele exclusive de conducere a flotei/armatei îi revin împăratului.

c) Persoana împăratului reprezintă cea mai mare și cea mai veche autoritate în ceea ce privește chestiunile de ordin religios, acesta fiind marele preot al religiei șinto.

d) Împăratul deține autoritatea absolută, dată fiind natura sa divină, autoritate care se extinde asupra aspectelor morale și de viață privată a supușilor acestuia.

e) Împăratul reprezintă întruchiparea și purtătorul aspectelor unice ale culturii naționale nipone.⁸

Acest sistem va fi dezvoltat și după moartea împăratului Meiji, cu precădere în timpul perioadei Shōwa, însă de această dată cu scopul de a servi intereselor militarilor care aveau să se impună pe scena politică a arhipelagului nipon începând cu sfârșitul anilor '20 ai secolului al XX-lea.

⁶ Shogun = titlatură oferită conducătorului militar de cel mai înalt rang în Japonia în perioada 1192 - 1867

⁷ Ben-Ami Shillony (coord), *op.cit.*, p.2.

⁸ Jay Allen Schmidt – *The role of the Japanese Emperor: Theory and Reality* (Teză de disertație, 1994, The American University, Washington D.C) p.8 *apud* Daikichi Irokawa, *The Subject Mentality*, în „Japan Quarterly”, 1983, nr.30, p.28.

„Sistemul Împăratului” în perioada Shōwa – imaginea împăratului Hirohito (1926-1945)

Epoca Taishō (1912-1926) a lăsat un gust amar întregii națiuni japoneze. Dezinteresul acestuia față de prerogativele imperiale și starea sa de sănătate precară i-au adus imaginea unui împărat slab, care trădase expectanțele supușilor care îl considerau de natură divină și îl venerau. Pentru a spăla această „pată neagră” a istoriei monarhiei nipone, împăratului Hirohito i se va acorda mai multă atenție în ceea ce privește pregătirea în vederea exercitării prerogativelor regale, dar totodată se va încerca crearea unei imagini mult mai favorabile decât cea a tatălui său, printr-o serie de vizite în țară și colonii, toate promovate cu ajutorul unui aparat propagandistic care pe parcursul erei Shōwa se va dovedi mai eficient decât în epocile precedente.

Inițial Hirohito a fost un monarh care s-a implicat activ în viața politică niponă la începutul domniei sale, fiind interesat de evoluția statului pe plan internațional și economic, de evoluțiile de ordin intern ale guvernelor ce s-au aflat la conducere. Însă acesta nu avea să facă față presiunii facțiunilor militare și a insubordonării acestora. Din cauza vârstei, a lipsei de experiență și a presiunilor venite dinspre ceilalți membri ai familiei imperiale (majoritatea erau ofițeri în armată), tânărul împărat nu a reușit să se impună în fața militarilor, și a fost nevoit să împărtășească ideile acestora până în anul 1945, când devine conștient că acțiunile acestora nu au adus decât suferință poporului nipon, și astfel reușește să își reafirme autoritatea în fața cercurilor militarilor de la Tokyo, reușind să încheie participarea țării sale la războiul care îi epuizase resursele și o distrusese aproape în totalitate.

Momentul care avea să constituie apariția unui adevărat cult al împăratului Hirohito avea să fie încoronarea acestuia, eveniment care s-a desfășurat pe durata întregului an 1928. Acest eveniment a cuprins o serie de ritualuri, în care de cele mai multe ori participa doar împăratul. Acestea aveau menirea de a oferi o imagine nouă prințului moștenitor, și au început prin trimiterea unor emisari la mausoleurile predecesorilor săi pentru a-i informa despre înscăunarea acestuia. Spre deosebire de epoca Meiji, în cazul încoronării lui Hirohito întâlnim o serie de elemente care au ajutat la promovarea în masă al acestui eveniment. Astfel prin intermediul presei, a radiourilor și discursurilor publice, membrii administrației și eruduții vremii au promovat conceptele ce stau la baza „Sistemului Împăratului” pentru a combate ascensiunea ideilor

deviaționiste de sorginte marxistă sau anarhistă care au câștigat destul de mulți adepți în Japonia anilor '20.⁹

Apogeul procesiunii de încoronare are loc în noiembrie 1928. Hirohito intră acum în posesia celor trei simboluri ale monarhului¹⁰ și își anunță predecesorii că el este cel ce va urma să preia tronul imperial. În zilele de 14-15 noiembrie are loc ceremonia *daijōsai*, cea mai importantă parte a întregului ritual de încoronare. Aceasta era menită să confirme zeificarea monarhului, constituind un ritual în care persoana împăratului se contopește cu cea a zeiței Amaterasu, această procesiune având să se sfârșească prin prezentarea de ofrande tuturor zeităților pentru a le mulțumi că l-au însoțit de-a lungul acestor ceremonii anevoioase și pentru faptul că i-au confirmat statutul de persoană divină.¹¹

În luna decembrie, împăratul va participa la o paradă militară în Yoyogi, Tokyo, iar mai apoi va vizita portul Yokohama pentru o inspecție a flotei imperiale. Aceste două vizite au finalizat ascensiunea la tron a împăratului. Scopul lor a fost acela de a demonstra cum autoritatea de ordin religios s-a îmbinat întotdeauna cu cea de natură militară (din nou un elogiu adus Restaurației Meiji).¹²

În urma unor astfel de manifestări cuvintele generalului Gheorghe Băgulescu sunt grăitoare. Într-un studiu publicat în octombrie 1940 în Universul Literar, cu ocazia aniversării a 2600 de ani de la fondarea statului nipon, acesta avea să afirme următoarele : „*Cultura niponă are la bază cultul divin împletit cu cultul Împăratului. Acesta este firul director și caracteristic al civilizației japoneze fir ce străbate de 2600 de ani atâtea epoci și își continuă drumul cu pași siguri spre veacurile viitoare. Neamul nipon, deosebit de rasa noastră și specific în însăși rasa lui, poate fi considerat drept o rasă proprie, de un spirit propriu, de o cultură cu un fundament propriu, încât este foarte greu de a fi înțeles de acel ce nu se situează în timpul și spațiul nipon (...)*”.¹³

În anii următori împăratul avea să realizeze o serie de vizite în prefecturile japoneze, scopul vizitelor fiind de această dată de un caracter mult mai ideologizat. Membrii administrațiilor locale au luat o serie de măsuri care să asigure siguranța monarhului, dar și care să ajute la controlarea populației civile,

⁹ Herbert P.Bix, *Hirohito and the Making of Modern Japan*, ed. Harper Perennial, 2001, p.189.

¹⁰ O sabie, oglinda și un șirag de mărgele.

¹¹ Herbert P.Bix, *op.cit.*, p.192.

¹² *Ibidem*, p.194.

¹³ Gheorghe Băgulescu - *Caracterele civilizației japoneze. Două studii*, ed. Institutul de Arte Grafice al Muncii, 1942, p.7

care trebuia să fie tăcută și să rămână cu privirea ațintită în pământ. Prefecții mobilizează toate resursele disponibile pentru a se asigura că vizitele împăratului sunt un succes, de cele mai multe ori ajungându-se la o serie de situații ridicole din cauza excesului de zel. Astfel, sunt pregătite covoare roșii pentru acesta, străzile pe care avea să le viziteze sunt curățate și decorate minuțios, limuzina pe care avea să o folosească este dezinfectată și chiar purificată. De asemenea vagoanele, locomotiva trenului și stațiile feroviare unde acesta se va opri vor fi supuse aceluiași ritual. În unele cazuri chiar șinele de cale ferată sunt stropite cu soluții pentru a curățate.¹⁴

Această atitudine poate fi considerată ridicolă din perspectiva unui european, însă dacă e să luăm în considerare aspectele religiei șinto putem observa că aceasta se regăsește în însuși principala caracteristică a șintoismului, și anume opoziția dintre pur și impur (opoziția dintre *kegare* și *kiyome*)¹⁵. Împăratul este astfel zeitatea pură a supușilor săi, acesta reușind să alunge elementele impure din viața acestora nu numai prin vizitele sale, ci și prin ceremoniile religioase pe care le conduce în fiecare an. Spre deosebire de era Meiji, în perioada împăratului Hirohito putem observa emergența unui fanatism bazat pe ideile credințelor șinto, fanatism ce se va impregna în mentalitatea colectivă și care va duce la emergența ideii că japonezii sunt o națiune de natură pură atât din punct de vedere moral precum și rasial. Astfel, ei vor considera că statele occidentale sunt decadente doar pentru faptul că nu erau conduse de un împărat de origine divină. Acest aspect va fi folosit cu precădere de către cercurile militare pentru a-și justifica proiectele cu caracter expansionist. În consecință, aceștia vor promova ideea unui război sacru, ce se va realiza sub tutela împăratului. În acest conflict, statului nipon îi este atribuită o misiune mesianică, aceea de a elibera națiunile Asiei subjugate la acea vreme de puterile occidentale și restabilirea moralității în aceste teritorii care până atunci au fost „pângărite” de influențele și dominația străină.

Climatul politic la scară mondială a anilor '30 a reprezentat un motiv de îngrijorare pentru instituțiile guvernamentale, militare dar și pentru establishment-ul educațional din Japonia. Aceștia se simțeau amenințați de emergența individualismului și de așa numitele pericole care apăreau odată cu acesta (în opinia factorilor decizionali niponi fiind vorba despre democrație,

¹⁴ Herbert P. Bix – *op.cit.*, p.197

¹⁵Principala trăsătură a credinței șinto este accentul pus pe opoziția pur/impur, preocuparea de bază a acestei credințe fiind prevenirea pătrunderii spiretelor rele în viața oamenilor. În cazul în care aceasta a avut loc se va recurge la o serie de ritualuri de purificare care să readucă lucrurile la starea inițială.

socialism, comunism și anarhism, sentimente ce erau prezente la un nivel destul de ridicat în rândul tinerilor niponi). Deoarece unicitatea statului japonez este din nou amenințată precum fusese și la sfârșitul secolului al XIX-lea se impune nevoia stabilirii unui sens definitiv a ideii de *Kokutai*¹⁶ și a ceea ce reprezintă cu adevărat spiritul națiunii japoneze.

Amintindu-și de cât succes au avut filmările vizitelor efectuate de Hirohito în Europa în timpul regenței acestuia, militarii vor adapta această metodă propriilor interese, obținând drept rezultat în anul 1933 un film cu un puternic mesaj patriotic ce avea să ghideze națiunea în perioada următoare. Filmul documentar, *Japan in the National Emergency*, avea să fie promovat de Ministerul Armatei, fiind chiar narat de către Araki Sadao, ministrul armatei.¹⁷

Această proiecție este cel mai important film cu caracter propagandist din timpul perioadei Shōwa. În realizarea acestuia aveau să se folosească evenimentele la care Japonia a participat pe plan extern din 1931 și până la începutul anului 1933, astfel Incidentul Manciurian¹⁸ fiind expus sub forma unor imagini cu un puternic caracter patriotic, învelit în același timp de către mantia ideologiei împăratului divin. Dat fiind acest caracter sacru, militarii doresc să își justifice interesele expansioniste, plasându-le sub autoritatea spirituală a împăratului.¹⁹

În cadrul filmului, puterii militare îi era asociată o înaltă moralitate, acordată însuși de împărat. Mesajul acestuia era să prezinte misiunea sacră oferită de către zei statului nipon, misiunea de a elibera Asia de sub dominația occidentală. În calea acesteia se aflau interesele mârșave ale occidentalilor și ale naționaliștilor chinezi, care împiedică „rasa Yamato” să îndeplinească misiunea, care în opinia niponilor, ar aduce pace în Extremul Orient. Japonezii doresc astfel să creeze un spațiu ideal atât din punct de vedere cultural cât și politic. Intenția lor era de a crea acest spațiu în primul rând în teritoriul Manciuriei, pentru ca mai apoi să exporte acest model și în restul Asiei. Totodată prin diseminarea autorității imperiale în noul teritoriu, se dorea crearea unei utopii între cele 5 grupuri etnice din Manciura (mongolii, chinezii, manciurieni, coreeni și japonezi), lucru care nu a fost posibil sub tutela naționaliștilor chinezi.²⁰

¹⁶ *Kokutai* – termen care s-ar traduce drept Esență națională/Entitate națională.

¹⁷ Herbert P. Bix – *op.cit.*, p.273.

¹⁸ Acțiune a militarilor niponi din septembrie 1931 în urma căreia provincia Manciuria avea să fie încorporată sferei de influență niponă.

¹⁹ Herbert P. Bix – *op.cit.*, p.274.

²⁰ *Ibidem* p.274.

Filmul atrage atenția asupra valorilor morale de sorginte occidentală care au pătruns pe teritoriul Japoniei, și care în viitor vor duce la o stare de decadență a moralei nipone. Araki afirmă că japonezii au acceptat aspecte ale vieții occidentale fără ca mai întâi să le analizeze cu atenție pentru a vedea dacă acestea sunt compatibile cu stilul de viață japonez. Astfel, atât activitățile precum și produsele (machiajul, tutunul și filmele) dar și ideile de sorginte occidentală (în special ideile democratice, dar și cele de tip comunist sau anarhist) sunt aspru criticate pe parcursul filmului. Pentru a se trezi din această stare a materialismului și individualismului este necesară întoarcerea la tradiționala conștiință națională (exemplificată prin traiul simplu de la sate, sanctuarele și venerarea zeilor șinto dar nu în ultimul rând de serviciul militar în slujba împăratului). Astfel, se dorea ca populația să abandoneze stilul de viață vicios occidental, și în schimb să accepte sacrificiul propriei persoane și suferința pentru a îndeplini misiunea enunțată mai sus.²¹

Ultimele secvențe ale filmului fac referire la cum poate fi facilitată îndeplinirea acestei sarcini, evocându-se nevoia mobilizării spirituale a întregii națiuni. Doar așa Japonia ar putea să se elibereze din „cortina de fier” în care a fost împrejmuțată de către puterile occidentale (această cortină fiind o consecință directă a deciziilor Ligii Națiunii, care a condamnat Japonia pentru acțiunile sale de pe teritoriul Mancuriei). Subliniind din nou că în Armata Imperială erau întrupate atât virtutea precum și spiritul sacru al împăratului Hirohito, Araki expune un mesaj audienței, nevoia pregătirilor pentru mobilizarea mai sus enunțată. Prin urmare, întreaga populație trebuie să devină un tot unitar care avea să fie ghidat de împărat în vederea diseminării valorilor imperiale. Pentru a stârni acest sentiment naționalist, se face apel la o serie de scene care îl prezintă pe împărat în timpul inspecțiilor trupelor Armatei Imperiale, dar și secvențe ale unor acte cu un adevărat caracter patriotic (de exemplu membrii *Zaibatsu*²² care donează armament militar și tinere femei care iau parte la antrenamente militare).²³

Totodată, membrii armatei, care se considerau la acea vreme cea mai înaltă autoritate din punct de vedere intelectual și afectiv, fiind principalii exponenți ai valorilor tradiționaliste, au lansat o campanie pentru unificarea națiunii și combaterea pericolului venit din exterior. În opinia militarilor această stare decadentă s-a propagat doar din cauza valorilor și stilului de viață occidental ce

²¹ *Ibidem* pp.274-275.

²² Conglomerate industriale nipone, principalii actori de pe scena economică a Japoniei Imperiale. Printre cele mai importante amintim Mitsubishi, Sumitomo, Mitsui.

²³ Herbert P. Bix – *op.cit.*, p.276.

a pătruns în Japonia încă de la începutul epocii Meiji. Pentru a contracara acest pericol, era nevoie de o revizuire totală a entității naționale a statului nipon, o revizuire ce trebuia să se realizeze într-o manieră tradiționalistă și care să expună valorile care fac statul nipon unul unic din punct de vedere etnic, dar și superior din punct de vedere moral. Astfel, în anul 1937 apare lucrarea *Kokutai no hongî*²⁴, fiind considerată de mulți drept apogeul „Sistemului Împăratului”.²⁵

Această lucrare concretiza o serie de norme și valori prezente deja în mentalul colectiv japonez, dar care trebuiau extrapolate de către cercurile militare de la Tokyo. Aceste concepte sunt prezentate de către Nagao Ryūchi în lucrarea sa *Studiu despre istoria ideologiei naționale japoneze*. Primul concept este cel al „țării zeilor” (*shinkoku*), care reprezenta importanța miturilor în cultura japoneză. În opinia niponilor, Japonia era o țară creată de zei și care totodată era condusă de urmașii unei zeițe, astfel acest lucru îi conferea un aer de superioritate. Al doilea concept este legat de venerarea împăratului fiind strâns legat de caracterul ereditar al unui monarh de origine divină, care în opinia niponilor confirma superioritatea acestora ca națiune. Aceștia aveau să afirme că această superioritate provine din linia neîntreruptă de monarhi care s-au aflat la conducerea țării de la împăratul Jimmu și până la împăratul Shōwa. Ultimul concept este cel de de spirit japonez (*Yamato-damashii*), care afirma că niponii posedau minți strălucite, dar și curate din punct de vedere moral, cel mai important aspect al acestui spirit fiind slujirea cu loialitate a împăratului.²⁶

Scopul lucrării, este ilustrat cel mai bine în introducerea documentului, astfel se afirmă că: „*Din păcate, emergența individualismului provenit din ideologia decadentă a țărilor occidentale a creat o epocă de confuzie și o criză ideologică și socială majoră în statul nostru. În acest sens, trebuie să nu ne axăm deocamdată pe problema găsirii unei soluții pentru acest impas, ci trebuie să ne canalizăm toate energiile pentru a clarifica entitatea noastră națională eternă, și să înlăturăm orice element care ar împiedica admirația acesteia și să readucem la viață condiția noastră originară. Acest lucru trebuie realizat, nu doar pentru binele nostru propriu, ci spre binele întregii umanități, care se confruntă de asemenea cu pericolul individualismului. Acesta este motivul pentru care am alcătuit Principiile Cardinale ale Entității Noastre Statale Naționale*”.²⁷

²⁴ Principiile cardinale ale entității noastre statale naționale.

²⁵ Paul Varley – *Cultura Japoneză*, Humanitas, 2017, p.355

²⁶ Shimazono Susumu, *State Shinto and Emperor Veneration*, în Ben-Ami Shillony(coord), *The Emperors of Modern Japan (Handbook of Oriental Studies)*, ed. Brill Academic Pub, 2008, p.56.

²⁷ Robert King Hall(ed), *Kokutai no hongî: Cardinal Principles of the National Entity of Japan*, ed. Harvard University Press, 1949, pp. 54-55.

Lucrarea este asemănătoare Edictului Imperial pentru Educație din 1890 și amintea de cronicile *Kojiki* (712) și *Nihongi* (720) urmând să servească drept un mijloc pentru îndoctrinarea populației rurale din întreg teritoriul Japoniei. Documentul este impregnat de un aer profund de naționalism, fiind menit să stârnească un sentiment de mândrie în inimile niponilor, iar limbajul pompos în care este redactat nu putea lăsa loc de interpretare celor care erau nevoiți să îl învețe, facilitând procesul de asimilare al ideilor expuse de către militari. *Kokutai no hongî* reprezintă cel mai fanatic discurs pe tema *kokutai-ului* și evocă într-o manieră mai accentuată ideile din documentarul *Japan in the National Emergency*. Prin acest volum, militarii au căutat din nou să pună în evidență caracterul distinct al niponilor, extrapolând astfel spiritul japonez, așa numitul *yamato-damashii*. Folosindu-se de aspectele credințelor șinto este realizată opoziția dintre sufletul strălucit și pur al japonezilor și cel decăzut, impur și lipsit de moralitate al occidentalilor, suflet care este „pângărit” de individualism și lipsa de respect atât pentru familie precum și pentru superiori.

Pentru a fi mai atrăgător pentru supușii din zonele rurale, textul face referință la importanța familiei (care în text este prezentată drept familia-stat), a venerării cultului străbunilor, dar și la mituri și la evenimente importante din istoria statului japonez. Cel mai important eveniment la care se face referire este cel legat de invazia mongolă din 1274 și 1281, care este folosit abil de către militari ca o parabolă. „Vântul divin” (*kamikaze*) care a avut un rol crucial în distrugerea flotei mongole este transpus acum sub forma flotei și aviației imperiale, care reprezintă principalul mijloc de apărare al niponilor în fața noilor hoarde de invadatori (transpuși sub forma statelor ostile Japoniei). Totodată acest episod este folosit pentru a arăta aspectul sacru atât al monarhiei, dar și al statului, insuflând ideea indistructibilității statului nipon, prin intermediul textului afirmându-se că datorită acestui statut sacru al statului, acel „Vânt divin” a fost trimis de către zei pentru a evita contaminarea acestuia cu elemente impure din exterior. Pentru a pregăti poporul pentru un viitor conflict, textul menționează și aspectul de *Bushidō*. Codul de onoare a samurailor este astfel folosit pentru a întări legătura dintre stăpân (împăratul) și războinici (poporul), pentru a anima spiritul războinic al japonezilor, dar și pentru a-i convinge să accepte sacrificiul propriei persoane (moartea) într-o manieră calmă pentru a duce la bun sfârșit voința împăratului.

Însă cel mai important aspect al acestui volum este acela că promovează imaginea împăratului ca și comandant suprem al armatei. Prin intermediul unui discurs atent elaborat împăratului îi este creată o imagine unei zeități. Astfel, întreaga națiune niponă trebuia să dea dovadă de obediență absolută în fața

voinței împăratului, chiar dacă asta însemna să se sacrifice pentru bunăstarea statului și a voinței imperiale. Astfel toți cetățenii erau încurajați să renunțe la ego și interesele personale și în schimb să se dedice persoanei demne a împăratului, doar astfel puteau fi considerați cu adevărat japonezi.

Pentru a înțelege și mai bine caracterul textului, voi transcrie unul din elementul cheie din *Kokutai no hongî*, ideea de națiune. Națiunea este definită astfel: „Șirul neîntrerupt al împăraților, ce au primit Oracolul Fondatorului Națiunii, va domni etern peste Imperiul Japonez. Aceasta este identitatea noastră națională eternă și neschimbată încă din cele mai vechi vremuri. Astfel, ghidându-se după acest principiu, întreg poporul, unit în suflet ca o familie uriașă, va da ascultare Voinței Imperiale, va scoate în evidență frumoasele sale virtuți ale loialității și pietății filiale. Aceasta este gloria entității noastre naționale. Ea este eternă și neschimbată și a strălucit de-a lungul istoriei noastre. În plus, solidaritatea sa este proporțională cu dezvoltarea națiunii, care combinată cu Raiul și Pământul, este fără de sfârșit.”²⁸

Kokutai no Hongi avea să reprezinte un element ce avea să încurajeze efortul de război al Japoniei din perioada 1937-1945, ajutând la întărirea credinței în unicitatea statului nipon și în monarhia japoneză, însă ca urmare a înfrângerii Japoniei această lucrare va avea să fie interzisă concomitent cu abolirea ideii de *Kokutai*, dar și a ideilor promovate de către militarii japonezi în timpul perioadei Shōwa.

Umanizarea împăratului nipon

Unicitatea și superioritatea pe care niponii o invocau în propaganda folosită de-a lungul celui de-al Doilea Război Mondial nu avea să le ofere însă victoria, Japonia fiind nevoită să capituleze în fața superiorității forțelor aliate. Procesul de umanizare a împăratului avea să înceapă încă din 15 august 1945, când pentru prima oară în istorie supușii vor auzi vocea monarhului în timpul unei transmisiuni radio care anunța încetarea ostilităților cu puterile aliate.

Întregul arhipelag nipon era însă cuprins de o stare de confuzie și neliniște. Mentalul colectiv, în care ideile doctrinare ale superiorității de ordin divin dar și mitul invincibilității țării încă erau pregnante, fusese puternic afectat de către declarațiile împăratului. Poporul se simțea astfel, la fel ca și în epoca Taishō, trădat și dezamăgit atât de către monarhul lor, precum și de către guvernul de la Tokyo. În unele cazuri, unii chiar promovau o serie de idei

²⁸ *Ibidem* p.59.

nefavorabile față de monarhie și de persoana împăratului, pe care îl considerau unicul responsabil pentru această situație.²⁹

Vechiul „Sistem al Împăratului” trebuia modificat în totalitate pentru ca ideile de natură democratică să poată fi implementate în insulele japoneze, astfel generalul MacArthur avea să afirme în memoriile sale: „Am simțit că reformele pe care le preconizam erau cele ce urmau să alinieze Japonia la gândirea și acțiunea modernă, progresivă. În primul rând trebuia distrusă puterea militară. Apoi pedepsiți criminalii de război. Urmează apoi construirea structurii unei guvernări reprezentative; modernizarea constituției; ținerea de alegeri libere; acordarea de drepturi electorale femeilor; eliberarea deținuților politici; emanciparea fermierilor; înființarea unei mișcări a muncii libere; încurajarea economiei libere; abolirea opresiunii poliției; dezvoltarea unei prese libere și responsabile; liberalizarea educației; descentralizarea puterii politice; separarea bisericii de stat(...)”³⁰

„Umanizarea” împăratului avea să se dovedească a fi însă o sarcină extrem de dificilă. Încă de la început au existat voci, atât în interiorul țării, precum și în celelalte state care au luptat împotriva Japoniei, care cereau pedepsirea monarhului pentru implicarea sa la acțiunile militare din timpul războiului. Atitudinea americană în ceea ce privește această problemă era una precaută. Aceștia nu doreau abolirea monarhiei, deoarece erau conștienți de rolul pe care aceasta o juca în menținerea unității și moralului nipon la un nivel cât mai ridicat. Mentalitatea japoneză, care nu putea concepe ca exercitarea puterii să fie realizată fără acordul unei autorități înalte, trebuia luată în considerare. Fără o astfel de autoritate ideile de sorginte comunistă sau cu un caracter anarhic ar fi putut pune stăpânire pe întreg arhipelagul. Totodată americanii mai considerau că prin intermediul împăratului s-ar fi putut folosi de membrii administrației naționale mult mai ușor pentru a facilita implementarea reformelor ce aveau să aibă loc în timpul ocupației.³¹

Imaginea împăratului trebuia astfel să fie supusă unei schimbări de rol și imagine. Monarhul trebuia să devină simbolul națiunii și să recâștige încrederea acestora, de această dată sub forma afecțiunii, și nu a unei venerări fanatice. Doar așa ideile promovate de militari în timpul războiului ar putea dispărea din mentalitatea niponilor. Un prim pas în acest sens a fost abolirea șintoismului de stat, prin adoptarea Directivei Șinto în decembrie 1945. Șintoismul urma să devină doar o religie, fiind separată total de stat, astfel o idee de bază promovată

²⁹ Kenneth G.Henshall, *O istorie a Japoniei. De la epoca de piatră la superputere*, ed. Artemis, 2002, p.174

³⁰ *Ibidem* p.177. *apud* MacArthur, *Reminiscences*, ed.McGraw-Hill, 1964, pp 280-283.

³¹ *Ibidem* p.179.

în *Kokutai no Hongi*, venerarea împăratului divin avea să nu mai reprezinte o îndatorire obligatorie pentru cetățeni. Prin urmare, statul nu mai putea finanța sanctuarele șinto, elementele șinto erau îndepărtate din sistemul de învățământ alături de promovarea ideilor militariste și ultranaționaliste.³²

În ianuarie 1946 procesul de umanizare al împăratului continuă, când este publicată *Declarația de Umanitate (ningen sengen)* al împăratului Hirohito, prin care acesta renunța oficial la statutul său divin. Astfel se nega ideea că legătura dintre împărat și popor este strâns legată de concepția că acesta era un zeu în viață.³³ Totodată împăratul se asigură că implementarea regimului democratic este strâns legată de instituția monarhiei. Prin urmare, declarația va începe cu o reluare a principiilor expuse în „Jurământul cu cinci articole”³⁴ din timpul Restaurației Meiji, dorind să accentueze continuitatea dintre monarhie și democrație. Tot acum se dorește ca falsele concepte legate de natura superioară a poporului nipon să fie criticate și să fie considerate drept dăunătoare.³⁵

Declarația de Umanitate avea să schimbe lumina în care monarhul avea să fie perceput de către națiune. Prin sublinierea calităților sale umane și scoaterea în evidență a unei relații dintre supuși și împărat care a fost bazată dintotdeauna pe încredere și afecțiune, monarhul a reușit să câștige din nou simpatia poporului pe care îl conducea. În perioada 1946-1947 aveau să apară o serie de articole și cărți care le-au oferit supușilor o nouă imagine asupra împăratului. Acest lucru nu a fost posibil până atunci din cauza cercurilor militare care au instituit o „cortină de fier” în jurul persoanei monarhului. Însă, acum publicul larg putea observa în sfârșit, prin intermediul ziarelor și a fotografiilor, imaginea umană a monarhului și a vieții sale de familie. El este descris acum ca fiind o persoană cultivată, iubitoare, care a ținut întotdeauna la bunăstarea poporului său, dar care în același timp este și un bun savant (această ultimă parte este folosită pentru a promova dezvoltarea din punct de vedere tehnologic după model occidental, oferind însuși modelul împăratului care promova valorile științifice de natură occidentală, el însuși studiind biologia marină).³⁶

³² *Ibidem*, pp.180-181.

³³ Herbert P. Bix – *op.cit.* p.561.

³⁴ Programul reformatoarelor Erei Meiji, a fost adoptat în aprilie 1868 și prevedea: lichidarea privilegiilor feudale; posibilitatea tuturor cetățenilor de a se afirma pe toate planurile societății, indiferent de statutul social; crearea unor adunări cu rol în dezbaterile publice a problemelor; preluarea ideilor/tehnologiilor străine care erau benefice dezvoltării statului.

³⁵ Kenneth G.Henshall – *op.cit.* , p.181.

³⁶ Herbert P. Bix – *op.cit.* p.564.

„Umanizarea” din punct de vedere legislativ urma să aibă loc în urma promulgării în noiembrie 1946 a noii constituții a Japoniei, aceasta având să intre în vigoare în mai 1947. Astfel, rolul lui Hirohito este schimbat, acesta nu mai era un monarh absolut, ci un simbol al statului și a unității poporului.³⁷

Pentru a face cunoscut noul său statut întregii populații, împăratul este sfătuit să efectueze o serie de vizite în prefecturile Japoniei, deși inițial acesta a fost reticent. Până atunci calitățile sale umane au fost bine ascunse sub baldachinul purpuriu imperial, însă acest lucru nu avea să mai fie valabil după efectuarea acestor vizite. Vizitele sale nu mai iau aceeași amploare precum cele din timpul perioadei interbelice, observându-se faptul că traseul pe care monarhul avea să-l urmeze nu mai era purificat, împăratul fiind surprins de multe ori străbătând drumuri norioase sau plantații de orez. Tot acum se schimbă și atitudinea oamenilor față de vizitele acestuia. Dacă în perioada interbelică aceștia erau instruiți să rămână nemișcați și să nu îl privească direct pe împărat, acum aceștia nu mai erau restrânși de asemenea reguli, putând să îl privească pe monarh, sau chiar să dea mâna cu acesta. În cazul soldaților americani aceștia i-au oferit chiar porecla de „Charlie” și o foloseau când discutau despre persoana monarhului, lucru care în anii '30 ar fi fost considerat un act de lezmajestate.³⁸

Împăratul avea să considere că aceste tururi reprezentau o formă de terapie pentru a ajuta poporul să treacă peste șocul războiului și al capitulării. Acesta dorea să ofere mângâiere poporului său și să-i ambiționeze în procesul de reconstrucție națională. Totodată vizitele urmăreau și un obiectiv al împăratului, și anume stoparea posibilelor tentative de alterare a statutului familiei imperiale. Astfel, acesta considera că prin intermediul vizitelor va reuși să șteargă din mentalul colectiv fosta relație dintre supuși și împărat și în același timp să promoveze ideile unei noi monarhii de natură democratică care nu mai era învelită în același aer de mister de la începutul perioadei Shōwa.³⁹

În timpul acestor vizite se pot observa trei atitudini diferite ale populației în raport cu persoana monarhului. În prima împăratul este perceput drept întruchiparea afecțiunii și benevolenței, fiind asociat unei celebrități (amintind astfel de vizitele sale din Europa în anul 1921) . În a doua populația adoptă o atitudine mai conservatoare față de persoana monarhului, amintind de atitudinea anilor '30, astfel un grup minoritar încă credeau în latura sa divină.

³⁷ Kenneth G. Henshall, *op.cit.*, p.183.

³⁸ Alonzo L.Baker, *The Influence of the Divine Emperor Doctrine upon Japan* (Teză de dizertație, University of Southern California, 1948) p.342.

³⁹ Herbert P. Bix, *op.cit.* , p.622.

Prin urmare, îl vor întâmpina cu urale și se vor emoționa la fiecare gest al monarhului, constituind astfel o reminescentă a trecutului.⁴⁰ A treia atitudine este întâlnită doar în cadrul primelor vizite, efectuate în primii ani ai ocupației, timp în care japonezii se confruntau cu o penurie de ordin alimentar. Astfel este constatată o indiferență față de vizitele împăratului, în special în zonele urbane unde populația era preocupată de asigurarea hranei și a unei locuințe stabile.⁴¹

În ciuda eforturilor de a scoate în evidență caracteristicile umane ale împăratului, în primele două decenii postbelice aveau să existe două modalități de percepție a monarhiei. Prima, împărtășită de majoritatea populației era aceea a unui împărat „uman”, un familist convins dar totodată și un savant interesat de avansul tehnologic al Japoniei. A doua percepție avea să fie împărtășită de o minoritate care încă îl considerau un zeu, considerându-l o persoană impunătoare, angrenat în vechile valori șinto și o dovadă vie a sistemului imperial interbelic.⁴²

Anii '70 aveau să reprezinte perioada în care se produce o schimbare în mentalitatea japoneză. Generația acestor ani, total diferită de cea care a experimentat atât războiul dar și politica propagandistică a militarilor niponi, aveau să nu mai acorde importanță valorilor în care părinții lor au fost educați. Deoarece noua generație s-a dezvoltat într-un spirit al unei societăți capitaliste, aceasta a început să se identifice cu companiile care au jucat un rol crucial în dezvoltarea economică postbelică, a început să arate neîncredere față de acțiunile politicienilor și totodată o susținătoare a valorilor democratice occidentale. Spre deosebire de epoca Meiji și începutul epocii Shōwa, când Japonia se afla într-un impas din punct de vedere economic, iar persoana împăratului era văzută drept un mijloc de coalizare a tuturor factorilor interni pentru a gestiona această criză, generația anilor '70 nu mai considera esențială persoana împăratului pentru ca Japonia să își recâștige statutul de mare putere. Astfel, se observă o schimbare radicală în mentalul colectiv nipon. Vechea loialitate a supușilor față de împărat este acum înlocuită de loialitatea individului față de compania în care lucrează, Japonia transformându-se dintr-o națiune-familie într-o societate centrată în jurul companiilor și a unei etici stricte a muncii.⁴³

Aceasta este prima generație care este expusă direct consecințelor pe care incursiunile japoneze în teritoriile Extremului Orient le-au avut asupra

⁴⁰ *Ibidem*, p.638.

⁴¹ *Ibidem*, p.622.

⁴² *Ibidem*, pp.659-660.

⁴³ *Ibidem*, p.669.

populațiilor zonelor respective. Astfel, prin intermediul vizitelor, fie în China, în Asia de Est sau în insulele din Pacific, turuștii niponi sunt puși în fața unei realități crunte, localii oferindu-le o lecție de istorie în ceea ce a reprezentat suferința la care au fost supuși în timpul ocupației japoneze. Viziunea glorificatoare a soldaților și a monarhului nu mai este astfel împărtășită de membrii tinerei generații, fiind totodată și primii care își vor asuma responsabilitatea pentru greșelile predecesorilor lor.⁴⁴

⁴⁴ *Ibidem*, p.674.

EVOLUȚIA POSTBELICĂ A TUNISIEI ȘI ALGERIEI ÎN CARICATURILE VREMII

ANDREI DUMITRU OLTEANU*

Abstract: *In this essay, I will demonstrate the differences between Algeria and Tunisia that have been evident since before the end of World War II. The relationship with France proved during the 19th century quite tumultuous for the two Arab states in the conditions of the dome of colonialism under which the two countries were subjected. At the beginning of the twentieth century, the two states expressed through the formation of various political movements, the desire for liberation from French tutelage, which is very strong in the interwar period in order to suppress these movements by the power in Paris. I used four caricatures made during the period of evolution of the events to highlight, the opinion that the press had during those events and for a better understanding of the evolution of events. Tunisia and Algeria gained their independence in 1956 respectively 1962, which will lead until the time of the "Arab Spring" to a multitude of changes of power equaled by a permanent revolt by the population against the political systems of the two countries*

Introducere

Întrebarea de la care am pornit în redactarea eseului de față: *Au eșuat sau au evoluat Algeria și Tunisia ca națiuni?*, este o adaptare la întrebarea: „*De ce eșuează națiunile?*” a lui Daron Acemoglu și James A. Robinson care pornesc în prefața cărții lor cu momentul incendierii tânzărului vânzător ambulant, Mohamed Bouazizi, din decembrie 2010 care va deveni un factor din multitudine de factori ce au dus cu o lună mai târziu la renunțarea puterii de către Zine-el Abidine Ben Ali, președintele Tunisiei din 1987.¹ În ceea ce privește statul algerian, acesta este surprins de *Primăvara Arabă* prin izbucnirea unor proteste de stradă ale populației nemulțumite de starea deteriorată a economiei țării datorată administrației

* Licență, Anul III, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca, Coord. Prof. Dr. Virgiliu Țârău.

¹ Daron Acemoglu, James A. Robinson, *De ce eșuează națiunile. Originile puterii, ale prosperității și ale sărăciei*, București, Editura Litera, Colecția Carte pentru Toți, 2019, p.7.

președintelui Abdelaziz Bouteflika, aflat în timpul celui de-al treilea mandat.păstrându-și totodată puterea până în 2019.²

Rândurile următoare vor fi structurate în ordinea cronologică a evenimentelor ce au urmat anului 1945 și care au dus la regimurile politice existente astăzi în cele două țări ale regiunii Magreb.Voi realiza o scurtă trecere în revista a istoriei celor două națiuni până la 1945 pentru a înțelege acțiunile desfășurate în perioada postbelică. După prezentarea acestui cadru cronologic, voi exemplifica succinct evenimentele premergătoare obținerii independenței atât a Algeriei în 1962 cât și a Tunisiei în 1956 arătând în paralel elementele structurale ce dinamizează sistemul politic postbelic evidențiind atât factorii externi cât și interni. După prezentarea evenimentelor obținerii independenței voi expune evoluția sistemelor politice a celor două țări până la *Primăvara Arabă* indentificând actorii politici ce au definit regimul celor două state arabe mai bine de cinci decenii. În finalul eseului voi prezenta sub forma concluziei principalele evenimente ce au urmat după încetarea *Primăverii Arabe* și până în prezent.

Algeria și Tunisia înainte de 1945

Stăpânirea Algeriei începută în 1830 în urma unui conflict diplomatic cu Imperiul Otoman s-a rezumat la mai bine de un secol de stăpânire asupra teritoriului musulman. Atât regimul lui Louis-Philippe cât și regimul lui Napoleon al III-lea și-au implementat asupra teritoriului algerian politicile pentru a putea controla economia și societatea musulmană ce se arăta din ce în ce mai dornică de eliberarea de sub colonialism.³

Factorul naționalist s-a intensificat în perioada dominației până la Al Doilea Război Mondial formându-se grupuri de mișcări pentru reprezentarea populației în vederea emancipării propriilor drepturi. Un model de mișcare naționalistă a fost reprezentat de către cei care au avut posibilitatea să aibă o educație de factură franceză, fapt ce se va dovedi și în perioada obținerii independenței. Reprezentant al acestui current naționalist a fost Ferhat Abbas, care a ținut pentru scurtă vreme funcția de Președinte al guvernului provizoriu al Republicii Algeriene ocupând după obținerea independenței și funcția de Președinte. Un curent important al naționalismului algerian fondat de către

² Situația rezultatului diferit din Algeria ca urmare a Primăverii Arabe este demonstrată în articolul „*No Arab Spring for Algeria*” din mai 2014 de către Moshin Khan și Kahrin Mezran, membrii ai Centrului Rafik Hariri pentru Orientul Mijlociu al Organizației Consiliului Atlantic, specializat în relații internaționale.

³ James McDougall, *A History of Algeria*, Cambridge University Press, 2017, pp, 86-126.

Ahmed Messali Hadj pe baza proletariatului algerian din Franța va fi cadrul organizării Frontului de Eliberare Națională (FLN⁴) care va crea mijloacele necesare pentru a împinge țara spre independență.⁵

În ceea ce privește începuturile colonizării Tunisiei, acestea vin pe fondul unui pretext de încălcare a teritoriului Algerian, Franța invazdează în 1881 Tunisia, aceasta abdicând în același an prin Tratatul de la Barbo.

Până în anii 1890, grupul „tinerilor tunisieni” a început emanarea unor idei în ceea ce privea modernizarea națiunii după model european și o participare mai intensificată a tunisienilor la procesul decizional cu privire la funcțiile administrative ale teritoriului.⁶ Desfășurarea grupului în timpul protectoratului a fost însă prudentă și rezervată. Arma lor principală a devenit ziarul „Le Tunisien” ce a căpătat o puternică amploare în vederea educării populației spre idea spiritului de independență. Prima încercare de organizare politică de masă a venit în perioada interbelică, când a fost creat Partidul Destour.⁷ În urma unor evenimente de natură a caracteriza dorința de autonomie a populației tunisiene, Partidul Destour cere guvernunților francezi o lărgire a libertăților, cerere care va fi rezultată cu arestarea liderului partidului.⁸

Habib Bourguiba, un avocat Tunisian, se rupe de Partidul Destour și formează împreună cu colegii lui o nouă organizare: Neo-Destour reușind să înlocuiască treptat liderii partidului vechi acapărând electoratul lor și câștigând simpatie din partea populației. Dorința de oprimare în ceea ce privește partidul lui Bourguiba se va observa în cele câteva încercări de oprimare ale noii mișcări politice, oprimare reușită în cele din urmă prin arestarea lui Bourguiba și desființarea mișcării de către oficialitățile franceze în 1938.⁹

Al Doilea Război Mondial

Începutul Războiului Mondial găsește cele două țări ale Magrebului sub colonialismul francez fapt ce va crea pentru puterile Axei un prilej de a invada

⁴ FLN-Front de libération nationale sau National Liberation Front.

⁵ Jonathan Gosnell, *The politics of frenchness in colonial Algeria, 1930-1954*, The University of Rochester Press, 2002, pp. 140-154.

⁶ Kenneth Perkins, *A history of modern Tunisia*, Cambridge University Press, 2014, pp.44-52.

⁷ În unele cărți se poate găsi și sub forma de Dustur (forma engleză).

⁸ Ibidem. pp. 82-95.

⁹ Michael J. Wills, *Politics and Power in the Maghreb Algeria, Tunisia and Morocco from Independence to the Arab Spring*, Oxford University Press, 2014, pp.23-32.

Alegeria și Tunisia pentru controlul Nordului Africii. Aspirațiile lui Musolini asupra respectivei zone au permis ca zona să fie administrată de către puterea fascistă de la Roma încercându-se totodată cooptarea lui Bourguida și a celorlalți membri ai Neo-Destour pentru a putea câștiga sprijinul populației.¹⁰

Asumarea puterii de către francezii liberi după retragerea nazistă a produs deziluzia completă pentru cauza Neo-Destour. În urma preluării puterii de către francezii liberi, Bourguida s-a văzut nevoit să plece în Egipt în 1945 derulând pe întreaga sa ședere o campanie propagandistică în vederea emancipării Tunisiei, având ca motiv independența Libiei, ceea ce va impune mai târziu francezilor materializarea unor concesii față de populația arabă din Tunisia.¹¹ În privința teritoriului algerian, regimul de la Vichy era văzut de către naționaliștii algerieni ca o posibilitate de căpătare a independenței. În acest fel Ferhat Abbas a redactat un manifest în decembrie 1942 autorităților atât aliate cât și reprezentanții Regimului de la Vichy, în care erau expimate principalele puncte pentru independența Algeriei. Cu o lună înainte de emiterea respectivului manifest, aliații realizează prima mare operațiune: „Operation Torch”¹² ce a prevăzut debarcarea trupelor aliate în zone din Nordul Africii respective 6 puncte de debarcare pe teritoriul Algeriei și 3 puncte de debarcare în Maroc.

Mișcarea francezilor liberi a generalului de Gaulle a preluat controlul asupra Algeriei în mai 1943 începând totodată mutarea sediului „Franței Libere” din Anglia în Algeria, ceea ce din urmă având la acel moment, cea mai mare populație franceză în afara Franței. Rolul major pe care l-a jucat Algeria în război va fi un motiv în plus pentru recunoașterea independenței statului însă neluat în calcul până la moment.¹³ În preajma finalizării războiului în Europa, naționalismul algerian s-a intensificat căpătând proporții noi astfel că ieșirile în stradă pentru cererea drepturilor s-au intensificat în mai multe orașe însă cererea principală a populației era eliberarea lui Messali Hadj.

¹⁰ Ryo Ikeda, *The Imperialism of French Decolonisation French Policy and the Anglo-American Response in Tunisia and Morocco*, Japan, Londra, Palgrave MacMillan, pp.16-18.

¹¹ Ibidem .pp.19-20.

¹² Matthew Connelly, *A Diplomatic Revolution: Algeria's Fight for Independence and the Origins of the Post-Cold War Era*, Oxford University Press, pp. 39-42.

¹³ Jonathan Gosnell, *The politics of frenchness in colonial Algeria, 1930-1954*, The University of Rochester Press, 2002, pp. 160-162.

Mișcarea de independență și obținerea ei

Gândirea postcolonială a fost marcată de gânditorul Franz Fanon de origine franco-algerian. ce a examinat impactul și moștenirea colonialismului. Viziunea sa asupra colonialismului era strâns legată de dominația albă și unită cu un puternic egalitarism ce respingea oprimarea oamenilor și pierderea demnității pe care le implică stăpânirea colonială. Însă contribuția lui Fanon a fost mai degrabă teoretică decât practică expunând structurile opresive care funcționau în cadrul sistemelor colonial. El credea că violența¹⁴ este o parte integrantă a stăpânirii coloniale, iar opera sa : „*Blestemații Pământului*” susține legitimitatea opresiunii coloniale ce este sprijinită doar de forța militară, iar această forță să fie focalizată pe colonizați pentru a fi obedienți.¹⁵

Procesul Independenței tunisiene a avut loc între 1952 și 1956 între Franța și o mișcare independentistă sub Habib Bourguiba acesta devenind primul președinte al noii națiuni după negocierile cu Franța care au dus la independență.

După înfrângerea naziștilor la El Alamein și eliberarea lui Habib Bourguiba din închisoare, acesta propune la întoarcerea sa în Tunisia un concept de independență treptată pentru a elibera Tunisia de francezi. În urma eliberalizării Libiei, francezii se văd nevoiți la concesiile au permis formarea unei conduceri sub. Dorința de liberalizare văzută ca progress și posibilitate de extindere, s-a încărcat o realizare a unui Parlament European, fapt care a dus la eliminarea factorilor naționaliști, Ca mijloc de a-i forța pe francezi să plece, Neo-Destour a comis atacuri teroriste asupra punctelor administrative franceze. Drept urmare, din 1952 până în 1954, Bourguiba a fost închis pentru atentate, alimentând în continuare „focul independenței tunisiene”.

¹⁴ Concentrarea pe aspectul revoluționar al operei lui Fanon face un deserviciu complexității gândirii sale deoarece pentru el responsabilitatea pentru violență le revine opresorilor. Colonialismul era într-adevăr violență în starea ei naturală, dar o violență ce se manifesta într-un număr de moduri diferite.

¹⁵ DK London, *Politică. Idei fundamentale*, București, Editura Litera, anul 2013, pp.305-307.

“As I Suggested, M’sieurs, They’re Not Interested In ‘Compromise!’”

The Baltimore Sun, 11 December 1952, copy held in États-Unis, vol. 346, MAE.

Figura 1.

Arestarea sa a declanșat o grevă generală tunisiană și un val de revolte, a cărui reprimare a lăsat peste 200 de morți. Încercarea partidului Neo-Destour de a aduce în discuții dreptul la independența Tunisiei înainte de Adunarea Generală a ONU această acțiune ducând la o vizibilitate mai mare a acțiunilor din Algeria în cadrul administrației Truman. La 3 februarie 1952, Consiliul Executiv al Federației Americane al Muncii¹⁶ a emis o rezoluție prin care se solicita „guvernarea la domiciliu” a Tunisiei. În luna următoare, acțiunile franceze în protectoratele din Africa de Nord au fost condamnate în mod repetat de presa americană.¹⁷

Pretextul imediat pentru acest lucru a fost demiterea și arestarea cabinetului tunisian al Prim-ministrului Mohammed Chenik la 25 martie. Chenik și trei miniștri superiori au fost deportați. Bey-ul tunisian a înregistrat rapid opoziția sa față de această represiune. El a negat acordul regal făcut între guvernul-marionetă

¹⁶ American Federation of Labor- AFL.

¹⁷ Martin Thomas, “Defending a Lost Cause? France and the United States Vision of Imperial Rule in French North Africa, 1945–1956” în *Diplomatic History*, Vol. 26, Nr. 2, 2002, pp. 215–247. (www.jstor.org/stable/24914307 accesat în 12.06.2020).

aflat sub Slahedinne Baccouche și Jean de Hauteclocque reprezentantul Franței în Algeria afirmând faptul că instalarea vizirului încălca tratatul în privința protectoratului. Rezultatul a reprezentat un impas politic pentru Tunisia creându-se totodată confruntări interetnice în „orașele principale ale Tunisiei dintre naționaliști și mișcarea colonialiștilor, „Main Rouge”.¹⁸

În iunie 1954, noul prim-ministru francez Pierre Mendès France¹⁹ a venit la putere și a instituit imediat o politică de retragere din Tunisia pentru a reduce efectele violente care au loc în colonii.

După exilarea s-a în Egipt, Bourguiba s-a întors în Tunisia și-a putut supraveghea negocierile în mod indirect. În iunie 1955, un acord a fost semnat de către delegații tunisieni în cea mai mare majoritate membrii Neo-Destour, desi acrodul a impus limite stricte în domeniile politicii externe, educație, apărare și finanțe, accord denunțat de către Salah Ben Youssef care se va vedea nevoit să plece în Egipt unde își va găsi sfârșitul în 1961.

Independența acordată Marocului în noiembrie 1955 pregătește calea pe care Tunisia dorea să o aibă în vederea autonomiei complete. Franța a acordat independența deplină asupra Tunisiei într-un acord semnat la 20 martie 1956, iar Bourguiba a fost ales prim-ministru. Regula bey-urilor²⁰ a fost abrogată ulterior, iar la 25 iulie 1957 a fost declarată republică, cu Bourguiba în funcția de președinte.

Războiul pentru decolonizare a zguduit Algeria din 1954 până în 1962. În condițiile în care trupele colonial franceze încercau să înăbușe mișcarea de independență algeriană. Fanon a devenit un purtător de cuvânt al cauzei algeriene.

Mișcarea, condusă de noul format FLN, a emis o declarație pe 31 octombrie 1954, umrând ca pe 1 noiembrie, după 14 săptămâni de la semnarea acordurilor de la Geneva, francezii să realizeze primele insurecții.²¹ Declarația exprima că scopul mișcării era restabilirea suveranității statului algerian. Aceasta a pledat pentru democrația socială într-un cadru islamic și cetățenia egală pentru orice rezident în Algeria. Pentru a combate răspândirea răscoalei,

¹⁸ Ibidem. p.231.

¹⁹ Pierre Mendès France a fost președinte al Consiliului de Miniștrii timp de 8 luni, fiind reprezentantul Partidului Radical susținut totodată de comuniști..

²⁰ Sub Imperiul Otoman, un bey reprezenta guvernatorul unei provincii, având propriul drapel. În Tunisia , după 1705, titlul devine ereditar pentru suveranul țării. (sursă: <https://www.britannica.com/topic/bey> , accesat la 19:34 26.05.2020).

²¹ Tony Judt, *Epoca postbelică: o istorie a europei de după 1945*, București, Editura Litera, 2019, pag. 406.

Adunarea Națională Franceză a declarat o stare de urgență, mai întâi peste provinciile afectate și mai târziu în întreaga țară.²²

Începând cu 1956 și continuând până în vara anului următor, FLN a încercat să paralizeze administrația din Algeria prin ceea ce a devenit cunoscută drept: Bătălia de la Alger. Atacurile FLN împotriva ținutelor militare franceze și civile europene au fost contracarate de parașutiștii conduși de generalul Jacques Massu. Congresul de unitate al Magrebului a avut loc la Tanger în aprilie, sub auspiciile partidelor naționaliste marocane și tunisiene și ale FLN algerian, și a recomandat înființarea unui guvern în exil. Cinci luni mai târziu, FLN a format Guvernul provizoriu al Republicii Algeriene²³, inițial condus de Ferhat Abbas.²⁴

În mai 1958 colonialiștii au realizat o revoltă cerând integrarea Algeriei în teritoriul Franței și revenirea lui De Gaulle la putere urmând ca de Gaulle, în calitate sa de prim-ministru, să viziteze Algeria cu o lună mai târziu acordând tuturor musulmanilor drepturile depline pe care le poate avea un cetățean francez. În așteptarea deschiderii Adunării Generale a ONU, de Gaulle a declarat public că algerienii au dreptul să-și determine propriul viitor.²⁵

Cu toate acestea, tulburările au continuat, culminând în aprilie 1961 cu un puci militar eșuat care fusese inspirat de organizația nou formată, OAS²⁶. Aceștia reprezentau opoziția coloniștilor ce foloseau acte de factură teroristă în efortul de a perturba negocierile de pace. Aceste acțiuni nu au reușit să-l descurajeze pe de Gaulle care a denunțat pe postul național de radio „*procalmația militară a câtorva militari în retragere*”. Principalele victime ale puciului spune Tony Judt au fost moralul și imaginea internațională a armatei Franceze. Între 1954 și 1962 în Algeria au activat 2 milioane de soldați francezi din care 1,2 milioane au fost mobilizați fapt ce a dus la o afirmare a societății franceze asupra nevoii de independență a Algeriei.²⁷

²² Idem. 407-409.

²³ Gouvernement Provisionnel de la République Algérienne-GPRA.

²⁴ Neil Macmaster, *Colonial Migrants and Racism: Algerians in France, 1900-62*, Londra, Palgrave Macmillan, 1997, pp.193-199.

²⁵ Ibidem. pp. 203-209.

²⁶ OAS- Organisation de l'Armée Secrete.

²⁷ Tony Judt, *Epoca postbelică: o istorie a Europei de după 1945*, București, Editura Litera, 2019, pp.410-411;

De Gaulle a început negocierile cu FLN în iunie 1960 și imai apoi cu reprezentanții GPRA în mai 1961. Acest organism a fost recunoscut de către statele arabe și comuniste, de la care a primit ajutor. Negocierile au fost întrerupte în iulie, după care Abbas a fost înlocuit ca premier de Benyousef Ben Khedda. Negocierile au fost reluate în luna martie următoare și s-a ajuns la un acord în final. Algeria a devenit independentă, în urma realizării unui referendum realizat de un Guvern provizoriu. Dacă s-ar aproba, ajutorul francez ar continua, iar europenii ar putea pleca, rămâne ca străini sau ar lua cetățenia algeriană. Un referendum organizat în Algeria în iulie 1962 a înregistrat aproximativ 6.000.000 de voturi în favoarea independenței și doar 16.000 împotriva.²⁸

Figura 2

Henry Kissinger în *Diplomația* afirmă faptul că: „deși retragerea Franței din Algeria a fost deseori citată ca model pe care ar trebui să-l urmeze America, lui de Gaulle i-a trebuit ceva mai mult decât cei patru ani ai administrației Nixon... Când a scos Franța din Algeria, de Gaulle și-a asumat povara abandonării unui moion de francezi stabiliți acolo, unii trăgându-se din familii care trăiau acolo de generații.”²⁹ Afirmația

²⁸ Jim House, Neil MacMaster, *Paris 1961: Algerians, state terror and memory*, Oxford University Press 2009, pp.76-77

²⁹ Henry Kissinger, *Diplomația*, București, Editura All, 2018, p. 587.

lui Kissinger este relevantă în cadrul acestui context deoarece se poate observa dificultatea cu care s-au confruntat Franța în vederea agățării de idealismul imperiului și pe de altă parte, dificultatea Algeriei în obținerea independenței toate acestea puse sub spectrul acțiunilor similare ale Statelor Unite într-un alt teritoriu al coloniilor francize și anume Vietnam.

Perioada post-independență și Primăvara Arabă

După obținerea independenței, Partidul Neo-Destoura a realizat programe de dezvoltare în ceea ce privește domeniul educațional agriculturii și în justiție, asigurându-se că pășesc pe o treaptă ascendentă în dezvoltare.

Malcolm Hooper Kern profesor specializat în studierea Orientului Mijlociu și a lumii Arabe minimalizează într-o lucrare de-a sa : *The Arab Cold War: 1958-1967, A Study of Ideology in Politics*, rolul celor două state magrebiene în vederea Războiului rece a lumii arabe. Ambele state și-au definit prezența în vederea conflictului prin susținerea politicii de Pan-Arabism a lui Gamal Abdel Nasser.³⁰ și susținerea unei unificării eșuate în cele din urmă a Uniunii Arabe.

Bourguiba a beneficiat de alegerea sa pe viață ca președinte în cadrul unei decizii a Camerei Deputaților, care a centralizat puterea sub stăpânirea sa progresivă, dar din ce în ce mai personalizată. Hedi Amira Nouirau un economist cunoscut pentru perspectivele sale de dezvoltare financiară, a devenit prim-ministru în noiembrie 1970, dar guvernul său nu a reușit să rezolve criza economică sau să abordeze cererile tot mai mari de reformă ale liberalilor din propriul său partid. Un deceniu mai târziu, a fost înlocuită de Muhammad Mzali, care a făcut eforturi pentru a restabili dezidenții partidului convingându-l pe Habib Bourguiba să accepte un sistem multipartid .³¹

În urma alegerilor din noiembrie 1981 s-a dezvoltat o opoziție islamistă în jurul Mișcării de Tendințe Islamice. Până în 1984, Bourguiba a inițiat o campanie acerbă împotriva MTI datorată mișcărilor agresive ale acestora de schimbare a regimului. În noiembrie 1987, pe fondul tulburărilor răspândite și al sprijinului islamist din ce în ce mai mare, Bourguiba a fost declarat incapabil din cauza stării precare a mentalității lui pentru a governa și a fost înlăturat din funcție. Generalul Zine al-Abidine Ben Ali a fost cel care la succedat la putere, acesta fiind numit prim ministru cu o lună mai devreme.³²

³⁰ Malcolm Hooper Kern, *The Arab Cold War: 1958-1967, A Study of Ideology in Politics*, Oxford University Press, 1967, pp. 127-128.

³¹ Safwan M. Masri , *Tunisia: An Arab Anomaly 2017*, Columbia University Press, pp. 260-261.

³² Ibidem. pp. 282-286.

Președintele Ben Ali a promis liberalizarea politică și o tranziție la democrație, inițiind Pactul național semnat în 1989, ce a reunit partidul de guvernământ, opoziția legală, islamiștii și toate organizațiile naționale. Multe partide politice au fost legalizate, cu excepția MTI, dar alegerile naționale din 1989 nu au reușit încă să introducă factorul multipartidist, președintele a obținând 99% din voturi.³³

Reformele electorale slabe nu au reușit să producă separarea puterilor în stat după modelul democratic, Ben Ali câștigând astfel mandate noi în 1994, 1999, 2004 și 2009. În mod asemănător, mass-media și organizațiile și asociațiile naționale au pierdut o mare parte din putina autonomie pe care o luaseră de la stat, iar regimul lui Ben Ali a devenit tot mai supus acuzațiilor de autoritarism.³⁴

În ianuarie 2011, Ben Ali a fost forțat să iasă de la putere printr-o revoltă populară care a devenit cunoscută sub numele de „Revoluția Jasmine”. Tulburările au început după ce Mohammed Bouazizi, și-a dat foc în orașul Sidi Bouzid din centrul Tunisiei, pe 17 decembrie 2010. Bouazizi, a fost nemulțumit când oficialii locali au cerut în mod repetat mită confiscându-i totodată și marfa. Situația sa, a inspirat protestele în toată țara împotriva șomajului ridicat, a sărăciei și a represiunii politice.³⁵

Răspunsul guvernului tunisian la proteste a atras critici internaționale când zeci de protestatari au fost uciși în confruntări cu poliția. Ben Ali a apărut la televiziunea națională cerându-și scuze pentru incidente, răspunzând unora dintre nemulțumirile protestatarilor. Cu toate acestea, concesiunile lui Ben Ali nu i-au satisfăcut pe protestatari, care au continuat să se ciocnească cu forțele de securitate, soldând cu mai multe morți.³⁶

Ben Ali a renunțat la funcția de președinte, părăsind țara în urma răspunsurilor negative în vederea unor alegeri libere ce ar fi urmat în șase luni. Primul ministru, Mohamed Ghannouchi, și-a asumat puterea fiind înlocuit a doua zi de Fouad Mebaza, fostul președinte al camerei inferioare a parlamentului Tunisian. Acțiunile din Tunisia și căderea dictatorului vor duce

³³ Anne M Wolf, *Political Islam in Tunisia: The history of Ennahda*, Oxford University Press, 2017, p.62.

³⁴ Ibidem. pp.68-71.

³⁵ Hayat Alvi. *The Political Economy and Islam of the Middle East. The Case of Tunisia*, Londra, Palgrave Macmillan p. 23.

³⁶ Nader Fergany. *Arab Revolution in the 21st Century.Lessons From Egypt and Tunisia*, Londra, Palgrave Macmillan, 2017, p. 28.

la evenimente similare și în alte țări cum ar fi căderea lui Hosni Mubarak în Egipt sau cea a lui Muammar Gaddafi în Libia.³⁷

Figura 3

În privința perioadei postcoloniale a Algeriei, aceasta a resimțit un gol în urma exodului de francezi ce ocupau funcții cheie în administrația statului dar și importanți oameni de afaceri sau profesori. Scena politică va resimți schimbări de putere încă din primii ani în conducerea țării astfel că Benyoucef Benkhedda , a fost înlăturat de către Ahmed Ben Bella pentru scurtă vreme, între 1963-1965. Lovitura de stat data de Houari Boumediene prin sprijinul militar va deține funcția sub acest mod până în 1976 când revine la forma de Republică și își preia titulatura de președinte însă numai pentru doi ani deoarece moare în 1978, creând astfel un nou conflict de putere în cadrul Frontului Eliberării Naționale.

38

Rabah Bitat deține pentru scurt timp interimatul președenției până la noile alegeri din 1979 ce îl vor da câștigător pe Chadli Bendjedid. Regimul noii conduceri va concretiza o politică ce se va confrunta cu dorința de achitare a

³⁷ Ibidem., pp.29-31.

³⁸ Jeffrey James Byene, *Mecca of Revolution Algeria, Decolonization, and the Third World Order*, Oxford University Press, 2016, pp.172-181.

îndatoririlor statului și cu respectiva politică economică externă în ceea ce privește resursele energetice pentru a ajuta creșterea economiei statului. Conducerea lui Bendjedid a cunoscut medele de nemulțumiri ale populației și revolte în acest sens cu privire la lipsa alimentelor, rata șomajului și serviciile sociale de slabă calitate. La finalul regimului, pe fondul unor manifestații din care în cele mai aprige cu privire la sistemul politic, se aprobă o nouă constituție care scoate ideea de partid unic și adaugă conceptul pluripartidismului.³⁹

Trecerea de la administrația lui Bendjedid la conducerea lui Abdelaziz Bouteflika s-a realizat cu puternice repercursiuni în vederea protestelor ce au avut ca subiect principal slaba gestiunii țării datorate de conflictele de putere din interiorul statului. O perioadă de stabilitate din punct de vedere al conducerii va fi observată în urma participării lui Liamine Zéroual ca independent în conducerea statului, acesta fiind recondus de altfel ca principal factor în stoparea Războiului Civil Algerian început în 1991 și finalizat în 2001.⁴⁰

Primăvara arabă nu a afectat puterea lui Abdelaziz Bouteflika care și-a prezervat puterea cu ajutorul lui Liamine Zéroual, suprimând revoltele formate pe fondul lanțului de proteste din lumea arabă. Bouteflika a câștigat alegerile din 2004 reușind totodată să reducă activitățile rebele ale unor grupări ale populației în cadrul acestui mandat. Câștigarea alegerilor din 2009 au fost criticate de către opoziție care blamau modul de votare și gestionarea în favoarea lui Bouteflika acesta reușind o victorie cu 90%. Același lucru s-a întâmplat și în cadrul alegerilor din 2014 în care Bouteflika câștiga cu un procentaj de 81% însă de această dată majoritatea campaniei este realizată de către asociați.⁴¹

Anunțul din luna februarie, 2019 precum că Bouteflika va candida pentru al cincilea mandat au stârnit proteste, care au continuat să escaladeze în săptămânile următoare. Pe 11 martie, întrucât protestele nu arătau niciun semn de diminuare, peste 1.000 de judecători au emis o declarație prin care au semnalat faptul că nu vor supraveghea alegerile prezidențiale din aprilie 2019, dacă Bouteflika va candida, iar militarii au indicat că vor fi alături de protestatari.. Pe fondul continuării protestelor și presiunii din partea armatei, Bouteflika a anunțat amânarea alegerilor și renunțarea candidaturii dându-și demisia pe 2 aprilie.

³⁹ Chuchu Zhang, *Islamist Party Mobilization. Tunisia's Ennahda and Algeria's HMS Compared, 1989–2014*, Singapore, Palgrave Macmillan, 2019, pp.213-216.

⁴⁰ Hugh Roberts, *The Battlefield. Algeria 1988-2002, Studies in a Broken Polity*, Editura Verso, 2017, capitolul 18, Riots without end?

⁴¹ Chuchu Zhang, *Islamist Party Mobilization. Tunisia's Ennahda and Algeria's HMS Compared, 1989–2014*, Singapore, Palgrave Macmillan, 2019, pp.236-240.

Figura 4

Concluzie

Revoluția Tunisiei este considerată pe scară largă ca fiind singura dintre revoltele Primăverii Arabe care a reușit să înlocuiască un guvern autocratic cu un guvern democratic stabil. În ceea ce privește Algeria, existența partidului care să suprimе alte posibile activități de factură liberaționistă duc la revolte continue ale populației în ceea ce privește dorința de stabilitate și prosperitate a populației autohtone.

În consecință, față de Tunisia afirmarea faptului că a eșuat ca națiune⁴² ar fi necuvenită datorită comparației cu Algeria, relatate în cadrul acestui eseu. Algeria prin câștigarea alegerilor prezidențiale de către Abdelmadjid Tebboune, a demonstrate slaba dorință la nivelul politic de a merge pe cale democratică, subminând în continuare principalele valori liberale pentru bunăstarea socială.

În cazul ordinii politice descrisă de Francis Fukuyama în *Political Order and Political Decay*, corupția endemică și existența unor continue neînțelegeri și rivalității în cadrul factorilor de putere păstrează statul în înapoiere și nu îi permite să evolueze. În ideea : Good Government, Bad Government, și în urma a ceea ce am relatat dorința tunisiei de schimbare a ordinii politice ce a consacrat-o decenii se delimitează de slaba guvernare a Algeriei.

⁴² În prefața cărții „De ce eșează națiunile” autorii redau un mesaj al Agenției Internaționale a Energiei Atomice : “Tunisia: repression + absence of social justice + denial of channels for peaceful change = a ticking bomb.”

RELAȚII INTERNAȚIONALE

CONSTANTIN DIAMANDI – PROFILUL UNEI CARIERE DIPLOMATICE

IONEL DOCTORU *

Abstract. *This study features the professional evolution of Constantin Diamandi, the way in which the diplomat climbed “every step” of his career’s ladder and which were the main endeavours he undertook in his most important positions. At the same time, the paper analyses little approached historical sources concerning the activity carried out by Constantin Diamandi, thus outlining a fresh portrait of the diplomat. Constantin Diamandi was part of the first generations of Romanian career diplomats. His activity – spanning over 38 years – comprised important periods of the Romanian history. Each position obtained represented a new challenge and Diamandi improved his approach. The diplomat’s purpose was to represent Romania as head of legation in the great European capitals. This desideratum became reality and created the setting necessary for him to activate on the political scene of the Greatest Powers – Rome, Petrograd and Paris. From these positions, Diamandi brought his contribution to the foundation, recognition and international consolidation of the Greater Romania.*

Keywords: *Constantin Diamandi, diplomat, career, legation, history, political.*

Secvențe de carieră diplomatică

La sfârșitul secolului al XIX-lea, statul român se consolidase ca entitate politică independentă, integrat într-o nouă hartă europeană¹. Aflată într-o Europă dominată de tratatele secrete, România pornea la drum, după obținerea independenței, cu o elită diplomatică slab reprezentată, dar care în timp s-a profesionalizat și s-a specializat. În acest context, în România s-au format o serie de diplomați de carieră care au contribuit pe deplin la afirmarea internațională a intereselor statului român. Printre acești diplomați se regăsea și Constantin Diamandi².

* Ionel DOCTORU, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași, Doctorat, Prof. Univ. Dr. Lucian Leuștean

¹ Răzvan Cristian Bîghiu, „Misiunile diplomatice ale lui Trandafir G. Djuvara (1879-1924)”, în *Analele Universității București, Seria Științe Politice*, 1999, p. 1.

² Nicu Pohoăț, *România și Tripla Înțelegere*, Editura Cavallioti, București, 2003, p. 5.

Viitorul diplomat s-a născut la 12 martie 1870, la Bârlad. Familia sa, Diamandi, se trăgea din marea familie moldovenească Iamandi. Neamul Iamandi a fost unul foarte numeros, făcând parte din rândurile protipendadei, adică din interiorul ierarhiei formate în epoca fanariotă³. Având origini grecești, familia Diamandi a intrat printre familiile bune ale României moderne odată cu cei doi frați George și Constantin Diamandi, fiii ai lui Iancu Gheorghe Diamandi, prefect de Bârlad, deputat și senator, și ai Cleopatrei (1841-1929) născute Catargi⁴. La doar 23 de ani, Constantin Diamandi, licențiat în drept și ofițer în rezervă, era admis să lucreze, la 15 mai 1892, în birourile Administrației Centrale a Ministerului Afacerilor Străine în calitate de atașat supranumerat⁵. Diamandi a fost admis să lucreze în cadrul Legației din Berlin ca atașat supranumerat provizoriu, începând din data de 18 mai 1892⁶.

După un examen susținut la mijlocul lunii octombrie, 1892, Regele Carol I-a numit pe C. Diamandi atașat de legație clasa a II-a la Legația de la Berlin⁷. În capitala Germaniei nu zăbovește mult, fiind detașat provizoriu, la 24 mai/5 iunie 1893, pe lângă Legația României de la Petersburg⁸. Noul post i-a adus lui Diamandi și promovarea în funcția de atașat de legație clasa I⁹. La 15/27 mai 1895, Diamandi a susținut examenul oral pentru admiterea la gradul de secretar de legație clasa a III-a. În cadrul examenului, Constantin Diamandi *a răspuns în chip satisfăcător*, astfel că a fost declarat apt pentru postul de secretar de legație clasa a III-a din Berlin¹⁰. După nici un an, Diamandi a fost transferat, la 8 martie 1896, la Legația de la Viena¹¹, în locul lui I. N. Tresnea Grecianu, unde urma să

³ Adrian Butnaru, *Iamandi, Cronica unei familii*, Editura PIM, Iași, 2016, p. 16.

⁴ *Ibidem*, p. 360.

⁵ Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, Fond 77- Constantin Diamandi, Dosar D12, vol. I, Decizia nr. 29, Ministerul Afacerilor Străine, 15 mai 1892, semnată Alexandru Lahovari, nepaginat.

⁶ *Ibidem*, Decizia nr. 30, MAS, 15 mai 1892, semnată Alexandru Lahovari, nepaginat.

⁷ *Ibidem*, Proces Verbal nr. 21106, MAS, 21 octombrie 1892, semnat Alexandru Lahovari, nepaginat.

⁸ *Ibidem*, Decizia nr. 19, MAS, 25 mai 1893, semnată Alexandru Lahovari, nepaginat.

⁹ AMAE, Fond 77- Constantin Diamandi, Dosar D12, vol. I, 1893, Decret Regal nr. 3916, 19 noiembrie 1893, semnat Regele Carol I, nepaginat.

¹⁰ *Ibidem*, Decret Regal nr. 2760, 31 mai 1895, semnat Regele Carol I, nepaginat.

¹¹ În 1894, Constantin Diamandi se căsătorește cu Ioana, fiica lui Alexandru I. Ghica, secretar general al Ministerului Afacerilor Străine în acel moment. Interesant de remarcat este faptul că unchiul Ioanei, Emil Ghica, era ministru plenipotențiar la Viena în 1896, vezi în Adrian-Bogdan Ceobanu, *Diplomați în Vechiul Regat, Familie, carieră și viață socială în timpul lui Carol I (1878-1914)*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2015.

îndeplinească aceeași sarcină¹². La 16 ianuarie 1899, Constantin Diamandi a fost numit secretar de legație, clasa a II-a, pe lângă Legația României din Viena, în locul lui Dimitrie I. Ghika care era chemat în Administrația Centrală¹³.

Pe data de 1 noiembrie 1899, Diamandi a fost transferat la Belgrad unde a activat pe același post ca și cel de la Viena. După doi ani de serviciu diplomatic în capitala Serbiei, la 25 ianuarie 1901, Constantin Diamandi a fost transferat „în interes de servicii” la Atena, în locul lui Dimitrie Pennescu, unde a activat pe același post¹⁴. Doi ani mai târziu, la 15 aprilie 1903, Diamandi a fost numit în postul de subdirector de legație clasa a II-a, în Administrația Centrală, pe locul lăsat vacant prin trecerea lui Grigore Bilcurescu în serviciul diplomatic¹⁵. În tot acest timp, viața diplomatică a lui Constantin Diamandi a fost una austeră. Salariul primit nu acoperea deloc cheltuielile pe care diplomatul era nevoit să le facă. Din acest motiv, pentru misiunile diplomatice erau preferate persoanele cu venituri personale substanțiale, care să nu depindă de salariul de la Legație¹⁶. Revenit în țară, Diamandi a ocupat, la mijlocul anului 1909, funcția de consilier de legație și director al Afacerilor Publice. La 11/23 iunie 1909, Constantin Diamandi a fost numit însă secretar general al Ministerului de Afaceri Străine în urma numirii lui Duiliu Zamfirescu ca delegat al României în Comisia Europeană a Dunării.

La sfârșitul anului 1909, Bulgaria se confrunța cu un val de instabilitate pe fondul declarării regalității¹⁷. Violențe manifestări cu caracter politic măcinau societatea bulgară, un stat disputat atât de Austro-Ungaria, cât și de Rusia. Deciziile luate în cadrul Tratatului de la San Stefano, din 3 martie 1878, care au conturat „Bulgaria Mare” și rectificările teritoriale făcute în cadrul Congresului de la Berlin, din 13 iunie – 13 iulie 1878, au creat puternice resentimente elitei politice bulgare¹⁸. Întreg spațiul balcanic se afla în transformare. Austro-Ungaria

¹² AMAE, Fond 77- Constantin Diamandi, Dosar D12, vol. I, 1893, Decret Regal nr. 1192, 2 martie 1896, semnat Regele Carol I, nepaginat.

¹³ AMAE, Fond 77- Constantin Diamandi, Dosar D12, vol. I, 1892, Decret Regal nr. 238, 16 ianuarie 1899, semnat Regele Carol I, nepaginat.

¹⁴ Ibidem, Telegrama nr. 21414, MAS, Alexandru Lahovari trimite lui Constantin Diamandi, 19 octombrie 1899, nepaginat.

¹⁵ Ibidem. Decret Regal nr. 1381, 15 aprilie 1903, semnat Regele Carol I, nepaginat.

¹⁶ Trandafir G. Djuvara, *Misiunile mele diplomatice, Belgrad-Sofia-Constantinopol-Galați-Bruxelles-Le Havre-Luxemburg-Atena 1887-1925*, trad. Andrei-Alexandru Căpușan, Editura Institutul European, Iași, 2009.

¹⁷ AMAE, Fond 77- Constantin Diamandi, Dosar D12, vol. I, 1892, nepaginat.

¹⁸ Daniel Cain, *Diplomați și diplomație în sud-estul European. Relațiile româno-bulgare la 1900*, Editura Academiei Române, București, 2012, p. 23-45.

anexase Bosnia și Herțegovina în 1908. Tot în același an, Bulgaria devenise independentă, iar situația politică din Imperiul Otoman era încă incertă, după revoluția din urmă cu un an¹⁹. Pe plan intern, Ion I. C. Brătianu, ajuns în fruntea guvernului liberal, imprimase o „politică națională independentă” în raport cu alianțele politico-militare ale Marilor Puteri. O politică care avea să se contureze după conflictele balcanice. Totuși, asta nu a însemnat și o schimbare a strategiei politicii externe, care rămânea strâns legată de cea a Triplei Alianțe printr-un tratat secret, cunoscut de foarte puțini politicieni români²⁰.

„Îngrijorat de anarhia de acolo”, Diamandi i-a cerut lui Ion I. C. Brătianu să fie numit la Sofia²¹. Astfel, Diamandi a fost trimis de Ion I. C. Brătianu la Sofia pentru a afla situația reală internă din acel stat și pentru a raporta cele constatate. Deși revine în țară, legăturile lui Diamandi cu Bulgaria îl aduc din nou pe acesta la Sofia. Astfel că, la 18 iunie 1909, C. Diamandi a fost numit la Sofia în calitate de trimis extraordinar și ministru plenipotențiar clasa a II-a. Postul de la Sofia era vacant după transferarea și înaintarea lui Nicolae Mișu ca ministru plenipotențiar la Viena²².

La începutul lui septembrie 1909, Diamandi a plecat spre Sofia. Luni, 2/15 noiembrie, după o întârziere de o lună²³, Diamandi prezintă scrisorile de acreditare regelui bulgar. Prezentarea scrisorilor de acreditare marcase un moment special. Oficial, Agenția diplomatică românească de la Sofia devenea Legație, iar C. Diamandi era primul ministru plenipotențiar român din capitala Bulgariei²⁴. Pe de altă parte, postul din capitala Bulgariei era primul în care Diamandi activa ca șef de Legație. Această numire venise la 16 ani de când proaspătul ministru plenipotențiar intrase în corpul diplomatic. O perioadă lungă în care diplomatul a urmat, pas cu pas, fiecare treaptă a carierei sale²⁵. Instalarea lui Diamandi în Bulgaria, în toamna anului 1909, a avut loc în contextul revendicărilor guvernanților de la Sofia față de România, în ceea ce

¹⁹ Nicolae Ciachir, *Istoria popoarelor din sud-estul Europei în epoca modernă (1789-1923)*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2011, p. 251.

²⁰ Nicu Pohoată, *op. cit.*, p. 31.

²¹ Alexandru Marghiloman, *Note politice, România și războaiele balcanice (1912-1913), România și primul război mondial (1914-1919), Neutralitatea (1914-1916)*, vol. I, Editura Scripta, București, 1993, p. 70.

²² AMAE, Fond 77- Constantin Diamandi, Dosar D12, vol. I, 1892, Decret nr. 2048, 18 iunie 1909, semnat Ion I. C. Brătianu, nepaginat.

²³ *Ibidem*, Telegrama nr. 895, Agenția diplomatică de la Sofia, Langa Rașcanu trimite lui Constantin Diamandi, 6 octombrie 1909, nepaginat.

²⁴ Adrian-Bogdan Ceobanu, *Diplomați în Vechiul Regat...*, p. 296.

²⁵ *Ibidem*, p. 189.

privește Dobrogea, dar și a nemulțumirii autorităților române cu privire la frontiera de sud a spațiului dobrogean²⁶.

La Sofia, Diamandi a raportat felul în care se exercita influența rusească și austro-ungară și a verificat permanent starea minorității românești²⁷. Misiunea lui Diamandi la Sofia nu a fost una ușoară. În memoriile sale, Trandafir Djuvara creiona imaginea unei capitale bulgare neospitaliere, aflate la cumpăna dintre secole, care reprezenta un adevărat coșmar pentru trimișii diplomatic. E drept că, până la misiunea lui Diamandi din 1910, Bulgaria făcuse pași hotărâți către modernizare, dar elita politică bulgară încă era prost percepută în mediul diplomatic internațional, iar capitala încă nu prezenta interes pentru diplomați²⁸. Din punct de vedere geopolitic, statul bulgar se afla orientat către Puterile Centrale, stârnind îngrijorare în rândul mișcării panslaviste care vedea în această situație o barieră în calea înfăptuirii „misiunii istorice” de dominație slavă a strâmtorilor Bosfor și Dardanele²⁹.

La 1 noiembrie 1911, Diamandi a fost numit ministru plenipotențiar la Roma, în locul lui Constantin G. Nanu care era transferat la Petersburg. În noul post, Diamandi păstra gradul și retribuția de ministru plenipotențiar clasa a II-a³⁰. Înainte de a pleca din Sofia, Diamandi a fost decorat de Regele Ferdinand al Bulgariei cu Marea Cruce a Ordinului său, „Meritul Civil”³¹. În ultima zi petrecută la Sofia, Diamandi a oferit un prânz, la Club Union din capitala Bulgariei, întregului corp diplomatic românesc, la care au fost invitate marile personalități ale politicii bulgare. În toastul ținut de către șeful guvernului bulgar, a fost subliniată contribuția diplomatului român în consolidarea relațiilor româno-bulgare³². Presa bulgară, analizată de Legația română de la Sofia, a dezbătut pe larg plecarea diplomatului român. În cadrul mass-mediei bulgare se afirma faptul că postul de la Sofia a fost doar un punct de oprire pentru Diamandi în drumul carierei înalte pentru care era predestinat. Se mai sublinia faptul că, odată cu plecarea lui Diamandi, Bulgaria pierdea un

²⁶ Adrian Butnaru, *op. cit.*, p. 392.

²⁷ *Ibidem*, p. 392.

²⁸ Trandafir Djuvara, *op. cit.*, p. 19.

²⁹ Brendan Simms, *Europa, Lupta pentru supremație de la 1453 până în prezent*, trad. Lucia Popovici, Polirom, Iași, 2015, p. 202.

³⁰ AMAE, Fond 77- Constantin Diamandi, Dosar D12, vol. II., Decret Regal nr. 3388, 1 noiembrie 1911, semnat Regele Carol I, nepaginat.

³¹ *Ibidem*, Telegrama nr. 1184, Legația de la Sofia, Constantin Diamandi trimite lui Titu Maiorescu, 1/14 noiembrie 1911, nepaginat.

³² *Ibidem*, Telegrama nr. 1217, Legația de la Sofia, Langa Rășcanu trimite lui Titu Maiorescu, 7/20 noiembrie 1911, nepaginat.

colaborator prețios și „înalta” societate bulgară pierdea, la rândul ei, un companion plin de spirit, fermecător și cu o înaltă cultură.

La 4 decembrie 1911, C. Diamandi preia conducerea Legației de la Roma³³. Numirea lui Diamandi la Roma se făcuse imediat după victoria armatei italiene în fața Imperiului Otoman. Consecința a acestei victorii, Italia a invadat și anexat Libia. Acest fapt a dus la o calmare a spiritelor naționaliste, dar nu a ajutat în niciun fel administrația guvernului Giovanni Giolitti. Pe plan intern, Italia se confrunța cu o gravă criză economică ceea ce a generat, în mai multe rânduri, valuri de migrații³⁴.

În timpul misiunii sale de la Roma, C. Diamandi a urmărit îndeaproape starea internă a statului italian, dar și evoluția alianțelor politico-militare din Europa. La 17/30 decembrie 1912, diplomatul român trimite un raport în țară în care dă detalii cu privire la cea de-a patra reînnoire a tratatului Puterilor Centrale, care s-a semnat la 6 decembrie 1912 la Viena. Raportul lui Diamandi³⁵ a inclus atât reacțiile opiniei publice italiene față de reînnoirea tratatului, primită cu rezerve și cu oarecare răceală”, cât și comentariile presei. La Roma, Diamandi s-a implicat și în cadrul unor proiecte culturale. La sugestia lui Vasile Pârvan, diplomatul român a dus tratative cu guvernul italian în vederea fondării unui institut românesc de studii superioare în Roma. Declanșarea Marelui Război a amânat însă realizarea institutului³⁶.

În slujba României Mari

Prin intermediul Decretului Regal nr. 5578, din 11 septembrie 1913, C. Diamandi era trimis la Petersburg în locul lui Constantin G. Nanu, care era chemat

³³ Ibidem, Telegrama nr. 1039, Legația de la Roma, Constantin Diamandi trimite lui Titu Maiorescu, 22 decembrie 1911/4 ianuarie 1912, nepaginat.

³⁴ Bokor Zsuzsa, *În căutarea țărâmului promis. Italienii din România*, Editura Institutului pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2017, p. 101.

³⁵ Este foarte probabil ca Diamandi să fi fost informat, ca urmare a indiscreției unor diplomați germani sau austro-ungari, de existența tratatului semnat, la 30 octombrie 1883, între Austro-Ungaria și România, la care Germania aderase în aceeași zi, vezi în Adrian-Bogdan Ceobanu, „Continuitate vs. Discontinuitate: plenipotențiarilor români în timpul Primului Război Mondial” în *România și statele vecine la începutul Primului Război Mondial, Viziuni, percepții, interpretări*, edit. Flavius Solomon, Andrei Cușco, Mihai-Ștefan Ceaușu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2016, p. 107.

³⁶ Adrian Butnaru, *op. cit.*, p. 393.

la București. În locul lui Diamandi, la Roma fusese transferat Dimitrie I. Ghika³⁷. Numirea lui Diamandi la Sankt Petersburg³⁸ a adus cu sine și înaintarea sa la gradul de ministru plenipotențiar clasa I³⁹. Astfel, după 21 de ani de când intrase în mediul academic și la 5 ani de când devenise ministru plenipotențiar și șef de legăție, C. Diamandi ajunge la cel mai înalt grad diplomatic. În tot acest timp, Diamandi a activat, pe diferite posturi, în diverse capitale europene precum Berlin, Petersburg, Viena, Belgrad sau Atena. Activitatea sa în diverse orașe europene precum și portofoliul său lingvistic bogat, l-au transformat într-un diplomat polivalent, capabil să îndeplinească misiuni atât în capitale exotice, precum și pe scenele politice ale marilor puteri⁴⁰.

Vestea numirii lui Diamandi la Sankt Petersburg a ajuns rapid în ziarele rusești. La 15 septembrie 1913, la doar 4 zile de la promulgarea Decretului Regal, care hotărâ transferarea diplomatului la Petersburg, un ziar rusec anunța că „noul ministru plenipotențiar român pe lângă Curtea rusească, dl. Constantin Diamandi, este unul din eminenții oameni de stat români și unul din conducătorii partidului liberal”⁴¹.

Anul 1914 avea să aducă schimbări importante atât pe plan intern, cât și extern. În ianuarie 1914, în România, Ion I. C. Brătianu a preluat puterea. Noul guvern a inițiat schimbări în cadrul politicii externe. Brătianu inițiază, încă din primele zile ale guvernării sale, o apropiere din ce în ce mai vizibilă de Franța și Rusia⁴². Astfel, la 1 iunie 1914, are loc vizita țarului Rusiei Nicolae al II-lea, la Constanța⁴³. Întrevederea de la Constanța a avut rolul de a consolida legăturile dintre cele două state⁴⁴. Nu după mult timp, la 15/28 iunie 1914, pe podul latin

³⁷ AMAE, Fond 77- Constantin Diamandi, Dosar D12, vol. II., Decret Regal nr. 5578, 11 septembrie 1913, semnat Regele Carol I, nepaginat.

³⁸ Adrian-Bogdan Ceobanu, *Politică și diplomatie la sfârșitul secolului XIX. Din istoria relațiilor româno-ruse (1878-1899)*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2017, în p. 297.

³⁹ AMAE, Fond 77- Constantin Diamandi, Dosar D12, vol. II., Decret Regal nr. 2502, 20 iunie 1914, semnat Regele Carol I, nepaginat.

⁴⁰ Alexandru Em. Lahovary, *Note, amintiri, corespondență diplomatică oficială și personală (1877-1914). Paris, Petersburg, București, Roma*, ed. Rudolf Dinu, Adrian-Bogdan Ceobanu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2013, p. 26.

⁴¹ Adrian Butnaru, *op. cit.*, p. 393.

⁴² Cosmin Ioniță, „Împotriva tendinței. Tentația de a intra în conflict alături de Puterile Centrale în primele luni ale Primului Război Mondial” în *România și statele vecine la începutul Primului Război Mondial, Viziuni, percepții, interpretări*, edit. Flavius Solomon, Andrei Cușco, Mihai-Ștefan Ceaușu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2016, p. 60.

⁴³ Adrian Butnaru, *op. cit.*, p. 394.

⁴⁴ Anastasie Iordache, *Take Ionescu*, Editura Mica Valahie, București, 2011, p. 190.

din Sarajevo, moștenitorul tronului Imperiului Austro-Ungar, arhiducele Franz Ferdinand și soția sa, ducesa Sophie Albina Chotek, au fost asasinați de către Gavrilo Princip, unul din cei șase membri ai rețelei teroriste coordonate de Danilo Ilić, care avea în spate organizația panslavistă Mâna Neagră⁴⁵. Atentatul a șocat o lume întreagă, provocând o criză diplomatică de proporții atunci când Austro-Ungaria a dat un ultimatum Serbiei. Termenii ultimatumului austriac nu au fost respectați de guvernul sârb, iar la 28 iulie 1914, Austro-Ungaria a declarat război Serbiei⁴⁶.

După ce Austro-Ungaria a înmănat ultimatumul Belgradului, Regele Carol I a trimis diplomaților români de la Belgrad și Sankt Petersburg o telegramă cu sugestia menținerii păcii cu orice preț. În acest scop, C. Diamandi a avut întrevederi cu Serghei Dmitrievici Sazonov, ministrul de externe al Imperiului Rus și cu ambasadorii francez și englez. După mai mult de o lună de negocieri, la 18 septembrie/1 octombrie 1914, Rusia se oferea să apere *status-quo*-ul teritorial al României și se obliga să recunoască dreptul statului român de a anexa teritoriile Monarhiei austro-ungare care erau locuite de români. Bucovina urma să fie împărțită între Rusia și România pe baza principiului majorității populației. Înțelegerea dintre cele două state trebuia să rămână secretă până când România urma să anexeze teritoriile austro-ungare. Documentul semnat de Diamandi a reprezentat primul act diplomatic⁴⁷ semnat de o mare putere, în care se stipula dreptul României de a reuni teritoriile locuite de o majoritate românească⁴⁸.

Diplomatul român cunoștea spiritul slav, fiind călit în timpul misiunii sale de la Sofia unde pe lângă autoritățile bulgare a avut mai multe contacte cu diplomați ruși⁴⁹. Pus în situația de a negocia granițele României postbelice, Diamandi dă dovadă de abilitate și iscusință în a duce discuțiile în zona sa de confort. Totodată, diplomatul român nu a ezitat în a ridica miza⁵⁰ atunci când

⁴⁵ Robin S. Doak, *Assassination at Sarajevo, The Spark That Started World War I*, Compass Point Books, United States of America, 2009, p. 8-15.

⁴⁶ Miranda Carter, *Cei trei împărați, Trei veri, trei imperii și drumul către Primul Război Mondial*, trad. Mihaela Negrilă, Polirom, Iași, 2015, p. 279-293.

⁴⁷ Nicolae Ciachir, *Istoria relațiilor internaționale de la Pacea Westfalică (1648), până în contemporaneitate (1947)*, Editura Oscar Print, București, 1998, p. 242.

⁴⁸ Adrian Butnaru, *op. cit.*, p. 394-395.

⁴⁹ Nicolae Iorga, *Memorii, Încoronarea și boala regelui*, vol. IV, Editura „Națională” S. Ciornei, București, p. 215.

⁵⁰ Diamandi se dovedește a fi foarte incisiv în negocierile cu Petrogradul. În jurnalul Ministerului Afacerilor Externe rus este evidențiată nemulțumirea lui Sergei Sazonov,

situația îi facilita cerințele. Simțind slăbiciunea armatei rusești de pe front, la 3 mai 1915, C. Diamandi prezenta ministrului de externe rus revendicările României care includeau pe lângă întreaga Transilvanie, tot teritoriul unguresc până la Tisa, cu excepția unei fâșii între Seghedin și Vasaroș-Nameny, Banatul sârbesc până în fața Belgradului, o parte a teritoriilor ucrainene stăpânite de Austro-Ungaria și o serie de localități din Ucraina Subcarpatică. Sazonov a obiectat că noile pretenții teritoriale încălcau principiul național pe baza căruia s-a făcut acordul din octombrie 1914, care acorda României teritoriile locuite de o majoritate românească. Diamandi a replicat că acordul prevedea neutralitatea României și că intrarea în război îi dădea dreptul la mai mult decât frontiera etnografică⁵¹.

Neutralitatea României, declarată mai devreme, la Consiliul de Coroană din 21 iulie/3 august 1914 nu putea dura mult și din motive ce nu țineau de necesitatea istorică. Prin poziția sa geopolitică și potențialul economic, România se afla în situația de a părăsi, indiferent de cauze, neutralitatea armată⁵². Astfel, la 4 august, în una din casele lui Vintilă Brătianu, Constantin Diamandi împreună cu I. I. C. Brătianu, Vintilă Brătianu, G. T. Kirileanu, I. G. Duca, și ministrul rus Poklewski-Koziell au semnat tratatul militar prin care România intra în război în colaborare cu Rusia⁵³. Debutul în prima conflagrație mondială a fost unul promițător. Dar, după o înaintare facilă în Transilvania, armata română cedează treptat în fața armatelor germano-austro-bulgare mai experimentate și cu o înzestrare militară superioară. Într-un termen relativ scurt de timp, armata română pierde controlul Dobrogei, Olteniei și a întregii Muntenii. Pe fondul pătrunderii trupelor germane în Muntenia, C. Diamandi a dus tratative la Petrograd, la indicațiile lui I. I. C. Brătianu, pentru transportul tezaurului românesc, sub garanția Aliaților în SUA. Proiectul a eșuat deoarece nu s-a obținut acordul de garanție al Aliaților în Franța⁵⁴. În continuare, demersul diplomatic al lui Diamandi la Petrograd s-a concentrat pe obținerea unui sprijin militar cât mai solid din partea aliatului estic. O inițiativă soldată cu un semieșec, în mare parte, cauzat de politica autorităților țariste.

ministrul rus de externe, cu privire la permanenta ofensivă diplomatică a lui Diamandi, vezi în Cosmin Ioniță, *op. cit.*, p. 75.

⁵¹ Adrian Butnaru, *op. cit.*, p. 397.

⁵² Anastasie Iordache, *Reorientarea politică a României și neutralitatea armată, 1914-1916*, Editura Paideia, București, 1998, p. 237.

⁵³ Dumitru Preda, *România și Antanta. Avatarurile unei mici puteri într-un război de coaliție. 1916-1917*, Editura Institutul European, Iași, 1998, p. 81.

⁵⁴ Mihail Gr. Romașcanu, *Tezaurul românesc de la Moscova*, București, 1934, p. 50-51.

Revoluția rusă din 1917 a dus în final la preluarea puterii de către bolșevicii lui Lenin și la dezmembrarea Rusiei. În acest context, la data de 2 decembrie 1917, Sfatul Țării de la Chișinău a proclamat Republica Democratică Moldovenească. Sub teroarea armatelor bolșevice, Sfatul Țării a cerut, la 22 decembrie 1917, Ministerului de Război român ajutor militar, concretizat prin trimiterea unui regiment la Chișinău. Intrarea armatei române în Chișinău a înrăutățit relațiile României cu noul guvern bolșevic⁵⁵. Ca urmare a acestui fapt, la 31 decembrie 1917/13 ianuarie 1918, Troțki cere arestarea personalului Legației și Misiunii Militare Române de la Petrograd. Arestarea personalului Legației române a stârnit indignarea celorlalte misiuni diplomatice de la Petrograd care, printr-o notă de protest, și-au afirmat solidaritatea cu Legația română. La 1/14 ianuarie 1918, întreaga Legație română a fost eliberată⁵⁶. După eliberarea sa, Diamandi⁵⁷ a fost atenționat să părăsească teritoriul rusesc în cel mult zece ore. Ajuns la Iași, C. Diamandi a fost decorat de Regele Ferdinand cu Ordinul „Mihai Viteazul”, pentru modul demn în care s-a comportat în timpul arestării⁵⁸.

În martie 1918, la Brest-Litovsk, Rusia semna pacea cu Germania⁵⁹. Pentru România, ieșirea Rusiei din război însemna că trebuia să înfrunte singură o forță militară care o copleșea. La 7 mai 1918, România a încheiat pacea cu Puterile Centrale. Deși înfrântă pe front, România încă mai păstra speranțele unei victorii aliate. În acest context, C. Diamandi însoțit de Take Ionescu și alte 200 de persoane au fost trimiși în Elveția și la Paris unde au pus bazele unui program de propagandă pentru Unire în cadrul „Consiliului Național al Unității Românești”, creat ad-hoc în capitala Franței, la 3 octombrie 1918.

La 11 noiembrie 1918, Germania capitulează, iar speranțele românilor de uniune națională se materializează. La Paris, în perioada ce a precedat Conferința de Pace, C. Diamandi a fost implicat de autoritățile de la București într-o activitate diplomatică asiduă în vederea recunoașterii de către Marile Puteri Aliate a statului de aliat și în acest fel statul român să poată participa la masa negocierilor. Mai apoi, Diamandi face parte din cadrul delegației române la Conferința de Pace de la Paris din 1919⁶⁰. În capitala Franței, C. Diamandi nu a rămas prea mult deoarece

⁵⁵ Ion Țurcanu, *Istoria românilor. Cu o privire mai largă asupra culturii române*, Editura Istoros, Brăila, 2007, p. 279.

⁵⁶ Voicu Nițescu, *Douăzeci de luni în Rusia și Siberia. Anii 1917-1918. Ciclonul roșu*, Brașov, 1928, p. 238.

⁵⁷ Adrian Butnaru, *op. cit.*, p. 402.

⁵⁸ AMAE, Fond 77- Constantin Diamandi, Dosar D12, vol. II., nepaginat.

⁵⁹ Miranda Carter, *op. cit.*, p. 317.

⁶⁰ Adrian Butnaru, *op. cit.*, p. 404.

a fost trimis de către Ion I. C. Brătianu în Budapesta, ocupată de trupele române, pentru a reînnoa relațiile diplomatice cu noua conducere maghiară și pentru a trata cu delegații trimiși din Franța. La Budapesta, Diamandi trebuia să rezolve mai multe probleme printre care hrănirea trupelor române și aprovizionarea capitalei. Abil, Diamandi a potolit disensiunile dintre aliați și a instituit un guvern democratic care să aibă sentimente mai puțin șovine față de ocupantul român⁶¹. După ce a revenit de la Budapesta, C. Diamandi a fost trimis de autoritățile române la Conferința de la Genova din 9 aprilie 1922, pentru ca mai apoi să activeze în cadrul delegațiilor române la conferințele de la Haga (15 iunie 1922) și Lausanne (19 decembrie 1922). Încă din timpul conferinței de la Lausanne, Diamandi a fost implicat în negocierile româno-sovietice cu privire la Basarabia. Diplomatul român era o persoană politică agreată de autoritățile sovietice, avea experiența necesară să ducă asemenea negocieri, cunoscând bine spiritul rusesc și modul lor de abordare a discuțiilor⁶². Negocierile cu partea sovietică au continuat, pe cale neoficială, și pe durata misiunii sale din Franța, în final rămânând fără rezultat. Abilitatea sa în arta negocierilor politice a convins guvernul României să-l implice în negocierile româno-franceze pentru înarmare, demers ce i-a favorizat diplomatului relațiile în capitala Franței și i-a creat o aură pozitivă printre autoritățile de la *Quai d'Orsay*. Negocierile pentru înarmare au continuat, la fel ca în cazul negocierilor cu sovieticii, și pe durata misiunii sale la Paris, România achiziționând cantități considerabile de arme din Franța, în tot acest timp.

Ministru plenipotențiar în capitala Franței

Misiunile sale de la Sofia, Roma, Petrograd și Budapesta i-au creat lui Constantin Diamandi un bun renume diplomatic. La aceste reușite profesionale se adăugau relațiile cu marile personalități politice de la *Quai d'Orsay* pe care Diamandi și le-a construit încă din timpul războiului precum și relațiile cu marii politicieni români Ion I. C. Brătianu, I. G. Duca, Alexandru Averescu etc. Toate acestea l-au propulsat pe C. Diamandi, în 1924, spre cel mai important post diplomatic românesc – Legația României de la Paris. Misiunea din capitala Franței a reprezentat pentru Diamandi apogeul carierei sale diplomatice.

Numirea lui C. Diamandi la Paris a venit în urma unei dezbateri cu privire la nominalizarea noului ministru în capitala Franței⁶³. Printre intențenții la

⁶¹ Generalul G. D. Mărdărescu, *Campania pentru desrobirea Ardealului și ocuparea Budapestei (1918-1920)*, București, 1922, p. 172-173.

⁶² Adrian Butnaru, *op. cit.*, p. 409.

⁶³ *Neamul românesc*, anul 19, nr. 172, sâmbătă, 2 august 1924.

postul diplomatic de pe malurile Senei au fost Constantin Diamandi, Jean Th. Florescu, Nicolae Petrescu-Comnen și Constantin Hiott⁶⁴. Spre finalul lunii noiembrie 1924, autoritățile de la București l-au propus pe N. Petrescu-Comnen la Paris, dar guvernul francez nu a oferit nici un răspuns. Tăcerea oficialităților franceze a sporit presiunea asupra autorităților de la București care au contramandat numirea lui N. Petrescu-Comnen la Paris⁶⁵, iar la 2 decembrie 1924, guvernul român l-a propus pentru funcția de ministru plenipotențiar pe C. Diamandi⁶⁶. Numirea lui Diamandi respecta tradiția desemnărilor diplomatice în capitala Franței. Diamandi era foarte apropiat de Ion I. C. Brătianu, fiind unul din oamenii de încredere ai liderului liberal. Devotamentul lui Diamandi a fost des menționat în memoriile contemporanilor săi, astfel că nu era o coincidență faptul că diplomatul obținuse cele mai importante posturi chiar în timpul mandatelor lui Brătianu⁶⁷. De asemenea, Diamandi era unul din diplomații apropiați de Regina Maria⁶⁸. În timpul misiunii sale de la Petrograd, Diamandi a fost omul care s-a ocupat de siguranța surorii Reginei și care „în ciuda primejdiei în care se găsea el însuși, se purta ca un adevărat viteaz”⁶⁹. Mai apoi, la Paris, diplomatul obișnuia să-i facă deseori anumite servicii Reginei, la cererea celei din urmă⁷⁰.

Venirea lui Diamandi la Paris a fost privită în mod pozitiv de către presa din România. Mass-media românească credea că numirea lui Diamandi, în capitala de pe malurile Senei, făcea parte dintr-un proiect de reorganizare și revigorare a demersului propagandistic și diplomatic plănuit pentru eficientizarea Legației românești din Franța. Proiect ce se dorea finalizat prin ridicarea Legației la nivel de Ambasadă⁷¹. Din perspectiva politicii externe de la București, C. Diamandi trebuia să dea impulsul necesar pentru a materializa

⁶⁴ Adrian Vițalaru, *Nicolae Petrescu-Comnen, Diplomat*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2014, p. 109.

⁶⁵ *Neamul românesc*, anul 19, nr. 271, joi, 27 noiembrie 1924, p. 1.

⁶⁶ Adrian Vițalaru, *op. cit.*, p. 110.

⁶⁷ Raoul Bossy, *Amintiri din viața diplomatică (1918-1940)*, vol. I, 1918-1937, edit. Stelian Neagoe, Humanitas, București, 1993, p. 83.

⁶⁸ Gheorghe A. Dabija, *Pregătirea diplomatică a războiului României (1914-1916)*, edit. Vasile Popa și Petre Otu, Editura Militară, București, 2019, p. 179-180.

⁶⁹ Maria, Regina României, *Povestea vieții mele*, vol. III, Editura RAO, București, 2013, p. 187-259.

⁷⁰ AMAE, Fond 77/Constantin Diamandi, Dosar vol. II, 1892, Scrisoare semnată de Nicolae Săulescu, 2 noiembrie 1926, nepaginat.

⁷¹ *Îndreptarea*, anul 7, nr. 2, sâmbătă, 3 ianuarie 1925, p. 1.

dezideratele românești – tratatul politico-militar, româno-francez⁷² - obținerea unor împrumuturi pentru înarmarea armatei române și pentru refacere economică⁷³ și ridicarea Legației de la Paris la nivel de Ambasadă.⁷⁴

Activitatea lui Diamandi⁷⁵ la Paris își are debutul într-o perioadă de schimbare a politicii externe franceze. Odată cu instalarea guvernului Édouard Herriot, în cercurile diplomatice franceze se observase o scădere a interesului pentru tratatul cu România⁷⁶. În sfera politicii franceze începea să se accentueze din ce în ce mai tare dorința de a relua relațiile cu Uniunea Sovietică, pentru ca mai apoi Franța să recunoască guvernul URSS⁷⁷. Între timp, la Tatar Bunar se desfășurase o acțiune armată organizată de pe teritoriul Uniunii Sovietice, coordonată până la cele mai mici detalii de Komintern⁷⁸. Acțiunea teroristă a fost înăbușită, dar a avut un impact mare asupra mass-mediei internaționale și atrăsese atenția, într-un mod negativ, asupra României⁷⁹.

Începutul demersului diplomatic a lui Diamandi a fost afectat, încă de la primele întâlniri cu oficialitățile de la Paris, de o altă schimbare a politicii externe franceze. La 9 februarie 1925, Franța primește propunerea Berlinului de garantare a granițelor franco-germane la care urma să se adauge ca și garant Marea Britanie⁸⁰. La presiunea Marii Britanii și a Germaniei, statul francez a căutat să-și diminueze prezența politică și militară în spațiul central-estic european. Dar Diamandi a încercat să își adapteze demersurile în funcție de

⁷² În primul deceniu interbelic, autoritățile române au încercat să semneze un tratat politico-militar cu Franța care să asigure granițele României și să creeze, în interiorul statului, un sentiment de securitate, vezi în Gelu Hogaș, *Relații politice româno-franceze (1919-1926)*, Editura Studis, Iași, 2013, p. 104-105.

⁷³ Situația economică precară, cauzată de Primul Război Mondial, de nevoile unificării, precum și de sechestrarea tezaurului la Moscova, a convins autoritățile de la București să încerce contractarea unui împrumut de pe piețele internaționale. Primul stat abordat a fost Franța, care manifestase intenția de a ne acorda împrumuturi atât pentru refacere economică, cât și pentru înarmare.

⁷⁴ AMAE, Fond Problema 71/Franța, vol. 16, nepaginat.

⁷⁵ *Patria*, anul 6, nr. 278, miercuri 31 decembrie 1924, p. 2.

⁷⁶ După Primul Război Mondial, Autoritățile de la București au dus negocieri cu Parisul pentru încheierea unui tratat politico-militar, vezi în Traian Sandu, *Le système de sécurité français en Europe centre-orientale, L'exemple roumain 1919-1933*, L'Harmattan, France, 1999, p. 237.

⁷⁷ Jon Jacobson, *Locarno Diplomacy, Germany and the West, 1925-1929*, Princeton University Press, New Jersey, 1972, p. 8.

⁷⁸ Pavel Moraru, *Serviciile secrete și Basarabia (1918-1991)*, Dicționar, Editura Militară, București, 2008, p. 232.

⁷⁹ *l'Humanité*, année 22, n. 9752, samedi, 22 août 1925, p. 1.

⁸⁰ Viitorul Tratat de la Locarno, semnat în 1925.

fluctuațiile politicii franceze⁸¹. Ajutat de Biroul de Presă de la Paris, reorganizat în mai 1925, Diamandi acordă propagandei o importanță deosebită. Biroul mediatic i-a asigurat uneltele propagandistice necesare pentru a pune în practică un demers diplomatic mai eficient și mai incisiv. Relațiile mediatice moștenite, dar și cele create de Birou, i-au creat premisele unei misiuni de succes. Astfel că, fiecare demers diplomatic era urmat de către o propagandă pe măsură, ceea ce i-a facilitat activitatea⁸².

La 10 iunie 1926, C. Diamandi semnează cu Aristide Briand, ministrul de externe al statului francez, *Convenția de amicitiei și arbitraj între Franța și România*. Deși nu corespundea întru totul nevoilor de securitate românești, semnarea tratatului de prietenie a marcat un moment de apropiere franco-română și a reprezentat un mare succes în cariera lui Diamandi⁸³. În perioada următoare, demersurile diplomatului român au contribuit la materializarea obținerii împrumutului pentru stabilizarea leului din 1929. Reușitele sale i-au asigurat stabilitate și au făcut ca poziția sa să fie cu greu contestabilă. Această stare de fapt avea să se schimbe odată cu venirea Regelui Carol al II-lea pe tronul României. Conștient de relația pe care Diamandi a avut-o cu Ion I. C. Brătianu și de afinitățile sale pentru Partidul Liberal, Carol decide să-l elibereze din funcție imediat ce ajunge la putere⁸⁴. Dat afară din cariera politică, Diamandi se retrage, afectat, la moșia sa de la Idrici. Boala de stomac pe care o avea încă de la

⁸¹ Pentru a preveni un eventual revizionism german, la Paris a fost gândit un sistem de alianțe care să includă statele din Europa Centrală și de Est și care, în cazul unui conflict, să creeze un al doilea front la est de Germania, vezi în Jean-Paul Bled, „Le maréchal Foch et le système militaire français en Europe centrale (1918-1924)” în *Bâtir une nouvelle sécurité. La coopération militaire entre la France et les États d’Europe centrale et orientale de 1919 à 1929*, Château de Vincennes, Paris, 2001, p. 17-24. Politica sistemului de alianțe s-a materializat prin semnarea tratatelor politico-militare franco-polonez (1921) și franco-cehoslovac (1924). După începerea negocierilor care aveau să se finalizeze prin semnarea Tratatului de la Locarno (1925), atât Marea Britanie, cât și Germania au solicitat Franței să renunțe la această politică. Din acest motiv, semnarea tratatului franco-român, înaintea semnării Tratatului de la Locarno, putea pune în pericol ratificarea celui din urmă deoarece ar fi fost considerată o continuare a politicii sistemului de alianțe. Totuși, francezii nu renunșaseră la ideea semnării unui tratat franco-român. Dar, acest tratat urma să fie semnat după cel de la Locarno și trebuia să fie golit de orice aspect de natură militară pentru a nu da senzația că se revine la politica de alianțe, vezi în Traian Sandu, *op. cit.*, p. 237-243.

⁸² AMAE, Fond Problema 71/Franța, vol. 16, nepaginat.

⁸³ Adrian Butnaru, *op. cit.*, p. 413.

⁸⁴ Arhivele Naționale Istorice Centrale, Fond Constantin Diamandi, Dosar 247, 1929 – 1930, f 9.

începutul misiunii din Franța se agravează și acesta moare la sfârșitul lunii septembrie 1931⁸⁵.

Constantin Diamandi a fost unul din marii diplomați de carieră ai României ce a activat în marile capitale europene înainte și după Primul Război Mondial. După 16 ani de la debutul său în cariera diplomatică, Diamandi devine ministru plenipotențiar. O perioadă de timp destul de îndelungată pe care Diamandi a petrecut-o, învățând și cizelându-și demersul. Inteligența și abilitatea sa în arta negocierii, precum și relațiile sale politice, l-au pus în primele rânduri ale diplomaților români. Diplomatul a făcut parte din primele generații de diplomați de carieră, urmând fiecare treaptă profesională pentru a ajunge în fruntea misiunilor diplomatice ale României. Pregătirea sa în cadrul diplomației a făcut parte dintr-un proiect major al statului român. Un proiect ce viza profesionalizarea diplomației și eficientizarea sa. Acest efort al statului român și-a arătat roadele, formând cadre diplomatice de elită, precum Constantin Diamandi, Alexandru Em. Lahovary sau Trandafir G. Djuvara, care au dus la un alt nivel demersul diplomatic și au contribuit la modernizarea și desăvârșirea statului român.

⁸⁵ Adrian Butnaru, *op. cit.*, p. 420.

DISTANȚAREA ROMÂNIEI COMUNISTE DE UNIUNEA SOVIETICĂ ÎNAINTE DE DECLARAȚIA DIN APRILIE 1964

GABRIEL ZVÎNCĂ*

Abstract: *The distancing of communist Romania from the U.S.S.R. and it's satellites have been identified in the historiography with the April 1964 Declaration, in which the Romanian People's Republic has declared it's position regarding the international communism, reaffirming it's commitment to the principles of independence, sovereignty and non-intervention in internal politics. But the highly ranked Romanian communists have identified the beginnings of R.P.P.'s distancing with the request addressed to Khrushchev by Emil Bodnăraș to withdraw the Red Army from Romanian soil. The present text wants to explore some memories of these officials and identify a pattern regarding the decision of distancing, as well as to present some of the positions taken by Gheorghe Gheorghiu Dej, Romanian Worker's Party General Secretary, which can be identified as intentions of distancing Romania from the Soviet Union before April Declaration.*

Keywords: *distancing, disidency, April Declaration, memoirs.*

Introducere

Începând cu anii 1960 și în special cu 1964 s-a observat o metamorfoză în politica românească dat de faptul că Gheorghe Gheorghiu-Dej a ilustrat prin acțiunile sale intenția de distanțare a Republicii Populare Române de Uniunea Sovietică și blocul socialist. Această schimbare, care nu s-a produs brusc, datorită unui factor exogen, a fost cel mai probabil o continuă frământare a lideriilor Partidului Muncitoresc Român exprimată neoficial pe la mijlocul anilor '50, prin care și-au dorit să dezvolte o politică autonomă românească cu scopul de a dezvolta economia și de a afirma România pe scena internațională. Mărturiile despre aceste frământări sunt regăsite mai ales în memoriile oamenilor de partid care nu pot să fie coroborate cu documentele de arhivă, dar dacă sunt analizate

* Student anul III, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea Babeș-Bolyai, profesor coordonator: prof. univ. dr. Virgiliu-Leon Țărău, Departamentul de Studii Internaționale și Istorie Contemporană, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea Babeș-Bolyai.

împreună se poate identifica un tipar comun. De altfel, dacă sunt analizate și pozițiile ulterioare ale României în Comunitatea de Ajutor Economic și Reciproc (C.A.E.R.) și în cadrul altor evenimente internaționale, se poate observa că astfel de intenții existase înainte de Declarația din aprilie 1964, considerată momentul oficial al începutului distanțării.

Înainte însă de 1960 și 1964, mărturiile comuniștilor ne vorbesc despre intenția de distanțare a lui Dej de Uniunea Sovietică încă din anii '50, doar că aceste informații nu pot să fie legate de documente oficiale care să ne confirme această părere.

Istoriografia a arătat că România a rămas cel mai fidel satelit al Uniunii Sovietice până la finalul anilor '50 și începutul anilor '60, fiind de acord cu orice politică ordonată de Kremlin. S-a ilustrat loialitatea și fidelitatea neclintită a lui Dej față de Moscova de la instalarea lui la putere, care s-a diminuat abia odată cu anii 1962-1963, din mai multe motive. Totuși, prin analiza mărturiilor decidenților politici de la acea vreme reiese părerea comună că Dej a intenționat mai înainte de 1964 sau chiar 1960 să ducă o politică autonomă în raport cu Kremlinul în interesul dezvoltării economiei românești¹.

Plecând de la aceste mărturii, care din motive științifice nu pot să fie luate în considerare la o primă vedere, am încercat să le leg de o serie de decizii luate de către administrația de la București care să illustreze această intenție de distanțare a României de Uniunea Sovietică.

Înainte de aceasta merită să amintim și încercările istoricilor de a demonstra de ce s-a produs această distanțare a liderilor de la București de blocul comunist, și mai ales de Uniunea Sovietică. Nicolae Ecobescu a încercat să arate că această distanțare a fost favorizată de anumiți factori externi, precum moartea lui Stalin, retragerea trupelor sovietice, polemica sino-sovietică². Joseph Harrington și Bruce Courtney au opinat că spre sfârșitul anilor 1950, RPR a încercat să obțină o independență economică³. Mioara Anton a explicat că Dej a interpretat o politică economică de dezvoltare a industriei și deci a dorit să se

¹ Vezi în principal memoriile lui Ion Gheorghe Maurer, Mircea Malița, Corneliu Mănescu, Paul Niculescu-Mizil, Ion Sfetcu, Silviu Brucan și alții.

² Nicolae Ecobescu, „Factori externi cu influență determinantă în configurarea politicii de independență a României: Decesul lui Stalin, Retragera trupelor sovietice, schisma sovieto-chineză” în Nicolae Ecobescu (coord.), *România, Supraviețuire și afirmare prin diplomație în anii Războiului Rece*, vol 2, Fundația Europeană Titulescu, București, 2013.

³ Joseph F. Harrington, Bruce Courtney, *Relațiile româno-americane 1940-1990*, Institutul European, Iași, 2002.

apropie mai mult de Occidentali pentru a le împrumuta tehnologiile⁴, ce însemna în perioada clasică a Războiului Rece o distanțare de Moscova. Cezar Stanciu, în schimb, a fost de părere că „mărul discordiei” în relațiile româno-sovietice l-a constituit planurile lui Hrușciiov de reformare a CAER, respectiv specializarea și integrarea economică⁵, idee împărtășită de majoritatea cercetătorilor. Cu câteva excepții însă⁶, nu s-a luat în considerare și motivațiile pe care le-au avut liderii PMR odată cu mijlocul anilor '50 când s-a arătat o oarecare dorință de a se desprinde de tutela sovietică și de a se urma o politică externă proprie.

Prin urmare, această lucrare își propune să vină și să cerceteze, cu informațiile de care dispune, ce s-a întâmplat înainte de Consfătuirea de la Moscova din februarie 1960, considerată prima opoziție indirectă a românilor față de sovietici. Ea va analiza mărturiile unor oficiali comuniști români, actori sau martori ai procesului de detașare, toate cu scopul de a ilustra dacă Gheorghiu-Dej a avut în vedere desprinderea de blocul comunist, și implicit de Uniunea Sovietică, înainte de 1960. Într-o primă instanță se va prezenta situația postbelică a României, urmând a fi prezentate câteva prime semne ale intenției de distanțare. Mai apoi, cercetarea se va axa pe o serie de momente care au pavat drumul pentru Declarația din aprilie 1964.

România după cel de-Al Doilea Război Mondial

Statutul României din timpul conflagrației mondiale s-a modificat după evenimentele din 23 august 1944, modificare ce a afectat economia și politica românească ulterioară. Fiind considerată un fost aliat al Germaniei, România s-a aflat la mila sovieticilor deoarece între 23 august și 12 septembrie 1944 ea se afla în conflict cu ambele părți combatante ale conflagrației. Convenția de armistițiu a fost semnată la 13 septembrie 1944, datată 12 septembrie, de către Lucrețiu Pătrășcanu. În convenție erau prevăzute severe sancțiuni economice

⁴ Mioara Anton, *Ieșirea din Cerc, politica externă a regimului Gheorghiu-Dej*, Institutul național pentru studiul Totalitarismului, București, 2007.

⁵ Cezar Stanciu, *Frăția socialistă: politica RPR față de țările „lașărului socialist”: 1948-1964*, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2009.

⁶ Elena Dragomir, *Cold War's perceptions: Romania's policy change towards the Soviet Union, 1960-1964*, University of Helsinki. Faculty of Social Sciences. Academic dissertation, Helsinki, 2014, p. 12.

României, pentru că a luptat împotriva Uniunii Sovietice, libera circulație a Armatei Roșii precum și obligația de a ceda Alianțelor 12 divizii de infanterie ⁷.

Anticipând viitoarea dependență a României de Uniunea Sovietică, elitele românești, inclusiv cele burgheze, au arătat necesitatea de a colabora cu Uniunea Sovietică pentru a se prezerva integritatea, independența și suveranitatea națională⁸. Totuși, sovieticii au rămas nemișcați față de demersurile făcute de oamenii politici de la București, făcând solicitări politicii românești pentru a se adopta cât mai multe măsuri pentru a se instala „democrația” în România, ce însemna efectiv instaurarea comuniștilor la putere și intrarea în sfera de influență sovietică.

După proclamarea Republicii Populare Române, liderii de la București au început demersurile de a încheia un tratat care să consfințească relațiile de prietenie cu Uniunea Sovietică. Un tratat de Colaborare, Prietenie și Asistență a fost încheiat între cele două părți la 4 februarie 1948, ce a însemnat intrarea României în grupul statelor satelit ale Moscovei⁹ și orientarea exclusivă a politicii interne și externe după indicațiile sovieticilor, epoca de stalinizare a statului fiind oficial începută.

Imediat după integrarea României în blocul comunist s-a desfășurat Primul Congres al Partidului Muncitoresc Român, desfășurat între 21 și 23 februarie 1948, în cadrul căruia au fost aleși ca lideri ai P.M.R. Gheorghe Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu. Tot în cadrul acestui Congres au fost luate măsuri pentru a se implementa formele staliniste de dezvoltare a statului precum și s-a început o restructurare a partidului¹⁰.

Primele semne ale unei distanțări

Pentru perioada 1948-1953 nu se poate vorbi de o politică externă autonomă a României, aceasta fiind complet orientată spre colosul din Est. Totuși, primele semne de metamorfoză a acestor relații aveau să se manifeste odată cu decesul lui Stalin în martie 1953 și cu primele semne de destindere a relațiilor dintre Est și Vest, mai ales după armistițiul din Coreea și după summit-ul de la Geneva.

⁷ Dennis Deletant, *România sub regimul comunist*, Ed. Fundația Academia Civică, București, 2012, pp. 53-54.

⁸ Elena Dragomir, *Cold War's Perceptions...*, pp. 24-27.

⁹ Dennis Deletant, *op. cit.*, p. 86.

¹⁰ *Ibidem*, pp. 88-97.

Cu toate că nu se poate discuta de o politică autonomă a lui Dej în timpul luptelor pentru conducerea Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, relațiile dintre cele două state a cunoscut o anumită relaxare, exemplificatoare fiind deciziile privind: abandonarea lucrărilor la canalul Dunăre-Marea Neagră, desființarea Sovromurilor în 1954 și relaxarea represiunii asupra populației, printr-o amnistie parțială¹¹.

În noul context dat de alegerea lui Hrușciov ca secretar general al P.C.U.S., precum și timida destindere dintre cele două blocuri, liderii de la București și-au permis în vara lui 1955 să dezbată problema retragerii trupelor sovietice staționate pe teritoriul RPR, problemă care a fost soluționată în aprilie 1958 când Hrușciov a retras atât diviziile de trupe de pe teritoriul României cât și consilierii sovietici.

Retragerea trupelor sovietice de pe teritoriul României a ridicat o principală întrebare: cum a fost posibilă discutarea și retragerea trupelor Armatei Roșii de pe teritoriul României în contextul de după revoluțiile din Polonia și Ungaria din 1956? Mihai Croitor ne arată că totul a plecat de la o scrisoare ce a aparținut sovieticilor, care presupunea reducerea trupelor de pe teritoriul României, având ca argument rezultatele conferinței de la Geneva care prevedeau reducerea cheltuielilor pentru forțele armate¹², și nicidecum o retragere totală. Totuși, Paul Niculescu-Mizil, în memoriile sale, a arătat că s-a mai pus problema trupelor și în contextul semnării armistițiului din 1944 cât și după aceea, el mărturisind că Dej, Maurer și Bodnăraș au luat în discuție retragerea trupelor încă de la finalul anilor '40¹³, ei având curaj în acest demers abia în vara lui 1955, datorită amintitei destinderi. În sprijinul acestei idei mai este și mărturia lui Corneliu Mănescu când, odată cu semnarea tratatului de neutralitate cu Austria din 1955, Dej a convocat Biroul Politic pentru a-și exprima satisfacția de a fi înlăturată dispoziția *legală* care permitea staționarea trupelor sovietice pe teritoriul României. Tot în cadrul acestei întâlniri a dorit să stabilească pașii pentru a fi retrasă Armata Roșie¹⁴. Însă stenogramele discuțiilor din Biroul Executiv nu ilustrează vreo astfel de dezbateri, mărturia lui Mănescu putea să fie o discuție personală pe care a avut-o cu liderul PMR, fie o invenție de a sa pentru a justifica acțiunile ulterioare ale lui Dej. Însă dacă legăm această

¹¹ Ibidem, pp. 134-135.

¹² Mihai Croitor, *România și conflictul sovieto-chinez 1956-1971*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2014, pp. 174-175.

¹³ Paul Niculescu-Mizil, *O istorie trăită*, Editura Enciclopedică, București, 1997, p. 93.

¹⁴ Corneliu Mănescu, *Convorbiri neterminate: Corneliu Mănescu în dialog cu Lavinia Betea*, Polirom, Iași, 2001.

mărturie de memoriile lui Mircea Malița și Ion-Gheorghe Maurer, firul narativ continuă și se pare că Hrușcirov a fost invitat într-o vizită secretă pentru a i se propune retragerea trupelor, cel însărcinat să poarte discuțiile fiind Emil Bodnăraș, considerat în relații bune cu liderul sovietic. Conform celor spuse de membrii PMR, în timpul unei vânători din Delta Dunării, Bodnăraș a chestionat prezența trupelor sovietice pe teritoriul României, argumentând că prezența nu este justificată având în vedere că România este înconjurată doar de state socialiste. Hrușcirov a fost iritat inițial de această opinie, însă Bodnăraș a adus noi argumente, exprimând ideea că PMR dorește să preia în totalitate puterea în stat, convingându-l pe liderul sovietic că partidul se bucura de sprijinul poporului și că poate continua linia socialistă implementată oficial din 1948. Cu toate că aceste mărturii nu se completează cu documentele de arhivă, ele sunt amintite și de către memoriile lui Hrușcirov din 1955, care amintea că s-a lăsat convins de argumentele lui Bodnăraș și că a fost pentru deschiderea unor negocieri privind retragerea trupelor sovietice¹⁵. Acest episod nu ne explică însă ce a urmărit de fapt PMR când a cerut retragerea trupelor sovietice. Desigur că un răspuns la această întrebare sunt argumentele avute de Bodnăraș privind intenția PMR de a convinge poporul că nu aveau nevoie de soldații sovietici pentru a-și legitima puterea în stat. Dar de altfel se poate argumenta și că, prin retragerea Armatei Roșii, liderii PMR au dorit să elimine controlul intern sovietic cu scopul de a se distanța de Uniunea Sovietică, pentru a permite dezvoltarea economiei și industriei românești. Lipsa documentelor oficiale nu ne permite să hotărâm veridicitatea acestor informații, însă ea poate să ofere o explicație parțială a ce a urmat după discuția dintre Hrușcirov – Bodnăraș și după retragerea trupelor sovietice în 1958.

Anii 1956-1958 au fost o perioadă tensionată pentru comuniștii de la București din cauza tulburărilor provocate de revoluția din Ungaria din 1956. Liderii PMR au încercat să demonstreze sovieticilor loialitatea lor și au susținut intervenția trupelor Pactului de la Varșovia, de unde și slaba probabilitate ca în cadrul Biroului Executiv să fie exprimate unele opinii privind distanțarea de Moscova. După cum amintea și Paul Sfetcu, Dej s-a abținut, cel puțin față de el și cel mai probabil față de oricine altcineva, să aibă „răbufniri antisovietice” în perioada amintită¹⁶. În susținerea acestei opinii, Malița arată că în contextul evenimentelor din Ungaria a existat o încordare internă datorată fricii ca aceste acțiuni să fie extinse și în Transilvania, ceea ce a dus la nesiguranța P.M.R. în

¹⁵ *Khrushchev remembers*, ed. Little, Brown and Company (Inc.), Boston, 1974, pp. 227-229.

¹⁶ Paul Sfetcu, *13 ani în anticamera lui Dej*, Editura Fundației Culturale Române, București, 2000, p. 250.

forțele proprii, ce s-a materializat în noi măsuri represive la adresa societății. Intervenția sovietică din noiembrie 1956 a creat „panică” în rândurile liderilor de la București, situația favorabilă din 1955 nefiind fructificată¹⁷.

După mărturia lui Silviu Brucan, imediat după înăbușirea revoltei maghiare în noiembrie 1956, Dej a hotărât o schimbare de „180 de grade” în relațiile cu Moscova și i-a solicitat acestuia să redacteze o analiză a situației internaționale pentru a identifica cum ar putea România să își afirme poziția independentă precum și un set de măsuri economice și culturale pentru a se desprinde de „îmbrățișarea ursului sovietic”¹⁸. Cu toate că această afirmație nu poate să fie confirmată, istoricii fiind de părere că momentul era foarte sensibil ca Dej să spună așa ceva, se poate afirma că sensul istoric al celor spuse de Brucan e logic, doar că nu au nicio valoare fără documente oficiale¹⁹. Totuși, există o slabă probabilitate ca Dej să-i fi mărturisit ceva lui Brucan, având în vedere că era un membru din eșalonul 2-3 al PMR. Se poate argumenta însă că era probabil ca liderul PMR să fi avut astfel de opinii la acea dată, mai ales după interesele pe care l-a avut ulterior în urma o politică proprie de dezvoltare economică.

Odată cu retragerea trupelor sovietice, Gheorghiu Dej, alături de subordonații săi, a avut posibilitatea să dezvolte o altă politică a RPR, care să nu mai țină cont de elementul sovietic și deci să înceapă distanțarea. În acest sens, începând cu decembrie 1958, au fost trasate trei principalele obiective pe care România să le urmărească și anume: dezvoltarea industriei grele; consolidarea regimului în interiorul statului; afirmarea statului român în relațiile internaționale²⁰. Dacă pentru primele două obiective, RPR trebuia să ducă o politică bivalentă de apropiere de Occident, pentru a primi tehnologie modernă, și de menținere a relațiilor cordiale cu estul, pentru ultimul obiectiv, România își propunea să se afirme pe scena internațională prin adoptarea unei politici prin care să iasă din definiția satelitului obedient. În această direcție indică și memoriile lui Alexandru Bîrlădeanu, care afirma că desprinderea de linia sovietică s-a făcut printr-o apropiere de Occident mai întâi pe linie economică și

¹⁷ Dan Dungaciu, Mircea Malița, *Istoria prin ochii diplomatului, supraviețuirea prin diplomație, „deceniul deschiderii” (1962-1972) și crizele lumii globale*, Editura Rao, București, 2014, pp. 182.

¹⁸ Silviu Brucan, *Generația irosită. Memorii*, Editurile Universul & Calistrat Hogaș, București, 1992, pp. 73-74.

¹⁹ Dan Cătănuș, *Între Beijing și Moscova. România și conflictul sovieto-chinez, 1957-1965*, în „Supraviețuire și afirmare..”, vol. 2, p. 50.

²⁰ Mioara Anton, *op. cit.*, pp. 118-121.

mai apoi pe linie politică²¹, amintirile lui Malița confirmând același lucru, un exemplu fiind primul vot disident al României pe chestiunea denuclearizării Americii Latine²².

Obiectivele pe care și le-au propus liderii români s-au bucurat de un context internațional favorabil datorată destinderii dintre Est și Vest. Aici avem politica lui Hrușciov de coexistență pașnică, ilustrată prin vizita sa oficială în America. Dar pe lângă aceasta se poate lua în considerare și noua raportare a S.U.A. față de blocul socialist, prin așa-numita politică de „diferențiere”, prin care se sprijinea orice satelit care lua o poziție opusă față de Moscova²³.

Înainte de a ajunge la refuzului lui Dej privind planurile de reformare a CAER din timpul Consfăturii de la Moscova din februarie 1960, considerat momentul în care au început opozițiile indirecte față de dominația sovietică, au mai existat alte tentative de reformare a CAER în 1954 și 1956. Aici românii și-au arătat pentru prima dată reticiența față planurile propuse de puterile economice din bloc, și și-au exprimat dorința și interesul de a dezvolta industria grea și chimică din România. Această politică economică, care a fost urmată cu preponderență, a adus-o în conflict cu Cehoslovacia și Republica Democrată Germană, care doreau ca state precum România, Polonia și Bulgaria să asigure agricultura în bloc. Totuși, aceste scânteii și dezbateri cu cehoslovacii și germanii, nu au vizat și liderii sovietici, acest lucru fiind abia vizibil la Moscova în februarie 1960²⁴.

Aceste semne timide de autonomie exprimate de liderii români nu au însemnat într-un nici un caz îndepărtarea de blocul comunist și pe nici atât repudierea marxism-leninismului. Ideile exprimate mai sus sunt menite a ilustra ce se întâmpla în spatele declarațiilor și ale datelor oficiale, cum RPR, după mărturiile comuniștilor, a încercat timid în 1955 și mai serios în 1958 să își coreleze o politică diferită față de cea dictată de Moscova, în timp ce rămânea fidelă blocului comunist. Ca o concluzie a acestui capitol putem să afirmăm că în memoriile oficialilor comuniști se poate identifica un tipar care arată că au existat unele mișcări în rândurile factorilor decidenți de la București în a se promova o politică diferită, însă datorită evenimentelor din Ungaria, Dej a tratat perioada de după cu o oarecare precauție și nu și-a manifestat deschis opoziția față de planurile sovietice. Această opoziție a început să se manifeste treptat din

²¹ Lavinia Betea, *Alexandru Bîrlădeanu despre Dej, Ceaușescu și Iliescu. Convorbiri*, Ed. Evenimentul Românesc, București 1977, p. 133.

²² Dan Dungaciu, Mircea Malița, *op. cit.*, pp. 181-182.

²³ Mioara Anton, *op. cit.*, pp. 155-166.

²⁴ Elena Dragomir, *op. cit.*, pp. 36-37.

februarie 1960, să se accentueze pe parcursul anilor 1960-1963 și avea să culmineze cu Declarația din aprilie 1964, considerată și „declarația de independență” a României comuniste față de Uniunea Sovietică.

CAER și începutul distanțării efective

Se pot identifica câteva motive pentru care a Dej a fost motivat să dezvolte o politică relativ autonomă față de Kremlin. În primul rând, reformele economice propuse în CAER au fost văzute ca un atac direct intereselor României, care dorea să își dezvolte industria grea și chimică, fiind percepute de București ca o nouă metodă a sovieticilor de a-și impune controlul asupra statului român. În al doilea rând, procesul destalinizării declanșat de Hrușciov prin „discursul secret” din cadrul celui de al XX-lea Congres al P.C.U.S. a fost identificat de Gheorghiu Dej ca o intenție a noului lider de la Kremlin de a repudia liderii staliști din statele satelit și a-l înlocui cu o nouă grupare. De altfel, Dej a invocat principiile independenței, suveranității și integrității statului român atunci când a început politica sa de distanțare²⁵.

Viziunile lui Hrușciov de a face din CAER o Piață Comună pentru statele din Est a dus la elaborarea principiului de devizare internațională a muncii, față de care românii au arătat unele reticiențe, datorită intereselor economice pe care le avea România odată cu 1958. Delegații români, deși au rămas imparțiali cu privire la ideea specializării economiei din blocul socialist, ei nu s-au opus direct și au promovat o tergiversare a discuțiilor.

Tergiversarea amintită a dus în cele din urmă la o discuție în cadrul Consfătuirii de la Moscova din februarie 1960, plecând de la o propunere cehoslovacă de specializare, din ianuarie 1960. Prin aceasta, s-a dorit specializarea fiecărui stat socialist într-un anumit domeniu, României fiindu-i propusă specializarea pe agricultură. Aici, delegația condusă de Dej a avut o poziție care nu era în concordanță cu a celorlalți reprezentanți. Liderul PMR a arătat că România era interesată să își dezvolte industria, în cheia cu care a plecat după cel de al Doilea Război Mondial, dar totuși se arăta disponibilă specializării dar doar după o consultare și cercetare în prealabil, cu condiția ca aceasta să fie în concordanță cu planurile economice ale statelor CAER. Delegația a atacat câteva puncte de vedere ale celorlalte state socialiste, dar s-au abținut în a-i critica direct pe sovietici. În cele din urmă, declarația de la finalul Consfătuirii a

²⁵ *Ibidem*, p. 15.

respectat preferințele românești²⁶. Acest eveniment constituie un moment în care România și-a ridicat, figurativ vorbind, fruntea și a înfruntat și respins propunerile puterilor economice ale lagărului socialist, propuneri care puteau la fel de bine să fi fost formulate în prealabil de Moscova și să fie expuse prin vocea Berlinului de Est sau a Pragăi.

În întâlnirile următoare, românii și-au menținut aceeași poziție și nu i-au criticat direct pe sovietici, ci pe ceilalți din blocul comunist, și s-au opus oricăror planuri de specializare a economiei CAER care nu erau în conformitate cu interesele economice ale României. Este exprimată părerea că statele mai dezvoltate din bloc nu doreau ca România să își dezvolte o economie proprie și astfel să devină o competitoră pe piață, iar astfel, aceștia au încercat să îi atribuie un rol preponderent agricol²⁷.

Mai târziu însă, RPR a avut să se confrunte cu o nouă reformă propusă de către Hrușciov prin intermediul lui Gomulka²⁸. Astfel, în aprilie 1962 la București sosea o propunere poloneză de integrare a economiilor precum și formarea unui Consiliu economico-politic care să adopte decizii în majoritate și să impună adoptarea reformelor de către toți membrii CAER. Dej, în cheia politică pe care o ducea la acea vreme, nu a putut să fie de acord cu această propunere și a hotărât să adopte o atitudine critică la adresa acesteia în cadrul Consfățuirii care urma să aibă loc la Moscova între 6-7 iunie 1962. Totuși, înainte de desfășurarea întâlnirii, polonezi au renunțat „inexplicabil” la această propunere, și au sugerat o altă abordare care nu mai menționa propunerile din aprilie, dar delegații cehoslovaci și bulgari au susținut în continuare ideea unui organ supranațional la care s-au opus românii. În cele din urmă s-a adoptat viziunea românească de coordonare a planurilor economice și nu de integrare a acestora, argumentând nivelul diferit de dezvoltare al economiilor statelor socialiste²⁹. Cezar Stanciu a ilustrat că Dej își pregătise două variante de discurs cu care să respingă această propunere, fapt ce ne confirmă încă o dată că liderul de la București avea intenția de a se distanța direct sau indirect de Uniunea Sovietică înainte de declarația din 1964.

Cu toate că a fost adoptată viziunea românească în cadrul întâlnirii de la Moscova, vizita lui Hrușciov dintre 18-25 iunie 1962 a relevat primele tensiuni dintre Kremlin și București, manifestate prin „scandalul purceilor” sau

²⁶ Elena Dragomir, *op. cit.*, pp. 38-41.

²⁷ Vezi Elena Dragomir, Cezar Stanciu.

²⁸ Cezar Stanciu, *op. cit.*, p. 244.

²⁹ *Ibidem*, pp. 244-245.

„scandalul porumbului” și cu declarația lui Hrușciov că rezultatele românești nu sunt adevărate și că sunt sub producția declarată.

Având în vedere noua politică de detașare promovată de Dej, precum și de tensiunile crescânde din interiorul blocului comunist, liderii PMR au luat măsuri și au început să se orienteze spre alte piețe economice din lume. Ei s-au orientat înspre piața occidentală pentru tehnologie, prin stabilirea unor relații economice cu America, iar aici avem amintite demersurile lui Malița pe lângă Averell Harriman, și cu statele nealiniat, în principal pentru resurse primare.

Politica de distanțare a continuat pe parcursul anilor 1963-1964, moment în care PMR s-a implicat în disputa sino-sovietică și a încercat să o fructifice în propriul său beneficiu. De altfel, pe parcursul acestor ani, diplomații români au stabilit o serie de legături cu statele din sfera occidentală cu scopul de a încheia acorduri economice care să avantajeze statul român³⁰.

Punctul culminant al acestei politici duse de către Gheorghe Gheorghiu-Dej l-a constituit declarația din aprilie 1964. Formulată ca un document prin care să se illustreze neutralitatea poziției românești față de polemica sino-sovietică, aceasta susținea principiul coexistenței pașnice promovate de sovietici și era împotriva revoluției continue chineze, deoarece prin prima se puteau constitui relații economice, culturale, politice. Pentru a nu fi acuzat de deviaționism, PMR a susținut în continuare principiile marxist-leniniste. Aici se mai regăsea și poziția privind dezarmarea nucleară, precum și poziția românească privitoare la specializare și integrare economică. Ca un mesaj principal, declarația sublinia independența și suveranitatea și invita la oprirea polemicii³¹.

Concluzii

Distanțarea României comuniste de Uniunea Sovietică a fost evidentă după Declarația din aprilie. Ce a urmat acesteia au fost o serie de evenimente care au făcut ca România să se împotrivescă din ce în ce mai deschis Moscovei, culminând cu critica lui Nicolae Ceaușescu din august 1968 împotriva intervenției Pactului de la Varșovia în Cehoslovacia. Toate acestea au făcut ca România să intre în atenția occidentalilor cu care s-au stabilit o serie de legături importante, materializate cel mai evident prin aderarea României la sistemul de la Bretton Woods și Acordul General pentru Tarife și Comerț. În ciuda acestei

³⁰ Mihai Retegan, *De la Criza Caraibelor la Declarația din aprilie 1964*, în Nicolae Ecobescu (ed.), „Supraviețuire și afirmare prin diplomatie în anii Războiului Rece”, vol. 2, pp. 157-174.

³¹ Dan Cătănuș, *Declarația din aprilie 1964: context istoric și ecou internațional*, în Nicolae Ecobescu (ed.) *op. cit.*, pp. 175-203.

distanțări de Uniunea Sovietică și de blocul socialist în ansamblu, România nu a repudiat doctrina marxist-leninistă, nu a realizat o ruptură de Moscova și ceilalți satelți, ci doar a adoptat o atitudine prin care a dorit să își urmărească propriile interese.

După cum s-a relevat în cele expuse mai sus, putem să afirmăm, cu toate că România nu a manifestat deschis o politică de detașare de URSS înainte de 1962-1963, că au existat anumite acțiuni care au indicat în acest sens. Memoriile liderilor PMR de la acea dată, deși controversate, dau o idee comună cu privire la perioada dintre 1955 și 1964, și anume că au existat anumite intenții de a promova o politică diferită față de cea dictată de la Moscova, însă datorită motivelor amintite, Dej a dat dovadă de răbdare, nu a adoptat o politică de distanțare înainte de 1960 și a așteptat acel moment oportun care s-a ivit în urma polemicii sino-sovietice.

PROTESTANTISMUL ÎN RELAȚIILE INTERNAȚIONALE. STUDIU DE CAZ: PROTESTANTISMUL ȘI INVAZIA DIN IRAQ

ANDREI DĂLĂLĂU¹

Abstract: *The paper focuses on several aspects of the protestant attitude in the vast field of the international relations, based on both the history and the geography of Protestantism and neo-Protestantism. The issue I will address relate to the development of neo-Protestantism in Asia and South America and the inadequacy between the philosophical idealism of the early church and the modern political theories, a conflict which strives to produce an apolitical stance among neo-Protestant believers. The sources consist of quantitative researches from “fact-tanks” and “think-tanks” and from various studies belonging to religious phenomena scholars. The article consists of several parts dealing with topics such as the geography of (Neo)Protestantism, the birth of the principles of tolerance and pluralism, followed by the relationship between democracy and religion and a case study referring to the position of American Protestant Associations on the Iraq war.*

Keywords: *Protestantism, international relations, democracy, Pentecostalism, Iraq War*

Introducere

De ce consider relevant un studiu despre contribuția religiei și în special a protestantismului ca actor în relațiile internaționale, și implicit în procesul de globalizare, democratizare sau modernizare? În primul rând pentru că religia joacă un rol foarte important în determinarea comportamentelor sociale ale credincioșilor săi, pe care mai apoi aceștia le transpun în atitudini la nivelul organizațiilor în care activează. În al doilea rând, religiile nu sunt monolitice în evoluția lor istorică. Ele suferă schimbări în timp – acceptă sau nu să se adapteze

¹ Masterand, anul I, Program masteral „Istorie, memorie, oralitate în secolul XX”, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, coord. prof. univ. dr. Virgiliu Țărău.

globalizării, manifestă tendințe sociale diferite, își modifică discursul sau chiar își adaptează practica teologică noilor condiții socio-politice ori predică întoarcerea către interpretarea fundamentalistă a scrierilor sacre ca reacție defensivă în fața avansului modernizării.

Protestantismul este un termen general care acoperă o paletă policromă de denominațiuni și mișcări religioase, începând de la reforma lui Luther din secolul al XVI-lea și până la mișcările neoprotestante din secolul al XXI-lea. În acest articol ne vom orienta atenția înspre rolul pe care protestantismul secolelor XVI-XVII l-a avut în procesul de naștere al principiilor de toleranță, pluralism și drepturi ale omului. Mai apoi, vom analiza protestantismul din SUA în ansamblul mai larg al relațiilor internaționale din secolele XX-XXI, urmând să suprimem pozițiile diferite pe care cultele le-au avut față de evenimentele istoriei recente, cu accent pe atitudinea religioasă asupra războiului din Irak.

Protestantismul global manifestă o serie de particularități în raport cu celelalte confesiuni religioase. După cum arată Paul Freston, protestanții sunt „*practicanți puternici*” (*heavily practising*) și au o extindere globală foarte rapidă datorată în mai mare măsură „*convertirilor decât migrației*”². Acest *pattern* al convertirii voluntare și individuale generează o serie de consecințe în materie de spirit asociativ și de filosofie comunitară, pe care le putem pune în relație cu capitalismul și democrația, dar și cu relațiile internaționale. În fapt, relația dintre convertirea personală (microistorie) și atitudinile oficiale ale uniunilor protestante în relațiile internaționale (macroistorie) este mult mai complexă. Convertirea și funcționarea bisericilor locale se plasează la baza piramidei funcționării protestantismului, iar atitudinile oficiale se află în vârful acesteia – în sens ascendent, atitudinile „de jos” trec printr-un proces transformativ, se filtrează, se rafinează și se oficializează, iar rezultatul final poate să fie sensibil diferit față de învățăturile propagate la nivel local. Un exemplu de acest fel îl constituie suportul, respectiv condamnarea intervenției americane din Iraq în 2004 din partea mai multor biserici protestante. Astfel, impactul protestantismului în relațiile internaționale se măsoară atât la nivel micro-social (transformări locale, convertiri, acțiuni cu specific geografic și cultural), cât și la nivel macro-social (atitudinea instituțiilor religioase în fața hotărârilor politice).

² Paul Freston, „Christianity: Protestantism” în Jeffrey Haynes (ed.), *Routledge Handbook of Religion and Politics*, Routledge, 2009, p. 26.

Geografia protestantismului

Conform unor estimări, aproximativ 11% din populația globală este protestantă, în timp ce creștinismul în ansamblul său însumează 32%³. Protestantismul este foarte prezent în America de Nord, în Africa sub-sahariană, în America Latină, în China și în Coreea de Sud. După Statele Unite ale Americii, care reprezintă bastionul protestantismului instituționalizat, țările cu cel mai mare număr de practicanți sunt Brazilia, China și Nigeria. Majoritatea acestor țări nu au devenit protestante prin legături instituționale cu Europa sau SUA, ci prin diferite filiere pentecostale venite din America Latină, prin Bisericele Africane Independente sau grupări neoficiale din China. Cu toate acestea, nu se poate cunoaște numărul exact al protestanților la nivel global, având în vedere că există fenomenul „bisericii-de-casă”, unde grupuri de creștini se întâlnesc în mod regulat într-o locuință sau în alte spații neoficiale, în special în China, Vietnam, Cuba sau India. De exemplu, se estimează că în China aproximativ 58 milioane de protestanți și 12 milioane de catolici sunt integrați în biserici-de-casă⁴ care au o structură de conducere similară „bisericii clandestine cu structuri tradiționale” în contextul lipsei libertății religioase și a persecuțiilor religioase din această țară⁵.

Protestantismul global este divizat din punct de vedere instituțional și „supra-reprezentat printre categoriile sociale sărace”⁶, deși situația din Coreea de Sud este diferită⁷. Dar contextul social în care funcționează cultele religioase nu

³ <https://www.pewforum.org/2011/12/19/global-christianity-exec/>, accesat la data de 09.05.2020.

⁴ Rad Zdero, *The Global House Church Movement*, William Carey Library Publishing, 2013 și Zhaohui Hong, „Protecting and Striving for the Rights to Religious Freedom: Case Studies on the Protestant House Churches in China” în *Journal of Third World Studies*, vol. XXIX, no. 1, Spring 2012, p. 249.

⁵ A se vedea: <https://freedomhouse.org/report/2017/battle-china-spirit-christianity-religious-freedom>, accesat la data de 26.04.2020.

⁶ Freston, *op. cit.*, p. 39.

⁷ Pew Research Centre scoate în evidență transmutarea geografică a creștinismului în ultimul secol, astfel încât țările din Sudul Global (din Africa, Asia și America Latină) au cunoscut o creștere fulminantă a numărului creștinilor, înglobând 1,3 miliarde de enoriași în 2010 (61% din numărul total al creștinilor din lume), în timp ce Nordul Global (America de Nord, Europa, Australia, Japonia și Noua Zeelandă) are 39%. Cu toate acestea, 69% din populația Nordului Global este creștină, în timp ce în Sudul Global creștinii reprezintă 24% din totalul populației. Acest fenomen reflectă rata accelerată de creștere a populației Sudului Global, care

explică totul. Fiecare tradiție religioasă are o interpretare unică asupra legii, teritoriului, organizării, relației dintre stat și biserică, iar toate acestea, cumulate, determină atitudini politice. De exemplu, convertirile penticostale masive din ultimii ani din Asia sau Africa nu comportă în mod necesar și fundalul tradiției europene a protestantismului lutheran, calvin sau anglican, împreună cu tradițiile politice pe care le-au dezvoltat. În Sudul Global, expansiunea post-colonială a protestantismului „a venit din inițiative indigene”, fiind predominant „non-albă și distantă de putere și bunăstare”⁸. La acestea se adaugă faptul că majoritatea bisericilor protestante denominaționale sau non-denominaționale funcționează autonom, au propriile manifestări rituale și particularități teologice, așadar generalizarea este practic imposibilă.

Scurtă istorie a protestantismului politic. Toleranță și pluralism religios

În secolul al XVII-lea, primii baptiști englezi au susținut o nouă perspectivă asupra relației dintre religie și stat, refuzând îndemnul anabaptiștilor de a nu participa la viața politică. Atitudinea lor contravenea și experimentelor teocratice ale calvinismului din Geneva sau Massachusetts, Calvin obținând și folosind puterea de stat în slujba disciplinei bisericesti. Însă experimentul teocratic a fost repede abandonat de protestanți, el aflându-se în contradicție cu „o conștiință individuală religioasă”⁹ fundamentată în studiul Scripturilor și în ideea sacerdoțiului universal. Dacă teocrația a fost repede înlăturată, se pare că protestantismul a influențat și justificat într-o anumită măsură sentimentele *naționaliste*. Hastings a analizat consecințele pe care impactul citirii personale a Bibliei și a utilizării limbilor vernaculare l-a avut asupra naționalismului și asupra constituirii „unei etnicități stabile politic”¹⁰. Legătura dintre protestantismul de secol XVI și apariția statelor-națiune a contribuit la declanșarea Războiului de 30 de ani, dintre catolici și protestanți, încheiat cu Pacea de la Westphalia din 1648. Pacea din 1648 a marcat începutul procesului de privatizare al religiei și a fost „punctul de sprijin al evoluției

este cu 4,5% mai rapidă decât cea a Nordului. A se vedea: <https://www.pewforum.org/2011/12/19/global-christianity-exec/>.

⁸ Paul Freston, *op.cit.*, p. 26.

⁹ S. Bruce, *Fundamentalism*, Cambridge: Polity, 2000, p. 122.

¹⁰ A. Hastings, *The Construction of Nationhood: Ethnicity, Religion and Nationalism*, Cambridge: Cambridge University Press.

sistemului de state suverane”¹¹, marcând slăbirea autorității imperiale în statele germane și consolidarea puterii interne a suveranilor locali, care „le-au permis unor procente dintre catolici, lutherani și calvini să locuiască și să își practice credința în teritoriu fără a încerca să se convertească reciproc”¹². Acestea au fost primele evenimente de natură politico-militară în care protestantismul a marcat evoluția sistemului internațional de la apariția sa din secolul al XVI-lea.

Propensiunea protestantă către libertatea de interpretare a Bibliei a subminat în cele din urmă uniformitatea religioasă a lumii occidentale. Apar culte protestante care se manifestă în favoarea pluralismului religios, cum au fost bapțiștii și levellerii, principiu care lucra implicit și în favoarea lor. După cum punctează Freston, concepția lor de „toleranță religioasă” și de „stat non-confesional” se dezvoltă nu doar din interesul de a fi tolerați politico-religios, ci și din convingere teologică¹³. Libertatea religioasă se află în legătură mai largă cu drepturile omului, fapt pentru care, din punct de vedere istoric, protestantismul a avut o relație mai strânsă cu tradiția drepturilor omului decât celelalte religii majore. Johnson susține că „principiul toleranței și al libertății a apărut mult mai repede în tabăra protestantă”¹⁴ decât la alte confesiuni creștine, dar a fost dezvoltat ulterior mai sistematic de către catolici, în timp ce pentru Witte „dreptul de a-ți alege religia a fost inițial de inspirație patristică, pragmatică și protestantă”¹⁵.

Protestantismul secolului al XVII-lea a adus și fundamentarea teologică a pluralismului religios. Roger Williams susținea că „este voia lui Dumnezeu ca, până la venirea lui Isus, să fie permise închinările păgâne, iudaice, musulmane sau antihristice pentru toți oamenii din toate națiunile”¹⁶. Pentru Williams, statul nu este creștin, ci cel mult „natural, uman și civil”. Toleranții de acest fel „au prevăzut o societate pluri-religioasă guvernată de un stat secular imparțial”¹⁷. Unii protestanți erau pacifiști, întocmai ca și creștinii „bisericii primare”, începând cu

¹¹ Daniel Philpott, „The Religious Roots of Modern International Relations” în *World Politics*, vol. 52, January 2000, p. 212.

¹² *Ibidem*, p. 212.

¹³ Paul Freston, *op. cit.*, p. 31.

¹⁴ L. Johnson, „Religious rights and Christian texts” în J. Witte și J. Van der Vyver (editori), *Religious Human Rights in Global Perspective: Religious Perspectives*, The Hague: Martinus Nijhoff, p. 69.

¹⁵ J. Witte, „A Dickensian era of religious rights: an update onn religious human rights in global perspective”, *William & Mary Law Review*, 42, 3, p. 745.

¹⁶ Freston, *op.cit.*, p. 31.

¹⁷ J. Coffey, *Persecution and Toleration in Protestant England: 1558-1689*, Harlow: Pearson, 2000, p. 57.

waldensienii, anabapțiștii, quakerii, theii și menoniții; alții erau pionierii „războiului just”, precum lutheranii, anglicanii sau calvinii din America de Nord, sudul Africii sau Irlanda de Nord.

Protestantismul și democrația

Protestantismul are o lungă conexiune istorică cu democrația. Conform ratingurilor Freedom House din 2002¹⁸ țările predominant protestante au o probabilitate mai ridicată de a fi democratice, unde între 1 (foarte libere) și 7 (lipsite de libertate), țările protestante au fost cotate cu 1,65. Urmează țările mixte protestant-catolice cu 1,83 la egalitate cele catolice cu 1,83, urmate la mare distanță de cele ortodoxe¹⁹. Până la Conciliul Vatican II, țările protestante aveau un avans considerabil și față de țările catolice. Grier a scos în evidență că statele post-coloniale africane ale Imperiului Britanic (care au majoritate protestantă) au rate de creștere economică mai mari, în timp ce fostele colonii franceze cunosc recent o emergență rapidă a protestantismului, în condițiile în care religia majoritară a Franței era cea catolică²⁰. Acest lucru le avantajează în construirea unei categorii sociale de mijloc care facilitează implementarea reformelor liberale în regiune.

Alexis de Tocqueville, în lucrarea sa monumentală „Despre democrație în America”, susținea că moștenirea calvinistă a Americii a favorizat sinteza dintre libertate și religie. În linii mari, argumentul lui Tocqueville ține de etica comunitară și individuală: protestanții au internalizat autoritatea spirituală în viața privată, fapt care le-a permis să se desfășoare în spațiul public în termenii libertății, nefiind nevoie de o putere politică coercitivă care să aplice reguli stricte la nivel comunitar. La democratizarea americană a contribuit și viața asociativă a comunităților protestante, care au „combătut tentațiile, precum invidia sau gândirea de scurtă-durată”²¹ a acumulărilor materiale egoiste. La polul opus, autori precum Hill susțin că gândirea protestantă a Reformei (în special

¹⁸ https://freedomhouse.org/sites/default/files/2020-02/Freedom_in_the_World_2001-2002_complete_book.pdf, accesat la data de 04.05.2020.

¹⁹ J. Anderson (ed.), *Religion, Democracy and Democratization*, London: Routledge, 2006, p. 205.

²⁰ Robin Grier, „The Effect of Religion on Economic Development: A Cross National Study of 63 Former Colonies” în *KYKLOS. International Review for Social Sciences*, vol. 50 – 1997, pp. 47-62.

²¹ Freston, *op. cit.*, p. 32.

calvinismul) ducea inevitabil înspre autoritarism²² și că aceasta nu are legătură cu democrația: el oferă exemplul „absolutismului luminat” din Germania lutherană și Scandinavia, dictatura lui Oliver Cromwell, apartheid-ul din Africa sau aderarea la Ku Klux Klan, ceea ce ne arată că în mijlocul reformei există curente diverse și chiar contradictorii, care deseori au intrat în conflict religios, dar și politic²³.

Așadar, rămâne întrebarea: există o legătură între protestantism și democrație? De pe de-o parte, protestantismul este nedemocratic în anumite aspecte: în structura internă (pastorul este considerat mai degrabă „un uns al Domnului” decât un reprezentant al comunității, ales prin vot majoritar), în atitudinea față de alte confesiuni și religii (intoleranța religioasă, care la rândul ei variază în funcție de nivelul de educație al credincioșilor, fiind mai ridicată în mediul rural și mai scăzută în comunitățile din mediul urban), în asocierea cu regimurile nedemocratice (protestanții germani care l-au susținut pe Hitler sau protestanții albi din SUA, adepți ai Ku Klux Klan) sau pur și simplu în atitudinea „apolitică” pe care escatologia radicală (așteptarea împărăției lui Dumnezeu pe pământ) a unor comunități protestante o generează, astfel încât credincioșii nu sunt interesați de „aspectele lumești”, cum sunt politica, economia, cultura, regimurile politice etc. În iluzia „despărțirii de lume”, mulți protestanți exclud politica din sfera interesului personal și sunt incapabili să articuleze atitudini democratice, devenind în acest fel factori pasivi ai societății, neangajați civic și supuși autorității politice.

Mai accentuat decât protestantismul istoric, neoprotectantismul (evangelic, pentecostal, baptist, charismatic) se dorește a fi o formă „pură” a creștinismului, care predică „înțoarcerea” către biserica primară a primilor creștini. Din realitate istorică eterogenă a bisericilor creștine din secolele I-III d. Hr., „biserica primară” s-a transformat prin intermediul discursurilor pastorale într-un arhetip religios, generalizant, universal și legitimator după învățăturile scripturale ale apostolului Pavel, cu justificare teologică în Noul Testament. Acest aspect manifestă o parte

²² C. Hill, *The English Bible and the Seventeenth-century Revolution*, Harmondsworth: Penguin, 1993, p. 174.

²³ Amintim conflictul dintre reformatorul elvețian calvin Huldrych Zwingli (1484-1531) și gruparea radicală anabaptistă condusă de Felix Manz (1498-1527). Conciliul de la Zurich, susținător al teologiei lui Zwingli (care pleda pentru botezul nou-născuților), a emis în 7 martie 1526 un mandat prin care oricine oficia botezul la maturitate (sau „rebotizarea”) era condamnat la pedeapsa cu moartea. Felix Manz, cu toate că promisese să părăsească Zurich-ul și să nu mai boteze oameni maturi, s-a întors în mod deliberat în oraș pentru a continua această practică. După ce a fost arestat și judecat, a fost executat în 5 ianuarie 1527 prin înecare în râul Limmat. Manz a fost primul martir anabaptist.

negativă: din perspectiva atitudinii politice, creștinismului primar i-a lipsit ideea „cetățeniei morale și a creat un *vid politic periculos*”²⁴, fiind dezinteresat de viața publică și de stat. Consecința indiferenței politice a bisericii primare ar îndrepta protestantismul înspre *apolitism* mai degrabă decât înspre teocrație.

Pe de altă parte însă, dacă protestantismul comportă o serie de trăsături autoritare în interior, din punct de vedere social (exterior) acesta a stimulat o serie de trăsături democratice: individualism religios, toleranță, pluralism confesional și doctrinar și asociaționism civic. Din punct de vedere istoric, protestantismul a contribuit la desacralizarea autorității religioase, care s-a extins la desacralizarea autorității politice, baza legitimității democrației. Conducătorul politic nu mai era „trimisul lui Dumnezeu pe pământ”, ci o autoritate profană care își exercită puterea într-un teritoriu dat. Vidul de autoritate a lăsat locul unei autonomii politice, care era dublată de o autonomie a credincioșilor conform principiului „sacerdoțiului universal” sau al „preoției tuturor credincioșilor”²⁵. Mai mult, unele biserici protestante au practicat o guvernare congregațională ca prototip al democrației (unde se organizau instruirii de *leadership* și *public speaking* în stil pastoral), alte organizații au devenit grupuri de presiune politică, uniuni sau chiar partide politice, în timp ce viziunea „pluralismului de principii” a protestanților timpurii a fost o constantă a raportării față de stat. De exemplu, în programul levellerilor din 1647 se cerea formarea unei mișcări politice bazată pe suveranitatea poporului, pe drept universal de vot pentru bărbați și pe adoptarea unor drepturi inalienabile ale omului²⁶; ceea ce acum par a fi revendicări naturale, în contextul secolului al XVII-lea erau idei progresiste. Alți autori subliniază că protestantismul „a dat contur ethosului cultural al statului-națiune”²⁷, a creat „predispozițiile favorabile dezvoltării economiei de piață”²⁸ și a contribuit la „formarea societății civile și a incluziunii sociale care a făcut posibilă construirea unor democrații consensualiste în statele vest-europene”²⁹.

²⁴ L. Siedentrop, *Tocqueville*, Oxford: Oxford University Press, 1994, p. 134.

²⁵ Freston, *op. cit.*, p. 33.

²⁶ D. Wootton, „Leveller democracy and the Puritan Revolution” în J. H. Burns and M. Goldie (ed.), *The Cambridge History of Political Thought 1450-1700*, vol. 2, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 412-442.

²⁷ Rollin F. Tusalem, „The Role of Protestantism in Democratic Consolidation Among Transnational States”, în *Comparative Political Studies*, volume 42, nr. 7, iulie 2009, p. 882.

²⁸ Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, London: Routledge, 2001, p. 32.

²⁹ S. Bruce, *Politics and Religion*, Cambridge: Polity, 2003.

Protestantismul în cheștiunea drepturilor omului

În America secolului al XVIII-lea protestantismul a fost în general indiferent față de statutul negrilor din colonii, în pofida condamnării sclaviei de către Calvin. Însă policromia doctrinară a Reformei se observă chiar și vis-a-vis de cheștiunea sclaviei. În 1776, quakerii din Filadelfia au interzis oficial deținerea de sclavi. Alte denominațiuni au luat mai lent atitudine, însă până la urmă activiștii și clericii protestanți au devenit „coloana vertebrală a Societății Americane Anti-Sclavie”³⁰. Acest lucru a generat o schismă teologică pe axa Nord-Sud, clericii din sud dezvoltând o teologie care să legitimizeze biblic deținerea de sclavi, iar cei din nord eliberarea lor. În Anglia anilor 1780, un grup elitist de anglicani cunoscuți sub numele de Secta Clapham au condus campania aboliționistă în Imperiul Britanic. Mișcarea condusă de William Wilberforce și parlamentarul Henry Thornton a contribuit în mod semnificativ la procesul de interzicere a comerțului de sclavi, adoptând în 1807 Abolition Act și stabilind o colonie a sclavilor eliberați în Sierra Leone³¹.

În secolul al XX-lea, implicarea protestantismului în mișcarea drepturilor omului este documentată foarte bine de către cercetători precum Stackhouse, Hainsworth și Nurser. Este secolul în care apar mișcări ecumenice care pledează pentru libertate religioasă și pentru drepturilor omului. În 1946 apare the Commision of the Churches on International Affairs, parte a Conciliului Mondial al Bisericilor (WCC) și care reunește 35 de membri (pastori, lideri religioși, avocați sau intelectuali) aleși de bisericile și organizațiile regionale ecumenice globale³². CCI a susținut Carta Organizației Națiunilor Unite în 1945 și Declarația Universală a Drepturilor Omului din 1948, urmând ca pe parcusul celei de-a doua jumătăți a secolului XX să se constate nașterea „unui *consens între evanghelici privind importanța susținerii drepturilor omului*”³³. Cu toate acestea, unii

³⁰ Freston, *op. cit.*, p. 35.

³¹ Adam Kuper, *Incest and Influence*, Harvard University Press, 2009, p. 156.

³² A se vedea: <https://www.oikoumene.org/en/what-we-do/ccia>. În prezent, CCIA are grupuri de specialitate care lucrează în opt sectoare: 1. Africa; 2. Economic justice; 3. Human rights & freedom of religion or belief; 4. Middle East; 5. Nuclear disarmament; 6. Reform of international governance; 7. Religion and violence; 8. Statelessness, refugees & migration. Punctul trei ține de drepturile omului și libertatea religioasă, iar celelalte puncte acoperă o gamă variată de preocupări ecumenice: violența religioasă, pericolul nuclear, situația refugiaților, situația din Africa etc. Joncțiunea dintre politică, religie, economie, viață civică și viață socială reflectă misiunea CCIA ca actor în relațiile internaționale.

³³ R. Traer, *Faith in Human Rights*, Washington, DC: Georgetown University Press, 1995, pp. 85-92.

autori consideră că diviziunea protestantă care a fost avantajoasă în secolele trecute este acum un impediment³⁴, fapt pentru care Witte vorbește despre „relativa tăcere a protestanților în chestiunea drepturilor omului”³⁵ în prezent. Acum ponderea mare a protestanților se află în zonele mai puțin dezvoltate ale Lumii a Treia și în America Latină, iar relativa izolare a comunităților locale le predispune la vulnerabilitate în fața represiunii politice sau la un orizont cultural limitat. Excepție fac comunitățile protestante care se afiliază la organizații ecumenice sau care funcționează în regim internațional precum Comitetul Central Menonit sau World Vision³⁶.

Protestantismul în SUA. Administrația Bush și Războiul în Iraq

În Statele Unite ale Americii, protestanții au o proeminență ridicată datorită culturii și tradiției americane specifice. Agenda protestantismului evanghelic american a inclus noi teme internaționale odată cu sfârșitul Războiului Rece legate de „dezvoltare, drepturile omului și libertatea religioasă, susținerea Israelului, combaterea traficului sexual în Europa de Est și lupta împotriva SIDA”³⁷. Interesul președintelui G. W. Bush față de respectarea libertății religioase în lume și criticile sale cu privire la activitățile de planning familial sunt atribuite influenței evanghelicilor. Paul Froese și F. Carson Mecken au analizat limbajul religios al administrației Bush în contextul războiului din Iraq – Doctrina Bush din 2002 puneu semnul de egalitate între planul lui Dumnezeu și politica externă a SUA, în timp ce discursurile politice statuau lupta împotriva „forțelor răului” și făceau referințe la religia creștină și la Biblie în mod repetat – pentru a se adresa unei părți specifice a societății: protestanților evanghelici și neoconservatorilor americani³⁸.

Majoritatea protestanților se manifestă în favoarea Partidului Republican: în 2004, 78% dintre evanghelicii de culoare albă l-au susținut pe Bush. Dreapta religioasă a jucat un rol important în administrația lui Bush și, în prezent, în cea a lui Donald Trump. Un procent de aproximativ 87% din „albii evanghelici” au susținut invazia Iraq-ului din 2003, mulți pastori și lideri religioși considerând-

³⁴ Freston, *op. cit.*, p. 35.

³⁵ Witte, *op. cit.*, p. 725.

³⁶ Freston, *op. cit.*, p. 36.

³⁷ Marius Bucur, *Religia în relațiile internaționale*, CA Publishing, Cluj-Napoca, 2015, pp. 100-101.

³⁸ Paul Froese, Carson Mecken, „A U.S. Holy War? The Effects of Religion on Iraq War Policy Attitudes” în *Social Science Quarterly*, vol. 90, nr. 1, martie 2009, p. 104.

o o bună oportunitate de a evangheliza populația musulmană. La nivel global, protestanții nu au fost însă unitari în susținerea războiului din Iraq: Alianța Evanghelică Mondială a susținut că „războiul este pur și simplu cea mai rea soluție”³⁹, în timp Alianța Mondială Baptistă a numit invazia „un mare păcat”⁴⁰. Cea mai numeroasă denominațiune penticostală din SUA, The Church of God in Christ, i-a transmis președintelui Bush în 23 ianuarie 2004 următorul mesaj: „Nerespectarea acestor criterii face ca obiectivele, strategiile și tactica războiului să fie suspecte din punct de vedere moral și poate moral inacceptabile în ochii bisericii universale și sub privirea unui Dumnezeu just și sfânt”⁴¹. În Africa, Partidul Creștin Democrat African s-a opus invaziei și a condamnat „religia civilă americană care susține că America este predestinată de către Dumnezeu să salveze lumea”⁴². La polul opus, protestanții filipinezi îl susțineau pe Bush⁴³.

Protestantismul american evoluează lent în aspecte ce țin de principii doctrinare - interzicerea avorturilor sau predarea creaționismului în școli, dar și în ceea ce privește diviziunea etnică: 83% din evanghelicii de culoare l-au votat pe John Kerry la alegerile prezidențiale din 2004, fapt care marchează un clivaj puternic din punct de vedere etnic și cultural în rândul comunităților protestante americane, dincolo de religia care îi unește. Ralph Premdas a dezvoltat ideea conform căreia unii lideri religioși din SUA care au susținut invazia din Iraq au fost „prinși în interiorul creanțele proprii comunități etnice și culturale”⁴⁴. În acest fel, clivajul dintre „pacifism” - „război just”, dar și cel dintre „evangheliismul alb” și cel de „culoare” își găsesc o explicație cultural-politică.

Concluzii

În politica mondială a anului de grație 2020, protestantismul poate să fie atât avantajos, cât și dezavantajos. Istoric vorbind, a fost prima confesiune care a acceptat și a încurajat formarea unui stat secular și o societate civilă

³⁹ <https://worldea.org/en/news/current-threat-of-war-in-iraq-statement-by-representative-wea-leaders/>, accesat la data de 04.05.2020.

⁴⁰ Fretson, *op. cit.*, p. 41.

⁴¹ Joseph L. Cumming, *The Iraq War and Christian Faith*, 20 aprilie 2004, p. 2. (disponibil la https://faith.yale.edu/sites/default/files/the_iraq_war_and_christian_faith.pdf)

⁴² Fretson, *op. cit.*, p. 42.

⁴³ Paul Fretson, „Evangelicalism and fundamentalism: the politics of global popular Protestantism” în J. Beckford și N. J. Demerath III (ed.), *The Sage Handbook of the Sociology of Religion*, London: Sage, pp. 205-226.

⁴⁴ Ralph Premdas, „The Church and Ethnic Conflicts in the Third World,” in *The Ecumenist* 1 (4 1994), pp. 53-56.

independentă. Varietatea lui ecleziastică și individualismul accentuat a promovat pluralismul religios și inovarea doctrinară, însă complexitatea politicii contemporane îi este acum o mare provocare. Aparent, protestantismul manifestă o incapacitate în a elabora o filosofie politică coerentă, care apoi să fie pusă în practică. Și, element subliniat foarte bine de Freston, întoarcerea la puritatea inițială a „bisericii primare” înseamnă întoarcerea la o atitudine apolitică, incapabilă să creeze consens pentru o doctrină socială. Creștinismul originar era lipsit de putere și de viziune „în afara” bisericii. Avea alte preocupări - de natură doctrinară și administrativă. Hill subliniază că „*nicio filosofie politică nouă nu poate emerge din citirea Bibliei, care în cele din urmă a încetat să mai fie un ghid de acțiune politică*”⁴⁵.

Fundamentalismul religios a fost inițial expresia protestantismului, însă în prezent acest concept se aplică în mare măsură curentelor islamice. Aici intervine o problemă: descentralizarea deseori excesivă a bisericilor din punct de vedere social, doctrinar, ritual, în absența unei autorități religioase asemănătoare Bisericii Catolice, predispune protestantismul, asemenea islamismului, la schisme, conflicte, autoritarism religios sau chiar radicalism. Asta transformă protestantismul într-o structură descentralizată cu două fațete: una care se poate adapta ușor schimbărilor de natură socială (fiind mobilă și receptivă), alta care se poate închide în sine, păstrând un caracter conservator și profund ostil implicării civice în afara sferei religioase.

Cercetătorii consideră penticostalismul a fi un bastion împotriva violenței urbane din periferiile megalopolis-urilor – ghetouri, favele, zone defavorizate. În absența coerciției statului, neoprotectantismul oferă căi alternative de realizare personală și reduce rata criminalității, a prostituției, consumului de droguri și de alcool, fapt pentru care „*capacitatea sa de a transforma indivizii este eficientă împotriva „violenței privatizate”, în contrast cu capacitatea Bisericii Catolice transnaționale și ierarhice de a combate violența de stat*”⁴⁶. Astfel de cazuri se întâlnesc și în România, de exemplu cazul convertirilor masive din comunitatea romă de la Toflea și scăderii ratei infracționale odată cu aceste transformări religioase. Concludem că neoprotectantismul este foarte eficient la nivel micro-social prin promovarea transformării religioase personale și a reducerii gradului de infracțiune, în timp ce pierde din coerență la nivel macro-structural, când este nevoit să elaboreze planuri pentru societate.

⁴⁵ Hill, *op. cit.*, p. 145.

⁴⁶ Freston, *op. cit.*, p. 41.

În America Latină creșterea rapidă a protestantismului se va opri într-o zi, iar stabilizarea lui ar putea crea oportunități de dialog social cu alte structuri ale vieții publice. În Africa, catolicismul și protestantismul câștigă teren prin activitate misionară, ajutor umanitar și susținerea programelor educaționale. Va mai fi valabilă în viitorul apropiat legătura dintre protestantism, democrație și pluralism? Coreea de Sud este martora unei incredibile creșteri a numărului de credincioși, cât pentru China, care ar putea deveni noul centru al protestantismului, rămâne de văzut dacă „marea trezire” spirituală a cetățenilor se va lovi sau nu de ostilitatea statului comunist. În Statele Unite ale Americii, Freston susține că *„există semnele unei oboseli în promovarea agendei drepturilor religioase și o resurgență modestă a evanghelismului progresist”*⁴⁷. În Europa, crizele imigranților musulmani ar putea duce la o renaștere a creștinismului politic ca formă de revitalizare a identității europene.

⁴⁷ Ibidem, p. 45.

PRESA AL-QAEDA: O ANALIZA A PRIMULUI NUMĂR DIN REVISTA *INSPIRE*

MIHAI TATOMIR*

Abstract. *Through this study we aim to identify the main methods of radicalization used by Al-Qaeda through its online publications. In this regard, we decided to analyze the first issue of "Inspire" magazine, this being the most well-known publication of the organization. In addition, we highlighted the events that led to the emergence of the organization's press by following the evolution of Al-Qaeda -from its formation until the death of the founding leader, Osama Bin-Laden, in 2011. We also depicted how the organization used the internet over time, initially as a mean of communication and then as a recruitment tool.*

Keywords. *Al-Qaeda, radicalization, internet, magazine, „Inspire”.*

Introducere

Evenimentele din 11 septembrie 2001 au reprezentat momentul declarării unei campanii militare internaționale îndreptate împotriva terorismului, cunoscută sub numele de „Războiul global împotriva terorii”. Este binecunoscut faptul că actorul din spatele atacului de la începutul secolului XXI a fost Al-Qaeda, o grupare teroristă care continuă să fie o amenințare la adresa securității internaționale și care este mereu în căutare de noi recruți.

„Al-Qaeda este astăzi o organizație fragmentată, iar eforturile ei strategice de comunicare sunt concentrate mai ales pe recrutarea unor indivizi din occident pentru a susține Jihad-ul individual în țările lor”¹. Pentru atingerea acestui scop, organizația utilizează internetul pentru a-și promova ideologia și pentru a pregăti adepții. Gruparea are propriile reviste online, ele fiind un important instrument al radicalizării.

* Masterand al Facultății de Istorie și Filosofie, Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca, Coordonator științific: Dr. Raluca Luțai, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca.

¹ Isusan Currie Sivek, “Packaging Inspiration: Al Qaeda’s Digital Magazine Inspire in the Self-Radicalization Process” în *International Journal of Communication* 7, 2013, pp. 231-242.

Scopul acestei lucrări este de a identifica metodele de radicalizare utilizate în cadrul publicațiilor Al-Qaeda. Din punct de vedere metodologic, lucrarea este rezultatul unei analize de text. Prin intermediul acestui instrument am analizat conținutul primului număr al revistei *Inspire*, aceasta reprezentând cea mai cunoscută publicație a organizației.

Motivația alegerii subiectului o constituie actualitatea sa, propaganda teroristă reprezentând o amenințare contemporană la adresa securității pe plan global. De asemenea, subiectul este puțin abordat în istoriografia română. La aceste rațiuni se adaugă pasiunea personală pentru studierea organizațiilor teroriste și a modului în care își diseminează ideologiile.

La nivel de conținut lucrarea cuprinde trei teme, fiecare reprezentând obiectivul de studiu al unei părți. În prima parte am realizat o scurtă istorie a organizației, accentul fiind pus pe evenimentele care au dus la apariția agenției de presă a grupării. A doua parte surprinde modul în care Al-Qaeda utilizează internetul ca instrument de propaganda și descrie câteva dintre revistele organizației. În a treia parte ne-am concentrat atenția asupra primului număr al revistei *Inspire*.

Scurtă istorie a organizației

Gruparea Al Qaeda apare pe fondul revoluției îndreptate împotriva ocupației sovietice începută în 1979, cunoscută sub numele de „Jihad-ul anti-sovietic”. Inițial, organizația a reprezentat o divizie logistică care susținea grupările paramilitare talibane, cartierul general al acesteia aflându-se în Pakistan. După retragerea trupelor sovietice de pe teritoriul Afganistanului, numeroși luptători arabi s-au îndreptat spre mai multe țări musulmane precum Sudan, Somalia și Irak. „Însă cei mai mulți, al căror număr este estimat la 12000, s-au strecurat în Arabia Saudită, în patria lor”². Acest lucru a avut un impact important asupra formării viitoarelor relații din cadrul organizației.

În 1988, fosta divizie logistică devine gruparea militant islamistă, cunoscută azi ca Al-Qaeda. Numele organizației a fost preluat de la denumirea fostei baze de antrenament a trupelor arabe de pe teritoriul Pakistanului. Din acest motiv, Al Qaeda mai este cunoscută și sub numele „Baza”. Scopul grupării este „instaurarea unor regimuri islamice în statele musulmane și realizarea unei uniuni a tuturor musulmanilor sub forma unei comunități politice; cu alte

² Peter Mansfield, *O istorie a Orientului Mijlociu*, București, Humanitas, 2012, p. 406.

cuvinte restaurarea Califatului”³. Influențele din statele occidentale sunt văzute de membrii ca fiind o amenințare la adresa Islamului.

În perioada 1991-1998, Osama Bin-Laden, fostul liderul al organizației, a dezvoltat relații cu militanți islamiști în întreaga lume musulmană. „Bin Laden și-a mutat baza de operare în Sudan, unde a creat legături cu militanții din Orientul Mijlociu și Nordul Africii”⁴. Mai apoi, a fost expulzat din țară la presiunile Statelor Unite ale Americii. „În 1996 a ajuns în Afagnistan, ca oaspete al noii forțe talibane aflate în ascensiune și a început să folosească averea familiei pentru a reînsofletea Al-Qaeda și pentru a construi ceea ce unul dintre discipolii săi a descris mai târziu drept tabăra jihadului pentru lume”⁵.

Invazia Afganistanului, urmare a evenimentelor din 11 septembrie 2001, a reprezentat prima lovitură care a avariat puternic conducerea centrală a Al-Qaeda. „Din ce în ce mai mult atacurile nu au mai fost orchestrate doar de o conducere centralizată ci și de celule relativ autonome încorporate”⁶. Între 2003 și 2004 apar noi celule ale Al-Qaeda, respectiv AQAP (Al-Qaeda în Peninsula Arabică) și AQI (Al-Qaeda în Irak-viitoare grupare teroristă ISIS), condusă de iordanianul Abu Muhab al-Zarqawi. El a coordonat mai multe atentate îndreptate împotriva trupelor americane de pe teritoriul Irakului. Pe lângă aceasta, „al-Zarqawi s-a dovedit un sângeros deschizător de drumuri și din alt punct de vedere: asocierea violențelor extreme cu mass-media”⁷. Adjunctul lui Bin Laden, Ayman al-Zawahiri a criticat tacticile acestuia, considerând că filmările cu decapitări încărcate pe internet pot afecta în mod negativ recrutarea de noi adepți. În ciuda acestui fapt, al-Zarqawi nu a renunțat la tacticile sale extremiste. „Analiștii au considerat evenimentul ca fiind o dovadă a faptului că Al-Qaeda a început să piardă controlul afiliațiilor săi”⁸

Lovitura finală dată organizației a venit o dată cu uciderea lui Bin Laden în 2011, moment ce ce a dus la fragmentarea totală a Al-Qaeda. Astăzi organizația continuă să aibe numeroase celule în mai multe țări cu populație

³ Jordá, Javier, Manuel R. Torres, Nicola Horsburgh, "The Intelligence Services' Struggle Against al-Qaeda Propaganda" în *International journal of intelligence and counterintelligence*, vol.1, 2015, pp. 31-49.

⁴ „Al Qaeda Core: A Short History”, *Foreign Policy*, 17 martie 2014, disponibil la <https://foreignpolicy.com/2014/03/17/al-qaeda-core-a-short-history/>, accesat la data 15.10.2019.

⁵ Peter Mansfield, *op.cit.* p.406

⁶ Al-Qaeda islamic militant organization, *Enciclopedia Britannica*, disponibil la <https://www.britannica.com/topic/al-Qaeda>, accesat la data de 15.10.2019.

⁷ Michael Weiss, Hassan Hassan, *ISIS Armata jihadului*, București, Corint, 2016, p.55.

⁸ *Ibidem*

majoritar musulmană. Dintre acestea amintim: AQAP în Peninsula Arabică, Al-Qaeda in the Indian Subcontinent (AQIS) care operează în Afganistan, Pakistan, India, și Bangladesh, Al-Shabab în Somalia, etc. Ele acționează în mare parte separat, având un grad ridicat de autonomie.

Mulți dintre adepți sunt persoane ce aparțin unor grupuri marginalizate, radicalizate prin intermediul propagandei organizației. Ei sunt răspândiți în întreaga lume, fiind greu de identificat, lucru ce reprezintă un avantaj startegic pentru Al-Qaeda. Organizația poate intra cu ușurință în contact cu aceștia prin intermediul internetului.

Internetul și presa online. Viziunea Al-Qaeda

Utilizarea internetului pentru atingerea obiectivelor nu este o strategie nouă pentru Al-Qaeda. Aceasta a fost folosită de numeroase ori în secolul XXI, devenind din ce în ce mai importantă pentru organizație odată cu fragmentarea ei. Nemaivând resursele umane de care dispunea în trecut, gruparea a fost nevoită să își orienteze strategiile spre partea de recrutare. De asemenea, distanța geografică mare dintre celule a dus la necesitatea utilizării unui sistem rapid și eficient de transmitere a mesajelor. Internetul devine cel mai bun instrument în acest sens, fiind totodată o unealtă de propagandă și recrutare.

Al Qaeda a folosit inițial internetul pentru colectarea informațiilor necesare acțiunilor sale și asigurarea comunicării între militanți. Acest lucru poate fi observat în cazul atentatului din 11 septembrie 2001. „Informațiile sugerează că teroriștii au utilizat internetul pentru a planifica operațiunile din data de 11 septembrie 2001. Experții au sesizat că membrii Al-Qaeda au colectat informații despre ținte și au transmis mesaje codate”⁹.

Atacul nu doar că a cauzat numeroase pierderi de vieți, ci acesta a transmis un mesaj care avea ca scop subminarea sentimentului de siguranță al cetățenilor și încurajarea altor militanți islamiști pentru a întreprinde astfel de acțiuni. Liderul organizației afirma următoarele lucruri cu privire la atac: „Acești tineri ... Au transmis în fapte la New York și Washington discursuri care au umbrit toate celelalte discursuri rostite oriunde altundeva în lume. Aceste discursuri sunt acum înțelese de arabi și de non-arabi”¹⁰. Din afirmațiile liderului putem

⁹ Thomas, Timothy L, „Al Qaeda and the Internet: The Danger of 'Cyberplanning'”, *Foreign Military Studies Office (Army) Fort Leavenworth KS*, 2003, pp. 112-123.

¹⁰ Nicholas J. O'Shaughnessy, Queen Mary, Paul R. Baines, „Selling terror, symbolisation and positioning of jihad”, în *Marketing Theory*, vol.9, nr.2, 2009, pp. 227-241.

observa așadar acentul pus pe propaganda prin faptă a organizației. Mass-media devine un mijloc de recrutare pentru Al-Qaeda, internetul jucând un rol din ce în ce mai important în acest context. El „permite utilizatorului să dețină controlul complet asupra conținutului și elimină necesitatea de a te baza pe jurnaliști pentru publicitate. Indivizii care simpatizează cu o anumită cauză pot fi convertiți prin imaginile și mesajele organizației teroriste”¹¹. În această dinamică, Al-Qaeda își crează propriile site-uri și reviste online.

Debutul proiectelor editoriale online ale Al-Qaeda se leagă de invazia Irakului din 2003, moment care marchează apariția primei reviste: *Defenders of the Truth*. Scopul acesteia era câștigarea susținerii musulmanilor din SUA în ceea ce privește legitimitatea acțiunilor grupării în timpul războiului. Ulterior, gruparea și-a continuat propaganda prin revista *Jihad Recollections*, publicată de Samir Khan în Peninsula Arabă, utilizată pentru recrutarea tinerilor musulmani în occident, încurajându-i să înteprindă acțiuni teroriste în țările lor.

În anul 2010 apare *Inspire*. Asemenea predecesoarei ei, *Jihad Recollections*, aceasta este publicată tot de Samir Khan, și are același obiectiv – promovarea terorismului în occident. *Inspire* este însă o versiune mult mai complexă a instrumentului de propagandă, conținând și informații cu privire la mijloacele de acțiune pe care cititorul le poate întreprinde împotriva „dușmanilor”. La nivel de text, revista cuprinde articole, declarații și sintagme preluate din Coran. Articolele se întind în general pe mai multe pagini, în ele fiind relatate diferite chestiuni contemporane legate de lumea musulmană, evenimente istorice și opinii ale membrilor Al-Qaeda. Declarațiile sunt texte scurte de câteva paragrafe ce surprind faptele unor personalități istorice sau contemporane. Designul este foarte asemănător cu cel folosit în revistele occidentale, având un caracter persuasiv. În revistă putem identifica mai multe metode de radicalizare, acestea fiind însă analizate în cele ce urmează.

Metode de radicalizare utilizate

Radicalizarea poate fi definită drept „procesul prin care un individ sau un colectiv aderă la o ideologie ca răspuns la percepția asupra apariției unei crize, ceea ce poate duce la utilizarea violenței ca răspuns la criza respectivă”¹². Pentru a susține acest proces, în revistă sunt utilizate patru metode principale:

¹¹ *Ibidem*.

¹² Haroro J. Ingram, „An analysis of Inspire and Dabiq: Lessons from AQAP and Islamic State's propaganda war.” *Studies in Conflict & Terrorism* 40.5, 2017, pp. 357-375.

1. Legitimarea acțiunilor teroriste

Religia constituie un element central în procesul de radicalizare deoarece „facilitează recrutarea, furnizând legitimitate”¹³. Astfel, în text sunt utilizate de numeroase ori versete Coranice. Cel mai bun exemplu în acest sens este structura identificat în prima pagină a revistei, respectiv motto-ul „și încurajați-i pe credincioși să lupte”^{14*} ^{15**}. Aceasta vine să justifice jihadul care este mai apoi descris drept „o necesitate pentru manifestarea Califatului”¹⁶.

De asemenea, putem identifica expresii repetitive ce au rolul de a sublinia faptul că acțiunile încurajate prin intermediul *Inspire* sunt în conformitate cu valorile religiei musulmane. Cuvântul *Allah* este utilizat de 194 de ori, fiind însoțit de sintagme precum „cu voia lui”, „prin mila lui”; cu „ajutorul lui”, „fie ca voia lui” etc.

2. Martirizarea militanților islamiști

Este important de menționat faptul că „grupările teroriste apelează în mod deliberat la emoții pentru a influența atitudinea publicului”¹⁷. Una dintre cele mai des întâlnite metode în acest sens este martirizarea, prin aceasta militanții extremiști care au întreprins acțiuni extremiste fiind prezentați ca eroi și apărători ai religiei lor.

Ideea de martirism este transmisă încă de la început prin motto-ul revistei „fie ca sufletele noastre să fie sacrificate pentru voi”¹⁸. Ea este întărită prin elogierea faptelor unor militanți islamiști, ceea ce poate fi observat cel mai bine în pagina cinci unde este glorificată o operațiune a unui membru Al-Qaeda: „Cu voia lui Allah, fratele nostru, eroul martir Umar al-Faruq a reușit să desfășoare o operațiune specială într-un avion american ce călătorea din orașul olandez Amsterdam în orașul american Detroit, aceasta având loc în timpul vacanței de Crăciun”¹⁹.

¹³ Baines, Paul R., Nicholas J. O’Shaughnessy, „Al-Qaeda messaging evolution and positioning, 1998–2008: Propaganda analysis revisited.” *Public relations inquiry*, 2014, pp. 163-191.

^{14*} În original ” and inspire the believers to fight”.

^{15**} Samir Khan, *Inspire magazine 1*, Al Malahem Media, Yemen, 2010, p.1.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Baines, Paul R., Nicholas J. O’Shaughnessy, *op.cit.*, p.359.

¹⁸ *Inspire magazine, op.cit.*, p.1.

¹⁹ *Ibidem*, p.5

3. Denigrarea acțiunilor statelor vestice

Denigrarea acțiunilor actorilor occidentali este o metodă de radicalizare des identificată în conținut. Clericul musulman Shaykh al-Awlaki enunța într-un articol publicat în *Inspire* faptul că actele jihadiste sunt un răspuns la atacurile occidentale la adresa Islamului: „Ceea ce vestul eșuează în a realiza este că aceste atacuri servesc ca un factor de mobilizare pentru musulmani și îi ajută din ce în ce mai mult să realizeze faptul că jihadul împotriva vestului este singura soluție pentru această problemă”²⁰. De asemenea, în cadrul unui interviu relatat în revistă, Shayc Abu Basir, liderul AQAP, acuza acțiunile militare americane pentru moartea mai multor civili în cadrul conflictului din Yemen. El afirma următoarele: „Chiar și un pilot neexperimentat în chestiunile militare ar putea face diferența între zonele civile și bazele militare, dar aceasta este ura americanilor și dorința lor de a ucide...”²¹.

Pe lângă denigrarea acțiunilor militare, statele vestice -în special SUA- sunt învinuite și pentru diverse probleme de natură non-militară, precum încălzirea globală: „Majoritatea statelor puternic industrializate....s-au angajat în Protocolul Kyoto și au acceptat să reducă emisiile poluante. Cu toate acestea, Bush Junior și Congresul au respins înțelegerea pentru a mulțumi marile corporații. Astfel ei sunt adevărații vinovați pentru asaltul asupra climatului global”²².

4. Modalități de acțiune

Revista are o secțiune numită „Open source jihad”, titlul fiind o ironie la adresa termenului open source intelligence ce face referire la „informația neclasificată, care a fost decoperită deliberat, selectată, filtrată și diseminată pentru o audiență specifică în vederea răspunderii la o anumită solicitare”²³. Astfel, în această secțiune sunt descrise mijloace și tehnici de acțiune necesare operațiunilor teroriste desfășurate în vest. Secțiunea este descrisă de editor drept „un manual de resurse pentru cei care detestă tirania; include tehnici de construire a bombelor, antrenament pentru mânuirea armelor, tactici de gherilă și toate celelalte activități necesare jihadului”²⁴. Scopul ei este de a oferi

²⁰ *Ibidem*, p.27.

²¹ *Ibidem*, p.16.

²² *Ibidem*, p.8.

²³ Robert Steele David, „Open source intelligence” în *Handbook of intelligence studies*, 2007, pp. 129-147.

²⁴ Samir Khan, *op.cit.*, p.53.

informații cu privire la modalități de întreprindere a unor acțiuni teroriste simple și care nu necesită resurse materiale costisitoare.

Concluzii

După apariția sa în anul 1988, Al-Qaeda și-a format celule în mai multe țări ale lumii, în special în statele cu populație majoritar musulmană. În secolul XXI, acestea încep să dobândească din ce în ce mai multă autonomie, acționând independent de conducerea centrală. Conducerea organizației a fost puternic afectată de invazia Afganistanului din 2001 dar, și de moartea liderului Osama bin Laden în 2011. În acest context, organizația și-a concentrat eforturile strategice în vederea recrutării pentru a rezolva problema deficitului de resurse umane.

Pe fondul fragmentării organizației, dar și în ceea ce privește atentatele teroriste, internetul devine o unealtă eficientă de comunicare. Ulterior, acesta începe să joace un rol important și în partea de recrutare și radicalizare. Astfel, AL-Qaeda își crează propriile site-uri dar și reviste online în limba engleză precum *Defenders of the Truth*, *Jihad Recollections* și *Inspire*. Ultima reprezintă cea mai complexă versiune a instrumentului de propagandă.

În cadrul presei teroriste a Al-Qaeda am identificat patru metode de radicalizare -pe baza analizei primului număr al revistei *Inspire-*, respectiv: legitimarea acțiunilor teroriste apelând la interpretarea religiei islamice; martirizarea militanților islamiști prin elogiarea faptelor acestora; denigrarea acțiunilor militare dar și non-militare ale statelor vestice și prezentarea modalităților de acțiune. Astfel revista reprezintă un instrument eficient în ceea ce privește atingerea scopurilor organizației. Nu doar că facilitează diseminarea propagandei și ideologiei grupării, dar și descrie acțiunile care pot fi întreprinse pentru a realiza cu succes atentate teroriste.

Activitatea Al-Qaeda în mediul online face ca ideologiile organizației să fie ușor de diseminat, iar propaganda greu de combătut. În acest context, revista *Inspire* este un instrument cu atât mai periculos, fiind ușor de accesat de indivizii din statele care reprezintă ținte ale organizației.

POLITICA EXTERNĂ ȘI DE SECURITATE A STATULUI ISRAEL, ÎN PERIOADA 2009-2019

DANIEL ȘOIMARU*

Abstract: *The background for this research is represented by the importance of the regional security complex of the Middle East in international relations. In this context, the article approaches the aspects of Israel security and foreign strategy between 2009-2019. Through this study we want to highlight the main concepts that guided the security and foreign policy strategies implemented by Israeli right-wing governments. In this regard, we decided to analyze the geopolitical views of Benjamin Netanyahu and their impact on security dynamics in the Middle East. Moreover, we want to highlight the characteristics of the strategic partnership between the United States of America and Israel and its importance for the stability of the Middle East. From methodological point of view, I used the discourse analysis. The conclusion reveal that Israel is a main political actor in the Middle East and its security and foreign policy strategies have a crucial influence in the regional security climate.*

Keywords: *reversionism foreign policy, security, strategy, Israel.*

Introducere

Din punct de vedere al dinamicilor de securitate, Orientul Mijlociu este caracterizat de o instabilitate structurală, generată de acțiunile actorilor statali și non-statali localizați în această regiune, dar și de interferențe ale altor entități situate în afara acestui areal geografic, care doresc să-și materializeze propriile interese politico-economice. În cadrul acestui complex regional de securitate, Israelul reprezintă unul dintre principalii actori statali, iar acțiunile sale influențează în mod decisiv distribuția de putere din cadrul Orientului Mijlociu.

Având în vedere faptul că guvernul israelian a fost condus în ultimul deceniu de către prim-ministrul Benjamin Netanyahu, dorim prin intermediul acestui studiu să evidențiem modul în care acest decident a influențat politica externă și de securitate a statului Israel. De asemenea, această lucrare dorește să confere și un răspuns asupra modului în care guvernele cu orientare de dreapta

* Masterand al Universității Babeș-Bolyai, Facultatea de Istorie și Filosofie, Specializarea-Leadership și comunicare în organizațiile internaționale.

conduse de către Benjamin Netanyahu au influențat conflictul israeliano-palestinian.

Redactarea acestei lucrări s-a făcut ca urmare a unei analize comprehensive privind problematica de securitate a statului Israel. Metodologia de cercetare se bazează pe o abordare sistematică care urmărește identificarea și analiza principalelor mecanisme de securitate și politică externă a statului Israel. Prin urmare, elementele esențiale utilizate în acest scop au fost cărțile și articolele de specialitate, precum și analiza documentelor și discursurilor oficiale.

Tematica lucrării constituie o provocare, din cauza faptului că particularizarea pe această regiune nu reprezintă un domeniu de interes pentru literatura de specialitate din România. Prin urmare, prin intermediul acestui studiu dorim să aducem un element de noutate, care să confere o nouă perspectivă privind caracteristicile dinamicilor de securitate specifice Orientului Mijlociu. Desigur, această lucrare reprezintă doar un punct de plecare pentru viitoarele studii aprofundate și specializate în domeniu.

Politica externă și de securitate a Israelului în timpul celui de-al doilea mandat de prim-ministru al lui Benjamin Netanyahu (2009-2013)

În cadrul strategiei sale de politică externă, Netanyahu se folosește de instrumente diplomatice și militare, pentru a determina materializarea obiectivelor Israelului. Primul ministru israelian consideră că predecesorii săi în funcția de lideri ai Likud-ului au neglijat importanța presiunii politice (necesitatea de a explica legitimitatea acțiunilor pe care decidenții politici israelieni le implementează, în scopul apărării naționale), ca instrument al diplomației¹. Această strategie este importantă pentru Netanyahu, datorită rolului pe care îl are în promovarea intereselor Israelului la nivel internațional. Din acest motiv, este important ca Israelul să fie privit ca un actor statal care acționează legitim, chiar dacă uneori folosește mijloace coercitive pentru realizarea obiectivelor sale.

Prin urmare, în cadrul discursului de inaugurare al celui de-al doilea guvern condus de către Netanyahu, primul ministru a făcut o referire la palestinieni și a afirmat faptul că „dacă vreți cu adevărat pacea, o putem obține. Guvernul pe care îl conduc, o să lucreze pentru obținerea păcii. Nu vrem să

¹ Benjamin Netanyahu, *A durable Peace, Israel and it's place among the nations*, Warner Books, New York, 2000, p. 312.

domnim peste palestinieni și sperăm să obținem o înțelegere permanentă”². Astfel, Netanyahu a transmis un mesaj la nivelul comunității internaționale (în special pentru Statele Unite ale Americii), privind dorința guvernului israelian de a soluționa „problema palestiniană”, într-un mod amiabil. Spre deosebire de predecesorii săi care excludeau posibilitatea constituirii unui stat palestinian și condamnau public o astfel de soluție, Netanyahu a căutat să adopte un discurs mai moderat. Acest fapt a reprezentat o strategie utilizată de către Netanyahu pentru a convinge comunitatea internațională că guvernul israelian este dispus să adopte măsuri de compromis pentru soluționarea conflictului israeliano-palestinian.

Pe de altă parte, dimensiunea militară a politicii externe promovate de către Netanyahu dorea să asigure securitatea națională a Israelului. Din perspectiva lui Netanyahu, există trei factori importanți care pot determina descurajarea unui atac față de Israel: forța militară, timpul de prevenire pentru mobilizarea trupelor și spațiul minim necesar pentru armată în vederea desfășurării acțiunilor în fața potențialelor amenințări³. Din aceste motive, este necesar ca Israelul să investească masiv în sistemul său de apărare, pentru a nu permite entităților ostile lui să dobândească un avantaj strategic asupra sa. Mai mult decât atât, este necesar ca Israelul să dispună de timpul necesar pentru mobilizarea unităților sale (majoritatea fiind soldați aflați în rezervă) în cazul unui atac surpriză (precum cel din 1973 de Yom Kippur), fără ca întregul său teritoriu să fie ocupat în debutul războiului. De asemenea, este necesar ca Israelul să dispună de teritoriul necesar care să-i permită desfășurarea operațiunilor militare, iar teritorii precum Înălțimile Golan și Cisiordania, reprezintă zone strategice importante.

Una dintre afirmațiile care demonstrează complementaritatea celor două noțiuni este afirmația lui Netanyahu „*I support the Palestinians ability to control their own destiny but not their ability to extinguish the Jewish future*”⁴. Prin urmare, Netanyahu afirmă că este dispus să negocieze soluționarea conflictului dintre Israel și palestinieni, pentru ca Israelul să beneficieze de sprijin politic la nivel internațional, dar există anumite condiții care trebuie îndeplinite pentru asigurarea securității naționale a Israelului.

Având în vedere că Statele Unite ale Americii reprezintă principalul aliat al Israelului, Benjamin Netanyahu a încercat să consolideze această relație. Totuși,

² Anshel Pfeffer, *BIBI The Turbulent Life and Times of Benjamin Netanyahu*, Basic Books, New York, 2018, p. 286.

³ Benjamin Netanyahu, *op.cit.*, p. 231.

⁴ *Ibidem*, p. 289.

viziunea președintelui american Barack Obama privind soluționarea conflictului israeliano-palestinian era opusă celei promovate de către Benjamin Netanyahu. Ca urmare a presiunii exercitate de către Barack Obama, prim-ministrul israelian a fost nevoit să accepte pentru o perioadă de zece luni oprirea procesului de construire a unor noi așezări evreiești în Cisiordania, cu excepția Ierusalimului de Est. Cu toate acestea, după ce au trecut cele zece luni, Netanyahu a refuzat să extindă prevederile acestei înțelegeri, deși Statele Unite ale Americii erau dispuse să ofere în schimb douăzeci de avioane de luptă F-35⁵.

Totuși, Barack Obama a continuat să exercite presiune asupra guvernului israelian, fapt ce l-a determinat pe Benjamin Netanyahu, în cadrul unui discurs la Universitatea Bar-Ilan din iunie 2009, să accepte posibilitatea realizării unui stat palestinian în Cisiordania. În viziunea lui Netanyahu, statutul Ierusalimului de Est nu era negociabil, iar condițiile impuse de acesta pentru apariția unui stat palestinian constau în recunoașterea Israelului de către palestinieni, demilitarizarea entității palestiniene precum și prezența militară a trupelor israeliene pe acest teritoriu⁶.

Deși Netanyahu nu dorea materializarea soluției celor două state, a fost nevoit să facă anumite compromisuri pentru a nu discredita imaginea Israelului privind procesul de pace din Orientul Mijlociu. Prin urmare, acest discurs a reprezentat un moment de referință în cadrul viziunii revizioniste, deoarece Netanyahu a ales să implementeze o abordare pragmatică privind soluționarea conflictului israeliano-palestinian.

Prin urmare, negocierile dintre guvernul israelian și Autoritatea Palestiniană au continuat, iar în anul 2010 au fost organizate trei întâlniri între Netanyahu și Abbas. Totuși, discuțiile au fost suspendate din cauza faptului că, în mai 2010, Autoritatea Palestiniană a ajuns la o înțelegere cu Hamasul, privind instituirea unui guvern de unitate națională⁷.

Președintele american considera că soluționarea conflictului israeliano-arab putea să se materializeze doar dacă Israelul era dispus să revină la granițele pe care le avea înainte de 1967. Totuși, această propunere era inacceptabilă pentru Netanyahu, care a afirmat faptul că „Sunt dispus să fac compromisuri dureroase pentru a obține o pace istorică”, dar „nu ne vom întoarce la frontierele

⁵ Aronoff Y., „Benjamin Netanyahu Battling the World ” în *The Political Psychology of Israeli Prime Ministers: When Hard-Liners Opt for Peace*, 2014, pp. 43-77.

⁶ Full text of Netanyahu's Foreign Policy Speech at Bar Ilan, <https://www.haaretz.com/1.5064276>, accesat în data de 08.05.2020.

⁷ *Apud*, Anshel Pfeffer, *op.cit.*, p. 306.

imposibil de apărut din 1967”⁸. Așadar, Netanyahu nu era dispus să renunțe la toată suprafața Cisiordaniei și a Înălțimilor Golan, dar nu nega posibilitatea înființării uni stat palestinian pe un teritoriu restrâns din Cisiordania.

Mai mult decât atât, Benjamin Netanyahu susținea că retragerea completă a trupelor israeliene din Cisiordania ar reprezenta o amenințare la adresa securității naționale a Israelului. Pentru susținerea argumentului său, Netanyahu afirmă că această opțiune a mai fost folosită, dar a eșuat lamentabil: „*Ne-am retras din Liban în anul 2000 și din Gaza în anul 2005 [...] dar nu am obținut pacea. Am obținut războiul. Ne-am ales cu Iranul, care prin intermediul Hamas, a reușit să elimine Autoritatea Palestiniană. Autoritatea Palestiniană a intrat în colaps într-o singură zi*”⁹. Concluzia identificată de către Netanyahu constă în faptul că „*Israelul trebuie să-și mențină prezența militară pe termen lung în zonele strategice din Cisiordania*”¹⁰. Așadar, spre deosebire de Menachem Begin, care nu dorea să cedeze teritorii în special din considerente ideologice, Netanyahu face trimitere la rolul strategic pe care regiuni geografice le au în cadrul strategiei de apărare a statului Israel.

În cadrul unui discurs susținut în Knesset la data de 16 mai 2011, Benjamin Netanyahu a oferit o alternativă privind soluționarea procesului de pace. Netanyahu a nominalizat condițiile necesare pentru a accepta soluția celor două state: palestinienii trebuiau să recunoască statul Israel ca fiind patria evreilor; conflictul dintre Israel și palestieni trebuie să înceteze odată cu semnarea acordului; problema refugiaților palestieni trebuia soluționată în afara granițelor Israelului; un stat palestinian poate să apară doar sub auspiciile unui tratat de pace, care nu o să compromită securitatea Israelului; statul palestinian trebuie să fie unul demilitarizat, iar trupele israeliene trebuie să fie prezente de-a lungul râului Iordan; așezările evreiești din Cisiordania trebuie anexate statului Israel; Ierusalimul trebuie să rămână capitala indivizibilă și suverană a statului Israel

¹¹.

Un alt eveniment care a evidențiat politica pragmatică promovată de către Netanyahu a constat în procesul de eliberare a soldatului israelian Gilad Shalit,

⁸ *Ibidem*, p. 310.

⁹ Benjamin Netanyahu, Address to the UN General Assembly on the Occasion of Palestine's Application for UN Membership, New York, 23 septembrie 2011, in *Journal of Palestine Studies*, vol.41, nr. 2, 2012, pp. 216-219.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Prime Minister Benjamin Netanyahu, Knesset Address Laying Out Israel's Latest Conditions for Peace, Jerusalem, 16 May 2011, in *Journal of Palestine Studies*, no.1, vol. 41, 2011, pp. 206-207

aflat în custodia Hamas. Pentru a facilita eliberarea acestuia la 18 octombrie 2011, Netanyahu a fost de acord să elibereze un număr record de deținuți palestinieni - 1,027¹². Prin urmare, deși prim-ministrul israelian condamnă în mod categoric acțiunile teroriste, a fost dispus să accepte un compromis pentru a soluționa criza politică generată de răpirea soldatului Gilad Shalit.

Totuși, conflictul dintre Israel și Hamas a escaladat, iar la 14 noiembrie 2014, o dronă israeliană care zbura peste Fâșia Gaza a lansat o rachetă care l-a omorât pe Ahmed Jabari, conducătorul militar al Hamas care l-a reținut pe Gilad Shalit. De asemenea, în această perioadă Israelul a generat atacuri împotriva unor ținte din Gaza, iar Hamas a lansat rachete împotriva orașelor israeliene¹³. Prin urmare, se poate evidenția faptul că Netanyahu a utilizat atât mijloace diplomatice, cât și militare pentru prezervarea intereselor Israelului.

Politica externă și de securitate a Israelului în timpul celui de-al treilea mandat prim-ministru al lui Benjamin Netanyahu (2013-2015)

În cadrul alegerilor din 22 ianuarie 2013, Likudul și Yisrael Beiteinu au format o alianță și au câștigat obținând 23,25% (31 de locuri)¹⁴. Așadar, Benjamin Netanyahu și-a menținut statutul de prim-ministru și a continuat să implementeze o politică de externe și securitate în conformitate cu viziunea revizionistă.

Principala problemă pe care Benjamin Netanyahu a abordat-o în cadrul campaniei electorale a fost programul de înarmare nucleară a Iranului¹⁵. Politica externă promovată de către Benjamin Netanyahu în timpul celui de-al treilea mandat de prim-ministru al Israelului s-a concentrat pe neutralizarea procesului de înarmare nucleară asumat de către Iran. În cadrul strategiei sale, Netanyahu a încorporat doctrina Begin, care prevedea combaterea înarmării nucleare a entităților ostile aflate în proximitatea Israelului.

Poziționarea lui Benjamin Netanyahu împotriva dezvoltării programului nuclear iranian nu reprezenta un element de noutate. În cadrul unei vizite la Bergen-Belsen (fost lagăr de concentrare nazist din Germania) în anul 1996, Netanyahu a afirmat faptul că: „Este anul 1938 și Iranul este Germania. Iranul

¹² Anshel Pfeffer, *op.cit.*, p.311.

¹³ *Ibidem*, p. 330.

¹⁴ Israeli Electoral History: Elections to the 19th Knesset, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/elections-to-the19th-knesset-january-2013>, accesat în 08.05.2020.

¹⁵ Anshel Pfeffer, *op.cit.*, p. 331.

dorește să se înarmeze cu arme nucleare”¹⁶. Pentru Netanyahu, regimul de la Teheran reprezenta o amenințare fundamentală la adresa securității Israelului și trebuia neutralizată prin intermediul utilizării mijloacelor politice și militare.

Cu toate acestea, conflictul cu Iranul s-a aflat pe plan secund, deoarece principala problemă la nivelul politicii externe a Israelului în perioada primului mandat a lui Benjamin Netanyahu a constat în relația Israelului cu Autoritatea Palestiniană. Totuși, odată cu câștigarea celui de-al doilea mandat, Netanyahu și-a asumat o politică externă mult mai agresivă în raport cu Iranul.

Dezvoltarea armamentului nuclear nu constituia singura amenințare iraniană îndreptată împotriva Israelului. Regimul de la Teheran investea masiv în organizații ostile Israelului, precum Hamas și Hezbollah. Așadar, Iranul devenise principalul inamic al Israelului, iar Benjamin Netanyahu și-a asumat responsabilitatea de a combate această amenințare.

Spre deosebire de fostul prim-ministru Menachem Begin care, într-o situație asemănătoare cu Irakul, a ordonat un atac militar asupra reactorului de la Osirak, Netanyahu a decis să promoveze o atitudine mai pragmatică. Din acest motiv, a declanșat o campanie intensă la nivel internațional privind discreditarea regimului politic de la Teheran. În viziunea prim-ministrului israelian era necesar ca Israelul să justifice, la nivelul comunității internaționale, necesitatea sancționării Iranului. În cadrul unui discurs susținut la ONU în 2009, Netanyahu a afirmat faptul „*Cea mai mare amenințare cu care lumea se confruntă astăzi este reprezentată de mariajul dintre fanatismul religios și armele de distrugere în masă. Cea mai urgentă provocare cu care ONU se confruntă constă în prevenirea Teheranului de a dezvolta armament nuclear*”¹⁷.

De asemenea, Netanyahu a afirmat faptul că „comunitatea internațională trebuie să oprească Iranul până nu este prea târziu. Dacă Iranul nu este oprit, noi vom înfrunta întregul spectru al terorismului nuclear, iar primăvara arabă curând va deveni iarna iraniană. Aceasta ar reprezenta o tragedie.”¹⁸. Prin urmare, Netanyahu a încercat să obțină suportul politic internațional privind combaterea dezvoltării arsenalului nuclear iranian, sugerând faptul că materializarea acestui program constituie o amenințare pentru întreaga comunitate internațională.

¹⁶ *Ibidem*, p. 315.

¹⁷ Benjamin Netanyahu, Speech to the UN General Assembly, New York, 24 septembrie 2009, in *Journal of Palestine Studies*, vol. 39, nr. 2, 2010, pp. 208-210.

¹⁸ Benjamin Netanyahu, Adress to the UN General Assembly on the Occasion of Palestine's Application for UN Membership, New York, 23 septembrie 2011, in *Journal of Palestine Studies*, vol. 41, nr. 2, 2012, pp.216-219.

Retorica anti-iraniană promovată de către Netanyahu în cadrul comunității internaționale s-a bucurat de succes, datorită faptului că Statele Unite ale Americii și liderii europeni au impus sancțiuni economice Iranului¹⁹. Așadar, deși nu a implementat o operațiune militară împotriva Iranului, Netanyahu a reușit, prin intermediul acțiunilor sale, să contribuie la izolarea diplomatică a Iranului.

Totuși, spre deosebire de prim-ministrul israelian care dorea creșterea presiunii politice internaționale asupra Iranului, Barack Obama a dorit să implementeze o politică de reconciliere. Din perspectiva Statelor Unite ale Americii, sancțiunile economice impuse Iranului nu reprezentau un instrument oportun pentru întreruperea programului său nuclear. Mai mult decât atât, perspectiva unei confruntări militare nu reprezenta o soluție viabilă, din cauza contextului politic internațional. Prin urmare, administrația lui Barack Obama alături de ceilalți reprezentanți ai grupului P5+1 (China, Franța, Rusia, Marea Britanie, Germania) au intensificat dialogul politic cu Iranul și, în noiembrie 2013, au ajuns la un acord interimar, care avea ca obiectiv prevenirea sau întârzierea dezvoltării capacităților nucleare iraniene²⁰.

Netanyahu a denunțat acest acord și a afirmat faptul că acesta „reprezintă o greșală istorică, nu un acord istoric”, care a făcut lumea „un loc mult mai periculos, din cauza faptului că cel mai periculos regim din lume a făcut un pas semnificativ înainte pentru obținerea celei mai periculoase arme din lume.”²¹

Politica externă și de securitate a Israelului în timpul celui de-al patrulea mandat prim-ministru al lui Benjamin Netanyahu (2015-2019)

Din păcate pentru Netanyahu, Iranul nu reprezenta singura problemă cu care primul ministru israelian se confrunta. Din cauza escaladării unor tensiuni în cadrul coaliției de guvernare, Netanyahu a fost nevoit să convoace alegeri anticipate pentru dat de 17 martie 2015. Likudul a reușit să se impună și în cadrul acestui scrutin electoral, obținând 23,4% (30 de locuri)²², fapt ce a determinat re alegerea lui Benjamin Netanyahu în funcția de prim-ministru al Israelului.

¹⁹ Anshel Pfeffer, *op.cit.*, p. 324.

²⁰ Chintamani Mahapatra, „US-Iran Nuclear Deal: Cohorts and Challenger” in *Contemporary Review of the Middle East*, 2016, pp. 36-46.

²¹ Anshel Pfeffer, *op.cit.*, p. 343.

²²Israeli Electoral History: Elections to the 20th Knesset, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/2015-elections>, accesat în data de 08.05.2020.

Pe plan extern, sarcina s-a dovedit a fi inițial una dificilă, din cauza noului statut al Iranului în cadrul comunității internaționale. După aproximativ douăzeci de luni de negociere, Statele Unite au reușit, alături de ceilalți parteneri din grupul P5+1, să ajungă la o soluție de compromis cu Iranul, pentru semnarea unui tratat nuclear. Bineînțeles, Benjamin Netanyahu s-a opus cu vehemență acestui acord, din cauza riscurilor și amenințărilor pe care acesta le genera la adresa securității naționale a Israelului: acordul limita activitățile nucleare ale Iranului pentru o perioadă de 15 ani, iar după acest termen, Teheranul cu excepția unor mici obligații, putea să facă ce dorea; acordul doar întârzia dobândirea armelor nucleare de către Iran, dar nu prevenea materializarea acestei amenințări; Iranul urma să devină mai puternic după ridicarea sancțiunilor economice, din cauza faptului că putea să acceseze din nou conturile din rețeaua bancară mondială și i se permitea exportul de petrol; Iranul putea să aprovizioneze cu mai multe informații, echipament și ajutor financiar Hamasul și Hezbollahul.²³

Prin urmare, pe fondul relației tensionate dintre guvernul israelian și Barack Obama privind semnarea acordului nuclear cu Iranul, Netanyahu a adresat un discurs la 3 mai 2015 în cadrul Congresului American. Prelegerea sa avea ca scop obținerea sprijinului politic necesar pentru ca Statele Unite ale Americii să nu semneze tratatul nuclear cu Iranul. Netanyahu a reafirmat faptul că „poporul evreu se confruntă cu o tentativă din partea Iranului de a ne distruge”²⁴ și a subliniat acțiunile regionale ale Iranului „Bătăușii Iranului din Gaza, lacheii săi din Liban, gărzile revoluționare din Înălțimile Golan strâng Israelul cu trei tentacule ale teroriei. Sprijinit de Iran, Assad asasinează sirienii. Sprijiniți de Iran, milițiile šiite se luptă în Irak”²⁵. Totuși, Netanyahu nu a reușit să împiedice materializarea acordului, care a fost semnat la data de 14 iulie 2015.

Netanyahu a continuat să promoveze o retorică anti-iraniană, iar în cadrul unui discurs la Organizația Națiunilor Unite (1 octombrie 2015) a afirmat faptul că „Doamnelor și domnilor, lăsați-vă entuziasmul la ușă”²⁶, iar „Această

²³Chintamani Mahapatra, „US-Iran Nuclear Deal: Cohorts and Challenger” in *Contemporary Review of the Middle East*, 2016, pp. 36-46

²⁴The complete transcript of Netanyahu's address to Congress, https://www.washingtonpost.com/news/postpolitics/wp/2015/03/03/full-text-netanyahus-address-to-congress/?utm_term=.3f586384b42c, accesat în data de 08.05.2020.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Full text of Netanyahu 2015 address to the UN General Assembly, <https://www.timesofisrael.com/full-text-ofnetanyahu-2015-address-to-the-un-general-assembly/>, accesat în 08.05.2020.

înțelegere nu face pacea mai probabilă. Alimentând agresiunea Iranului cu miliarde de dolari prin ridicarea sancțiunilor, face ca războiul să fie mai probabil”²⁷. Din perspectiva sa, „acest acord tratează Iranul ca pe o țară normală, chiar dacă rămâne o teocrație neagră care își cucerește vecinii, finanțează terorismul în toată lumea și afirmă: Moarte Israelului! Moarte Americii!”²⁸. Prin urmare, Netanyahu a continuat să promoveze în cadrul comunității internaționale, o diplomatie ofensivă împotriva Iranului.

Mai mult decât atât, Netanyahu a utilizat și dimensiunea militară pentru a combate acțiunile întreprinse de actori proxy ai Iranului, precum Hezbollah și Hamas. Netanyahu a evidențiat foarte clar faptul că „Israelul va continua să răspundă cu forța împotriva oricărui atac asupra sa”²⁹. Așadar, Netanyahu s-a folosit de dimensiunea politică pentru a combate programul de înarmare nucleară al Iranului, în cadrul comunității internaționale, dar a utilizat și dimensiunea militară pentru a combate acțiunile actorilor proxy iranieni.

În timpul președinției lui Barack Obama, Netanyahu a fost obligat să accepte o politică externă de compromis pentru a nu deteriora parteneriatul strategic cu Statele Unite ale Americii. Totuși, alegerea lui Donald Trump în funcția de președinte al Statelor Unite ale Americii (ianuarie 2017), a reprezentat o reorientare a politicii externe americane din Orientul Mijlociu și i-a permis lui Netanyahu să implementeze o politică externă mai ofensivă.

Spre deosebire de Barack Obama, care a promovat o politică externă moderată în Orientul Mijlociu, prin susținerea soluției celor două state în Palestina și semnarea acordului nuclear cu Iranul, Donald Trump promovează o politică pro-israeliană. Această atitudine a fost evidentă încă de la debutul administrației Trump. În cadrul primei vizite oficiale a lui Benjamin Netanyahu la Washington în timpul administrației lui Donald Trump (15 februarie 2017), președintele american a fost întrebat de un reporter dacă susține soluția celor două state în Palestina. Trump a răspuns „*I’m looking at two-state and at one-state and I like the one that both parties like*”³⁰. De asemenea, spre deosebire de Obama, care i-a impus lui Netanyahu să oprească construcția de așezări evreiești din Cisiordania pentru o durată de zece luni, Trump i-a sugerat prim-ministrului israelian „*Hold back on settlements for a little bit*”³¹.

²⁷ *Ibidem.*

²⁸ *Ibidem.*

²⁹ *Ibidem.*

³⁰ Anshel Pfeffer, *op.cit.*, p. 362.

³¹ *Ibidem.*

Mai mult decât atât, în decembrie 2017, Donald Trump a anunțat mutarea ambasadei Statelor Unite ale Americii de la Tel Aviv la Ierusalim. Data inaugurării, 14 mai 2018, a avut un rol simbolic reprezentând 70 de ani de existență a statului modern Israel. Totuși, poate cea mai reprezentativă decizie a lui Donald Trump a fost retragerea în mai 2018, a Statelor Unite ale Americii din acordul nuclear cu Iranul, pe care președintele american l-a numit „the worst deal ever”³². Având în vedere aceste decizii, Benjamin Netanyahu a subliniat faptul că relația dintre Statele Unite ale Americii și Israel nu a fost niciodată mai puternică³³. Cooperarea dintre Statele Unite ale Americii și Israelul a atins un nou nivel de cooperare, împărtășind aceeași viziune privind soluționarea conflictului israeliano-palestinian și a programului nuclear iranian.

Așadar, Benjamin Netanyahu beneficiază de toate premisele necesare pentru a-și atinge obiectivele politicii sale externe. În cadrul unui discurs la Organizația Națiunilor Unite din septembrie 2018, Netanyahu a afirmat faptul că: „I say to Europe`s leaders and to others: Instead of cuddling Iran`s dictators, join the U.S. and Israel and most of the Arab world in supporting new sanctions against a regime that endangers all of us in all of the world. Israel is deeply grateful to President Trump for his bold decision to withdraw from disastrous nuclear deal with Iran. Many, many of our Arab neighbors are also grateful. And everyone who cares about the peace and security of the world should also be grateful”³⁴. Prin urmare, Netanyahu alături de Donald Trump au reușit să determine subminarea acordului nuclear iranian și promovează o politică de izolare diplomatică a Iranului.

Parteneriatul dintre cei doi lideri a devenit și mai puternic în martie 2019, când președintele Donald Trump a semnat un decret prin intermediul căruia Statele Unite ale Americii recunoșteau Înălțimile Golan ca teritoriu al statului Israel. Această decizie a reprezentat o victorie diplomatică pentru Netanyahu, datorită faptului că Înălțimile Golan au un rol strategic important, iar Statele Unite ale Americii au confirmat legitimitatea deținerii acestui teritoriu de către Israel.

³²Viewpoint: How US can reach new Iran deal- after Trump, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east46146806>, accesat în 08.05.2020.

³³ Full text of Netanyahu`s speech at the opening of the US Embassy in Jerusalem, <https://www.timesofisrael.com/full-text-of-netanyahus-speech-at-the-opening-of-the-us-embassy-in-jerusalem/>, accesat în 08.05.2020.

³⁴ Prime Minister Benjamin Netanyahu`s 2018 UN General Assembly Speech, <https://www.haaretz.com/israelnews/full-text-benjamin-netanyahu-s-2018-un-general-assembly-speech-1.6513185>, accesat în 08.05.2020.

Așadar, Netanyahu prin îmbunătățirea parteneriatului strategic cu Statele Unite ale Americii a reușit să obțină următoarele avatanje: reconfigurarea procesului de pace din Palestina - atitudinea Statelor Unite ale Americii facilitează soluția unui singur stat (mutarea ambasadei de la Tel Aviv la Ierusalim); retragerea Statelor Unite ale Americii din acordul nuclear cu Iranul; sprijinul diplomatic și militar acordat de către Statele Unite ale Americii Israelului în conflictul cu actorii proxy ai Iranului; recunoașterea suveranității teritoriale a Israelului asupra Înățimilor Golan.

Având în vedere această realitate politică, Netanyahu a promovat, în cadrul campaniei electorale din 2019, realizările sale pe plan extern, evidențiind statutul privilegiat al relației sale cu Donald Trump și beneficiile rezultate din această colaborare. Mai mult decât atât, prim-ministrul israelian a susținut faptul că, dacă o să câștige alegerile, o să anexeze anumite așezări evreiești din Cisiordania³⁵. Prin urmare, se poate observa tranziția de la politica externă defensivă pe care Netanyahu a implementat-o în cadrul administrației Obama, către una ofensivă asumată în cadrul mandatului lui Donald Trump.

Concluzii

Principalul obiectiv al politicii promovate de către Netanyahu în acesată perioadă a constat în creșterea nivelului de securitate a statului Israel. Netanyahu a încercat să obțină acest deziderat prin intermediul diplomației, promovând interesele Israelului la nivel internațional, dar și prin utilizarea unor mecanisme coercitive, precum implementarea unor misiuni militare, pentru combaterea entităților ostile statului Israel.

În cadrul acestei perioade Netanyahu s-a confruntat cu viziunea politică a președintelui Statelor Unite ale Americii, Barack Obama, care promova o strategie moderată în Orientul Mijlociu. Prim-ministrul israelian a continuat să implementeze o politică externă pragmatică, acceptând să oprească construcția de așezări evreiești din Cisiordania pentru o durată de zece luni, precum și posibilitatea materializării soluției celor două state.

Totuși, Netanyahu s-a opus cu vehemență proiectelor politice privind înființarea unui stat palestinian care nu garantau securitatea statului Israel. Pentru prim-ministrul israelian era necesar să mențină un parteneriat stabil cu

³⁵Israel's Netanyahu says plans to annex settlements in West Bank if reelected, <https://www.reuters.com/article/us-israel-palestinians-settlements/israels-netanyahu-says-plans-to-annexsettlements-in-west-bank-if-reelected-idUSKCN1RI0JY>, accesat în 08.05.2020.

Statele Unite ale Americii, dar nu era dispus să implementeze toate concesiile sugerate de către Barack Obama.

De asemenea, Netanyahu a încercat să evidențieze în cadrul comunității internaționale pericolul pe care Iranul îl reprezintă și să prevină semnarea acordului nuclear dintre P5+1 și regimul de la Teheran. Cu toate acestea, primul-ministru israelian nu a reușit să împiedice materializarea acordului nuclear cu Iranul, dar a continuat să promoveze o retorică anti-iraniană în cadrul comunității internaționale.

Totuși, câștigarea alegerilor prezidențiale din Statele Unite ale Americii de către republicanul Donald Trump, i-a permis lui Benjamin Netanyahu să implementeze o politică externă mai ofensivă. Din acel moment până în prezent, Netanyahu a reușit să consolideze relația Israelului cu Statele Unite ale Americii și să influențeze strategia de politică externă a președintelui Donald Trump în raport cu Orientul Mijlociu.

Prin urmare, se poate evidenția faptul că Benjamin Netanyahu prin intermediul politicii sale pragmatice a reușit să împiedice constituirea unui stat palestinian în Cisiordania, deși a fost nevoit să colaboreze cu doi președinți americani ostili politicii sale de externe – Bill Clinton și Barack Obama. Mai mult decât atât, datorită parteneriatului dintre primul-ministru israelian și Donald Trump, acordul nuclear iranian a fost denunțat, iar alianța dintre Israel și Statele Unite ale Americii este mai puternică ca niciodată.

PEACE ZONES AND HUMAN SECURITY: THE MISSING NEXUS

MATTEO PIOVACARI*

Abstract: *In the last few decades, the international community failed on multiple occasions in dealing effectively with conflicts throughout the globe. The failures in Afghanistan, Iraq and Syria are only few examples of an approach to contemporary violence which has proved to be majorly unsuccessful in both halting the armed struggle and protecting civilians on the ground. Part of this failure is connected to an evolution of the characteristics of many contemporary wars in comparison to the wars of the past, as accurately described by British academic Mary Kaldor in the conceptualization of New Wars. In light of the described challenges and unfitness of the current security paradigm vis-à-vis the evolving dimensions of war, this paper argues for the establishment of peace zones in war-torn countries as an effective tool to ensure protection and prosperity for civilian communities and break the vicious circle of New Wars. Such an approach can provide the much-contested paradigm of human security practical operability, finally starting to build the foundations of peace from the midst of war. The peace zones-human security nexus is asserted as a crucial advancement for improving the international praxis of dealing with violent conflicts.*

Keywords: *conflict, New Wars, peace zones, human security.*

When observing the status of world peace and endurance of the international security (hereinafter IS) system, academics and IS practitioners bear contrasting views. On one side, some make use of statistical evidence, drawing especially on the number of battle-related deaths, to support the idea that overall the world has become more peaceful.¹ Conversely, other authors criticize such standpoint,² arguing instead for enhanced unrest and conflict in

* Master student, Master of Social Sciences in International Security and Law, University of Southern Denmark, Odense, Denmark; Coordinating Professor: Chiara de Franco, Associate Professor of International Relations, Department of Political Science; University of Southern Denmark, Odense, Denmark.

¹ Peace Research Institute of Oslo, "New conflict Data reveals more conflicts, but fewer killed", 4 June 2019, <https://www.prio.org/News/Item/?x=2419>, accessed 12 February 2020.

² University of Oslo, "The world has become more peaceful", 15 February 2019, <https://phys.org/news/2019-02-world-peaceful.html>, accessed 12 February 2020.

the international arena. From a factual point of view, however, it appears clear that the last decade has been marked by worrisome trends for what concerns the level of global violence. According to the *Global Peace Index 2019*, produced by the Institute for Economics & Peace, worldwide peacefulness has declined by 3.78% since 2008.³ Civil wars tripled in the course of the last two decades,⁴ and conflict particularly burst in countries that had already achieved peace settlements, at least on paper.⁵ Meanwhile, civilians seem to pay the higher price of such enhanced violence. In the last few decades, civilian casualties produced by war soared.⁶ As a matter of fact, civilian communities are increasingly subject to indiscriminate violence perpetrated by all parties in conflict, in flagrant violation of international norms.⁷ United Nations High Commissioner for Refugees' figures show more displaced people following armed violence today than ever before, amounting to approximately 1% of the world population.⁸ In turn, this phenomenon bears heavy consequences for the endurance of the international system which is struggling to accommodate massive refugee flows throughout the globe. Additionally, civilians in conflict settings are majorly deprived of economic opportunities and basic rights, and they usually suffer from deep traumas. All these conditions hinder the resilience of the social textile and bear profound consequences for the stability of the post-conflict scenario. Overall, the international community appears unprepared to deal effectively with conflicts in the post-cold war era, demonstrating gaps in ensuring protection to civilian communities increasingly involved in war settings.

³ Institute for Economics & Peace (IEP), "Global Peace Index 2019: Measuring Peace in a Complex World", June 2019, <http://visionofhumanity.org/reports/>, accessed 15 February 2020.

⁴ Peace Research Institute Oslo (PRIO), "Trends in Armed Conflict, 1946-2016", February 2017, <https://www.prio.org/utility/DownloadFile.ashx?id=1373&type=publicationfile>, accessed 16 February 2020.

⁵ World Bank, "World Development Report 2011", February 2011, <http://documents.worldbank.org/curated/en/806531468161369474/pdf/622550PUB0WDR0000public00BOX361476B.pdf>, accessed 17 February 2020, p. 2.

⁶ See, for example: Taylor, B. Seybolt, "Significant Numbers: Civilian Casualties and Strategic Peacebuilding", in: Taylor B. Seybolt, Jay D. Aronson & Baruch Fischhoff (eds.), *Counting Civilian Casualties*, Oxford University Press, Oxford, 2013.

⁷ Amnesty International, "UN: Catastrophic failure as civilians ravaged by war violations 70 years after Geneva Conventions", 22 May 2019, <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2019/05/un-catastrophic-failure-as-civilians-ravaged-by-war-violations-70-years-after-geneva-conventions/>, accessed 17 February 2020.

⁸ UNHCR, "Global Trends: Forced Displacement in 2017", June 2018, <https://www.unhcr.org/globaltrends2017/>, accessed 19 February 2020.

Mary Kaldor asserts that one of the factors which contributed to exacerbating this negative trend relates to the failure of the international community in employing appropriate means when dealing with contemporary conflicts, especially of intra-State nature, applying assumptions of 'old wars' to 'New War' settings.⁹ The 18 years of American military efforts on Afghan soil, with very few results achieved, is only the most recent example of a militarized (and state-centered) paradigm of security which has been proven to be majorly ineffective to tackle new dimensions of war and violence, even worsening the situation in some instances.¹⁰ Worryingly, civilian and human security seems to be too poorly considered by policymakers, despite ensuring protection to the local population is intrinsically connected with the achievement of stabilization and peacebuilding objectives. As Mary Kaldor acknowledges, "our security conceptions drawn by the World War II experience and based on the use of conventional military force do not reduce insecurity; rather, they make it worse".¹¹ In the light of the underlined issues, it appears clear that a diverse paradigm in the conception of security is necessary to tackle new dimensions of war, simultaneously fostering the protection and prosperity of human communities caught up in the fighting. Christine Chinkin and Mary Kaldor, in the book *International Law and New Wars*, advance the Human Security paradigm as the most effective model of security vis-à-vis the innovative dimensions of New Wars. Nevertheless, despite the concept of human security has been circulating within international fora for nearly 30 years, it has scarcely found practical implementation within foreign policy instruments and decisions. Even when this happened, human security has majorly focused on promoting the immediate protection of civilians from violence in war zones. However, the theory puts forward more than this, pointing to broaden the conception of human security to include a whole range of necessities which are fundamental for the stabilization and development of human communities scourged by war.

This article seeks to propose a solution to the challenges presented. Drawing from the theoretical proposal of Kaldor and Chinkin, I will in fact argue that the creation of peace zones owns a strong potential for giving practical implementation to the theoretical concept of human security in war-shattered areas, acting along its two core principles: protection and empowerment. Besides, I will maintain that such protected areas can provide civilians of more

⁹ Mary Kaldor, "Inconclusive Wars: Is Clausewitz still relevant in these global times?", *Global Policy*, Vol. 1, Nr. 3, 2010, p. 279.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Mary Kaldor, *Human Security*, Polity Press, London, 2007, p. 10.

than the mere physical protection in conflict situations, thus playing a role in breaking the violent self-perpetuating cycle of New Wars. The contribution this paper makes will be valuable to foster further practical conceptualizations of human security as well as to enrich the literature on peace zones. Furthermore, the analysis wants to provide inputs to improve international praxis in matter of protection of civilians, given the current shortcomings of the material efforts to safeguard human communities during violent conflicts. This point is deemed impossible to dissociate from the construction of sustainable peace.

As far as the structure of the paper is concerned, the first section provides the theoretical framework necessary to proceed with the discussion, outlining Kaldor's New Wars theory and her interpretation of contemporary conflicts. Next, I present the human security theory, revising the existing literature and framing the various definitions which have been approached to the concept. Similarly, the following segment highlights the key features around the use and scope of peace Zones, advocating for the necessity of a hybrid model. The final section represents the core of the article and it is dedicated to highlighting the criticality of the nexus between the establishment of peace zones and the implementation of human security. The discussion eventually considers the implications of the nexus with respect to New Wars.

Inconclusive New Wars

This section briefly introduces the underlying assumptions of New Wars theory, conceptualized by British academic Mary Kaldor at the end of the 20th century in the book *New and Old Wars*, and enriched thereafter. This theoretical framework serves the logic flow of the discussion and it is deemed necessary for explaining the failure of the current approaches to most of the contemporary intra-State conflicts. For the purposes of the present discussion, other elaborations of the New Wars theory¹² will be left aside.

Military failure has existed since the dawn of time. However, recent troubled experiences in stabilizing conflict situations across Africa (DRC, Mali, Somalia) and the Middle East (Afghanistan, Iraq, Syria) demonstrate a certain inefficacy of old militarized 'Clausewitzian' approaches to the changing dimensions of war. This latter, at least to some extent, has inevitably evolved but

¹² See for example: Herfried Münkler, "Old and new wars" in: Myriam Cavelty & Victor Mauer (eds.), *The Routledge Handbook of Security Studies*, Routledge, London, 2010.

by no means has become less destructive.¹³ Kaldor extensively investigated the mutating logic of warfare and its increased destructiveness, which partly originated by the progressive erosion of State monopoly on the means of violence.¹⁴ New Wars present peculiar characters among which non-State actors protagonism, financing through illicit activities and resorting to non-conventional methods of warfare.¹⁵ For the relevance of this analysis, we will focus majorly on two aspects: the logic behind New Wars and their impact on the civilian population. First and foremost, Kaldor labels New Wars as “inconclusive”¹⁶ to highlighting the underlying logic for which war is used instrumentally by the parties in conflict to achieve economic and political goals. Hence, war exceeds its transitional nature and becomes a “form of governance”, exploited to legitimize the existence of the same parties in conflict through the use of violence, by capitalizing on the construction of social identities and dividing narratives.¹⁷ In this setting, most of the violence is directed against civilians,¹⁸ taking extreme forms (rape, mutilation, poisoning...) as a way to reinforce the imposed regime of fear and foster social fragmentation. The use of displacement as a means of war produces a massive number of refugees, with a detrimental impact on neighboring and third countries.²⁰ The war in Syria is reflective of such dimensions, having caused more than half a million civilian casualties and around 12 million displaced people in 9 years of conflict.²¹

Two critical points emerge from the review of the theoretical outline offered by Kaldor. If war actors operate under New Wars paradigm’s assumptions, war becomes instrumental to political-economic gains of the warring parties, hence rendering warlike approaches only likely to foster even more its inconclusive logic. If, for example, it is considered the intervention of a foreign power in order to stop a civil war, it appears evident how the parties in the conflict can benefit from an enhanced legitimization and a justification to

¹³ John Gray, “Steven Pinker is wrong about violence and war”, 13 March 2015, <https://www.theguardian.com/books/2015/mar/13/john-gray-steven-pinker-wrong-violence-war-declining>, accessed 21 February 2020.

¹⁴ Mary Kaldor, “In defence of New Wars”, *Stability*, Vol. 2, Nr. 4, 2013, p. 4.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Mary Kaldor, *op.cit.*, p. 275.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Mary Kaldor, *New and Old Wars*, 3rd Edition, Polity Press, London, 2012, p. 208.

¹⁹ *Ibidem*, p. 206.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Human Rights Watch, “World Report 2019: Syria”, January 2019, <https://www.hrw.org/world-report/2019/country-chapters/syria>, accessed 21 February 2020.

continue the armed struggle in the name of the homeland protection from intruders. To a large extent, this contingency occurred both in Iraq and Afghanistan. Shortly, it is impossible to deal with war effectively by playing and fostering its own logic. Secondly, despite the international community has taken great steps in matter of protection of civilians in the last few decades,²² ongoing human crises (e.g. Syria) gives the proof of an international community which is gaping in ensuring security and protection to human communities embroiled in intra-State wars. One of the brightest attempts to respond to this failure is represented by the formulation of the concept of human security, which firstly appeared in the language of the United Nations (UN) in the early 90s, gaining wide attention as the post-Cold War scenario increasingly posed challenges to the traditional state-centered conceptions of security.²³

Next segment turns to present the basics of the human security doctrine, shedding clarity on the status of the academic and international policy debate, as well as outlining the criticality of the theory in the frame of the discussion at hand.

Human Security: a groundbreaking concept

Human Security drew on a line of thought in International Relations²⁴ that was dissatisfied with the prevailing notions of security during the Cold War.²⁵ The concept formally appeared for the first time in 1994, when it was included in the *Human Development Report* (HDR) by the United Nations Development Programme (UNDP). Since then, the concept has gained ground in the academic debate and widespread use in the international policy discourse, notwithstanding various criticisms.²⁶ Nevertheless, the concept still encounters difficulties at the moment of being practically translated into foreign policy decisions, especially when dealing with violent conflicts, and the existing

²² See for example: Haidi Willmot, Ralph Mamiya, Scott Sheeran & Marc Weller, *Protection of Civilians*, Oxford University Press, Oxford, 2016.

²³ Sakiko Fukuda-Parr & Carol Messineo, "Human Security: A critical review of the literature", *CRPD*, Working Paper Nr. 11, 2012, p. 2.

²⁴ See amongst others: Saul B. Mendowitz, *On the Creation of a Just World Order*, Free Press, New York, 1975; Rajni Kothari, *Footsteps into the Future*, Free Press, New York, 1974.

²⁵ Kanti Bajpai, "The Idea of Human Security", *International Studies*, Vol. 40, Nr. 3, 2003, p. 197.

²⁶ See for example: Roland Paris, "Human Security: Paradigm Shift or Hot Air?", *International Security*, Vol. 26, Nr. 2, 2001.

literature lacks majorly in providing inputs in this respect while focusing excessively on the theoretical debate.

With the end of the Cold War and the boost to the globalization process, the world entered a phase of enhanced complexities. In this evolving scenario and *vis-a-vis* the brutalities of the wars in both Africa and the Balkans, many, among which the economist Mahbub ul Haq, foresaw that a dramatic change in the very conceptualization of security was needed, shifting from a key consideration for the security of territories and nations to the security of individuals and peoples.²⁷ The basis of the Human Security doctrine provided in the *HDR* is indeed grounded on the acknowledgment that security-related concerns cannot be restricted to the sole welfare of the State; on the contrary, in the wake of social liberalism, security must look also at the welfare of the individuals and communities within the State,²⁸ being the protection of human beings at the core of the international regime. The Human Security paradigm is revolutionary in overcoming the traditional state-centered security focus to shift towards a people-centered approach.²⁹ Nevertheless, the UNDP did not envision it as a concrete policy tool, due to its intangibility and contextual dependence, rather as a foundational concept which adds values and ethical norms to the security debate.³⁰ As a matter of fact, the formulation of the concept seems to have played a role in some areas of foreign policy, contributing to the rise of *inter alia* the Responsibility to Protect (R2P) doctrine.³¹

One of the main controversies around Human Security, and surely the major source of suspicion towards the concept, has to do with its definition, on which academics and policymakers struggle to achieve a consensus.³² The debate articulated around two main strands, entailing a broad and a narrow definition, which will be shortly presented hereunder. Next, it is indicated why the broader definition suits best the purposes of this paper.

²⁷ Mahbub ul Haq, *Reflections on Human Development*, Oxford University Press, Oxford, 1995, p. 115.

²⁸ Kanti Bajpai, *op.cit.*, p. 196.

²⁹ UNDP, "Human Development Report", 1994, http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/255/hdr_1994_en_complete_nostats.pdf, accessed 22 February 2020, p. 23.

³⁰ Sakiko Fukuda-Parr & Carol Messineo, *op.cit.*, p. 13.

³¹ INEF, "Human Security on Foreign Policy Agendas", 2006, <https://www.uni-due.de/imperia/md/content/inef/report80.pdf>, accessed 25 February 2020, p. 13.

³² Sakiko Fukuda-Parr & Carol Messineo, *op.cit.*, p. 5.

The broad definition was advanced by the UNDP in 1994 and shared by a number of authors³³ and policymakers,³⁴ aiming at moving the focus of security towards the “forgotten [...] legitimate concerns of ordinary people [...] in their daily lives”.³⁵ Such broad conceptualization recognizes the necessity to ensure the security of human beings not exclusively against physical violence, but additionally against a multiplicity of threats such as hunger, economic downturn, unemployment and displacement. Human security framed in these terms offers a clear multi-sectoral understanding of insecurities, trying to address their root causes and build on a sustainable framework for the development of civilian communities.³⁶ Overall, it emphasizes the nexus between immediate security needs, national security and long-term development objectives by reframing two key pillars of several human rights instruments: freedom from fear and freedom from want.³⁷ All the same, the broad formulation of human security has received several criticisms, mainly related to the fact of being too broad to be useful.³⁸ Likewise, critics of the broader definition downsize the concept to the sole security against the threat of violence, particularly organized political violence, with the aim of providing policymakers with a tool able to respond to immediate necessities for intervention capabilities.³⁹ The advocates of this latter formulation present certainly a valid point. In fact, by resorting to the broad definition there exists a concrete risk of amassing too many elements around the concept of human security, making it too general, hence hard to operationalize in specific contexts. Conversely, expressing the need to protect human lives from material violence is contingent and it may act as a trigger for a swift response when such condition applies. Nevertheless, the risk entailed by the narrow definition is to perpetuate

³³ See for example: Des Gasper, “The Idea of Human Security” in: Karen O’Brien, Asunción Lera St. Clair & Berit Kristoffersen (eds.), *Climate Change, Ethics and Human Security*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.

³⁴ E.g. Government of Japan.

³⁵ UNDP, *op.cit.*, p. 22.

³⁶ UNOCHA, “Human Security in Theory and Practice”, 2009, <https://www.unocha.org/sites/dms/HSU/Publications%20and%20Products/Human%20Security%20Tools/Human%20Security%20in%20Theory%20and%20Practice%20English.pdf>, accessed 26 February 2020, pp. 8-10.

³⁷ Sakiko Fukuda-Parr & Carol Messineo, *op.cit.*, p. 6.

³⁸ *Ibidem*, p. 7.

³⁹ P. H. Liotta & Tylor Owen, “Why Human Security?”, *The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations*. Vol. 7, Nr. 1, 2006, p. 43.

the traditional models of security.⁴⁰ These would focus in the first place on countering the physical threats to the security of individuals by presenting a thirst for the use of military means in order to dampen the violence. Nonetheless, militarized approaches risk overlooking the welfare and other critical needs of the same communities, leaving aside their incapability to address the logic of New Wars.⁴¹

Taking this into account, I resort to the broad definition of human security, which I consider far more inclusive especially when dealing with New Wars. In fact, these latter do not exclusively threaten civilians physically, they also put heavily under strain communities in many spheres: physical and psychological health, education, employment, housing, social resilience. Comprehensively defining human security makes it possible to elaborate and implement policies that take into account the multi-dimensional characters of war and peacebuilding, shifting the focus from the mere physical security of individuals to the security-development nexus.⁴² Indeed, when it comes to halting violent conflicts and building sustainable peace, social and economic factors cannot be neglected for the long-term stability and prosperity of civilian communities and the whole post-conflict setting.⁴³ Similarly, human security in its broad formulation, recognizing the importance of both negative (freedom from fear) and positive (freedom from want) rights, draws parallelism with the acknowledgment of the difference between positive and negative peace, which is crucial in the peacebuilding field. Negative peace, in fact, concerns the sole absence of the conflict, and therefore uses a short-term horizon which reinforces the tendency to see the job as complete once the fighting stops.⁴⁴ On the other hand, positive peace aims at enhancing a framework for sustained peace through attitudes, institutions and structures.⁴⁵ As negative peace is the starting

⁴⁰ For example: 'Geo-Politics', 'War on Terror' and 'Responsibility to Protect' models of security proposed by Kaldor and Chinkin, see: Mary Kaldor & Christine Chinkin, *International Law and New Wars*, Cambridge University Press, Cambridge, 2017, pp. 25-30.

⁴¹ *Ibidem*, p. 33.

⁴² UNDP, *op.cit.*, pp. 23-24.

⁴³ Mary Kaldor & Christine Chinkin, *op.cit.*, p. 524.

⁴⁴ Patricia M. Shields, "Limits of Negative Peace, Faces of Positive Peace", *Parameters*, Vol. 47, Nr. 3, 2017, p. 6.

⁴⁵ Institute for Economics & Peace (IEP), "Positive Peace Report: Conceptualizing and Measuring the Attitudes, Institutions, and Structures That Build a More Peaceful Society", October 2015, <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Positive%20Peace%20Report%202015.pdf>, accessed 27 February 2020, p. 4.

point to achieve positive peace, human security addresses immediate physical security threats in the first place, nonetheless focusing also on long-term sustained objectives of creating political, social, environmental, economic, military and cultural systems that together give people the building blocks of survival, livelihood and dignity.⁴⁶

Since its introduction in 1994, the concept of human security has stimulated a vivid debate in the international arena and affected international policy considerations of a number of States. Although many Nations contested the concept as undermining the principle of State sovereignty, human security has managed to achieve concrete results in international policy and its core normative principles got entrenched in several UN key documents.⁴⁷ For example, the principle has led to the creation in 1999 of the Human Security Network, an assembly of foreign ministers (from the 11 country members) due to meet annually to discuss security priorities.⁴⁸ The effort of the Network championed far-reaching initiatives such as the creation of the International Criminal Court and the Ottawa Treaty.⁴⁹ Furthermore, Japan adopted the broad conceptualization of Human Security as a tool to devise development cooperation policies while in the Western context, the Barcelona Group worked extensively to propose human security as a key component of the doctrine for European security policy.⁵⁰ Noticeably, the debate stimulated by the formulation of human security unequivocally led to the development of the R2P doctrine.

The provided overview of the status of human security in the realm of foreign policy raises some points that must be considered. Firstly, despite human security potential as a political leitmotif,⁵¹ the expectations of the concept have found practical implementation through foreign policy tools in a few cases. Even when this happened, the narrow version of human security has been predominant in the discourse (except for Japan), focusing principally on the protection of civilians from physical violence.⁵² The R2P doctrine undoubtedly

⁴⁶ Commission on Human Security, "Human Security Now", May 2003, <https://reliefweb.int/report/world/human-security-now-protecting-and-empowering-people>, accessed 27 February 2020, p. 4.

⁴⁷ Sakiko Fukuda-Parr & Carol Messineo, *op.cit.*, p. 8.

⁴⁸ *Ibidem.*

⁴⁹ INEF, *op.cit.*, p. 13.

⁵⁰ Sakiko Fukuda-Parr & Carol Messineo, *op.cit.*, p. 11.

⁵¹ INEF, *op.cit.*, p. 22.

⁵² For example, Canada used the narrow formulation of Human Security as a core of its foreign policy. See: Department of Foreign Affairs and International Trade, "Human Security: Safety

represents a substantial achievement in the prevention of mass atrocities in this regard, but the same has majorly struggled at the time of finding practical application vis-à-vis gross violations of human rights.⁵³ As a whole, while academics have “over-theorized” human security,⁵⁴ focusing too much on its definition and theoretical scope, the concept faces challenges in finding effective implementation channels and practical foreign policy initiatives through which being operationalized.

This paper aims at innovating starting from this gap, drawing on the theoretical contribution of Kaldor and Chinkin. Vis-à-vis the failure of the traditional models of security in dealing with the challenges posed by New Wars, the two academics advance the Human Security model.⁵⁵ This holds the potential to break the vicious circle of New Wars by ensuring both short and long term safety guarantees to individuals caught up in the fighting. Moreover, the model does not exclusively focus on countering militarily the violence and defeating the enemies on the battlefield, rather it is primarily concerned with development objectives of ensuring prosperity to civilian communities. Similar to Kaldor and Chinkin, this text is animated by the desire to overcome the theoretical stalemate and put forward modalities to practically implement human security.⁵⁶

Peace zones and the de-institutionalization of war

The previous sections have dealt with providing the theoretical basis by introducing the New Wars theory as well as the concept of human security as the key driver of a paradigm shift in the way the international community can respond to violent conflicts. This part contributes to add the third and final element to the analysis, by outlining the key features of peace zones and defining their scope in the light of New Wars.

The institution of safe areas or ‘sanctuaries’ where certain target groups (e.g. civilians) are deemed immune to the violence has existed as a praxis in war

for People in a Changing World”, April 1999, <http://www.summit-americas.org/Canada/HumanSecurity-english.htm>, accessed 1 March 2020.

⁵³ See for example: Christopher Hobson, “Responding to Failure: The Responsibility to Protect after Libya”, *Millennium Journal of International Studies*, Vol. 44, Nr. 3, 2016.

⁵⁴ INEF, *op.cit.*, p. 21.

⁵⁵ Mary Kaldor & Christine Chinkin, *op.cit.*, p. 33.

⁵⁶ *Ibidem*, p.32.

since the most ancient times.⁵⁷ The tradition held at its center the idea that despite the fighting, some rules and sensitive objectives should be respected at any condition; in other words, that war must remain to a certain degree institutionalized.⁵⁸ Peace zones rely on the possibility of establishing physical areas where violence is outlawed while other aspects are encouraged and fostered (e.g. education).⁵⁹ Nevertheless, the conception of 'institutionalized war' has been increasingly challenged by the pervasiveness of New Wars. In fact, as it was explored above, one key dimension of New Wars is the widespread use of violence against civilians in violation of core international humanitarian norms. In a context where this set of key protections fail, war loses its institutionalized character which in the past restrained some types of actions directed at the most vulnerable. *Vis-à-vis* the complexities faced to re-institutionalize New Wars, the following segment advocates for a hybrid type of peace zones that pragmatically fits the new demanding scenario.

A hybrid model of peace zones

First and foremost, peace zones can be generally categorized depending on the temporal framework in which they are established. Generally, they can be constituted as part of the peacemaking process, in the context of post-conflict peacebuilding or, more commonly, in order to mitigate the violence amid intra-State conflicts.⁶⁰ In light of the purposes of this article, the analysis considers this latter type with to address serious humanitarian crises provoked by violent conflicts. Peace zones are distinctly separate from safe zones. The former are usually identified as spaces created spontaneously at the grassroots level⁶¹ by a community in a conflict area that chooses neutrality over the perpetuation of violence. Typically, such community-based initiatives are dependent on an agreement with the warring parties.⁶² Examples of peace zones surged in Colombia and the Philippines, attesting the most re-known and successful cases.

⁵⁷ Christopher Mitchell & Susan Allen Nan, "Local peace zones as institutionalized conflict", *Peace Review*, Vol. 9, Nr. 2, 1997, p. 159.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 160.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ Landon H. Hancock, "Agency & Peacebuilding: the promise of zones of peace", *Peacebuilding*, Vol. 5, Nr. 3, 2017, p. 264.

⁶¹ Christopher Mitchell & Susan Allen Nan, *op.cit.*, p. 159.

⁶² Landon H. Hancock, "Zones of peace" in: Roger Mac Ginty (ed.), *Routledge Handbook of Peacebuilding*, Routledge, Abingdon, 2013, p. 237.

Regarding the latter example in South-East Asia, in the midst of the clashes between the central government and insurgent factions, a number of locally driven peace zones thrived in the period between 1988 and 2004. In spite of contextual differences, all the Filipino zones were declared and sustained by the grassroots community, which identified the manifestations of violence in its local setting (armed violence between insurgents and official armed forces) and reacted by choosing neutrality, equally enhancing peacemaking and peacebuilding initiatives within the community itself (e.g. peace and justice programs).⁶³ On the other hand, safe zones refer most commonly to top-down initiatives led by outsiders, such as the UN, which establish militarily protected areas in order to ensure the passage of medicines and supplies or to protect civilians caught up in the fighting.⁶⁴ Usually, such areas are created in the absence of an agreement with the territorial government and warring parties. The most notorious, and probably most infamous, case regards the establishment of “safe havens” in Bosnia by UN peacekeeping forces in the context of the Balkan Wars, which however majorly failed in protecting civilians against Serbian militias.⁶⁵ Other similar examples of protected areas set up by the UN occurred in Rwanda, Somalia and South Sudan.

Having presented the basic profiles of peace and safe zones, it is now necessary to choose which model best fits our analysis. Despite the innumerable peculiarities and contextual differences that cannot be addressed shortly, it is possible to generalize some inadequacies of both peace and safe zones which make each of them alone inappropriate to deal with the logic of New Wars and the agency necessities of local actors. First of all, peace zones as described above are ill-suited for the context of New Wars since they rely on the certainty that, to some extent, the conflict will remain ‘institutionalized’, namely the approval of the warring parties which underpinned the creation of the same zones will remain unchanged. Within New Wars, however, especially (but not exclusively) non-State actors demonstrate an explicit disregard for legal norms and pre-existing political structures. Lending Kaldor’s words, citizens committed to re-establish legitimate spaces are rendered powerless by New Wars dimensions and actors.⁶⁶ On the other side, safe zones forcibly established by outsiders suffer

⁶³ Kevin Avruch & Roberto S. Jose, “Peace Zones in the Philippines” in: Landon Hancock & Christopher Mitchell (eds.), *Zones of Peace*, Kumarian Press, Bloomfield, 2007, pp. 52, 54, 63.

⁶⁴ Christopher Mitchell & Susan Allen Nan, *op.cit.*, p. 159.

⁶⁵ Human Rights Watch, “The Fall of Srebrenica and the failure of the UN Peacekeeping”, October 1995, <https://www.hrw.org/report/1995/10/15/fall-srebrenica-and-failure-un-peace-keeping/bosnia-and-herzegovina>, accessed 6 March 2020.

⁶⁶ Mary Kaldor, *op.cit.*, p. 235.

from the downside of not addressing the agency's needs of the local community. Hancock, the major author writing on this topic, considers self-agency as a key strength for peace zones, connected with the sense of ownership and control of the community on its affairs,⁶⁷ as well as the essential component for the success of peacebuilding efforts. Indeed, this sense of self-agency manages not to address exclusively the physical needs of human beings, but also a range of psychological needs, including identity, dignity and self-determination.⁶⁸ Imposing the creation of safe zones from outside can respond to immediate security needs but it risks hindering the prospects of an effective peacebuilding action, which instead represents the strength of peace zones. Particularly, these demonstrate to hold an incredible peacebuilding potential, starting right in the midst of the conflict.

From this discussion stems a logical outcome: what is necessary is a hybrid model of peace zones. These would be established and led by a bottom-up initiative, as a way to guarantee the empowerment of the local community, while they would need to be protected and enforced externally by outsiders with wider capabilities. An ideal type foresees a strong contact between local concerned actors (e.g. civilians) and external stakeholders (e.g. IO, INGOs, etc..) for the establishment of peace zones, which would then remain self-defined and self-governed by the grassroots community, while nonetheless receiving material protection on their boundaries by external actors. This necessity, for example, can lean on peacekeeping forces equipped with a "strong" mandate, namely allowing the use of force albeit limited to the sole protection of the same zones. With the presentation of the hybrid model, all the critical components of the analysis have been tabled. In the next section, I put all the pieces of the puzzle together, highlighting which contribution the provided model of peace zones can make to the development of the concept of human security in the context of New Wars. For the sake of simplicity, these hybrid areas will be hereinunder referred to just as "peace zones".

The human security-peace zones nexus

Noticeably, the war in Syria represents the most recent case where the international community has majorly failed in ensuring the protection of civilians, as the figures presented above demonstrate. In 2015, some hundred

⁶⁷ Landon H. Hancock, *op.cit.*, p. 246.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 264.

refugees located in Lebanon jointly developed an *Appeal for Peace*, advancing various requests which managed to reach the Geneva tables of negotiation, nonetheless obtaining little attention by the parties at stake. Among the various points presented, the *Appeal* stands out for requesting the creation of neutral “humanitarian areas” in Syria, which might host the return of displaced civilians and benefit from international protection.⁶⁹

In advocating for the second-generation Human Security model, Kaldor and Chinkin present a similar line of thought. Indeed, they defend “bottom-up efforts [...] assisted from outside” as a way to provide effective security to individuals in the context of New Wars.⁷⁰ The two theorists even arrive to propose the creation of locally protected safe areas as a channel for implementing Human Security practically.⁷¹ Based on their contribution, the following sections aim at formulating and enriching the nexus between human security and the creation of peace zones, as well as exploring its potential in light of the challenges of New Wars. The concept of Human Security has resounded for years in international fora and policy debates. Nevertheless, it *de facto* managed to find practical implementation in conflict situations on a few occasions and failed to translate into practical actions when most needed, such as in the case of Syria. Similarly, the establishment of peace zones in the form of bottom-up initiatives has proven to be a powerful advancement in several intra-State wars, but even this possibility has been often sidelined in disregard of the detrimental impact of war on the civilian population. Kaldor and Chinkin cherish the first-generation Human Security for bringing up the concern towards the safety of civilians in the international security discourse.⁷² However, while the first generation runs aground at the theoretical level, the two academics want to revive the concept of human security by focusing on practical ways for implementation. In a different article, Kaldor specifically argues for the creation of peaceful spaces where individuals can debate their future free of fear, while reconstruction and development can be initiated.⁷³ The creation of such spaces holds an extraordinary potential in providing societies scourged by war with both a way out from violence and resilient foundations for development and peacebuilding. In this respect, the establishment of peace zones may sound

⁶⁹ “Refugees Appeal for Peace”, 2015, <http://www.operazionecolomba.it/docs/noisiriani-EN.pdf>, accessed 2 March 2020.

⁷⁰ Mary Kaldor & Christine Chinkin, *op.cit.*, p. 32.

⁷¹ *Ibidem.*

⁷² *Ibidem.*

⁷³ Mary Kaldor, *op.cit.*, p. 280.

simplistic, but it is a pragmatic option. Supporting the emergence of sanctuaries where individuals can enjoy protection, rights and well-being is critical for starting building peace in the midst of war, ensuring spaces for social and economic overgrowth and where peace culture can be cultivated. At the same time, peace zones do not play the logic of New Wars; conversely, they break it, interrupting the circle of fear, violence and human suffering, as we will argue afterward. Additionally, if peace zones are able to circumscribe immune areas where displaced civilians can seek shelter and enjoy socio-economic opportunities, they have the potential to avoid or, at least, to ease serious refugee crises both within the country and in third States affected by migratory flows. The war in Syria, for example, exerted great pressure on neighboring countries such as Lebanon and Jordan, as well as European nations, due to the huge number of civilians seeking refuge to escape the violence of the war.⁷⁴ Overall, the advantages of peace zones are clear and tangible, and their creation is likely to be appealing as a foreign policy option in the face of violent conflicts.

Either envisioned as a foundational concept or an actual doctrine, human security shares equal concerns and aims with the creation of peace zones, making it possible to formulate a nexus between the two based on the same cornerstones. Indeed, human security in its broader definition relies on two building blocks: “protection” or freedom from fear, and “empowerment”, or freedom from want. Particularly, this latter concerns strategies that can enable people to develop their resilience to difficult situations”.⁷⁵ According to the Commission on Human Security (CHS), the first block implies a top-down approach, aimed at shielding people from violence, while the second relies on bottom-up strategies aimed at strengthening individuals and communities.⁷⁶ By the same token, the *hybrid* model of peace zones foresees the complementarity and necessity of both top-down and bottom-up approaches in maximizing the potential for human protection and empowerment. Similarly, both peace zones and human security in its broader definition are not exclusively concerned with the protection of communities, but also with their long-term development and flourishing in the economic, social and political spheres. The creation of a nexus is a logical conclusion. Human security, indeed, has the opportunity to find practical operationalization by supporting the creation of safe zones, without

⁷⁴ European Parliament, “Syrian Crisis: Impact on Lebanon”, March 2017, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2017/599379/EPRS_BRI\(2017\)599379_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2017/599379/EPRS_BRI(2017)599379_EN.pdf), accessed 10 March 2020.

⁷⁵ CHS, *op.cit.*, p. 10.

⁷⁶ *Ibidem*.

being excessively invasive of the sovereignty of the host country. The concept has gained wide space in the international policy discourse, and its power, made more urgent by recent occurrences in countries like Syria, may be used to sustain at the political level the creation of peace zones in the face of serious civilian crises. In the same way, these areas can provide a full extension to the concept and principles of human security, by being able to alleviate the consequences of war on the civilian population, at the same time ensuring the prospects for development to communities. Interestingly, it has been referred to as “support the creation of peace zones” rather than advocating for establishing them directly. First and foremost, these initiatives should stem from the desire and actions of the civilians on the ground. Only subsequently, in fact, they should be sponsored at the negotiation tables by external governmental and/or non-governmental actors. The opportunity to create safe self-governed areas must be inspired and supported, not imposed by outsiders. Indeed, the endurance of the project could collapse if the agency of the local community of reference is neglected and overridden. In the abovementioned case of the *Peace Appeal*, the idea of creating humanitarian areas for the return of displaced people to Syria stemmed by the desire of the migrant community, and it was only supported, and afterward sponsored in the Geneva negotiations, by a small Italian NGO. Nevertheless, their requests were completely silenced during the diplomatic rounds, while millions of Syrian refugees in third States and civilians within the same country were facing the brutal consequences of the conflict.

The human security-peace zones nexus comes to play a key role both in stimulating the academic debate but especially in the policymaking realm, finally consecrating the too-often dismissed concept of human security. What is needed is that policymakers acknowledge the potential of the nexus to counteract the failure of traditional warlike approaches to violent conflicts, especially *vis-à-vis* the immobilism demonstrated in the face of massive violations of human rights. Arguably, host States are likely to oppose harshly to any violation of their sovereignty, therefore obstructing similar initiatives in the bosom of international institutions and negotiation tables. However, the potency of the nexus relies on the fact that the emergence of peace zones represents an effective as far as a less invasive option among others (e.g. armed intervention, economic sanctions). Hence, it may even be instrumental to host countries as a way to reduce international pressures. One key point in this respect is that if international forces have to be deployed in safeguard of the peace zones, the provisioning of a clear and neutral mandate, whilst robust on the material

protection of the areas, is compulsory to overcome expected reservations by the host State.

Peace Zones breaking into New Wars logic

The reason why this article is keen to stress the importance of peace zones consists of the fact that these are real game-changers in the face of the innovative dimensions of New Wars. Most of the contemporary conflicts, under Kaldor's theory, exhibit a distinct logic as compared with Old Wars. These latter, recalling the Clausewitzian wording, consisted of acts of violence intended to compel the enemy to the opponent's will.⁷⁷ Hence, in the past, wars were mostly limited in time and scope to the subjugation of the enemy or the conquest of a circumscribed area. War was mainly territorial and thus likely to get to an end within a certain timeframe, usually with the total or partial defeat of one of the warring parties. In stark contrast, New Wars demonstrate to be inconclusive and intractable, as they serve the instrumental aims of the warring parties. In light of this, war is better framed as a form of governance, rather than a transitory act of violence, as it is willingly extended in time and scope by the warring parties in order to pursue economic and political goals. The use of the expression "form of governance" does not recall the existence of prerogatives and powers in the bosom of determined institutions, rather it aims at indicating the presence of a power regime imposed top-down and based on certain principles and purposes. New Wars foster governance in the form of a de-institutionalization of the political space and a destabilization of the social sphere, achieved by capitalizing on the fragmentation of traditional identities,⁷⁸ as well as of predatory forms of economy. Violence and fear are self-reinforcing tools exploited instrumentally to perpetuate the malicious power regime. Nevertheless, Kaldor and Chinkin propose a remedy, through the implementation of the Human Security model, in the shape of the re-establishment of rights-based law-governed societies⁷⁹ and the creation of safe spaces where civilians can be protected and thrive. In this respect, the nexus advanced by this discussion concretely addresses Kaldor and Chinkin's argument, pushing for the establishment of peace zones where individuals can enjoy their negative and positive rights, thus harboring the reconstruction of a legitimate form of governance as a place where peace, justice and self-determination are ensured. Re-institutionalized areas during conflict

⁷⁷ Carl Von Clausewitz, *On War*, Oxford University Press, Oxford, 2007, p. 13.

⁷⁸ Mary Kaldor, *op.cit.*, p. 148.

⁷⁹ Mary Kaldor & Christine Chinkin, *op.cit.*, p. 32.

break the logic of New Wars, as their predatory regimes and control on the civilian population are denied. Conversely, such self-governed communities ensure physical and psychological protection to civilians while fostering social cohesion and peacebuilding from the grassroots, in stark contrast with the form of governance fostered by New Wars. In conflicts where war is increasingly pervasive at all societal levels and capitalizes on spreading fragmentation and chaos, peace zones own the potential to re-establish an order based on a substructure of peace, human rights and the rule of law.

Conclusion

This paper has been mainly concerned with exploring which links can bridge the concept of human security with the creation of peace zones. Firstly, I emphasized the theoretical framework, built around the New Wars theory by Mary Kaldor and the paradigm shift in IS thinking brought forward by the conceptualization of human security. Secondly, I briefly elucidated the role and scope of peace zones, advocating for a hybrid model that can effectively meet the contingent challenges of contemporary conflicts as well as New Wars. Eventually, I put the pieces of the puzzle together by highlighting the criticality of the nexus between the surge of peace zones and the practical implementation of human security. The discussion stressed the necessity of such nexus, as a way to give ultimate operationalization to the much-debated doctrine of human security. Besides, it has been recognized the potential of the nexus in light of the inconclusive logic of New Wars. It has been argued that the creation of Peace Zones can re-structure a legitimate form of governance against the de-institutionalization process provoked by New Wars. Certainly, the discussion would merit more space than what disposed by this paper. However, it wants to serve as a catalyst for further explorations on the topic, given its potential and necessity. In this regard, academia should move past the theoretical debate and foster ulterior investigations on how human security can find practical policy dimensions and ways out into the real world. For instance, a more detailed analysis of previous experiences of peace zones is needed in order to better assess the contextual differences and underlying conditions of success and failure, through which strengthen the human-security-peace zones nexus. Besides, further research might focus on deepening the potential of peace zones for a type of peacebuilding starting amid violence.

The author is aware of the multiple criticisms which could stem from the reading as the establishment of peace zones in conflict areas might face tangible

obstacles. Noticeably, some key issues may arise by the lack of will of foreign States to commit militarily in third countries, the obstruction from the host States to compromise their sovereignty, or the lack of cooperative channels between communities in conflict areas and external stakeholders. To address these challenges, the building of a strong international consensus around the norm is necessary. In fact, given the failures in dealing effectively with civilian crises in Syria, Yemen and Libya, human security risks to maintain its palpability and fall by the wayside. As Kaldor and Chinkin argue, second-generation Human Security is not about expanding its definition, rather it concerns how to respond to the crises of our time, including especially New Wars.⁸⁰ As I have claimed, peace zones offer a viable cost-effective solution in this respect, with extremely beneficial consequences both for the immediate protection of civilians and for the peacebuilding perspectives it offers. As a matter of fact, peace zones might represent one of the few viable options able to cope with New Wars.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 518.

FILOSOFIE

REVENDICĂRI LITERARE ȘI TENDINȚE CONTESTATARE LA TURNURA DINTRE MILENII

ION PIȚOIU*

Abstract: *The lack of militantism in current literature highlights the idealistic phase of the millennia. The most obvious impact occurs in the ratio between the dynamics of social mobilizations and subversive writings. In particular, this finding emerges from the regenerative nature of literary intentions focused on validation and discursive estetisation. By default, narratives that occur in the literary field – the front focus analyzing the novels that occurred after 1980 - are part of dystopian spheres. These visions of writing carry out contemplative investigations which they build in a liberating sense the genre called "contestatory novels".*

From the point of view of synchronization, decades of civic appeal involve into a novel of appeals without a permanent spirit for manifestations. The cultural functions, mostly focused on claims and humanist interests denote derivative tendencies of an implemented subgenre: immigrationism, posthumanism, gender studies, anthropocene or minority rights – i.e. study lines of cultural studies. On the other hand, there is a result of responsibility transiting towards posttrauma narratives, existential deterritorializations (autosubjectism, biographical fictions, egoliterature, postcolonial literature), or reconfigurations (literature-fild as investigative literature).

Building on the turn of the cultural context, throughout the demonstration will be offered differences and reflections on the connection between the horizon of expectation on this genre and the contestatory novel as such, especially about the transition that consistently diminishes the engagement of the books to be presented.

Keywords: *contestatory novel, subjective literature, fieldwork writing, turn of the centuries, literary tendencies*

La turnura dintre milenii, lipsa militantismului în literatura actuală subliniază existența unui defazaj contestatar din punctul de vedere al impactului, cel mai evident argument pornește de la raportul între dinamica luptelor sociale și scrierile cu caracter subversiv. Explicațiile prezintă multe inflexiuni, iar trasarea unei rezultante presupune multiple dificultăți. Cu toate acestea, analiza

* Ion PIȚOIU, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, Doctorat, coordonator Prof. Dr. Ruxandra Cesereanu

prezentă are în vedere crearea unor principii explicative cu privire la teza mai sus menționată.

Cu privire la luare de poziție, revoltele sociale oscilează între două extreme: cetățeanul dezolat- pasiv, neimplicat social și cel angajat – care susține un sistem electoral, pregătit să evalueze orientările progresiste cele mai oportune. Din punct de vedere sociologic, am putea crede că masa „nehotărâtă”, aspirantă unui potențial evolutiv, se va alimenta cu discernământ mediatic și va contribui la sistemul politic cel mai ofertat sau promițător. Există însă, un parametru al revoltei care pornește de la un punct 0. Jean Phillippe Pierron¹ sesizează cu privire la acest lucru următorul aspect nevralgic: „Se face că angajamentul presupune o mobilizare a sinelui, o capacitate puternică de inovație, o putere vitală, un conatus²! Înainte de toate, acesta este o forță. Forță *de a*, capacitate de inițiativă, și forță *asupra*, forță de inițiere. Astfel că el [angajamentul] vine să rupă ordinea stabilită, fixitatea lucrurilor prin mișcarea vieții.”³. Dincolo de necesitatea unei intensități deconstructoare precizate de autor, aici se mai subliniază că focalizarea contemporană a literaturii acționează de sub cupola unui orizont cultural al deziluziei, „ordinea stabilită” amintită de Jean-Phillipe Pierron nemaifiind redresabilă nici în plan literar, nici în plan socio-politic.

Literatura conjugă acest subiect prin universul operei și pe baza funcțiilor recuperatoare. Astfel că, prin ceea ce am putea numi „intenții literare”, se poate observa importanța realităților reprimite literar⁴, atât de diferite de cele prezente în ultimele patru decenii de angajament. Din acest unghi s-ar putea declara că axa literară actuală preferă o validare ideologică și se concentrează pe estetizare discursivă. Pornind de la acestea posibilități, narațiunile care apar în domeniul literar – focalizarea de față analizând romanele apărute după 1980 - se înscriu sferelor distopice. Aceste variante ale scriiturii efectuează anchete contemplative pe care le construiesc în sens eliberator, substanța dezobedientă permițând includerea sub expresia „roman contestatar”⁵.

¹ Jean-Phillipe Pierron este profesor-cercetător la Universitatea Jean Moulin 3 din Lyon.

² Conceptul spinozian are în vedere înclinarea ființei la reacțiune, în ideea unei pulsioni în cautare de adevăr.

³ Jean-Phillipe Pierron, „L'engagement. Envies d'agir, raisons d'agir”/[*Angajamentul. Motive pentru a acționa, argumente pentru a acționa*], [n.tr.] Sens-Dessous, vol. 0, no. 1, 2006, pp. 51-61.

⁴ Herta Muller, Svetlana Aleksievici, Adam Bodor, Tadeusz Konwicki, I.D.Sîrbu, Ludmila Ulițkaia fac parte din corpusul autorilor al căror roman intră în cercetarea tezei de doctorat.

⁵ Un roman contestatar este *Scara lui Iacov* (2018, Humanitas Fiction), semnat de Ludmila Oulițkaia. Romanul parcurge patru generații familiale, narațiunile descriptive subscriindu-se

Din punctul de vedere al sincronizării cu manifestele sociale, deceniile de contestație civică ar fi conectate în sens interdisciplinar cu un roman de contestație valorizat prin acțiune. Mai mult decât atât, congruența în plan public a luărilor de poziție ar implica inclusiv un nivel cultural al revendicărilor, sau chiar și desfășurarea abilă a interesului de tip umanist. În linii mari, ceea ce ar corespunde tematic literaturii recente ar fi asonanțele congruente: imigraționism, postumanism, studii de gen, antropocentrismul sau drepturile minorităților – mai exact, platforma studiilor culturale. În schimb, există o rezultantă a responsabilizării care tranzitează către narațiuni ale posttraumatismului, deteritorializări existențiale (autosubiectivismul, ficțiunile biografice, egoliteratura, literatura postcolonială), sau chiar reconfigurări empirice (literatura de observație⁶).

Pornind de la contextul de edificare al turnantei, de-a lungul demonstrației voi inventaria câteva noțiuni și reflecții cu privire la relația între orizontul de așteptare al romanului contestatar și caracterul normativ al acestuia, urmărind totodată factorii care diminuează substanța angajamentului.

Procentajul contestatar al literaturii între 1980 până în prezent și alura romanului contestatar

În calitate de participanți activi la traiectoria studiilor literare și culturale, angrenarea la adaptare ne aduce la o continuă implicare asupra contextului socio-politic existent. Acest obiectiv al continuei reconfigurării ne mai face părtași la sistematizarea comunicațională care presupune un grad de implicare în permanență activ. În spiritul contracarării *spectatorului democrat*⁷, este necesar să analizăm fenomenul contestației literare la nivel diacronic.

Interesul asupra subiectului pentru tentințele romanului contestatar la

tematicilor de contestație care includ antisemitismul, feminismul, corupția și demnitatea prin cultură.

⁶ Profesorul-cercetător, specialist al literaturii angajate, Dominique Viart denumește literatura de observație „literatura de teren”, în ideea unei responsabilizări sociale în care statutul magnetizant al scriitorului în virtutea agentului responsabil, implicat empiric.

⁷ Sintagma aparține filosofului german Byung-Chul Han, teoretician cultural. Expresia edifică asupra indolenței cu care numeroase persoane participă activ la sprijinirea ideologiei neoliberale, furnizând informații esențiale celor care le prelucrează în scopul prevenției cognitive, ulterior folosite împotriva regimului democrat, așa cum este acesta idealizat de adepții progresismului galopant. Byung-Chul Han, *Psychopolitique – le néolibéralisme et les nouvelles techniques de pouvoir*, Circé, tradus din germană în franceză de Olivier Cossé, Strasbourg, 2016.

sfârșitul mileniului II edifică asupra acordului acceptat aproape unanim de teoreticieni⁸ intervalul de la care conceptul *turnantei* operează atât ca un construct mutațional aplicat domeniului literar, cât și ca o epistemă a tranziției. Direcția unui studiu de cercetare din care să rezulte existența unei literaturi contestată, dincolo de rezerva care survine odată cu alura generică a expresiei, presupune din oficiu câteva delimitări.

În primul rând, este vorba de varietate subiectului. Argumentele asupra percepției angajate sunt adesea investite înspre un nucleu combativ. Această percepție nu include însă și implicațiile care au în vedere caracterul concret al acțiunii subversive, anume perspectiva unui regim revoluționar (ex.: mișcarea comunismului internațional), mobilizarea constantă a spiritului anarhic, deconstrucția simulacrelor guvernamentale sau alte subdiviziuni ale paradigmei antiautoritare. Pe de altă parte, se poate observa că diversitatea structurilor de manifestare afișază o continuă suprapunere⁹, de unde și dificultatea sistematizării ei. O posibilă elaborare a raționamentelor comune poate fi explicată prin investigarea elementelor subversive: revoltele populare și asocierea fermelor asociative din istoria SUA, tradiția sindicatelor muncitorești din Franța sau Italia, grupajele de tip anarhist și, în general, comunitățile atribuite ulterior termenului „populism”. Tot în acest cadru intră în discuție principiile structuralismului (mutațiile de ordin intratextual), scrierile socialiste din perioada realismului, tranzițiile de tip avangardist, ș.a.m.d..

Față de punctele cultural-istorice menționate, romanul contestat aplică un transfer valorificat încă de la scrierile de tip manifest¹⁰ - perioada anvergura *implicării*¹¹ literare, precum este numită - . Mai exact, un bagaj literar care pornește de la subversivitatea manifestată până la pragul anilor 1980, anul consensului teoretic amintit, de la care critica contemporană franceză delimitează două subdiviziuni: cea a scriitorului (prin transferul către scriitorul-

⁸ Bernard Franco, Dominique Viart, Chloé Chaudet, Sonya Florey ș.a., - în general școala franceză din aria literaturii comparate.

⁹ Eseul antropologic al lui Bruno Latour, *Nu am fost niciodată moderni* edifică asupra implicațiilor care suprapun socialul și natura în același compus, proces care îngreunează bunul mers al unui sistem juridic de implementare, nu însă doar acesta, precum este menționat de autor, acesta pledând pentru constituție ca act referențial pentru coordonarea structurată a statului, implicit a societății.

¹⁰ „Literatura revoltei”, „literatura socială”, „literatura reponsabilă”, „literatura neagră”, „literatura de sertar”, „literatura antiutopică” sunt câteva subdiviziuni atribuite angajamentului literar de-a lungul ultimelor decenii.

¹¹ *Literatura implicării* este expresia consimțită de critica literară (Bruno Blankeman) cu privire la scrierile Annei Ernaux, scriitoarea de expresie franceză.

profesor) și corespondența literaturii angajate („îndulcirea” militantismului).

Din aceste motive, examinarea de față se axează pe un traseu în care „literatura contestatară”¹² se definește pe variațiunile unor scrieri cu funcție combativă. Cadrul normativ al confruntării este provocat în compozițiile textuale de acest tip în urma evenimentelor sau efectelor tragice ale unui regim sau sistem totalitar. Personajele prozelor din zona contestației literare alcătuiesc astfel substanța de transfer afectiv în relația cu obiectele – fapt care intră în legătură cu romanul din perioada Nouvelle Vague -. În consecință, această dispoziție relațională creează o emulație novatoare la nivel stilistic.

Prin urmare, personalizarea unei astfel de scriituri anchetează atât relația atât estetică a istoricității, cât și marginalitatea etică a caracterului uman, aceasta din urmă regăsindu-se între limitele de anxietate socială transferate în forme narative. Per ansamblu, compoziția romanească de contestație activează imaginarul izolării personajelor. Această predilecție mai edifică, în unele multe cazuri (ex: Svetlana Aleksievici, *Vremuri Second-hand*, *Dezastrul de la Cernobîl*), asupra unei sau mai multor perioade istorice cu rezonanță¹³ politică.

Survine, în acest sens, un interes literar istoricul personal. În timp ce disproporția romanului contestatar, în raport cu activismul contemporan, este surprinsă încă în etapa de reponsabilitate și redresare. Imaginarul creat reușește astfel, o suită de variante unde se reconstruiesc predispozițiile anchetatoare și justițiare. Din această perspectivă, se poate specula că există, în ciuda unui defazaj de corespondență între planul literar și mentalitarul colectiv al luptelor sociale, o o substanță care alimentează interesul pentru diferite facțiuni ale dezobediinței, fie acestea, culturale, sau eminentemente politice.

¹² Definiția propusă face parte din sintetizarea trăsăturilor prezente în romanele parcurse care vor fi amintit mai jos.

¹³ O listă de astfel de romane include scrierile: *Zona Sinistră* (Adam Bodor), *Așteptându-i pe barbari* (J.M.Coetzee), *Adio, Europa!* (I.D.Sîrbu), *Imago* (Ludmila Ulițkaia), *Acolo unde curge lapte și miere* (Vladimir Erofeev) ș.a. . În ceea ce privește dimensiunea contestatară manifestată prin caracterul ironic asupra unor evenimente istorice, există romane cu accente meta și intertextual semnate de autori francezi precum Jean Echenoz, Jean-Philippe Toussaint, Renaud Camus, Éric Chevillard. Confuzia, disperarea și reluarea legăturii cu trecutul – constituie principalele tematici pe care acești scriitori le includ în construcția prozelor publicate, motiv pentru care teoreticianul francez Dominique Viart încrie literatura franceză sub sintagma „ficțiune existențială”, ca expresie sintetică a textelor propuse de autorii enumerați.

Funcția edulcorată a angajamentului literar

Înainte de a regrupa constantele teoretice pentru ficțiunea literară din aria contestației, trebuie subliniat că romanul contestatar prevede un caracter eclectic al denunțului, axa Voltaire-Hugo-Sartres-Zola. Aceasta a edificat asupra militantismului literar, numeroase luări de poziții devenind cazuri istorice. Transferat în plan social, denunțul adaptat de la astfel de intervenții venind din partea literaților pare transferat în planul justiției. Acest construct al validității în numele democrației, odată investit ca legitimare de ordin identitar, apare legitimat prin comunitate, influența masei, și empatia unui lectorat rezonabil. Aspectul literar, suprapus electoratului, constituindu-se ca o funcție pe care cititorul o poate alcătui în ideea mobilizării pentru o cauză. Astfel că modul în care raportarea prin comunitate mentalitară ajunge astfel să se conecteze la specificul revendicativ, creându-se astfel un interes de tip actualist constant. Dincolo de acest principiu de flexibilitate principială, se poate deduce că natura și societatea traversează aceleași vârste de sincronitate, fiecare însă cu propriul specific universal. Însă problematica esențială a angajamentului, presupune o mixtiune deja orientată asupra denunțului public, iar diferșificarea anchetatoare se revelează, așa cum vom urmări mai departe, ca structură literară orientată social.

În raport cu traiectoria literară extrem contemporană, tendințele de contestație pot fi reduse la două orizontul teoretice: literatura neoliberală¹⁴ și literatura contestatară. Din acest motiv, raportul de față include relația între diferitele evenimente din spațiul public și perspectiva anchetatoare a scrierilor de acest tip. Având în vedere că această linie de studiu a fost impregnată de un spirit de responsabilizare foarte variat, voi sintetiza pe mai departe etapele de interpelare care m-au ghidat spre această concluzie.

Mai întâi, referitor la prima categorie, Sonya Florey examinează tematica de lucru și aspectele capitaliste care constituie centrul tematic pentru *romanele de întreprindere* sau cele *de uzină*. Conform cercetării dedicate unui corpus de studiu care depășește patruzeci de titluri, Sonya Florey analizează personajele din teza publicată în anul 2013, ajungând la judecata că sistemul ar fi răspunzător de tehnicizarea și dezrădăcinarea omul, efectele ramificându-se de la teritoriul comunitar, concluzie care este aplicată scrierilor studiate.

Însă romanele contestatate se manifestă într-un spectru mai complex. Primul prag din formulele derivate ale acestui posibil subgen contestatar se

¹⁴ Sonya Florey surprinde în teza *L'engagement littéraire à l'ère néolibérale* investiția unor ficțiuni anticapitaliste în operele lui François Bon, Didier Daeninckx, Thierry Beinstingel, Nicolas Bourriaud, Lydie Salvayre, Jean-Charles Massera, Michel Houellebecq.

găsesc la Alain Santacreu, odată cu propunerea termenului „contraliteratură”. Proiectul cultural, strâns legat de un crez propriu pentru literatură, sugerează și invită totodată la o reformulare a moralității literare. Scriitorul francez precizează astfel în *le Manifeste contrelittéraire* că perspectiva pentru care viziunea literară pentru care el militează nu constituie atât o mișcare culturală, cât o „stare de spirit reactivă și progresistă. Reactivă, pentru că se bazează pe o antropologia spirituală a omului; și progresistă, pentru că se fundamentează pe o pozitivitate a timpului”, adaugă fondatorul conceptual al curentului în volumul-manifest. Atributele acestei fracturi literare explicate în cartea *La Contrelittérature : un manifeste pour l'esprit* (2005, éditions du Rocher) explică în ce măsură această poziție acționează atât ca un scut ideologic, cât și ca un agent creator în vederea redeschiderii paradigmei antiprogresiste, pe cale de anihilare. Sub logica contradictoriului preluată de la Ștefan Lupașcu, contraliteratura anchetează rolul de instrument pe care literatura l-a asimilat excluzând autoritatea divină, prin aceasta constituind act de exil ontologic. La nivel ideatic însă, conceptul contraliteraturii are obiectul unei literaturi cu ipoteze religioase, antimoderniste, convertite dinspre transdisciplinaritate într-un spațiu literar conservator, chiar cu accente puritane.

Cu același sens operativ provenit de la declarația Sonyei Florey, pe itinerariul sintezelor conceptuale ale contestației sunt reperabile și sisteme conceptuale. O astfel de abordare este lansată de Dominique Viart, specialistul francez în literatura secolelor XX-XXI. Teoreticianul vizează categoria operelor literare din perspectiva a trei unghiuri. În prim plan apare *literatura consimțită (consentante)*, cea prin care se ocupă cu scrierea în serie, fără însă a contribui semnificativ la disciplina literară. Deficiența majoră legată de aceasta ar fi că operele se pierd în timp fără a atinge nivel de producere literară consistentă. Acestei prime poziții îi succedă *literatura concertantă*. Cât despre aceasta, aici apar creațiile de tip rețetă, fiindcă multe dintre astfel de scrieri asigură un capital simbolic și ajung cu ușurință la public, prin sprijinul mediatic. În schimb, tocmai din cauza rațiunilor fundamentate pe considerente publicitare, literatura concertantă publică romane sau scrieri destinate unui public-țintă, domeniul literaturii profitând financiar prin bestseller-uri și traduceri motivaționale. Astfel este creat un efect de bruijă calitativ în rândul cititorilor neavizați, iar gravitatea de educare a gustului prin lectură țintește un nivel valoric oscilant, specialiștii în devenire fiind tentați să se alieze acestor stratageme de capital cultural. În final, varianta care încheie triada propusă de teoreticianul francez poartă denumirea de *literatură deconcertantă*. Acestei tendințe – cea mai congruentă cu literatura contestatoare -, îi corespunde deplasarea așteptărilor

din actul de lectură. O astfel de bransă, care se susține prin nișa ficțională inedită, intrigă prin calitatea subiectului și construiește totodată o scriitură arhitecturală în strânsă rezonanță cu mizele perioadei pe care o reprezintă, fără însă a-i „solutiona”¹⁵ așteptările.

Habitusul contestației agentive – „cazul Ernaux”

Punctul critic al literaturii în care contestația își declară tendințele pornește de la raportul decalajului revoluționar al agentivității. Revoluționar, pentru că apare după încheierea canonului marelui scriitor – iar aici impactul a fost cel mai mult restrâns în jurul aurei lui Jean-Paul Sartre -, și agentiv, fiindcă tendințele teoretice actuale presupun o implicare literară axată pe strategii și rețele de mobilizare, de unde se subînțelege proveniența afinității pentru colectiv.

Evoluția înspre această stare de tranziție a interesat și responsabilizat numeroși teoreticieni, cei de expresie franceză adevărându-se cei mai receptivi. Aceștia și-au concentrat încă de mai bine de două decenii atenția asupra romanelor subversive din tematica variată a confruntării. În acest sens, dezbaterile romanelor care alcătuiesc „noua” generația de scriitori actuali (Dominique Viart, Alexandre Gefen, Bernard Franco etc.) au oferit multiple căi de analiză care pot fi rezumate sub trei auspicii critice: actualismul scriiturii și ralierea politică, impactul de recuperare umanistă generator de funcții estetice și specificul inovator al istoricității subiective. Urmând contextele acestor principii teoretice, valoarea critică a scriitoarei de expresie franceză, Annie Ernaux, va servi în continuare ca exemplu aplicativ.

Dacă Herta Muller ar putea constitui un portret intimist al contestației, iar Ludmila Ulișkaia ori Svetlana Aleksievici – două figuri auctoriale de tip militant, Annie Ernaux se păstrează în raport cu acestea, pe un pedestal privilegiat al scriiturii agentive, în ciuda unor critici decepționate cu privire la anvergura angajamentului. Percepută invers proporțional cu orizontul critic de așteptare¹⁶, consistența și impactul contestatar pe care detractorii acestei autoare le-au lansat cu privire la romanele ei au determinat și afirmarea poziției acesteia în această dezbateră de actualitate.

În ceea ce privește contextul controversat, este de precizat că alegerea și investigarea scriitoarei de expresie franceză urmează un principiu al egocentrismului auctorial. Conform acestei tendințe *de sine*, așa cum Alexandre

¹⁵ Dominique Viart, Bruno Vercier, *La littérature française au présent*, Bordas, Paris, 2008.

¹⁶ Premiile care argumentează consacrarea lui Annie Ernaux sunt : premiul Renaudot (1984), Premiul Marguerite-Duras (2008), premiul François-Mauriac (2008), Premiul limbii franceze (2008) și Premiul european Strega (2016).

Gefen numește literatura autosubiectivă, romanele Annei Erneaux, incluse în dezbaterile romanelor contestate din 1980 până în prezent rămâne valabilă în măsura în care discuția vizează manierismul replicii în proză ale istoriei. Mai exact, prozele contestate în cauză aplică stilizarea confruntării, evită mențiunile directe și preferă totodată compoziția narațiunii cumulative (descoperirea treptată a instanței autoritare), fără însă a implica un raport direct al impactului politic prin descrierea toposurilor, așa cum reușește, de pildă, Adam Bodor în romanul *Zona Sinistră*.

Revenind, „cazul Erneaux” - așa cum este numit de către Isabelle Charpentier¹⁷, acesta interesează prin impactul pe care opera scriitoarei a devenit grăitoare pentru tipul de literatură angajată, notorietatea ei, trezind un mare interes datorită semnăturii sociologice și stilului autobiografic al scrierilor sale.

În plus de aceasta, Bruno Blanckeman, specialist în literatura secolului XX-XXI, investighează „efectul Erneaux” din perspectiva mutațiilor, moștenirii culturale și receptării literare. Atât în publicațiile individuale, cât și în intervențiile codirecționate de profesorul-cercetător alături de Barbara Havercroft de la Universitatea din Toronto¹⁸, Bruno Blanckeman poziționează romanele autobiografice semnate de Annie Erneaux din privința statutului canonic al autorului.¹⁹ În comunicarea din cadrul academic adnotat, teoreticianul sancționează impactul pe care stilul acestei scriitoare de renume îl degajează pentru literatură angajată, invocând diluarea caracterului militant constatând totodată că expunerea formei ca roman anunță faptul că literatura și-a pierdut

¹⁷ Expresie utilizată de autoarea tezei de doctorat „Une intellectuelles déplacées : enjeux et usages sociaux et politiques de l'oeuvre d'Annie Ernaux (1974-1998)” din 1999, sub coordonarea lui Bernard Pudal. Analiza în științe politice a lui Isabelle Charpentier face o examinare amănunțită a figurii emblematică aparținând lui Annie Erneaux, tratând particularitățile unei poziții privilegiate în câmpul literar francez. Atitudinea analistei anchetează determinanții sociali și totodată decortichează elemente care alcătuiesc raport dintre istoria personală și modul în care această scriitoare l-a obținut în receptarea operei. Importanța lucrării este incontestabilă. Mai mult, Isabelle Charpentier demonstrează că maniera în care receptarea unui scriitor ajunge drept paradigmă de lectură poate fi înțeleasă ca un pol comunitar structurat pe raporturile ierarhice ale lumii sociale contemporane.

¹⁸ Este vorba de colocviul „Narrations d'un nouveau siècle” a avut loc la Centre culturel international din Cerisy-la-Salle, între 16-23 august 2011. Contribuțiile au alcătuit mai apoi volumul coordonat de Bruno Blanckeman și Barbara Havercroft, *Narrations d'un nouveau siècle, romans et récits français*.

¹⁹ Caracterul universal al intervențiilor constituie, în acest fel, atât un paralelism al literaturii est-vest, cât și o extrapolare a tendințelor dintr-un spațiu care conjugă intens acest punct de interes al literaturii actuale, colocviul « Narrations d'un nouveau siècle », având ca tematică modul de acțiune în romane și evoluția acestora în literaturii franceză recentă.

semnificativ din militantism. În asentimentul lui, Dominique Viart și Bruno Vercier, evoluția romanului despre care Bruno Blanckeman amintește se revelează productivă datorită dramatismul limbajului și reconstrucția personajelor.

În virtutea unei formule estetice ale construcției *de sine*, Annie Ernaux apare ca un autor aparținând literaturii *consentante*. Profesorul de la Sorbonne-Nouvelle adaugă pe lista sancțiunilor lipsa confruntării în raport cu sistemul ideologic explicând că tendința domeniului literar actual preferă un pact potrivit liberalismului revendicativ, asimilându-se astfel unui sistem care permite, dincolo de controlul stratificat, și o anumită critică nostalgică, de tip modernist. De cealaltă parte, civismul și justiția mediatică ar transformă literatura într-un perimetru critic de manifestare, cultura literară fiind afectată în mod direct.

În schimb, definiția pe care Annie Ernaux o propune implică o perspectivă a cercetare a sinelui alimentată din mutații sociale. Propensiunea către social are în vedere, o scriitură a observației. Mărturia din volumul *Regarde les lumières mon amour* (2014) are în vedere un an de observație jurnalieră a hipermarketului Auchan, timp în care Annie Ernaux cumulează reflexiile pe marginea schimbărilor acestui „spectacol comercial dezumanizant”, precum îl denuște însăși autoarea. Autoarea subliniază caracterul etnic al scriiturii astfel: „Am finalizat jurnalul. Ca de fiecare dată când termin de consemnat prezentul, am impresia că mă retrag din mișcarea lumii, că renunț nu numai la a spune epoca mea, însă a o vedea. Pentru că a vedea pentru a scrie, este a vedea altfel. Este - a distinge - obiecte, indivizi, mecanisme și a le conferi valoarea de existență.”²⁰. În romanele scrise „ca un cuțit”²¹ autoarea justifică disoluția personală și funcția de identificare într-o notă intimistă: „ceea ce contează în cărțile acestea, este ceea ce face să apară în sine și în afara sinelui”²². Revendicând un scris interdisciplinar, autoarea reclamă voluptatea marginalității în literatură. Crezul operelor sale (*Une femme*, 1988) se păstrează, în concepția ei, „unde va între literatură, sociologie și istorie”.

Alt aspect esențial este verificat de relația pe care o această scriitoare o păstrează cu cititorii. Annie Ernaux corespundează și adoptă sugestii de la aceștia.

²⁰ Referința aleasă edifică asupra constantelor literaturii subiective: expresia epico-lirică a sinelui, obiectele și specificul fenomenologic care stilizează atmosfera de scriitură. Annie Ernaux, *Regarde les lumières mon amour*, coll. Raconter la vie, Seuil, Paris, 2014, n.tr.

²¹ Annie Ernaux a publicat la editura Gallimard, *L'écriture comme un couteau* interviul în care aduce răspunsuri legate de scrisul și modul în care autoarea în cauză înțelege literatura, în funcție de întrebările adresate de scriitorul francez de origine mexicană Frédéric-Yves Jeannet.

²² În general, interviurile Annie Ernaux edifică asupra unui filtru de intimitate și mixtiune al scriiturii.

Evaluările epistolare sunt considerate de autoarea fie ca niște instrumente critice, fie doar ca precauții metodologice. Etapele de scriere, se cumulează în acest fel ca un obiect sociologic²³ pe care Annie Ernaux îl aplică în sens autocritic. Totodată, această metodă de lucru edifică și asupra inovației la nivelul formei. Prin revolta estetică din cărțile sale, „subiectul trece de la personaj la statutul de agent”, menționează despre acest aspect de Barbara Havercroft.²⁴

În final, două viziuni contradictorii generalizează receptarea scriiturii. Cazul Ernaux „eșuează ca produs literar secular”, conform criticii aduse de Bruno Blankeman. Pe de altă parte, romanele ei integrează un aspect anchetator și o variație subiectivistă în care tendința autosociobiografică devine marcă distinctivă pentru personalitatea scriitoricească a acestei autoare, atât responsabilă de o „literatură a concilierii”, precum a declarat Isabelle Charpentier.

În concluzie, caracterul novator se datorează procesului participativ al scrierii, la care atașează factorul colectiv al scrisorilor. Finalmente, acești parametri „open source” pot influența dar și modifica întreaga elaborare a scrisului. În consecință, formele de prezentare ale acestei tendințe documentaristic-lirizate supun lectura unui spirit introspectiv, care se expune și acționează ca un predeterminant social inițiat pentru stabilitatea și fidelizarea actului creator.

Fertilitatea *sinelui literar*

S-a afirmat în repetate rânduri că axa *implicată* a secolului XX a fost constituită de un tablou eminentamente militantist. Prin ecurile valorificate de scriitori francezi, câțiva precizați mai sus, aceștia au acționat prin și datorită influenței literare, permițând astfel elaborarea emancipatoare de la care angajamentul a acționat un secol sau două mai târziu.

Astfel că lupta pentru o cauză și revendicarea drepturilor se datorează și acestor contribuții²⁵. Mai mult decât atât, adaptarea drepturilor egalitare și

²³ „Les réceptions « ordinaires » d'une écriture de la honte sociale : les lecteurs d'Annie Ernaux” in Isabelle Charpentier, *Dans Idées économiques et sociale*, 2009, vol. 1 (N° 155), pp 19-25. Articolul face o statistică semnificativă a cititorilor.

²⁴ „Lorsque le sujet devient agent : écriture et engagement chez Annie Ernaux” in Annie Ernaux in Pierre-Louis Fort, Violaine Houdart-Mero (coord.), *Annie Ernaux, Un engagement d'écriture*, collection Fiction/Non fiction XXI, Paris, 2015.

²⁵ Afacerea Dreyfus (Emile Zola), implicarea lui Victor Hugo (susținerea comunarșilor din Paris), aversiunea față de monarhie și clerici a lui Voltaire, contribuția esențială a genului angajat a lui Sartres – edifică asupra impactului pe care scriitorul ca intelectual angajat îl deținea în societate.

investirea în dinamica luptelor sociale participă la nivel literar, cel puțin în privința romanelor recente, cu particularități agentive. Această corespondență teoretică apare la Judith Butler, scriitoarea recunoscută pentru pozițiile feministe, care propune sintagma „literatură agentivă”²⁶. În descrierea ei, acest tip de literatură verifică un „subiect care a fost înainte supus, oricărei acțiuni care apare mai întâi prin repetiție și deturnare, iar mai apoi permite o răsturnare textuală”²⁷. Judith Butler aduce la cunoștință în volumul *Récit de soi*, trei etape care aduc un punctaj calitativ: testul timpului sau memorabilitatea stilului, emergența critică și (de)construcția sau autopulverizarea ca punct de plecare pentru alte opere. În explicația conceptului, autoarea americană elucidează asupra inflexiunii etice care survine la romanele de această factură în ideea schimbării de direcție, a unei inflexiuni specifice unui univers ficțional provenind dintr-un context care îl străbate. Conformitatea ideatică a tendinței de *luptă pentru o cauză* – apare ca element agentiv prin derivarea unei istoricități. Implicit, agentivitatea traduce o facultate a individului în raport cu funcția angajată la care aderă.

În asociere cu „literatura”, agentivitatea subiectivă are un centru de atenție mărginit. Expresia *literatura de sine*, dezvoltată de Alexandre Gefen, compune astfel un liant ficțional care conduce la ideea că din formulele teoretice ale agentivității literare nu lipsește caracterul contestatar, în ciuda individualismului confesiv abordat. În mod implicit, centrul de influență pe care nucleul contestației în prevede include autosubiectivismul aplicat în sens angajat.

Propensiunea contemporană a domeniului literar se produce așadar ca un vector înscris asupra sinelui, preluând valori dinspre emblematic, investindu-le ulterior către deschiderea unei percepții localizate în afara scriiturii, comunicând astfel conform unei dihotomii funcționale, de tipul introspecție *vs* revendicări sociale. Se explică astfel mizele și afinitățile pentru integrările de tip social, multe dintre ele constituite ca proze contestare subiective, așa cum este cazul romanelor Hertei Muller, de pildă (*Animalul inimii, Leagănul respirației, Astăzi mai bine nu m-aș fi întâlnit cu mine însămi*).

În concluzie, referințele de acest tip fac legătura dintre imaginea de stil și

²⁶ Textele lui Judith Butler axate pe teoria de gen concentrează atenția asupra „narațiunii de sine”, volumul *Le récit de soi* (2007) fiind edificator în acest sens. Ca titlu informativ, colocviul „Arrangements. Agencements. A-genre-ments. La narration du genre en question”, care a avut loc între 13-14 martie 2009 la Paris, a avut în vedere analiza termenilor din câmpul teoretic al agentivității și conceptele feminismului postmodern care au constituit polul de interes al autoarei în ultima decadă a scrierilor sale.

²⁷ Judith Butler. *Le récit de soi*, coll. « Pratiques théoriques », PUF, Paris, 2007, n.tr.

formele de alteritate²⁸, între istoricul databil și istoricul cultural, dar și mai ales între scriitura intimă, jurnalieră, cu caracter observațional și cea de intimitate ficționalizată.²⁹- toate contribuind la un mecanism de reconfigurare în raport cu un apel social.

Încheind ideea, profilarea pe care actualizările secolului XXI o desfășoară cu privire la acțiunile civice suprapune, pe de-o parte, tendința revenirii la autoreferențialitate (scriitura autoficțională) și deschiderea spre scientifism (literatura de investigație numită „literatură de teren”). Conform acestora direcții, scriitura extrem-contemporană³⁰, deschide atenția istoricului personal din care extrage episoadele totalitare sau evenimentele sociale cu caracter universal, supunându-le astfel, unor operații de estetizare.

Literatura între scriitură și statutul de implicare socio-politic

Literatura recentă transformă scriitura din angajament în „caracter angajat” se pliază conceptelor egosubiective. Ideea conform căreia „pedestalul” literaturii ar corespunde mai mult sintagmei „literatură responsabilă”³¹

²⁸ *Littérature responsable, littérature impliquée* – sunt câteva din expresiile școlii franceze folosite pentru a indica mutația angajamentului literar înspre un interes de ordin comunitar.

²⁹ Emisiunea *Annie Ernaux - Écrire de ne pas écrire*, France Culture, a fost realizată în 16 ianuarie 2018. În cadrul rubricii „Savoirs”. Matthieu Garrigou-Lagrange îl are ca invitat pe Dominique Viart, specialist în literatura franceză contemporană, pentru a caracteriza importanța operei lui Annie Ernaux. <https://www.franceculture.fr/emissions/la-compagnie-des-auteurs/annie-ernaux-24-ecrire-de-ne-pas-ecrire-0> Realizator Laurence Millet, Producător Matthieu Garrigou-Lagrange, În colaborare cu Didier Pinaud, Laurence Jennepin, Anne-Vanessa Prévost.

³⁰ Sonya Florey propune acest termen în *Engagement littéraire dans l'ère néolibérale* (Septerion, Paris, 2013).

³¹ Nizan Paul, « 4. Une littérature responsable », în , Nizan Paul, *Intellectuel communiste. 1926-1940*, coll. « [Re]découverte », La Découverte, Paris, 2001, pp. 138-140. URL : <https://www.cairn.info/intellectuel-communiste-1926-1940--9782707135247-page-138.htm>.

Paul Nizan face parte din istoria intelectualilor angajați din anii '30 cu emblema unui militantul comunist cu obiective evident revoluționare. Deși parcursul vieții lui a durat numai 35 de ani, filosoful și romancierul Paul-Yves Nizan a rămas o figură emblematică în literatură, odată cu pamfletul *Les Chiens de garde/Câinii de pază*. A mai scris romane importante *Aden Arabie* și *Antoine Bloyé*, și s-a remarcat în paginile de critică politică din jurnalul *L'Humanité*. Părăsește PCF în 1939 și moarte în bătălia de la Dunkerque. Citarea volumului edifică mai mult asupra interesului și dezbaterii în jurul ideii de *responsabilitate literară* care a implicat un complot între scriitori, Louis Aragon fiind unul dintre detractori, iar mai puțin aici asupra expresiei *de sine* discutate.

presupune de la sine înțeles și o evaluare retrospectivă în acest sens. În primul rând, ideea unei ierarhizări implicate politic a apărut încă din anul 1948. Punctul de aplicație oficial, acceptat aproape unanim de teoreticieni pornește de la *Qu'est-ce que la littérature?* semnat de Jean-Paul Sartre. Această lucrare a declanșat paradigma unei perspective aprofundate a ceea ce până atunci nu s-a bucurat de o analiză inaugurală. Cu toate acestea, în același timp, a coexistat și un eseu tratat mult mai puțin semnificativ, însă care investiga prezentul literaturii și tendințele sectorului literar de atunci înspre direcția socială și morală. Autorul acestui eseu, Roger Caillois, subliniază în lucrarea intitulată „Babel” că scriitorul angajat este cel este implicat într-o luptă politică. „Pentru Caillois, angajamentul nu este calea regală a responsabilității literare; se pare că este mai degrabă, ultima redută, iar nu o alternativă veritabilă a acesteia.”³², declară Jean-Baptiste Mathieu cu privire la text. Trăsăturile care alcătuiesc dihotomia întocmită de Roger Caillois stau sub semnul participării. Scriitorul angajat profilat de Roger Caillois „înfeudează o cauză, un partid”³³. Mai precis, pentru ca spiritul cailloisian să fi fost mai valabil decât opera sartriană ar fi trebuit ca spiritul revoluționar al acestuia să fi izvorât din substanța vulnerabilă a literaturii. În acest sens, nu ar fi trecut drept auxiliar pentru „un tip de angajament care, nefiind valid pentru orice situație de forță în rândul cetății, se alcătuiește fără un protocol ostentatoriu, fără scenografia unor gesturi zdruccinatoare, fără activism insurecțional”³⁴.

Explicațiile sunt nuanțate, iar pentru acest lucru a fi necesară o analiză sinoptică sau o lectură lentă în funcție de tematicile comune. Însă ceea ce se regăsește în mod evident la tendința construcției textuale este propensiunea compoziției contestatatoare pentru romane, venind dinspre estetizare. Cu toate că Jacques Rancière a performat o paradigmă politică pornind de la gestualitate și estetizare, există însă probabilitatea reprimată unui potențial de confruntare. Această idee își găsește valabilitate și în cazul studiilor lui Emmanuel Bouju, în ideea că regimentarea contractuală, fie aceasta prin conformitate culturală sau nu, blochează mobilizarea și localizează acțiunea mobilizatoare doar la nivelul textului. Unitatea de raport numită „literatură sub contract”³⁵ este utilizată de

³² Jean-Baptiste Mathieu, „Engagement et responsabilité sur Babel de Roger Caillois”, p. 43-48. in Emmanuel Bouju (coord.), *L'engagement littéraire*, coll. Interférences, Presses universitaires de Rennes, Rennes, 2005.

³³ Ibidem.

³⁴ Idem.

³⁵ Emmanuel Bouju, *Littérature sous contrat*, coll. Interférences, PUR, Rennes, 2002. Volumul întrunește contrinuțiile Grupului de cercetare Phi (Groupe de recherche en poétique

către Emmanuel Bouju, încă din introducerea volumului *Littérature sous contrat* (2002), sub explicația că „postura inițială a implicării politice se regăsește astfel plasată în nucleul schimbului instaurat de către text și experiența lecturii: „cooperarea”, sau convența solicitată de către însuși gestul angajamentului literar nu elimină chestiunea reprezentăției reale ale realului și a istoriei, nici măcar a unei intervenții în ordinea politică și a universalismului etic, ci fac din această chestiune o problemă poetică în care diverse locuri de desfășurare a textului sunt interpelate.”³⁶.

Luând în calcul aceste aprofundări teoretice nuanțate, se poate concluziona că literatura angajată, în sensul contestatar al termenului, nu mai constituie „avântul” literaturii, ci unui specific adaptat angajamentului. Cu toate că reprezentările de variațiuni subiective trimit la o *scriitura preocupată* care se suprapune apartenențelor sociale cele mai actuale, ele fac referire la aspectul și ambianța politice, fără a fi necesare și aderențele declarate ale vreunui militantism.

Se poate observa, așadar, că formularea „roman contestatar” gravitează mai mult în direcția recuperatorie a configurării literare, fie că aceasta emerge din tematici posttraumatice sau doar din diverse surmontări în urma cursului decepționant al istoriei. În schimb, funcțiile romanelor care se înscriu categoriilor contestatate întâmpină totodată etape de tranziție care amintesc că semnificația esențială a adaptării face parte dintr-un spirit mentalitar. Datorită pragurilor de creație și asimilare diferite, genul literar contestatar înțeles ca îndepărtat de fervoarea activistă din spațiul public poate fi înțeles prin urmare ca un factor de asimilare care operează traumele istoriei, contribuind la aceasta dintr-un unghi diferit.

Deziluzia unei direcții, fie aceasta „democratică” sau nu, poate apărea la nivel compozițional ca un ideal profilactic aplicat tendințelor teoretice pe cale de unificare interdisciplinară. Cu toate acestea, personajele, tehnica de lucru auctorială și stilul se regăsesc pe traversa în care raportul individual – atât în calitate de scriitor-

historique et comparée) care a reflectat asupra perspectivelor teoretice atașate angajamentului. În laboratorul interuniversitar din Universitatea Rennes 2 (Echipa de cercetare CELAM), articolele reunite sub coordonarea profesorului Emmanuel Bouju sistematizează gesturile și actele de angajament din unghiurile de analiză: scriitură, lectură, receptare și traducere. Colocviul reunit în octombrie 2013 pune sub semnul întrebării noțiunea reprezentării angajate a scriiturii și retrasează diacronia teoretică de la Jean-Paul Sartres până în la sfârșitul secolului XXI, pentru redimensionarea construcției textuale și gestualitatea angajamentului care pune sub semnul instabilității eficacitatea, până la a fi declarată de Benoît Denis drept o „lipsă de angajare”.

³⁶ Ibidem, pp. 12-14.

profesor, cât și ca scriitor-personaj concentrat asupra sinelui – se *autoemancipează* în raport cu comunitatea, nu însă neapărat și în cadrul acesteia.

În ciuda valorii sociologice care se construiește ca model cultural, se poate afirma literatura contestatară este înscrisă unei platforme de integrare încă nedefinite. Contemporaneitatea literară deși infuzionată anarhist, nu face obiectul unui revoluționarism. Probabil nici nu mai încearcă. Cu toate acestea, scriitura denotă o sevă ideatică a subversivității, iar contestația care survine în urma acesteia prin caracterul investigator operează asemeni unui instrument de incizie la corpul umanist al istoriei, pentru care aceste proze de contestație încă se reconfigurează.

O SCURTĂ ISTORIE A CONCEPTULUI DE CLIPĂ

DAVID AUGUSTIN MÂNDRUȚ*

Abstract: *Our article is aiming at presenting a „manifestation” of the kairotic time, namely the instant. The instant has its history beginning with Plato and Aristotle where we find the concepts of the sudden instant(Plato) and of the moment(Aristotle). Of course, there would be plenty to be said about our concepts in the medieval period, but this will be left for another possible article. Two other authors which will be analyzed are Immanuel Kant and Georg Hegel. The first of them is talking about the instant in conjunction with our capacity for knowledge, especially the knowledge of time, while Hegel is trying to offer us the dialectic of the Now and the Here(hic et nunc). Our central focus will be on the kierkegaardian conception of the instant, which is related to anxiety. Finally we are going to shed light on Agamben`s conception of the Messianic Time, of course in relation to our main concept of the instant.*

Keywords: *Instant, Anxiety, The One, Dialectic, Messianic Time, Consciousness, Sudden, Moment*

În articolul de față ne propunem să analizăm valențele filosofice ale conceptului de clipă la diferiți filosofi, din diferite perioade ale culturii filosofice. Textele analizate sunt următoarele: *Parmenide* de Platon, Analogiile experienței de Kant (*Critica Rațiunii Pure*), Certitudinea sensibilă la Hegel (*Fenomenologia spiritului*), *Conceptul de anxietate* la Kierkegaard și în final *Timpul care rămâne* la Giorgio Agamben. Observăm că în cazul lui Platon, clipa este legată intim de arhitectonica Unului, în timp ce la Kant aceasta face posibilă experiența. La Hegel, în schimb, clipa se numește Acum, și este întregată în cunoașterea sensibilă. În final, la Kierkegaard și Agamben clipa are o nuanță teologică, fiind legată de persoana lui Iisus, în cazul lui Kierkegaard, sau de timpul mesianic, în cazul lui Agamben.

În dialogul platonician, *Parmenide*, survine o întrebare, anume, dacă *Unul*, adică entitatea ontologică și metafizică fundamentală participă la timp. Nu este și nu devine el, deopotrivă, mai tânăr și mai vârstnic decât el însuși, și decât celelalte lucruri, dar totodată, nu mai tânăr și nu mai vârstnic decât el însuși și decât

* Universitatea Babeș-Bolyai, Facultatea de Istorie și Filosofie, Conducător: Prof. Univ. Dr. Virgil Cimosș

celelalte? se pune întrebarea. Totuși se constată că *Unul* întinerește dar deopotrivă și îmbătrânește față de el însuși. În sfârșit, în cadrul acestui argument ne ciocnim de problema care ne interesează în mod deosebit, anume cea legată de conceptul de "to exaiphnes": să analizăm cum se prezintă. Totul începe cu întrebarea "Dar nu este el mai vârstnic atunci când îmbătrânește tocmai potrivit timpului prezent, timpul situat între "era" și "va fi", întrucât călătorind de la "odinioară" la "pe urmă" el nu va sări nicicum peste acum, peste clipă, peste to exaiphnes." Se răspunde că nu. Interlocutorul intrigat, se întreabă dacă atunci *Unul* nu contenește oare să îmbătrânească, fiind din capul locului mai bătrân? Întrucât, mergând fără conținere înainte, el nu se va lăsa ținut în loc nicicând de către acum, ceea ce merge înainte fără oprire, se prezintă realmente ca și cum s-ar prinde de amândouă: de acum și de apoi, el(*Unul*) dându-i drumul lui acum și lăsându-l, pentru a-l apuca și a-l prinde pe apoi, ajunge, astfel la mijloc între apoi și acum. Când *Unul* devine mai vârstnic vine în întâmpinarea lui "to exaiphnes"(*clipa*), el contenește din devenire, iar atunci este mai bătrân. Însă *clipa* de față(to exaiphnes) îi este veșnic prezentă lui *Unu* (idee pe care o vom întâlni mai târziu și la Kierkegaard), însoțindu-l pe acesta (pe *Unul*) de-a lungul întregii lui ființări. Prin urmare, tot timpul când *Unul* ființează, ființează veșnic. În concluzie, *Unul* ființează pururea, și devine totodată mai vârstnic în raport cu sine, dar și mai tânăr. Consecința la care se ajunge este că *Unul* devenind și ființând tot atâta timp cât el însuși există, nu este mai tânăr sau mai vârstnic decât sine¹.

În continuare, se arată că *Unul* este mai tânăr decât celelalte lucruri, iar celelalte lucruri sunt totuși mai bătrâne decât *Unu*. *Unul* e de o vârstă cu toate celelalte lucruri. Iar dacă *Unul*, în sine, nu s-a născut împotriva firii, el nu se va ivi nici înaintea, nici în urma celorlalte lucruri, ci deodată cu ele. Din aceasta rezultă că *Unul* nu e nici mai bătrân, nici mai tânăr decât celelalte, după cum nici celelalte nu sunt mai bătrâne, sau mai tinere decât *Unul*². În cele ce urmează, interlocutorii încearcă să dezvolte argumentul cu privire la raportul de vârstă al *Unului* cu celelalte lucruri, susținând că: Dacă *Unul* este mai vârstnic decât celelalte lucruri, înseamnă că a dăinuit mai mult timp decât ele. Răspunsul primit constă în următoarea întrebare: "Dacă la timp mai mult, și la timp mai puțin adăugăm timp egal, mai multul timp și mai puținul timp vor diferi oare prin același raport, sau printr-un raport mai mic?". Prin urmare diferența de vârstă care există încă de la bun început între *Unu* și celelalte lucruri nu va continua să fie aceeași, ci primind un timp egal, diferența de vârstă va fi proporțional mai mică decât anterior. Pe

¹ Platon, *Parmenide* în *Opere*, volumul VI, trad. Sorin Vieru, București 1989, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p. 118-119.

² Ibidem, p. 120-121.

scurt, ceea ce a fost mai tânăr devine tot mai vârstnic față de ceea ce a fost dintâi și este totodată, mai vârstnic, însă mai tânărul nu este niciodată mai bătrân, ci îmbătrânește mereu față de acela mai bătrân, cel din urmă tinde a fi tot mai tânăr, pe când primul tinde a fi mai vârstnic³.

În cele ce urmează, regăsim din nou un pasaj în care se prezintă problema vizată de noi, problema *clipei*, a acum-ului, bineînțeles privitoare la situarea *Unului* în timp. Aflăm că *Unu*, participând la timp și la concomitenta îmbătrânire și întinerire, este necesar ca el să participe și la odinioară, la mai târziu și la acum, odată ce ia parte la timp. Așadar *Unu* a fost, este și va fi, el a devenit, devine și va deveni⁴. În cele ce urmează ne vom opri la punctul central al analizei noastre, anume înfățișarea problemei lui „to exaiphnes”. Interlocutorii din dialogul platonician ajung la această problemă întrebându-se succesiv cum se manifestă *Unul* în timp, care este relația lui cu acesta, dacă suferă schimbare sau nu, dacă este mișcător sau nu. Aceștia opinează că acest *Deodată* pare să însemne ceva de ordinul unei schimbări într-o direcție sau în alta, din nemișcarea încă nemișcată nu se produce mișcare, cum nici din mișcarea mișcătoare, dar acest *Deodată*, această natură stranie care se află la mijloc între mișcare și repaus, se află, de asemenea, și în afara timpului. *Deodată-ul* este lucrul către care și de la care se schimbă atât mișcătorul, cel care se îndreaptă spre repaus, dar și nemișcătorul, care se îndreaptă spre mișcare. Mai mult, și *Unul*, întrucât stă în repaus și deopotrivă se găsește în mișcare, se va schimba în ambele direcții, fiindcă numai astfel împlinește amândouă aceste rosturi, iar schimbându-se el se modifică deodată. Atunci când se schimbă, el nu se poate găsi în vreun timp, și ca atare nu va fi în mișcare și nici nemișcător⁵.

Pentru Kant, principiul analogiilor experienței este acela conform căruia experiența nu este posibilă decât prin reprezentarea unei legături necesare a percepțiilor⁶. Experiența este o cunoaștere empirică, adică o cunoaștere care determină un obiect prin percepții. Ea este deci o sinteză a percepțiilor care nu e conținută în percepție, ci conține unitatea sintetică a diversului lor într-o conștiință. În experiență, percepțiile nu se raportează unele la altele decât întâmplător⁷.

³ Ibidem, p. 122.

⁴ Ibidem, p. 123.

⁵ Ibidem, p. 124-125.

⁶ Immanuel Kant, *Critica rațiunii pure*, trad. Nicolae Bagdasar, București, Univers Enciclopedic Gold, 2009, p. 197.

⁷ Ibidem, p. 197.

Kant susține că timpul însuși nu poate fi perceput, determinarea existenței obiectelor în timp nu poate avea loc decât prin relația lor în timp în genere, prin urmare numai cu ajutorul conceptelor care le leagă a priori. Aceste concepte implică întotdeauna necesitatea, experiența nefiind posibilă decât cu ajutorul unei reprezentări a legăturii necesare a percepțiilor. Cele trei moduri ale timpului sunt permanența, succesiunea și simultaneitatea⁸.

Principiul general al analogiilor experienței se bazează pe unitatea necesară a apercepției cu privire la orice conștiință empirică posibilă în fiecare timp. Toate determinările empirice în timp trebuie să fie supuse regulilor determinării generale de timp, iar analogiile experienței trebuie să fie astfel de reguli⁹.

Prima analogie a experienței se referă la principiul permanenței substanței. Acesta ne spune că substanța persistă în orice schimbare a fenomenelor și quantumul ei în natură nu crește, nici nu scade. Dovada ar fi că toate fenomenele sunt în timp și numai în el ca substrat pot fi reprezentate atât simultaneitatea, cât și succesiunea. Timpul, în care trebuie gândită orice schimbare a fenomenelor, rămâne și nu se schimbă, pentru că în el succesiunea sau simultaneitatea nu pot fi reprezentate decât ca determinări ale lui. Timpul nu poate fi perceput în sine. Prin urmare, în fenomene trebuie să se găsească substratul care reprezintă timpul în genere și care în orice schimbare sau simultaneitate poate fi percepută în aprehensiune prin raportul fenomenelor față de el. Însă substratul a tot ce e real, adică a ceea ce aparține existenței obiectelor este substanța, în care tot ce aparține existenței nu poate fi gândit ca determinare.¹⁰

Aprehensiunea noastră a diversului fenomenului este totdeauna succesivă și deci schimbătoare. Doar în permanent sunt posibile raporturile de timp, căci simultaneitatea și succesiunea sunt singurele raporturi în timp. Aceasta înseamnă că permanentul este substratul reprezentării empirice a timpului însuși, substratul care, el singur, face posibilă orice determinare de timp. Schimbarea nu vizează timpul însuși, ci doar fenomenele în timp. Numai datorită permanentului, existența dobândește în diferitele părți succesive ale seriei de timp o cantitate, pe care o numim durată. Din nou ni se spune că timpul nu poate fi perceput în sine, prin urmare acest permanent în fenomene e substratul oricărei determinări în timp¹¹.

⁸ Ibidem, p. 197.

⁹ Ibidem, p. 198.

¹⁰ Ibidem, p. 201.

¹¹ Ibidem, p. 201-202.

Cea de a doua analogie a experienței poartă numele de principiul succesiunii în timp după legea cauzalității. Acesta relevă faptul că toate schimbările au loc după legea legăturii dintre cauză și efect. Kant afirmă că principiul precedent a demonstrat că toate fenomenele succesiunii în timp nu sunt decât schimbări, adică o existență și o nonexistență succesivă a determinărilor substanței care persistă, prin urmare că nu se poate admite existența substanței însăși care ar succeda nonexistenței ei sau nonexistența ei care ar succeda existenței. Acest principiu ar putea fi exprimat și în felul următor: orice schimbare de stare, adică succesiune a fenomenelor nu este decât schimbare de existență, căci nașterea sau dispariția substanței nu sunt schimbări ale ei, deoarece conceptul schimbării presupune tocmai același subiect ca existând cu două determinări opuse, prin urmare, ca permanent¹².

Kant susține că percepția fenomenelor se succede, adică o stare a lucrurilor este într-un moment al cărei contrariu exista în starea precedentă. Noi legăm deci două percepții în timp. Această legătură nu este opera simplului simț și a intuiției, ci este produsul unei facultăți sintetice a imaginației, care determină simțul intern cu privire la raportul de timp¹³. Dacă fenomenele ar fi lucruri în sine, nici un om nu și-ar putea da seama din succesiunea reprezentărilor diversului lor cum acest divers este legat în obiect¹⁴. Orice aprehensiune a unei întâmplări este deci o percepție care succede alteia¹⁵.

Ideile anterioare sunt urmate de unul dintre cele mai importante paragrafe, în care autorul își exprimă concepția despre moment, care poate fi luat și drept clipă. El susține că orice trecere de la o stare la alta are loc într-un timp care e cuprins între două momente, din care cel dintâi determină starea din care iese lucrul, al doilea, pe cea la care ajunge. Ambele sunt deci limite ale timpului unei schimbări, prin urmare ale stării intermediare dintre cele două stări, și aparțin ca atare întregii schimbări. Orice schimbare are o cauză care își dovedește cauzalitatea în tot timpul în care are loc schimbarea. Această cauză nu produce deci schimbarea ei subit, dintr-o dată sau într-o clipă, ci într-un timp, astfel încât așa cum crește timpul de la momentul inițial A până la terminarea lui în B, la fel este produsă și mărimea realității B-A prin toate gradele mai mici, care sunt cuprinse între primul și ultimul. Orice schimbare nu e deci posibilă decât printr-o acțiune continuă a cauzalității, care, întrucât este uniformă, se

¹² Ibidem, p. 205.

¹³ Ibidem, p. 205.

¹⁴ Ibidem, p. 206.

¹⁵ Ibidem, p. 207.

numește un moment. Schimbarea nu constă din aceste momente, ci e produsă de ele ca efect al lor¹⁶.

În cele din urmă am ajuns la analiza celei de a treia analogie a experienței, numită și principiul simultaneității după legea acțiunii reciproce sau a comunității. Aceasta arată că toate substanțele, întrucât pot fi percepute în spațiu ca simultane, sunt într-o acțiune reciprocă universală. Lucrurile sunt simultane când în intuiția empirică percepția unuia poate succede percepției celuilalt în mod reciproc, ceea ce nu poate avea loc în succesiunea de timp a fenomenelor, cum s-a arătat la principiul al doilea. Simultaneitatea este existența diversului în același timp. Dar nu putem percepe timpul însuși pentru a deduce din faptul că lucrurile sunt puse în același timp, că percepțiile acestor lucruri se pot succede reciproc unele altora¹⁷.

Textul hegelian la care ne-am oprit (*Fenomenologia spiritului*) susține că trebuie să intrăm în același punct al spațiului și al timpului, să ni le arătăm, adică să ne identificăm cu acest Eu, cu cel care are certitudinea. Acum (putem spune clipa) a încetat deja să fie în timp ce este arătat. Acum, care este, este un altul decât cel arătat, și vedem că Acum este tocmai aceasta, de a nu mai fi în timp ce este. Acum, în felul în care el ne este arătat, este ceva ce a fost și acesta este adevărul lui, el nu este adevărul ființei. Este totuși adevărat că el a fost. Dar ceea ce a fost nu este de fapt o esență, el nu este, și era vorba de ființă¹⁸.

În cele ce urmează Hegel schițează dialectica Acum-ului. Noi îl indicăm pe Acum, el este afirmat ca fiind adevărul. Îl arăt însă ca pe ceva ce a fost, adică ca pe ceva suprimat, suprim primul adevăr și afirm acum ca un al doilea adevăr că el a fost, că este suprimat. Dar ce a fost nu este, suprim faptul că a fost, adică faptul că este suprimat al doilea adevăr, neg prin aceasta negația lui Acum, și mă întorc astfel la prima afirmație, Acum este. Nici Acum, nici indicarea lui Acum nu sunt ceva simplu, nemijlocit, ci o mișcare care are în ea momente diferite, este pus sub Acesta, este pus însă mai degrabă un altul, adică Acesta este suprimat și această alteritate, adică suprimarea primului, este ea însăși din nou suprimată și astfel reîntoarsă la primul¹⁹.

Un Acum, consideră Hegel, care este absolut mulți Acum și acesta este adevăratul Acum, Acum ca simplă zi, care are în sine mulți Acum, ore. Un atare Acum, o oră, este deopotrivă multe minute, și acest Acum este deopotrivă mulți

¹⁶ Ibidem, p. 216.

¹⁷ Ibidem, p. 218.

¹⁸ G.W.F. Hegel, *Fenomenologia spiritului*, trad. Virgil Bogdan, București, Univers Enciclopedic Gold, 2010, p. 68.

¹⁹ Ibidem, p. 68.

Acum etc. Indicarea este deci ea însăși mișcarea care exprimă ceea ce Acum este cu adevărat, anume un rezultat, adică o mulțime de Acum, luați împreună și indicarea este experiența că Acum este un universal²⁰.

Apropiindu-ne de tema cercetării noastre și anume de conceptul de clipă, Kierkegaard afirmă în lucrarea sa *Conceptul de anxietate* că, urmare a păcatului absenței conștiinței păcatului, anxietatea este clipa în viața individuală²¹. Omul este o sinteză de suflet și trup, fiind în același timp și o sinteză de vremelnicie și veșnicie²². Vom vedea că chiar acest terț, punctul în care se întâlnește vremelnicia și veșnicia este clipa.

Dacă timpul este definit drept o succesiune infinită, la fel de firesc pare să-l definim, ne spune filosoful danez, drept prezent, trecut și viitor. Kierkegaard arată că distincția este, de fapt, nejustă, dacă suntem de părere că ar fi inerentă timpului în sine, ea apărând doar prin raportarea timpului la veșnicie și la reflectarea veșniciei în el. Dacă am putea găsi un punct de sprijin în nesfârșita succesiune a timpului, adică un prezent care să-l dividă, diviziunea ar fi cât se poate de justă. Dar tocmai fiindcă fiecare moment, ca sumă de momente, e un proces, asta înseamnă că nici un moment nu este prezent și că, în felul acesta, timpul nu are nici prezent, nici trecut, nici viitor. Iar dacă suntem de părere că această împărțire poate fi menținută, aceasta se datorează faptului că am spațiat un moment, prin care însă am oprit succesiunea infinită. Deoarece, odată ce venim cu închipuirea permitem timpului ca, în loc de a-l gândi, să fie ceva pentru închipuire, pentru imaginație, ceea ce nu este drept, întrucât, chiar pentru imaginație, succesiunea infinită a timpului nu este decât un prezent infinit lipsit de conținut²³.

Prezentul nu este însă un concept temporal, care ar fi tocmai acea infinită dispariție. Dacă nu ținem seama de acestea înseamnă că am instituit prezentul, indiferent de cât de repede l-am face apoi să dispară, iar după ce l-am instituit îi dăm voie să ia parte la categoriile de trecut și viitor. Or, susține autorul, veșnicia este tocmai prezentul. Gândită, veșnicia este prezentul ca succesiune anulată (timpul fusese succesiunea care trece). Pentru închipuire e un mers înainte, care însă nu se urnește din loc, veșnicia fiind (pentru ea) un prezent infinit plin de

²⁰ Ibidem, p. 69.

²¹ Søren Kierkegaard, *Conceptul de anxietate*, trad. Adrian Arsinevici, Editura Amarcord, Timișoara, 1998, p. 121.

²² Ibidem, p. 124.

²³ Ibidem, p. 125-126.

conținut. Presentul fiind instituit ca succesiune anulată, înseamnă că nici în veșnicie nu va exista nici o departajare a trecutului de viitor²⁴.

Timpul reprezintă, deci, succesiunea infinită; viața în timp și doar a timpului nu are nici un prezent. Uneori pentru a defini viața simțurilor se spune, ce-i drept, că are loc în clipă și numai în clipă. Prin care clipă se înțelege, deci, acea abstragere de la veșnicie care, dacă ar fi să fie prezentul, este o parodie a acestuia. Presentul e veșnicia, sau, mai bine-zis, veșnicia e prezentul, iar prezentul e împlinirea vremii²⁵.

Clipa desemnează prezentul ca pe ceva care nu are nici trecut și nici viitor; tocmai în asta constă și nedesevârșirea vieții simțurilor. Veșnicia desemnează și ea prezentul, care nu are nici trecut și nici viitor. În aceasta constă și desăvârșirea veșniciei²⁶.

Dacă am vrea acum să ne folosim de clipă pentru a defini timpul și să zicem că clipa desemnează excluderea pur abstractă a trecutului și viitorului, iar în felul acesta și a prezentului, atunci clipa tocmai că nu va mai fi prezentul, deoarece intermediarul dintre trecut și viitor nu există deloc. Se vede deci cum clipa este nu numai o categorie temporală (menirea timpului fiind doar să treacă, să se scurgă); astfel că timpul, dacă ar fi să fie determinat de vreauna din categoriile revelate în timp, ar fi timp trecut. Dacă dimpotrivă, timpul și veșnicia ar fi să se atingă reciproc, aceasta ar trebui să aibă loc în clipă²⁷.

O clipă este o indicație a timpului, a timpului atins de veșnicie. Clipa este în relație cu categoria de invizibil²⁸. Astfel înțelesc clipa nu mai este, de fapt, atomul timpului, ci atomul veșniciei. Prin această expresie, filosoful danez intenționează să sublinieze caracterul infimizezimal al clipei în raport cu eternul, clipa fiind totuși o parte componentă a veșniciei, chiar dacă rămâne în stadiul de atom. Clipa este prima reflectare în timp a veșniciei și prima ei încercare de a opri, într-un fel, timpul²⁹. Acesta e motivul, afirmă Kierkegaard, pentru care elenismul nu a înțeles clipa, chiar dacă grecii au priceput atomul veșniciei; ce ei nu puteau pricepe a fost că aceasta era clipa, pe care ei nu o defnneau către înainte, ci înapoi, deoarece la greci atomul veșniciei era în esență veșnicia, nefăcând în felul acesta dreptate nici timpului, nici veșniciei³⁰.

²⁴ Ibidem, p. 126-127.

²⁵ Ibidem, p. 127.

²⁶ Ibidem, p. 127.

²⁷ Ibidem, p. 127.

²⁸ Ibidem, p. 128.

²⁹ Ibidem, p. 128.

³⁰ Ibidem, p. 129.

Sinteza vremelniciei și a veșniciei nu reprezintă o altă sinteză, ci expresia celei dintâi, a sufletului și a trupului, purtată de spirit. De îndată ce spiritul este insituit, iată și clipa. De aceea omului i se poate reproșa, pe bună dreptate, că trăiește numai în clipă, lucru care are loc doar datorită unei abstrageri arbitrare. Natura nu trăiește/există în clipă³¹.

Situația e aceeași, atât în ceea ce privește vremelnicia cât și senzorialul; vremelnicia părând și mai imperfectă, iar clipa și mai insignifiantă decât aparenta trăinicie temporală a naturii. Lucrurile stau însă tocmai invers. Siguranța trăiniciei naturii datorându-se faptului că, pentru ea, timpul nu are nici un fel de semnificație. Istoria începe abia prin clipă. Sensibilitatea senzorială a omului este insituită ca păcătoșenie prin păcat, fiind deci inferioară celei a animalului, deoarece tocmai aici începe și ceea ce este mai elevat, și anume spiritul³².

Clipa este acea ambiguitate în care timpul și veșnicul se ating unul pe altul, insituind în felul acesta conceptul de vremelnicie, unde timpul întretaie mereu veșnicia, iar veșnicia întrepătrunde mereu timpul. Abia acum, dobândește înțeles diviziunea de mai sus: timp prezent, timp trecut și timp viitor³³.

Viitorul înseamnă mai mult decât prezentul și trecutul, el fiind, într-un anumit sens, totul, iar trecutul fiind doar o parte din acesta, viitorul putând să însemne totul. Aceasta se datorează faptului că veșnicia înseamnă în primul rând viitorul, sau că viitorul este acel incognito în care veșnicia, deși incomensurabilă în timp, își păstrează totuși legătura cu timpul. Neavând conceptul de veșnicie, în sensul ei adânc, grecii n-au avut nici conceptul de viitor. Asta nu înseamnă însă că putem reproșa vieții grecilor că s-ar fi pierdut în clipă, și nici că ar fi fost pierdută nu putem zice, deoarece, lipsindu-le categoria de spirit, vremelnicia era concepută de către ei la fel de naiv ca senzorialul, consideră Kierkegaard³⁴.

Clipa și viitorul instituie, la rândul lor, trecutul. Dacă nu avem clipa, veșnicia apare atunci dinapoi, ca trecut. Dacă însă clipa este instiuită, dar numai ca diviziune, atunci viitorul este veșnicie. Iar dacă clipa este instituită, la fel este și veșnicia, precum și viitorul, care apare din nou ca trecut³⁵.

Nu putem avea trecutul de unul singur, ci numai în simplă continuitate cu viitorul. Nu putem avea viitorul de unul singur, ci în simplă continuitate cu prezentul. Spiritul însă este veșnicia, astfel încât aceasta există abia când spiritul

³¹ Ibidem, p. 129.

³² Ibidem, p. 129.

³³ Ibidem, p. 129.

³⁴ Ibidem, p. 129-130.

³⁵ Ibidem, p. 130.

insituite atât prima cât și cea de-a doua sinteză a vremelniceii și veșniciei. Atâta timp cât veșnicia nu este instituită, nu există nici clipa, sau este doar o diviziune. De aceea veșnicia se arată ca viitor, acesta fiind, după cum s-a mai spus, prima expresie a veșniciei, incognito-ul acesteia³⁶.

Viitorul pare a fi anticipat de trecut, ori de anxietatea față de pierderea posibilității, înainte ca ea să fi fost. Posibilul corespunde întru totul viitorului. Pentru libertate, posibilul este viitorul, iar pentru timp, viitorul este posibilul. Amândurora le corespunde, în viața individuală, anxietatea. De aceea un limbaj precis și corect asociază anxietatea cu viitorul³⁷.

În clipa în care păcatul este instituit, vremelnicia este păcătoșenie. Kierkegaard nu susține că vremelnicia ar fi păcătoșenie, nici că senzorialul ar fi păcătoșenie; de îndată însă ce păcatul este instituit, vremelnicia înseamnă păcătoșenie. De aceea păcătuiește cel care trăiește doar în clipă, ca în ceva abstras din veșnicie. Dacă Adam nu ar fi păcătuit, ar fi pășit în aceeași clipă în veșnicie. Pe de altă parte, de îndată ce păcatul este instituit, nu mai are nici un rost să vrei să te abstragi de la vremelnicie, la fel cum nu are rost să te abstragi nici de la senzorial³⁸.

Un text interesant și util pentru cercetarea noastră ne parvine de la filosoful italian Giorgio Agamben, care susține că posibilitatea de înțelegere a mesajului paulinic coincide în întregime cu experiența timpului mesianic. Timpul mesianic discutat în capitolul intitulat "Apostolos" din lucrarea *Timpul care rămâne*, ne interesează din mai multe motive. În primul rând, Søren Kierkegaard fiind student la teologie este mai mult ca probabil să fi fost influențat în gândirea sa despre timp de epistolele paulinice, dovada făcând-o însuși concepția neotestamentară despre timpul mesianic pe care o vom explora în continuare. Un al doilea argument l-ar constitui faptul că, intim legate de structura timpului mesianic, găsim la Pavel, atât conceptul de clipă, care ne trimite firește la Kierkegaard, cât și conceptul de recapitulare, despre care vom vedea că a influențat decisiv pe mulți filosofi ai secolului XIX și XX, inclusiv pe Kierkegaard. Bineînțeles, la Kierkegaard recapitularea este numită repetare, concept pe care, de asemenea, am avut ocazia să îl explorăm. În concluzie, analiza textului lui Giorgio Agamben ne poate ilumina unele sensuri ale concepției despre timpul mesianic, chiar cu referință la teoria lui Kierkegaard, mai mult chiar, ne poate ajuta să stabilim legături și să vedem, eventual, originile conceptelor kierkegaardiene de clipă și repetare.

³⁶ Ibidem, p. 131.

³⁷ Ibidem, p. 132.

³⁸ Ibidem, p. 133-134.

Giorgio Agamben își începe capitolul intitulat "Apostolos", menționat mai devreme, prin a remarca că în timpul mesianic, apostolul ocupă locul profetului, stă efectiv în locul lui³⁹. Profetul este esențialmente definit prin relația sa cu viitorul, adică de fiecare dată când profeții anunță venirea lui mesia, vestea privește întotdeauna un timp ce va să vină, nu încă prezent⁴⁰.

În continuare se arată că mesianicul nu este sfârșitul timpului, ci timpul sfârșitului. Ceea ce îl interesează pe apostol nu este ultima zi, nu este clipa în care timpul se sfârșește, ci timpul care se contractă și începe să se sfârșească. Mai poate fi numit, de asemenea, și timpul care rămâne între timp și sfârșitul lui. Timpul mesianic, timpul pe care apostolul îl trăiește și care îl interesează în mod exclusiv nu este nici timpul cronologic, nici echaton-ul apocaliptic. El este încă o dată, o rămășiță, timpul care rămâne între acești doi timpi, dacă împărțim, printr-o cezură mesianică sau o tăietură a lui Apelles, însăși împărțirea timpului⁴¹.

Filosoful italian sugerează faptul că Pavel vorbește inclusiv despre un timp profan, numindu-l *chronos*, care durează de la geneză până la evenimentul mesianic, care pentru Pavel nu este nașterea lui Iisus ci învierea lui. În acest punct, timpul se contractă și începe să se sfârșească: însă acest timp contras, la care Pavel se referă, durează până la *parousia*, prezența deplină a mesiei, care coincide cu ziua mâniei și cu sfârșitul timpului, care rămâne nedeterminat, chiar dacă iminent. Aici timpul explodează, sau mai exact, implodează, în celălalt eon, în eternitate⁴². Deja aici putem observa legături cu textele platoniciene și kierkegaardiene.

Suntem avertizați de autor că timpul mesianic nu coincide nici cu sfârșitul timpului și cu eonul ce stă să vină, nici cu timpul cronologic profan, fără însă a-i fi exterior acestuia din urmă. El este o porțiune a timpului profan, care suferă o contragere care îl transformă integral⁴³. Timpul mesianic se prezintă ca acea parte a eonului profan care excedă structuralmente *chronos*-ul și ca acea parte a eternității care excedă eonul viitor, ambele în postură de rest față de diviziunea dintre cei doi eoni⁴⁴.

³⁹ Giorgio Agamben, *Timpul care rămâne: Un comentatiu al Epistolei către Romani*, trad. Alex Cistelecan, Editura Tact, Cluj-Napoca, p. 63.

⁴⁰ Ibidem, p. 64.

⁴¹ Ibidem, p. 65.

⁴² Ibidem, p. 66.

⁴³ Ibidem, p. 66.

⁴⁴ Ibidem, p. 67.

În continuare, autorul citează lucrarea lingvistului Gustav Guillaume, *Temps et verbe*, selectând un concept central al gândirii acestuia, și anume acela de timp operativ, folositor și în comentariul epistolei⁴⁵. În opinia lui Guillaume, mintea umană face experiența timpului, însă nu are reprezentarea lui, motiv pentru care ea trebuie să recurgă, pentru a-l reprezenta, la construcții de ordin spațial. Orice operație mentală, indiferent cât de rapidă, are nevoie, pentru a se realiza, de un anumit timp, care poate fi extrem de scurt, nediind însă prin asta mai puțin real. Putem concluzia, că pentru Guillaume și Agamben, timpul operativ este timpul de care gândirea are nevoie pentru a realiza o imagine-timp. Examinarea atentă a fenomenelor de limbaj arată că limbile își originează sistemele lor verbale raportând imaginea construită la timpul operativ al construcției sale⁴⁶.

În orice reprezentare pe care ne-o conturăm despre timp, în orice discurs în care definim și reprezentăm timpul, este implicat un timp ulterior, susține autorul, timp care nu poate fi epuizat în acestea. E ca și cum omul, în măsura în care gândește și vorbește, ar produce un timp ulterior față de cel cronologic, care îl împiedică să coincidă perfect cu timpul în legătură cu care își poate contrui imagini și reprezentări. Acest timp ulterior, nu este ceva ca un timp suplimentar care s-ar adăuga timpului cronologic, el este un timp înăuntrul timpului, nu ulterior, ci interior, care măsoară doar defazajul meu față de el, faptul meu de a fi în întârziere și în non-coincidență față de reprezentarea noastră a timpului, dar, tocmai din acest motiv, și posibilitatea noastră de a o împlini și de a o surprinde⁴⁷.

După toate aceste explicații preliminare, Agamben susține că putem încerca a defini timpul mesianic, acesta fiind timpul de care are nevoie timpul pentru a se sfârși, mai exact, timpul de care avem nevoie pentru a încheia, pentru a realiza reprezentarea noastră asupra timpului. El nu este nici linia, reprezentabilă dar de negândit, a timpului cronologic, nici clipa, tot atât de negândit. De asemenea, timpul mesianic nu este nici pur și simplu un segment decupat din timpul cronologic, care s-ar întinde de la înviere până la sfârșitul timpului, ci e mai degrabă timpul operativ care presează în timpul cronologic, îl lucrează și îl transformă din interior, timpul de care avem nevoie pentru a face să se sfârșească timpul, în acest sens: timpul care ne rămâne. În vreme ce reprezentarea noastră a timpului cronologic, ca timp în care suntem, ne separă de noi înșine, transformându-ne în spectatori neputincioși ai noi înșine, care

⁴⁵ Ibidem, p. 67.

⁴⁶ Ibidem, p. 68.

⁴⁷ Ibidem, p. 69-70.

privesc fără de timp timpul care se scurge. Timpul mesianic, ca timp operativ, în care surprindem și împlinim reprezentarea noastră a timpului," este timpul care noi înșine suntem, din acest motiv fiind singurul timp real, timpul pe care îl avem"⁴⁸.

În cele ce urmează autorul face distincția dintre kairos și chronos, aceștia fiind opuși pentru că sunt eterogeni din punct de vedere calitativ. Filosoful italian ne oferă descrierea celor două concepte din Corpus Hippocraticum, anume chronos-ul fiind acel ceva în care e kairos, iar kairos-ul acel ceva în care e puțin chronos. Cei doi termeni sunt, efectiv, unul în interiorul celuilalt. Kairos-ul nu dispune de un alt timp, ceea ce surprindem în cazul kairos-ului nu este un alt timp, ci doar un chronos contras și scurtat. Vindecarea survine câteodată prin chronos și câteodată prin kairos. Este evident, ne spune Giorgio Agamben, că vindecarea mesianică are loc în kairos, dar acesta nu este altceva decât un chronos surprins. Perla închisă în inelul ocaziei e doar un fragment de chronos, un timp care rămâne⁴⁹.

În continuare se revine la legătura fundamentală dintre timpul operativ și timpul mesianic, aflând că în calitate de timp operativ, de timp de care avem nevoie pentru a împlini reprezentarea timpului, timpul mesianic nu poate să coincidă vreodată cu un moment cronologic intern reprezentării. Sfârșitul timpului este, de fapt, o imagine-timp, care reprezintă pe linia omogenă a cronologiei un punct final. Dar în măsura în care este o imagine privată de timp, ea este în sine de neatins și tinde, prin asta, să se amâne la infinit. Filosoful susține că la un astfel de timp trebuie să se fi gândit și Kant, atunci când vorbește, în lucrarea *Sfârșitul tuturor lucrurilor*, despre o concepție împotriva naturii și coruptă a sfârșitul timpului, care se produce în noi atunci când înțelegem greșit finalitatea ultimă. Din nou, observăm cum ultimul paragraf a reușit să realizeze o legătura cu o concepție deja analizată, adică viziunea lui Immanuel Kant, aceasta relevând valoarea fundamentală pe care o are timpul mesianic asupra culturii occidentale⁵⁰.

Evenimentul mesianic este compus din doi timpi eterogeni, anume din kairos și chronos, un timp operativ și un timp reprezentat, legați între ei, însă nu adiționali. Prezența mesianică stă alături de ea însăși pentru că, fără a coincide vreodată cu un moment cronologic și fără a se adăuga la acesta, cu toate acestea îl surprinde și îl poartă, din interior, spre desăvârșire. Mesia a venit deja, evenimentul mesianic s-a produs deja, însă prezența sa conține în interiorul său

⁴⁸ Ibidem, p. 70.

⁴⁹ Ibidem, p. 71.

⁵⁰ Ibidem, p. 72.

un alt timp, care dilată parousia, nu pentru a o amâna ci, dimpotrivă, pentru a o face palpabilă. Din acest motiv, fiecare *clipă* poate să fie, în cuvintele lui W. Benjamin, micuța poartă prin care intră Mesia. Mesia face întotdeauna deja timpul său, adică în același timp, își face timpul și îl desăvârșește⁵¹.

Filosoful italian recurge, de asemenea, la un text al autorului Genesis Rabbah, formulat astfel: "Omul, care nu cunoaște timpii și momentele și orele, ia ceva din timpul profan și îl adaugă la timpul sacru, însă cel Sfânt, binecuvântat fie numele său, care cunoaște timpii și momentele și orele, a intrat în sabat doar pentru o *clipă*". Sabatul, timpul mesianic, nu este o altă zi, la fel ca celelalte, ea fiind mai degrabă în timp, intima deconectare grație căreia putem, pentru o *clipă*, să surprindem timpul și să îl ducem la împlinire⁵². În acest paragraf, în primul rând se subliniează natura coruptibilă a omului, care poate să amestece timpul profan cu cel sacru, care, chiar și potrivit lui Mircea Eliade, sunt ireductibili unul la altul. În schimb, cel Sfânt, cunoaște distincția și o potențează, intrând în sabat prin clipă. Concluzia paragrafului ar fi că prin intermediul sabatului, putem să abstragem clipa din timp, astfel având acces la timpul mesianic. Deja se conturează similaritățile între concepția neotestamentară. și cea kierkegaardiană privitoare la clipă.

În măsura în care timpul mesianic implică la Pavel, drept timp operativ, o transformare actuală a experienței timpului, aceasta este capabilă să întrerupă aici și acum timpul profan. Împărăția nu coincide cu niciunul din momentele cronologice, ci stă între ele, dilatându-le în para-ousia⁵³.

Pavel definește relația intimă pe care timpul messianic o întreține cu timpul chronologic, așadar cu perioada care se întinde de la Geneză la Înviere, prin intermediul a două noțiuni fundamentale. Prima noțiune este cea de typos, care înseamnă figură, prefigurare⁵⁴. Prin acest concept, Pavel stabilește o relație, pe care o putem numi de-aici înainte tipologică, între orice eveniment din trecut și timpul mesianic. Astfel în pasajul din Rom. 5, 14, Adam, prin care păcatul a venit pe lume, e definit drept typos tou mellontos, adică figura viitorului, adică a Mesiei, prin care harul va abunda pentru oameni. În Ev. 9. 24, templul contruit de oameni este descris ca antitypos al celui celest, ceea ce ar putea implica o relație simetrică față de typos. Concluzia ar fi că prin orice typos, adică eveniment devenit trecut, i.e. figură, se anunță un eveniment viitor care își

⁵¹ Ibidem, p. 73.

⁵² Ibidem, p. 74.

⁵³ Ibidem, p. 75.

⁵⁴ Ibidem, p. 75.

găsește în el împlinirea. Chiar mai important, susține Giorgio Agamben, este în acest context, transformarea timpului pe care o implică relația tipologică⁵⁵.

Filosoful italian afirmă că există o tensiune care strânge și transformă trecutul și viitorul, *typos* și *antitypos* într-o constelație inseparabilă. Mesianicul nu este pur și simplu doar unul dintre cei doi termeni ai relației tipologice, el fiind chiar această relație. Cele două extremități ale timpului se contrag una în cealaltă până la a sta față în față, însă fără a coincide, iar acest față în față, această constrângere este timpul mesianic. Timpul mesianic poate fi numit și o cezură, care divide diviziunea însăși a timpurilor, introducând între ei un rest, o zonă de indiferență inasignabilă în care trecutul este dislocat în prezent și prezentul întins la trecut⁵⁶.

Am ajuns în cele din urmă la cealaltă noțiune de bază care ne interesează, adică la recapitulare, aceasta fiind complementară aceleia de *typos*, cu ajutorul căreia Pavel articulează timpul mesianic. Pentru iconomia împlinirii timpurilor, toate lucrurile se recapitulează în mesia, atât cele cerești, cât și cele pământești. Acest concept, după cum am mai spus, face legătura cu conceptul kierkegaardian de repetare, influențându-l într-o foarte mare măsură, dar recapitularea ne trimite și la Origen sau Leibniz. De asemenea, eterna reîntoarcere la Nietzsche, dar și repetiția la Heidegger și-ar avea originile în această recapitulare⁵⁷.

Timpul mesianic, în măsura în care este în joc împlinirea vremurilor efectuează o recapitulare, un fel de inventar al tuturor lucrurilor, atât a celor cerești, cât și lumești, așadar a tot ceea ce a avut loc de la creație și până la *acumul* mesianic, a trecutului în întregimea sa. Timpul mesianic este, prin urmare, o recapitulare sumară a trecutului. Această recapitulare a trecutului produce o pleroma, o întregire și o desăvârșire a kairoi-lor (acești kairoi mesianici sunt, deci, literalmente plini de *chronos*, dar de un *chronos* sumar, abreviat) care anticipează pleroma escatologică, momentul în care Dumnezeu va fi totul în toți. Pleroma mesianică este așadar o abreviere și o anticipare a împlinirii escatologice. Decisiv este aici faptul că pleroma acestor kairoi este înțeleasă ca relația fiecărei *clipe* cu mesia. Orice timp este *acumul* mesianic, iar mesianicul nu este sfârșitul cronologic al timpului ci prezentul ca exigență de împlinire, ca ceea ce se pune cu titlul de sfârșit⁵⁸.

⁵⁵ Ibidem, p. 76.

⁵⁶ Ibidem, p. 76.

⁵⁷ Ibidem, p. 77.

⁵⁸ Ibidem, p. 78.

Recapitularea nu este decât cealaltă față a relației tipologice pe care kairosul mesianic o instaurează între prezent și trecut. Că nu este vorba, de fapt, de o simplă prefigurare, ci de o constelație și de o cvasi-unitate între cele două timpuri, este deja implicit în ideea că tot trecutul este conținut sumar în prezent și, tot așa, pretenția restului de a se pune ca întreg își găsește aici un temei în plus. Cele trei lucruri care rămân, anume credința, speranța și dragostea nu sunt stări sufletești, ci reprezintă cele trei resorturi care subîntind și împlinesc experiența mesianică a timpului. Tocmai prin recapitularea mesianică evenimentele din trecut își dobândesc adevărata lor semnificație și devin, ca să spunem așa, apte de a fi mântuite⁵⁹.

Se precizează, în continuare, că în recapitularea mesianică apare un fenomen asemănător memoriei, însă e vorba de o memorie aparte, care are de-a face exclusiv cu economia mântuirii. Memoria apare aici ca o propedeutică și o anticipare a mântuirii. Și tot așa cum doar în amintire trecutul, eliberându-se de îndepărtata straniețate a trăitului, devine pentru prima dată trecutul meu, tot așa în economia desăvârșirii vremilor oamenii își apropiază istoria lor. Și tot așa cum, în amintire, trecutul redevine într-un fel posibil, (ceea ce era împlinit devine neîmplinit și viceversa) la fel în recapitularea mesianică, oamenii se pregătesc să se desprindă pentru totdeauna de el pentru veșnicie, care nu cunoaște nici trecut, nici repetiție. Recapitularea, înseamnă pentru Pavel o contragere a trecutului și a prezentului astfel că, în momentul decisiv, conturile trebuie reglate în primul rând cu trecutul. Dimpotrivă, recapitularea trecutului este și o judecată sumară pronunțată asupra lui⁶⁰.

Se susține, de asemenea, faptul că această concepție a timpului mesianic se regăsește chiar și în structura internă a poemului și a rimei. Un prim argument îl constituie teza conform căreia poemul este un organism sau o mașinărie temporală întinsă de la bun început către propriul sfârșit, există deci o escatologie internă a poemului. Poemul își are propria temporalitate, propriul tempo, și tocmai aici rima intră în joc⁶¹. Rima, care în poezia clasică, apare doar în mod ocazional se dezvoltă în poezia latină creștină începând cu secolul al IV-lea, pentru a deveni pe urmă, în lirica de început a Evului Mediu, un principiu constructiv esențial⁶². Mai mult, afirmă Agamben, rima ia naștere în poezia

⁵⁹ Ibidem, p. 78-79.

⁶⁰ Ibidem, p. 79.

⁶¹ Ibidem, p. 81.

⁶² Ibidem, p. 80.

creștină ca o transcodificare metrico-lingvistică a timpului mesianic, structurat fiind după jocul paulinic al relațiilor tipologice și al recapitulării⁶³.

Autorul relevă faptul că sextina, chiar orice poem, este un aparat soteriologic; prin reluările cuvintelor-rimă, care corespund relațiilor tipologice dintre trecut și prezent transformă timpul cronologic în timp mesianic. Și tot așa cum acesta din urmă nu este un alt timp față de timpul cronologic și eternitate, ci este transformarea pe care timpul o suferă punându-se ca rest, la fel timpul sextinei este metamorfoza pe care timpul o suferă în calitate de timp al sfârșitului, în calitate de timp de care poemul are nevoie pentru a se sfârși⁶⁴.

Giorgio Agamen concluzionează acest capitol susținându-și teza, și anume că rima, înțelească în sens larg, ca articulare a diferențelor dintre seriile semiotice și seriile semantice, este moștenirea mesianică pe care Pavel o lasă poeziei moderne, iar istoria și destinul rimei coincid în poezie cu istoria și destinul anunțului mesianic⁶⁵.

Prin rândurile prezentate ne-am propus să ilustrăm diferitele nuanțe prin care conceptul de clipă a fost definit, analizat, de-a lungul istoriei filosofiei, de la complexitatea timpului kairotic, adică a timpului oportun la Platon, la constituirea experienței temporale la Kant și Hegel, dar și într-un context teologic la Kierkegaard și Agamben, cei doi autori legând acest conceptul de cel de contemporaneitate și de repetiție/recapitulare.

⁶³ Ibidem, p. 85.

⁶⁴ Ibidem, p. 83.

⁶⁵ Ibid, p. 86-87

RECENZII

**Simon Jenkins, *Scurtă Istorie a Europei. De la Pericle la Putin*
(trad. Anca Simitopol, Alexandru Racu), București,
Ed. Litera, 2019, 384p.**

ANDREI COSMIN POPA*

Istoria Europei este una extrem de complexă, ea fiind tratată de numeroși autori, care au prezentat-o din perspective diferite. Unul dintre aceștia este jurnalistul britanic Simon Jenkins, actualul editorialist al revistei „The Guardian”. Cea mai recentă lucrare a sa, apărută în varianta tradusă în română în 2019, la Editura Litera, face o excelentă sinteză a istoriei europene, scrisă în mod cursiv. Subtitlul cărții – „De la Pericle la Putin” dorește să scoată în evidență faptul că autorul se focusează asupra prezentării unor personalități semnificative pentru fiecare epocă istorică, precum: Pericle, Alexandru cel Mare, Carol cel Mare, Henric IV, Ludovic XIV, etc. Acest fapt nu îl împiedică pe autor să trateze și cele mai importante fenomene culturale din istoria Europei, precum Renașterea sau Iluminismul

În ciuda faptului că lucrarea duce lipsa unui aparat critic, ea beneficiază de o bibliografie bogată formată din lucrări de referință ale istoriei universale: Edward Gibbon – *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, Tony Judt – *Postwar*, precum și alte monografii dedicate istoriei Europei: Norman Davies – *Europe, a History*, H.A.L. Fisher – *A History of Europe* și J.M. Roberts – *A History of Europe*. Cartea este structurată în 24 de capitole dedicate unor evenimente marcante din istoria continentului, începând din Preistoria până în anul 2018. De asemenea, este de apreciat includerea unei cronologii a istoriei europene la sfârșitul volumului.

Atenția noastră cade asupra spațiului dedicat celor mai importante evenimente, precum și modului în care sunt conturate portretele personalităților istorice. Astfel, este de apreciat modul în care Jenkins prezintă Grecia Antică, punând accent asupra momentelor-cheie: formarea polis-urilor în bazinul mediteranean, ascensiunea Atenei și marile războaie duse de greci: războaiele medice, războiul peloponesiac, invazia Imperiului Persan. În relatarea sa, autorul

*Doctorand, an II, Școala Doctorală de Istorie, Facultatea de Istorie, Universitatea București.

intervine în text, făcând o afirmație interesantă despre importanța înfrângerii perșilor de către greci: „Dacă perșii ar fi triumfat, iar Grecia și bazinul Mării Egee ar fi intrat sub suveranitatea lor, probabil că același lucru s-ar fi întâmplat și cu Balcanii, și cu mare parte din Mediterană. Popoarele acestor regiuni ar fi intrat sub influența tronurilor, zeilor și ținuturilor din Răsărit. Din moment ce nu exista încă noțiunea de Europa, ar fi putut să nu existe niciodată vreun motiv pentru a o inventa” (p. 48). Deși argumentul lui Jenkins este pertinent, este bine să considerăm această ipoteză ca fiind de domeniul contrafactualului și nu ca pe o certitudine, așa cum se sugerează. Un minus al acestui capitol este tratarea succintă a desfășurării Războiului Peloponeziac, ce ar fi meritat mai mult spațiu, întrucât autorul îi prezintă numai cauzele și consecințele (pp. 50-51). Prima personalitate portretizată este conducătorul Atenei, Pericle, prezentat drept „un bărbat cultivat, ascetic și inovativ, despre care se spunea că nu putea fi influențat decât de amanta lui, Aspasia” (p. 48). Vedem, astfel, cum autorul încearcă să introducă un ușor element de cancan prin menționarea impactului feminin. De asemenea, autorul intervine, în momentul prezentării cuceririi Persiei de către Alexandru cel Mare, pe care o consideră „neroditoare, expresia unei vanități gigantice și a lăcomiei pentru pradă” (p. 53), afirmație destul de neinspirată, întrucât știrbește cititorului posibilitatea de a-și stabili propria opinie pe baza textului.

În relatarea istoriei Romei, accentul cade mai întâi asupra unor momente-cheie: Războaiele Punice, sfârșitul Republicii, ascensiunea lui Caesar, domnia lui Augustus și o scurtă prezentare a următorilor împărați din dinastia Iulia-Claudia. Ascensiunea dinastiei Antoninilor este considerată drept un „zenit” în istoria Imperiului (p. 65). Jenkins aduce drept argumente atingerea maximei expansiuni teritoriale, delimitarea clară a frontierelor, securitate fără precedent, libertatea de călătorie, limba administrativă comună, și cadrul legal comun. Urmează prezentarea crizei secolului al III-lea, stopată de împăratul Constantin cel Mare, căruia îi face o analiză critică, considerându-l „autocrat nemilos, egoist și duplicitar” (p. 71), ce și-a omorât soția, fiul și nepotul din motive necunoscute, recunoscându-i însă meritul de a fi unit un imperiu dezbinat. În ceea ce privește prezentarea invaziilor barbare, autorul consideră că cea a lui Atila a scos în evidență vulnerabilitatea Europei în fața năvălirilor din est (p. 77), iar căderea Imperiului Roman de Apus o consecință a instabilității în care se afla Italia.

În continuare, Evul Mediu este prezentat pe larg, în cinci capitole, începând cu epoca lui Carol cel Mare și sfârșind cu căderea Bizanțului (pp. 83-132). Este interesant și, totodată, salutabil portretul făcut Papei Grigorie cel

Mare, prezentat pozitiv drept salvatorul Romei și reformatorul Bisericii Catolice. Însă, atunci când este menționată a doua creștinare a Britaniei, autorul face o ușoară ironie când afirmă că egumenul roman Augustin a fost trimis de Papă pentru ca „să-i aducă pe locuitorii de aici înapoi în turmă” (p. 84). Ne amintim, astfel, că prin utilizarea limbajului comic, lucrarea este scrisă de un jurnalist, nu de un istoric profesionist.

În prezentarea lui Carol cel Mare, autorul îl consideră un personaj semnificativ în istoria Europei, în special datorită impactului său asupra geopoliticii: „Însăși existența lui a împiedicat atât unificarea Germaniei, cât și pe cea a Italiei până după jumătatea secolului al XIX-lea” (pp. 90-91). Atenția noastră nu poate să ocolească spațiul acordat Cruciadelor (pp. 105-113), în care autorul face o prezentare concisă, la obiect, fără a se pierde în detalii. De altfel, în acest mod este scrisă întreaga carte, ce o transformă într-o importantă sursă de informare. Însă, autorul continuă să intervină, nefericit, în text printr-o nouă ironie: acesta consideră oferirea indulgențelor pentru viața de apoi de către Papa Eugen al III-lea regilor europeni pentru participarea la A Doua Cruciadă drept o „splendidă ofertă” (p. 107). Observăm, iarăși, implicarea jurnalistului, în dauna istoricului profesionist.

Referindu-se la căderea Constantinopolului, pentru a face cititorul să conștientizeze semnificația evenimentului, Jenkins oferă o opinie cât se poate de relevantă a bizantinologului Steven Runciman: „O civilizație a fost rasă de pe fața pământului în mod irevocabil. Ea lăsase o moștenire glorioasă în știință și în artă; ridicase țări întregi din barbarie, iar pe altele le șlefuisese... Strălucirea vie, interesul și estetismul grecilor, stabilitatea mândră și competența administrativă a romanilor, intensitatea transcendentă a creștinilor răsăriteni, toate acestea, care alcătuiau o masă fluidă, sensibilă, au pierit acum” (p. 139). Astfel, oferind opinia puternică a unui istoric profesionist, așa cum este cazul și cu alte importante evenimente istorice, Jenkins conferă credibilitate volumului său.

Spațiul asupra căruia se concentrează, îndeosebi, lucrarea este cel occidental, prezentând în special evenimente din istoria Angliei, Franței și Spaniei: războaiele dintre cele trei puteri, politica „matrimonială” a lui Maximilian al III-lea și urmările sale, raporturile religioase dintre catolici și protestanți, conflictele cu Papalitatea, războaiele de succesiune duse în cele trei țări, precum și evenimente interne specifice acestora: Războiul Civil Englez – Anglia, Noaptea Sf. Bartolomeu – Franța, Războiul Succesiunii Spaniole, etc. Urmând acest tipar, este remarcabilă omiterea Războiului Rozelor.

Secolul al XVIII-lea este prezentat ca unul sângheros, urmare a numeroaselor războaie de pe urma cărora Europa a avut grave suferințe umane. Un aspect

interesant este includerea în volum a Războiului de Independență American, întrucât este o componentă a istoriei uneia dintre țările pe larg tratate în carte – Marea Britanie. Jenkins afirmă, pe drept, că războiul are drept cauză politica regelui George al II-lea: „Trufia prevestea prăbușirea. Un imperiu câștigat aproape întâmplător avea să se micșoreze curând din prostie” (p. 203). Ulterior, atenția revine, inevitabil, asupra Franței prin prezentarea Revoluției Franceze și influenței ulterioară a acesteia, cum ar fi redenumirea de către regimul revoluționar a provinciilor Franței: „A fost o ștergere deliberată a identității locale, imitată de Orwell în romanul lui, <<1984>>, și, de reforma guvernamentală regională a Marii Britanii din 1972” (p. 209).

Războaiele napoleoniene sunt descrise pe larg în 10 pagini (pp. 219-229), scrise în același stil cursiv, coerent și plăcut lecturării. Deși uneori autorul face aprecieri personale neavenite, cu privire la politica lui Napoleon: „Megalomania împăratului era acum mistuitoare” (p. 226), trage o concluzie pertinentă despre politica externă a împăratului, anume faptul că războiul devenise un scop în sine ce „preceda politica, în loc să fie rezultatul ei” (p. 228). Ulterior, în prezentarea secolului al XIX-lea, Jenkins consideră că formarea „Concertului European”, ca urmare a Congresului de la Viena, a jucat un rol important în istoria continentului, prin scopul său de pacificare europeană, în comparație cu secolul anterior: „Zilele războaielor europene, ce păreau a fi o stare normală, trebuiau să ia sfârșit” (p. 235). Ulterior, sunt prezentate cele mai importante evenimente ale secolului – revoluția de la 1830, revoluțiile de la 1848, unificările Italiei și Prusiei, etc., un rol aparte avându-l Otto von Bismarck, pe care autorul îl prezintă drept un personaj pozitiv în istoria europeană: „Dintre toți oamenii de stat care făuriseră Europa modernă, Bismarck fusese cel mai eficient. Germania ar fi luat ființă și fără el, dar nu în momentul și în modul în care a făcut-o. Circumstanțele i-au oferit lui Bismarck prilejul de a crea o nouă națiune, iar el a profitat, dar a profitat folosind forța extremă” (p. 267).

În fine, în relatarea secolului XX, sunt prezentate cauzele care au dus la Primul Război Mondial, o succintă relatare a desfășurării sale, precum și consecințele asupra țărilor beligerante, în special asupra Germaniei, pentru a explica ascensiunea nazismului. Portretizând Tratatul de la Versailles drept un „insucces al diplomației europene” (p. 283), autorul consideră pe drept că, în urma războiului, Germania a rămas „plină de resentimente și de amărăciunea că nu împărtășeau și alții responsabilitatea războiului” (p. 283). Ulterior, este prezentată evoluția Germaniei în perioada interbelică, efectele crash-ului economic din 1929, politica Germaniei Naziste, ascensiunea regimurilor autoritate în Europa, Războiul Civil din Spania și politica internă a lui Stalin în

Uniunea Sovietică. Celui de-al Doilea Război Mondial i se dedică un capitol (pp. 296-307), și este prezentat mai degrabă dintr-o perspectivă geopolitică decât una militară. Cât despre Războiul Rece, autorul preferă succinte prezentări ale unor momente-cheie precum: împărțirea Germaniei, Revoluția din Ungaria, criza Canalului Suez, crearea Comunității Economice Europene (CEE) și dezvoltarea sa într-o uniune – Uniunea Europeană, schimbările internaționale din anii '60, crizele comunismului care au dus, inevitabil, la destrămarea sistemului și căderea Cortinei de Fier. Prin urmare, în cazul secolului XX, este preferată mai degrabă o istorie evenimentială din punct de vedere metodologic, renunțându-se la portretizările consacrate. Ulterior, este relatată situația Europei anilor '90, ascensiunea lui Vladimir Putin, renașterea Rusiei și relațiile sale cu Ucraina, Brexit, relatarea istoriei europene mergând până în anul 2018.

Per ansamblu, volumul rămâne o lucrare bună, serios documentată, cu informații veridice, al cărui subiectivism se limitează la scurte opinii ale autorului ce nu influențează relatarea evenimentelor, în general obiectivă. Din aceste considerente, recomand cu căldură lecturarea acestei cărți.

**Adrian Goldsworthy, *Hadrian's Wall*,
Basic Books, New York, 2018, 192 p.**

BOGDAN-ADRIAN LĂPUȘAN*

Adrian Goldsworthy este un romancier și istoric britanic, specializat pe perioada antică, cu precădere istorie militară. A fost premiat pentru numeroasele studii centrate pe perioada antică, precum: *Roman Warfare* (Weidenfeld & Nicolson, 2000); *Caesar. The Life of a Colossus* (Phoenix, 2007); *Augustus. First Emperor of Rome* (Yale University Press, 2014); *Pax Romana. War, Peace and Conquest in the Roman World* (Yale University Press, 2016). În 2018, Adrian Goldsworthy publică *Hadrian's Wall* (Basic Books, New York), o lucrare destinată publicului larg.

Lucrarea de față încearcă să ofere cititorului o istorie sintetizată a zidului lui Hadrian, unul dintre monumentele romane care s-a păstrat până astăzi. Construcția zidului a început în nordul insulei Britanice în jurul anului 122 d. Hr., la comanda împăratului Hadrian, și a continuat pentru următoarele două decenii. Zidul lui Hadrian este impresionant datorită lungimii sale, de aprox. 118 km, dar și din cauza complexității fortificațiilor, autorul comparându-l chiar și cu *Marele Zid Chinezesc*. Motivațiile care l-au împins pe autor să scrie o astfel de lucrare pornesc datorită puținelor surse scrise, care nu oferă detalii precise despre funcționarea zidului sau despre cauzele care au dus la construirea acestuia. Scopul lucrării este de a arăta noi perspective și interpretări ale zidului, scoțând în evidență detalii de ordin politic, militar, economic, cultural și social. Goldsworthy își propune să afle dacă zidul a fost un monument de prestigiu subordonat propagandei imperiale, cât de folositor a fost zidul din punct de vedere strategic și militar, cât timp a fost folosit zidul, cum a fost viața oamenilor din jurul zidului și cel mai important, care au fost mizele sau evenimentele care au dus la construirea acestuia.

Abordarea autorului este de tip analitic, reușind să analizeze o sumedenie de surse literare, epigrafice și materiale, într-un mod sintetic. Goldsworthy este conștient că nu poate să puncteze în detaliu toate teoriile și

* Licență, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca.

concepțiile cu privire la zid, lucru reflectat de către acesta în introducerea lucrării. Pentru a soluționa acest aspect, autorul oferă la finalul studiului o listă de cercetători alături de lucrările lor, care au abordat din diferite unghiuri aspecte referitoare la *zidul lui Hadrian*. Această listă oferită de Goldsworthy îmi confirmă faptul că lucrarea acestuia este o sinteză de istorie care a încercat să ofere publicului larg o privire de ansamblu asupra *zidului lui Hadrian* și asupra provinciei romane Britannia. De asemenea, lucrarea vine cu un bogat material ilustrativ menit să stârnească interesul cititorului asupra problematicilor descrise în studiul de față.

Cercetarea lui Adrian Goldsworthy este împărțită în zece capitole. Primele patru capitole prezintă într-o manieră cronologică și sintetică istoria provinciei Britannia, de la primele incursiuni ale lui Caesar în insula Britanică, de dinainte de fondarea provinciei propriu-zise, până la domnia împăratului Septimius Severus, scoțând în prim-plan rolul pe care l-a jucat zidul în istoria provinciei. De asemenea, este prezentat un mic istoric al armatei romane în timpul Principatului, precum și aspecte referitoare la organizarea armatei romane, echipamentul militar și activitatea soldaților. Această prezentare este menită pentru întărirea ipotezei conform căreia *zidul lui Hadrian* ar fi fost construit de către legionarii romani, lucru atestat și de diferitele surse epigrafice din acea zonă. Capitolul cinci oferă o analiză a zidului și a fortificațiilor din jur, precum și a descoperirilor arheologice din acea zonă. Capitolul șase și șapte tratează viața cotidiană a soldaților din armata romană și a cetățenilor aflați în așezările din apropierea zidului, precum și analizarea clădirilor conexe de pe lângă zid, clădiri aflate în strânsă legătură cu cetățenii și armata. În capitolul opt, autorul încearcă să demonstreze funcționalitatea zidului. El susține că *zidul lui Hadrian* a servit în principal ca o barieră împotriva trecerilor neautorizate a barbarilor în lumea romană. Autorul nu exclude faptul că zidul ar fi avut un rol defensiv împotriva atacurilor popoarelor din nord. Însă, armata romană a fost tributară tacticilor militare mobile și nu a tacticilor de apărare statice. Într-un eventual atac inamic, armata romană ar fi știut din timp acest lucru, din cauza observatorilor de pe teren. Prin urmare, autorul argumentează faptul că *zidul lui Hadrian* ar fi oferit timp de organizare a armatei împotriva eventualelor raiduri. În capitolul nouă, Goldsworthy prezintă ultimele momente ale existenței stăpânirii romane în insula Britanică. Din cauza instabilității Imperiului Roman de Apus, în secolul al V-lea d. Hr., provincia a fost abandonată de către autoritatea romană, dar funcționalitatea zidului a rămas aceeași, afirmă autorul. Totodată, acesta prezintă sintetic confuzia

istoriografică din timpul epocii medievale, privitoare la diferitele aspecte ale zidului, precum și menționarea schimbărilor istoriografice de la finele secolului al XVI-lea. În capitolul zece, autorul prezintă obiectivele care merită vizitate din jurul zidului lui Hadrian, discursul acestui capitol fiind asemănător cu cel a unei broșuri turistice.

În concluzie, Adrian Goldsworthy oferă cititorului o istorie pe scurt a zidului construit de Hadrian, precum și a provinciei romane Britannia. Un punct forte a acestei cercetări este reprezentat de diversitatea surselor cu care a operat autorul, reușind să elaboreze o argumentație concisă și la obiect. Capacitatea de sintetizare a materialului arheologic abundent este un alt plus al acestei lucrări. Un punct slab este reprezentat de capitolul zece, deoarece conținutul este sub forma unui ghid turistic, care în opinia mea nu se potrivește într-o lucrare cu conținut istoric. În ciuda acestor aparențe, recomand lucrarea și altor cititori care vor să se familiarizeze cu *zidul lui Hadrian*, oferind atât un fundal istoric, cât și unul social.

Robert D. Kaplan, *Răzbunarea geografiei: Ce ne spune harta despre conflictele viitoare și lupta împotriva destinului*, trad. Mihnea Gafița, ed. Litera, București, 2018, 640 p.

PATRICK MĂGERUȘAN*

„Suntem datori să redescoperim o sensibilitate legată de timp și spațiu, pe care am pierdut-o în epoca motoarelor cu reacție a informației” constituie teza invocată de autorul american Robert D. Kaplan în redimensionarea analitică a teoriilor relațiilor internaționale de după încheierea Războiului Rece. Plecând de la un titlu provocator, autorul lansează un challenge la adresa reconsiderării rolului modelator al geografiei și în ce măsură istoria este condusă de faptele și realitățile mediului natural. Robert D. Kaplan este unul dintre cei mai importanți analiști de politică externă americani și un specialist de renume în istoria Războiului Rece fiind nominalizat de către *The New York Times* dreptul unul dintre cei mai „citiți” autori ai epocii alături de Samuel Huntington și Francis Fukuyama. Totodată, este corespondent pentru *The Atlantic*, prim-analist în domeniul geopoliticii la *Stratfor*, respectiv membru în boardul Pentagonului ca specialist pe probleme de securitate.

Tradus în limba română la editura Litera în anul 2018, volumul de față este segmentat în trei părți distincte - prima parte este puternic teoretizată și istoricizată de firul roșu care străbate sistematic producțiile teoretice ale unor istorici, geografi sau geopoliticieni cu rezonanță (plecând de la Herodot, Halford Mackinder, William McNeill, Arnold Toynbee, Marshall Hodgson, Alfred T. Mahan, Karl Haushofer sau N. Spykman); cea de-a doua parte, mai aplicată, este reprezentată de „turul” globului, examinând în ce conjunctură mediul natural (geografia) modelează opțiunile de natură strategică ale Europei, Rusiei, Chinei, Indiei sau ale Orientului Mijlociu; ultima parte, dedicată în special Statelor Unite, este semnificativă prin faptul că analizele din precedentele părți converg aici în definitivarea noului rol pe care trebuie să îl joace SUA în noua constelație internațională.

* Masterand în anul I al Facultății de Istorie și Filosofie, Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca.

Stricto sensu, încarnând viziunea unui pragmatism de factură realistă, Robert D. Kaplan pune în lumină reconsiderarea rolului pe care îl joacă geografia în creionarea politicii externe și de securitate a Washingtonului. Demersul său devine portavocea unei revigorări a politicilor decidenților americani în materie de diplomație, în contextul eșecurilor din Irak sau Afganistan, dezbrăcând establishment-ul de vechea orientare idealistă și intervenționistă care ignorase limitările de factură geografică...care a condus în cele din urmă la o „răzbunare a geografiei”. În timp ce majoritatea observatorilor subscriu la ideea de modernizare și dezvoltare economică în noua reconfigurare globală, Kaplan rămâne devotat, cu o elocvență demnă de respect, ciclicității istoriei, influențată de unele subcurente, aparent întunecate, care pot întrerupe progresul și cooperarea – penuria resurselor, memoria istorică, diviziuni etnico-culturale ori rivalități geopolitice. Desigur, autorul exprimă cu claritate modul prin care politica mondială este influențată de aceste forțe. Deși cartea nu se adâncește în profunzimile istoriei intelectuale, asta nu denotă că ideile unor realiști clasici precum Halford Mackinder cu a sa teorie asupra „Heartland-ului” ori Nicholas Spykman cu a sa teorie a „Rimland-ului” nu inventariază chiar și conceptual direcțiile de politică externă ale Moscovei, Beijingului sau Teheranului.

Merită să observăm faptul că specialistul american își păstrează precauția de a nu da curs derapajelor din zona determinismului geografic. Acesta evită partizanatele oferite de multitudinea de interpretări ce proslăvesc rolul decisiv al geografiei în modelarea acțiunilor politico-sociale însă echilibrând dezbateră cu privire la impactul și limitele pe care geografia le stabilește pentru acțiunile umane. Prima parte a lucrării, dedicată tuturor producțiilor teoretice ale unor reputați specialiști în geopolitică, introduce cititorul în universul domeniului care tratează cu precizie intersecția dintre istorie și geografie, „un fundal neschimbat pe care se proiectează bătălia perpetuă a ideilor”, fără să se omită impactul noilor evoluții la cumpăna dintre secole asupra geopoliticii – proliferarea armelor de distrugere în masă, explozie demografică, urbanizare accelerată, mass-media și apariția unor noi hegemoni regionali.

Această metodologie interdisciplinară cu care operează Robert D. Kaplan ne familiarizează cu mini-istoriile din cea de-a doua parte a lucrării, dedicată spațiilor geografice cu care Statele Unite ale Americii luaseră contact în ceea ce privește politica globală a secolelor XX-XXI. Ce fascinează la partea a doua este modul cum geografia este observată prin lentilele politicii, demografiei, climei, a resurselor naturale și a topografiei, într-o coloratură

vie a istoriei fiecărui spațiu geografic în parte, fără a se face abstracție de anumite pronosticuri ale viitorului. Din aceste considerente, putem conștientiza de ce strategia profitabilă a Federației Ruse poate reprezenta atașarea politică de spațiul european, respectiv atașarea economică de spațiul sud-est asiatic, de ce China se extinde prin demografie sau corporatism (de altfel, dând naștere unui veritabil „Dragon chinezesc”) sau, în cele din urmă, modul cum ne raportăm la interogațiile cu privire la statul irakian ce se opresc asupra unor rațiuni ca „stat artificial ca operă a Versailles-ului” sau „conglomerat etnic” (nord kurd, centru sunnit și un sud șiiit). Per ansamblu, întregul tablou al expunerilor autorului american din cea de-a doua parte cuantifică onest perspectivele pe care le oferă harta începutului de secol XXI, generate de multipolaritate sau softpower, ingrediente ale avantajelor de natură geografică. Nu degeaba putem constata faptul că americanii nu sunt importanți pentru că sunt cine sunt, ci pentru că trăiesc unde trăiesc.

Analiza lui Robert D. Kaplan se încheie cu ultima parte, dedicată Statelor Unite și a provocărilor sale geopolitice și geostrategice. Autorul este nevoit să lanseze soluția multipolarismului în vederea stabilizării ordinii globale, insistând asupra modului prin care SUA poate părăsi „fotoliul” unicei superputeri globale din secolul XXI. Cu certitudine, este una dintre cele mai împovărătoare dar realiste afirmații, fiind un fin observator al declinului american. Acceptarea trecutului, preluând termenul din limba germană *Vergangenheitsbewältigung*, devine panaceul Pentagonului în ceea ce privește elaborarea noilor opțiuni de politică strategică și de securitate. Kaplan rămâne circumspect cu privire la utilitatea intervențiilor din Orientul Mijlociu și a rolului de „jandarm” pe care încă îl joacă în Asia de Sud-Est, atrăgând atenția asupra puseului demografic din America Central-Caraibeană, dar mai ales din Mexic, care amenință să destabilizeze zona de sud-vest a Statelor Unite, făcând o analogie istorică cu „germanizarea” Imperiului Roman.

Așadar, ne putem întreba în ce măsură mai există interes pentru geopolitică, geostrategie, cuplate cu demografia, religia sau istoria? Dacă da, acest volum constituie un antidot la profunzimea realității, și nu doar prin limbajul acomodativ chiar și cu un public neavizat în domeniile geopoliticii și geostrategiei, ci mai ales prin talentul autorului de a observa realitatea din teren, poziționat la interferența dintre cercetătorul clasic, tradițional, și ziarist. Volumul *Răzbunarea geografiei: Ce ne spune harta despre conflictele viitoare și lupta împotriva destinului* ne oferă perspectiva înțelegerii contextului internațional actual cu care ne confruntăm în secolul XXI.

ASOCIAȚIA PHILOHISTORISS

FACEM ISTORIE ÎMPREUNĂ!

Asociația Studențească PhiloHistoRiSs s-a înființat în septembrie 2014, iar scopul ei constă în dezvoltarea personală și profesională a studenților Facultății de Istorie și Filosofie și a relațiilor dintre aceștia, prin intermediul unor activități în domeniile istorie, filosofie, studii culturale, științe ale comunicării, relații internaționale și studii europene, științe politice. De asemenea, asociația urmărește îmbunătățirea și promovarea imaginii Facultății.

KLAUSENBOOK

ISSN: 2068-5483